

**T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
BASILMIŞ COĞRAFYA KİTAPLARINA GÖRE İSTANBUL
VE MUHTASAR COĞRAFYA-YI MUSAVVER İSİMLİ
ESERİN TRANSKRİPSİYONU**

Yüksek Lisans

Neslihan SÖNMEZ

Çorum 2018

**“19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞU’NDA BASILMIŞ
COĞRAFYA KİTAPLARINA GÖRE İSTANBUL VE MUHTASAR
COĞRAFYA-YI MUSAVVER İSİMLİ ESERİN
TRANSKRİPSİYONU”**

Neslihan SÖNMEZ

**Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK**

ÇORUM-2018

KABUL VE ONAY

Neslihan Sönmez tarafından hazırlanan "19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Basılmış Coğrafya Kitaplarına Göre İstanbul ve Muhtasar Coğrafya-yı Musavver İsimli Eserin Transkripsiyonu" başlıklı bu çalışma, 05.09.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans/ ~~doktora/ sanatta yeterlik~~ tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Doç. Dr. Mehmet Topal

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Başkan)

İmza

Prof. Dr. Mehmet Demiryazıcı

(Unvan, Adı ve Soyadı) (Danışman)

İmza

Dr. Hümeysra Karaboyuk

(Unvan, Adı ve Soyadı)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

İmza

(Unvan, Adı ve Soyadı)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

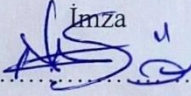
Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
(Unvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

(..05../..09../..2018..)

İmza

Neslihan SÖNMEZ

ÖZET

SÖNMEZ, Neslihan. *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Basılmış Coğrafya Kitapları Üzerine Bir İnceleme (1850-1900)*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2018.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda çok sayıda coğrafya ders kitabı yayımlanmıştır. Bu tezde XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda basılmış coğrafya kitaplarından H.1266 (M.1849-50) “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*”, H.1273 (M.1856-57) “*Fenn-i Coğrafya*”, H.1285 (M.1868-69) “*Hulâsa-i Coğrafya*”, H.1270 (M.1853-54) “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*”, H.1289 (M.1872-73) “*Zübdetü'l-Coğrafya*”, H.1302 (1884-85) yılında basılan “*Memâlik-i Osmanî Coğrafya-yı Ticariyesi*”, H.1304 (M.1886-87) “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” ve H.1308 (M.1890-91) “*Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmanî*” isimli kitaplar incelenmiştir. Kitaplara Atatürk Kitaplığı'ndan erişilip, İstanbul ve coğrafya ile ilgili bölümlerinden faydalanılmıştır. Yukarıda isimleri sayılan 8 coğrafya kitabı kendi içlerinde ve modern literatür ışığında incelenmiş ve yorumlanmıştır. Bahsi geçen kitaplarda coğrafyanın tanımı, coğrafyanın bir bilim olarak gelişimi, coğrafyayla ilgili kitapların yazımı ve coğrafyanın okullarda okutulmasıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın temel amaçlarından biri XIX. Yüzyılın ikinci yarısında basılmış olan coğrafya kitaplarından hareketle İstanbul'un coğrafi konumunu incelemek ve İstanbul'u Osmanlı ile Bizans İmparatorluklarına başkentlik yapmış bir şehir olarak ele almaktır. Çalışmada şehrin neden pek çok millet ve kültür açısından ilgi odağı olduğu üzerinde durulacaktır. Çalışmada, şehrin İstanbul ismini almadan önceki isimlerinin neler olduğu ve kökenleri hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. En eski ismi Bizantion, Antonia, Secunda Roma, Nova Roma, Konstantinopolis, Rumiyyetü'l-Kübra, Taht-ı Rum, Gulgule-i Rum, İstanbul, İslambol, Payitaht-ı Saltanat, Tahtgâh-ı saltanat şeklinde isimler almıştır. 1000 yıldan uzun bir süre Doğu Roma İmparatorluğu'na merkezlik yapan Konstantinopolis ardından Osmanlı İmparatorluğu'na da başkentlik yapmaya başlamış ve bu durum 500 yıl devam etmiştir. Çalışmamıza kaynaklık eden coğrafya kitaplarında İstanbul şehrinin tarihi yapıları (camileri, kiliseleri, okulları, kuleleri, limanları) ve şehrin coğrafi konumu hakkında bilgi verilmiştir. İstanbul şehrinde ayrı olarak coğrafyanın tanımı, coğrafya ilminin gelişimi, coğrafyayla ilgili yazılan kitaplar ve coğrafyanın okullarda okutulması ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın bir diğer amacı XIX. y.y'da basılmış Coğrafya Kitapları ve Coğrafya eğitimi konusundaki gelişmeleri değerlendirmektir.

Anahtar Kavramlar: Türkiye'de Coğrafya, Coğrafya Ders Kitabı, Türkiye'de Coğrafya Öğretimi.

ABSTRACT

SÖNMEZ, Neslihan. *A Study about Geography Books Published in the 19th Century Ottoman Empire (1850-1900)*, Master Thesis, Çorum, 2018.

In the 19th century, a lot of geography text books were published in the Ottoman Empire. In this thesis, these books are studied: H.1266 (1849-50) “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*”, H.1273 (1856-57) “*Fenn-i Coğrafya*”, H.1285 (1868-69) “*Hulâsa-i Coğrafya*”, H.1270 (1853-54) “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*”, H.1289 (M.1872-73) “*Zübdetü'l-Coğrafya*”, H.1302 (1884-85) yılında basılan “*Memâlik-i Osmanî Coğrafya-yı Ticariyesi*”, H.1304 (M.1886-87) “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” and H.1308 (1890-91) “*Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmanî*”. These books are reached from Atatürk’s Library and evaluated the parts concerned about Istanbul and geography. The Eight geography books which is mentioned above, are examined and expounded in the light of modern books and articles. In the books aforementioned are given information about description of geography, its progress into a branch of science, writing books related to geography and the beginning of geography to teach in the schools.

One of the main purpose of the study is to analyse Istanbul as a capital city of Ottoman and Byzantine Empire and evaluate its geographical location in the lights of geography books which is published in the second half of the 19th century. In this study, it will be discoursed about how the city were a center of attention by a lot of nation and culture. In this study, it will be evaluated the old names of Istanbul and their origins. Istanbul took different names. Some of them are Bizantion, Antonia, Secunda Roma, Nova Roma, Konstantinopolis, Rumıyyetü'l-Kübra, Taht-ı Rum, Gulgule-i Rum, İstanbul, İslambol, Payitaht-ı Saltanat, Taht-ı gâh-ı saltanat. Konstantinopolis was the capital of Eastern Roman Empire nearly 1000 years and after that Istanbul started to serve as capital to the Ottoman Empire nearly 500 years. In the geography books which source to this study are gives the information about Istanbul’s historical buildings, mosques, churches, schools, towers and ports along with the city’s geographical location. In this study, it will be given the knowledge about the description of geography, geography books, teaching geography in the schools besides of Istanbul.

Another aim of the study is to evaluate publishing about geography books and the progress of geography education in the 19th century.

Keywords: Geography, Education, Geography in Turkey, Geography Text Books, Teaching Geography in Turkey.

TEŞEKKÜR

Tezin hazırlanmasının her aşamasında bana her türlü maddi ve manevi desteğini esirgemeyen yol gösterenim, sayın hocam Prof. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK'e teşekkür ederim. Eğitim hayatımın her kademesinde daima arkamda duran ve her türlü maddi manevi desteğini esirgemeyen babama, dua ve çalışma azmi aşılayarak daima beni motive eden anneme ve her koşulda destekçim, motive kaynağım olan kardeşim İlyas SÖNMEZ'e sonsuz teşekkür ederim.

Bu çalışma Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Komisyonu tarafından desteklenen FEF19004. 17.002 numaralı ve "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Balmış Coğrafya Kitapları Üzerine Bir İnceleme (1850-100)" başlıklı bilimsel araştırma projesi kapsamında Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır. Proje destekli olarak Ankara'da (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi Genel Müdürlüğü, Milli Kütüphane ve Türk Tarih Kurumu) ziyaret edilerek çeşitli kaynaklar kitap, gazete ve dijital kaynak temin edilmiştir.

Bu tez çalışmasına, FEF19004. 17.002 numaralı proje kapsamında vermiş oldukları destekten dolayı, Hitit Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'ne teşekkür ederiz.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
TEŞEKKÜR.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
RESİMLER DİZİNİ	vi
KISALTMALAR	xiii
ÖN SÖZ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM 19. YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA COĞRAFYA EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1.1. COĞRAFYA DALLARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ.....	7
1.2. TANZİMAT DEVRİNDEN ÖNCE OSMANLI DEVLETİNDE COĞRAFYA... ..	10
1.3. COĞRAFYA EĞİTİMİNİN OKULLARDA YER ALMASI.....	14
1.4. TANZİMAT DÖNEMİNDE COĞRAFYA' NIN GELİŞİMİ İÇİN YAPILAN VE DESTEKLENEN ÇALIŞMALAR.....	27

İKİNCİ BÖLÜM OSMANLI DÖNEMİNDEKİ COĞRAFYA EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ GÜNÜMÜZDE YAPILAN BAŞLICA ÇALIŞMALAR

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM XIX. YÜZYILDA İSTANBUL'DA BASILAN COĞRAFYA DERS KİTAPLARINDA İSTANBUL

3.1. ÇALIŞMADA YARARLANILAN COĞRAFYA KİTAPLARI	50
3.2. İSTANBUL ŞEHRİNİN COĞRAFYASI	58
3.3. İSTANBUL ŞEHRİNİN ADI.....	64

3. 4. OSMANLILARIN MİRAS OLARAK DEVR ALDIĞI TARİHİ YAPILAR.....	67
--	-----------

3.5. İSTANBUL ŞEHRİNİN OSMANLI KİMLİĞİ.....	77
--	-----------

**DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MUHTASAR COĞRAFYA-YI MUSAVVER ADLI
KİTABIN İNCELENMESİ**

4.1. KİTAP HAKKINDA	86
----------------------------------	-----------

4.2. KİTABIN İÇERİĞİ.....	87
----------------------------------	-----------

4.3. YERYÜZÜNÜN TARİFİ	88
-------------------------------------	-----------

4.4. AVRUPA KİTASI.....	89
--------------------------------	-----------

4.5. KITA-İ ASYA	100
-------------------------------	------------

4.6. AFRİKA BEYÂNINDADIR	101
---------------------------------------	------------

4.7. AMERİKA KİTASI.....	103
---------------------------------	------------

4.8. CEZAYİR BAHRİ MUHİT BEYÂNINDADIR	106
--	------------

4.9. İKİ NEHİR TUNA VE NİL NEHRİ KARŞILAŞTIRILMASI.....	107
--	------------

4.10. GÜNÜMÜZ ORTAÖĞRETİM COĞRAFYA DERS KİTAPLARINDA	110
---	------------

SONUÇ	211
--------------------	------------

KAYNAKÇA	213
-----------------------	------------

EKLER	220
--------------------	------------

EK-1: Muhtasar Coğrafya-yı Musavver başlıklı H.1270 tarihinde basılan kitabın orijinal hali

RESİMLER DİZİNİ

Resim	<u>Sayfa</u>
Resim 4.1. İngilizli.....	91
Resim 4.2. Tatar.....	98
Resim 4.3. Hintli.....	101
Resim 4.4. Çinli.....	103
Resim 4.5. Amerikalı.....	105
Resim 4.1. İngilizli.....	121
Resim 4.2. İspanyol.....	127
Resim 4.3. Fransız.....	130
Resim 4.4. İtalyan.....	133
Resim 4.5. Napolitan.....	135
Resim 4.6. Prusya Süvarisi.....	139
Resim 4.7. Rusyalı.....	141
Resim 4.8. Moskovalı Kazak.....	143
Resim 4.9. Lehli.....	145
Resim 4.10. Samujd.....	147
Resim 4.11. Târik-i Kalemienun Devlet-i Aliyelu.....	152
Resim 4.12. Târik-i İlmiyenin Devlet-i Ali Osmaniyelu.....	156
Resim 4.13. Devleti Osmaniyenin Piyade Askeri.....	166
Resim 4.14. Tatar.....	170
Resim 4.15. Yunanlı.....	189
Resim 4.16. Sudanlı.....	191
Resim 4.17. Tunuslu.....	193
Resim 4.18. Hintli.....	195
Resim 4.19. İranlı.....	197
Resim 4.20. Çinli.....	199
Resim 4.21. Dağıstanlı.....	201

Resim 4.22. Amerikalı.....	205
Resim 4.23. Vahşi Amerikalı.....	207
Resim 4.24. Yeni Flemenk	210

SİMGELER VE KISALTMALAR

Age : Adı Geçen Eser

Agm : Adı Geçen Makale

Agmd : Adı Geçen Madde

Bkz : Bakınız

C : Cilt

Çev : Çeviren

Ed : Editör

H. :Hicri

M :Miladi

Sy : Sayı

s : Sayfa

ÖN SÖZ

19. yüzyılda Coğrafya öğretimi için Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok kitap ve risale basılmıştır. Ancak ders kitabı olması amacıyla basılmış olan bu kitapları ele alan bir çalışma yoktur. Bu nedenle konu Yüksek Lisans tezi olarak tarafımızdan çalışılmaya başlanmıştır.

Girişte coğrafyanın tanımı yapılırken S. Maqbul Ahmad'ın İslam Ansiklopedisinde yayınladığı “*Coğrafya*” maddesinde, editörlüğünü Hakkı Yazıcı, Mehmet Kürşat Koca'nın yaptığı “*Genel Coğrafya*”, R. 1308'de yılında yayınlanan Mektep Dergisi ve tezin temeli olan sekiz coğrafya kitabı içinde “*Fenn-i Coğrafya*” ile “*Zübdetü'l-Coğrafya*” kaynaklarından yararlanılmıştır. Birinci bölümde coğrafya dallarının ortaya çıkışı ve gelişimi ele alınmıştır. Bölümde Tanzimat'dan önce Osmanlı'da coğrafyanın gelişim evreleri ele alınıp, bu dönemlerde yazılan kitaplar hakkında bilgi verilmiştir. Bölümün sonlarına doğru Tanzimat devrinde yazılan kitaplar ele alınıp kitapların yazarı, kitapların basıldığı yıl ve kitapların içeriğinden söz edilmiştir. Tanzimat döneminden itibaren coğrafyanın hangi okullarda kaçar saat ve hangi ders ismiyle okutulduğuyla ilgili bilgiler sıralanmıştır.

İkinci bölümde Osmanlı Döneminde Coğrafyanın eğitim ve öğretimiyle ilgili yazılan kitap ve makalelerin künyesi yazılıp kitap ve makaleler kısaca özetlenmiştir.

Üçüncü bölümün başında İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığından elde edilen H.1266 (M.1849-50) yılında basılan “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtasi*”, H.1273 (M.1856-57) yılında basılmış olan “*Fenn-i Coğrafya*”, H.1285 (M.1868-69) yılında basılan “*Hulâsa-i Coğrafya*”, H.1270 (M.1853-54) yılında yayınlanan, “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*”, H.1289 (M.1872-73) yılında yayınlanan “*Zübdetü'l-Coğrafya*”, H.1302 (1884-85) yılında basılan “*Memâlik-i Osmanî Coğrafya-yı Ticariyesi*”, H.1304 (M.1886-87) yılında basılan “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” ve H.1308 (M.1890-91) yılında yayınlanan *Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmani*' coğrafya kitapları çerçevesinde İstanbul şehri ele alınmıştır. Kitaplardan elde edilen bilgilere dayanılarak şehrin İstanbul ismini almadan önce farklı isimlerle anıldığına değinilmiştir. Bu isimlerden en eski ismi Bizantion, Antonia, Secunda Roma, Nova Roma, Konstantinopolis, Rumiyyetü'l-Kübra, Taht-ı Rum,

Gulgule-i Rum, İstanbul, İslambol, Payitaht-ı Saltanat, Tahtgâh-ı Saltanat'dır. 13 yüzyıl Doğu Roma İmparatorluğu'na merkezlik yapan Konstantinopolis'in Osmanlı İmparatorluğu'na da başkentlik yapmaya başladığı ve bu durumun 500 yıl devam ettiği anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” isimli kitabın değerlendirilmesi yapılmıştır. Kitabın bölümleri tek tek ele alınıp ayrı başlıklar altında incelenmiştir. “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” kitabıyla günümüz 9. ve 11. Ortaöğretim sınıflarında okutulan coğrafya kitapları işledikleri konu bakımından karşılaştırılarak ele alınmıştır. Bölümde Ferit Devellioğlu'nun “*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*”, İsmail Parlatır “*Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*” ve Şemseddin Sami'nin “*Kâmus-ı Türkî*” sözlüklerinden yararlanılarak “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” kitabının Transkripsiyonu yapılmıştır. Tezin sonundaki Ek'de kitabın orijinal hali verilmiştir.

Eylül, 2018

Neslihan Sönmez

GİRİŞ

“Tirli (Sûrlu) Marinus ile Batlamyus’a göre “Geographia” dünyayı tanıtan kitap anlamına gelmekte olup, Grekçe’de aynı kelime (yeryüzünü anlatan yazı) anlamını taşımaktadır. Muhammed b. Ebû Bekir ez-Zührî (12. yüzyıl) ve İbn Saîd el-Mağribî (XIII. yüzyıl) gibi Arap coğrafyacıları tarafından kelimenin “Coğrafiyâ” şeklinde kullanıldığına yer verilmiştir. (...) Ancak bu kelimenin önceki dönemlerdeki kullanımının ise Hârizmî’nin eserine aynı ismi verdiği Şûretü’l-Arz ve Mes’udî’nin kullanımı olan Kat’u’l Arz (yeryüzü araştırması)dır.”¹ Baydil ise Coğrafyanın “kelime anlamı olarak Grekçe ge=geo (yer, yeryüzü dünya), graphein (tasvir, yazma-çizme) kelimelerinin birleşmesi” sonucu ortaya çıktığını ve anlam olarak da “yerin şekli, yeryüzünün tasviri” anlamına geldiğini belirtmiştir. Ona göre, “yerin şekli, yeryüzünün veya Dünya’nın tasviri anlamına gelen coğrafya teriminin, Eski Çağ’da ilk defa M.Ö. 3. yüzyıl başlarında eski Mısır’ın İskenderiye şehrinde yaşamış olan Eratosthenes (M.Ö.275-195) tarafından “geographica” veya “geographein” şeklinde kullanıldığını belirterek, coğrafyayı bilim dünyasına tanıtanın Aristo (M.Ö. 384-322) olduğunu ifade etmiştir.”² Coğrafyayı yerin tasviri olarak tanımlayan Aristo’dan sonraki yüzyıllarda coğrafya bir bilim dalı olmuş ve özellikle de XVIII. ve XIX. yüzyıllarda büyük gelişmeler göstererek bugünkü durumuna gelebilmiştir.³ 1893 yılında yayınlanan Mektep Dergisine göre: Coğrafya dünya üzerinde yer alan ülkeler ve bu ülkelerde bulunan arazilerin yapısı, dağları, nehirleri ve çayları gibi fiziki özellikleriyle ilgili bilgi verir. Bunlara ek olarak aynı dergide coğrafya bilim dalının ülkelerde yaşayan insanların dilleri, gelenek görenek ve adetlerine de değindiği belirtilmiştir. Dergideki diğer bir tanıma göre; Coğrafya, doğup büyüyen ve yaşanılan yer hakkında bizlere bilgi veren bilim dalıdır.⁴ Bu çalışmada incelenen kitaplardan biri olan “Zübdetü’l-Coğrafya” isimli kitapta coğrafya kelimesinin Yunan dilinde “arz-ı resm etmek” anlamına gelen “yoğraf”

¹ S. Maqbul Ahmad, "Coğrafya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 50.

² Emin Baydil, "Coğrafya Nedir?", *Genel Coğrafya*, Ed. Hakkı Yazıcı, Mehmet Kürşat Koca (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), 1.

³ İbrahim Güner, "Coğrafyanın Gelişimi", *Genel Coğrafya*, Ed. Hakkı Yazıcı, Mehmet Kürşat Koca (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), 15.

⁴ “Şu üzerinde doğup büyüdüğümüz, yaşadığımız küre-i arz üzerinde birçok memleketler ve o memleketlerde lisanları başka, âdetleri bizim âdetlerimize benzemez muhtelif insanlar olup bu memleketlerin ve bu muhtelif insanların âdetlerini, hallerini ve bu memleket arazisinde nehirleri, çayları, dağları bize bildiren bir fenn vardır ki işte bu fenne “Coğrafya” denilir. “Coğrafya”, *Mektep Dergisi*, (R.1308/M.1893), 391.

dan türediği, Fransız dilindeki kullanımının “joğrafya” ve Osmanlı dilindeki kullanımının ise “coğrafya” olduğu belirtilmiştir. Aynı kaynakta coğrafyanın kelime anlamından ayrı olarak bu ilmin bir yerin coğrafi olayı, siyasi olayı ve ekonomik olayı hakkında bilgiler verdiği, bunlara ek olarak incelenen bölgenin havası, suyu, sıcaklığı ve soğukluğuyla ilgili de açıklamaların yapıldığı belirtilmiştir.⁵ “*Fenn-i Coğrafya*” isimli kaynakta coğrafyayla ilgili bir tanım yapılmıştır. Buna göre, “*coğrafya*” kelimesi Yunan dilinde “*zemin*” anlamına gelen “*çağ*” kelimesiyle, “resm etmek” anlamına gelen “*grafya*” kelimelerinin bir araya gelmesi sonucu türemiştir. Coğrafya kelimesinin Türk dilindeki karşılığının ise “*resm etmek*” yani dünyadan bahseden ilim anlamına geldiğine değinilmiştir. Ayrıca aynı kitapta coğrafyanın, “*ruv-i-zemin*” i ülkelere ve şehirlere böldüğü, bu bölünen ülke ve şehirlerin dünyanın hangi bölgesinde yer aldığı, şehirlerde bulunan denizleri, gölleri, nehirleri tek tek ele alıp incelediği açıklanmıştır.⁶

1893 yılında yayınlanan Mektep Dergisine göre, coğrafyanın konusu dünyanın oluşumu, kara ile denizin nasıl meydana geldiği ve dünyanın merkezidir. Bunlara ek olarak aynı dergide, dünyanın şeklinin portakala benzetildiği ve dünyanın yuvarlak olduğu bilgisinin hendese dersinde öğretildiği de yer almaktadır. Derginin devamında ise dünya üzerindeki denizler, deniz kenarları ve deniz sularıyla kaplı olan alanlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Son olarak aynı kaynakta, dünyanın günlük ve yıllık hareketleriyle (kendi ve güneşin etrafında döndüğüyle) ilgili bilgilere yer verilip, Ay tutulmasının aşamaları da resimli bir şekilde anlatılmıştır.⁷ “*Zübdetü'l-Coğrafya*”

⁵ “İşbu coğrafya lafz-ı lisan-ı Yunaniye’de “arz-ı resm” etmek manasına olan (yoğraf) kelimesinden bit-tarif lisan-ı Fransuyda (joğrafya) ve zebân azb el-beyânı Osmaniye’de (coğrafya) demişlerdir ki cümlesi fen-i mezkûrun ilmüne mahsûsdur. İlm-i mezkûrun mevzi’i heyet ilmi olduğundan bilâd kimse hicret ve ticaret veya sair bir zevkle diğer bir memlekete kiminin murâd eylese ol mahallin ab ve havasını ve harâret ve bürûdetin ve ufak lâzimesini iyice anlayacağı gibi ol halde kangı metâ’nındır.” Enderunî Hâfız Abdullatif Efendi, *Zübdetü'l-Coğrafya* (Eserin yazıldığı şehir ve matbaa ile ilgili bilgiler yer almamaktadır, H.1289/M.1882-83), 3.

⁶ “İşbu coğrafya kelimesi lisan-ı Yunan’dan mahûza olarak “zemin” manasına olan “çağ” kelimesiyle “resm etmek” manasına olan “grafya” kelimelerinden mürekkep bir kelime olup lisan-ı Türkiye’de “yeryüzü resm etmek” yani ahvâl-i arzdan bahs eden ilim demektir.” (...) “Coğrafya demek “Ruv-i Zemin”in taksîm olduğu kıtaât ve ittikâ’larını ve memleket ve vilayetlerini ve her birlerinin nam ve şehri tel’arını ve denizleri ve başlıca olan göller ve nehirleri ve hangi arzın ve kaçınıcı tûlinin bulduklarını ve hatta istivâ’nın şimal veya cenûb semtinin olduğunu ve beynlerinin kast-ı bad’ mesafelerini ve bunlara memasil ahvâl-i sairesini ta’îf eden ilim dahıldır.” Eserde eserin yazarıyla ilgili herhangi bir bilgi eserde yer almamaktadır, *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet el- Enveri, (Eserin basıldığı şehir ve matbaa ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır, H.1273/M.1856-57), 4.

⁷ “Bu halde sahilde duran bir adam – dürbün ile baktığı halde bile evvela o sakinenin direklerinin ucuna gemi yaklaştıkça direklerinin ortalarını, daha ta’rîb [yaklaşmak] ittikçe nihayet teknesini ve tamamıyla sefiyenin her tarafını görür ve bundan sefinenin ma’kûs [daire kavs]şeklinde bir denizde hareket ettiği anlaşılır ki bu da arzın küre olduğunu i’tibâr etmez mi? Evet, çünkü arz “müdür olamayıp da olduğu gibi müstevi (düz) olmuş olsaydı (s) noktasından bulunan bir adamın her noktalarında sefiye-i.” “Mezkûrenin

isimli kitapta coğrafya ilmi sayesinde gece ile gündüz hakkında bilgilerin elde edildiği ve dünyanın şeklinin yuvarlak olduğunun öğrenildiği belirtilmiştir. Aynı kitapta dünyanın güneşten 1.400.000 kilometre uzaklıkta ve dünyanın ekvator kısmının ise 152.000.000 kilometre olduğuna yer verilmiştir. “Zübdetü'l-Coğrafya” kitabının ilerleyen sayfalarında dünyanın su, hava ve topraktan oluştuğu, dünyanın şeklinin yuvarlak olduğu, dünyanın şeklinin enlem ve boylam olarak ele alındığı, kemer olarak tanımladığı bir çizelgeyle dünyanın şeklinin ikiye ayrıldığı ve bu ayrımları birleştiren kutupların olduğundan bahsedilmiş son olarak gece-gündüz oluşum hallerine de değinilmiştir.⁸ “Fenn-i Coğrafya” isimli kitapta ise dünyanın yönleri (doğu, batı, güney, kuzey) ve rüzgârlarıyla (poyraz, karayel, yıldız, keşişli, kible, lodos) ilgili bilgiler verilmektedir.⁹

direklerinin uçlarını değil bi'l-akıs teknesini her tarafını temasıyla görmesi lazım gelirdi. Bir de ma'lûmdur ki hasuf [ay tutulması] itinasında kamer [ay] gittikçe karararak [şekil 4] de görüldüğü vech ile 1 m gibi bir kavs teşkil eder. İşte, bu teşkil iden kavs küre-i arzın gölgesidir. Zira havf gerek küre-i arz ile şems [güneş] beynine tavassutât etmesinden ileri gelir. Bu halde küre-i arz zattın mâzî [ziyâli] olan şemsin şuaât ziyanesine hail olarak kamer iktibâs zaye edemediğinden mezâlîm kalır.” “Coğrafya”, *Mektep dergisi*, (R.1308/M.1893), 393.

⁸ “Üzerinde bulunduğumuz küre-i tertîbât şemsiyeden dördüncü derecede bulunup şems den (1.400.000) küre-i ısgar ve (152.000.000) kilometre bade' ve sathide bir adet kamere mâlik toprak, hava ve sudan mürekkep bir kevkeb âzimidir ki katr âzmi (12.754.863) ve katr-ı ısgar yani mücevveri (12.712.259) metre olup (4.000.000) metre muhît-i havi 5 tam bir bölü 2 den sitesinde yani sıklet izâfiyyeden bir cesimdir ki (4000) metre umkanda (100) derece hararet bulunup (20.000) derece hararete kaffe-i ecsâmî izâbe eder. Bir hareket olup merkez-i arzide ise (20.000) derece hararet bulunması icap eder. İşbu küre-i arz-ı talim ve tefhim zımnında mecaza üzerinde bir takım daireler farz olunur ki anlarda iki kısma taksim olunarak bir kısmına deva-i kebire derler ki merkezinden ma'rûr etmek üzere küre-i arzı tamamen iki mesâvî kısma taksim ile daire-i maâdar(?) ihâta eden dört dairedir. Ve bir kısım devr-i sagire veya mukantarât taksîm denir ki gezinden ma'rûr etmeyip küre-i arzın yalnız birincisi muhît olan dairelerdir ki bunlar küre-i arzı iki muhtelif kısma taksîm ederler.” Enderunî Hafız Abdulfatih Efendi, *Zübdetü'l-Coğrafya* (Eserin yazıldığı yer ve matbaa ile ilgili bilgi yer almamaktadır, H.1289/M.1872-73), 6.

⁹ “Ve bir beldenin diğer beldeye nispetle ne cihete ve kangı semte tesâdüf edeceği cihât erba'i asliye tesmiye eyledikleri ufk dairesinin dört noktasına nispetle ta'yîn olunur ki anlara şimal, cenûb, şark ve garb noktaları diyu ism tahsis eylemişlerdir. Binâ' ilmiye bir kimse şemsin tulû ettiği taraf müteveccih olduğu halde şimal noktası şahıs mezkûrun sol tarafına ve cenûb noktası sağ tarafına ve garb noktası arka tarafına tesâdüf eder.” (...) “Şimal noktasıyla miyânı senen(?) vaki' olduğundan maşrık sığı(?) ve nam diğeriyle şark-ı şimâl ve el-sene nasın(?) poyraz tarafı itlâk olunur ki kış, yaz namlarının ol noktadan tul' eder. İkincisi şark noktasıyla cenûb noktası beyninin kasındır(?) ki ona şark şitevî ve nam diğeriyle şark-ı cenûb ve elsene-i nasın(?) Keşişle tesmiye olunur ki geniş kış günlerinin ol noktadan tulû' eder. Ve üçüncüsü şimâl noktasıyla garb noktası beyanından vaki'dir ki magrib seyfi ve nam diğeriyle garb-ı şimâl ve elsene-i nasın(?) Karayel tabir olunur ki şems yaz günlerinin ol noktadan gurûb eder. Ve dördüncüsü garb noktasıyla cenûb noktası meyanesinin bulunur ki ana mağrib şitevî ve nam diğeriyle garb ve elsene-i nasın(?) Lodos noktası tabir olunur ki şems-i eyyam şitada nokta-i mezkûreden gurûb eder. Ve işbu zikr olunan sekiz cihetin her ikisi arasına sekiz cihet dahi fârz olunur ki evvelkisi Yıldız, Poyraz ikincisi Gündoğusu, Poyraz ve üçüncüsü Gündoğusu, Keşişle dördüncüsü Kible, Keşişle beşincisi Kible, Lodos altıncısı Batı Lodos yedincisi Batı Karayel ve sekizincisi Yıldız, Karayel'dir.” *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet el-Enveri, (Eserin yazıldığı şehir ve matbaa ile ilgili bilgi eserde yer verilmemektedir, H.1273/M.1856-57), 3-5.

Coğrafya biliminin eğitim öğretim, sosyal ve siyasi hayattaki önemiyle ilgili eserler yazılmış ve okullarda okutulmaya başlanmıştır. Yazılan bu eserlerden biri 1893 yılında basılan Mektep Dergisidir. Bu dergide yazılan coğrafya kitapları ve çizilen haritalar¹⁰ sayesinde çocukların Osmanlı Devleti veya diğer devletlerin sınırları içindeki dağları, nehirleri, gölleri, ticari merkezleri gibi o yerin fiziki ve beşeri özelliklerini öğrenebilecekleri belirtilmiştir. Aynı dergide, coğrafya kitaplarının içinde yer alan bilgilerle sözü edilen yerin gelenek görenek, giyim, dil ve sanat anlayışları gibi bölgeye özgü özelliklere daha iyi vakıf olacakları söylenmiştir.¹¹(M.1911) Sâti Bey, tarafından yazılan “*Coğrafya Nasıl Öğretilmelidir?*” isimli makalede ise coğrafya eğitiminin okullarda nasıl okutulması gerektiğine değinilmiştir. Makalede coğrafya dersinin eğitiminin sadece kitaplarda veya haritalarda verilen bilgilerle değil de sınıfta kullanılan araç ve gereçlerle daha iyi öğretileceği açılmıştır. Yazılan bu makalede çocukların öncelikle kendi köylerini, kendi çevrelerini tanımaları gerektiği, daha sonraki zamanlarda diğer yerleri şehirleri, nehirleri, denizleri, dağlar gibi coğrafi ve fiziki konuları öğrenmeleri ve son olarak buraları birebir görmeleri gerektiğine değinilmiştir. Aynı kaynakta coğrafya dersinin en önemli ihtiyaçlarından biri olan harita kullanımı üzerinde de durulmuştur.¹²

1893 yılında yayınlanan Mektep Dergisine göre, coğrafyanın dallara ayrılarak incelendiği, bu ayrımı ise coğrafi konum ve siyasi yapı gözetilerek belirlendiği açıklanmıştır. Birinci coğrafi dal, “*Coğrafya-yı Tabii*” veya “*Coğrafya-yı Riyazi*”¹³dir. Bu dal, dünya üzerinde yer alan dağlardan, nehirlerden, denizlerden ve körfezlerden bahseder. İkinci dal, “*Coğrafya-yı Siyasi*” dir. Bir devletin idaresi, devletin başkenti, devletin idaresinde bulunan şehirler ve kasabalara değinip devamında bu şehir ile

¹⁰ “Harita: Dünyanın şekli, dünya üzerinde yer alan dağlar, denizler, nehirler, hakkında detaylı bilgi verir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde coğrafyanın ders olarak okutulmaya başlanmasıyla beraber haritalar okullarda sınıfların duvarlarında asılmaya başlanmıştır.” “Coğrafya”, *Mektep Dergisi*, (R.1308/M.1893), 392.

¹¹ “Bu fenni mütâla’a itmek için gösterilen ve bütün arzın memleketlerini, dağlarını ve el-hâsıl mükemellen her cihetini gösteren “küre-i musanna’i ile mekteplerde dersane duvarlarına ta’lik olunan ve arzın-küre-i musanna’i gibi her ciheti değil – yalnız bir kısmının dağ ve nehir ve memleket ve sairesini ara-i(?) iden haritalar isti’ mâl¹¹ olunur.” (...) “Bir devletin taht-ı himâye ve idaresinde bulunan şehirler veya kasabalardan ve bu şehir veya kasabalarda sakin ahâlînin âdetlerinden, ahlâklarından ve bu memleketlerin taksîmat idaresinden bahs olunursa ana dahî “coğrafya-i siyasi” ta’bîr olunur.” “Coğrafya”, *Mektep Dergisi*, (R.1308/ M.1893), 391.

¹² Şahin Oruç ve Güray Kırpık, *Tedrisât Mecmuası’ndan Makaleler Osmanlı’da Modern Öğretim, Strateji, Yöntem ve Teknikleri*, (Ankara: Gazi Kitabevi, 2006), 199-205.

¹³ Riyazi İlim: Aslında hendese, hesap, astronomi ve optik gibi hendesî muhakemeye dayanan bazı ilimler için kullanılan bir ad. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011) “Riyazi İlim” md., 86.

kasabalarda yaşayan insanların gelenek görenek ve ahlaklarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.¹⁴ Bu yapılan tanımın bir benzeri de “*Zübdetü'l-Coğrafya*” isimli kitapta görülmektedir.¹⁵

İbrahim Güner'e göre, M.Ö. 600'de Milet'in coğrafya araştırmalarının merkezi olmuştur. M.Ö. 500'de Miletli bilgin Hekataios'un yazdığı kitap coğrafya konusunda yazılan ilk yapıt olarak bilinir. İlk seyyah ünlü Tarihçi Herodotes Anadolu'dan başlayarak Doğu Avrupa'nın Güney Bölgesi, Hindistan ve G. İtalya gibi ülke ve bölgeleri dolaşarak 9 kitaptan oluşan Herodotes Tarihi'ni kaleme almıştır. Orta Çağ'a gelindiğinde ise Marco Polo, İbn Hurdazbih, El-İdrisi, Belhi Mesudi, İbn Battuta, İbn Haldun gibi bilim insanları coğrafyayla ilgili çalışmalar yaptıkları görülmektedir. Pozitif bilimlerin gelişimiyle büyük Coğrafi Keşifler dönemi başlamıştır. Başlayan bu keşifler akabinde coğrafya bilimsel anlamda gerçek kimliğine kavuşmuştur. Alexander Von Humboldt ile tarihçi Karl Ritter, akademik coğrafyacılar olarak yazan ve ders veren ilk kişilerdir son olarak bunlar modern coğrafyanın temelini atmışlardır.¹⁶

Bu çalışmayı yapma nedenimiz, daha önceleri Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda basılan coğrafya kitaplarını kimsenin çalışmamış olmasıdır. Bu çalışmada XIX. yüzyılda basılan coğrafya kitaplarından özellikle İstanbul'un anlatıldığı eserler tercih edilmiştir. Kitaplarda özellikle İstanbul'u seçme nedenimiz İstanbul şehriyle ilgili birçok kitap ve makale yazıldığı halde Osmanlı Döneminde basılan coğrafya kitapları kaynak alınarak herhangi bir eserin yazılmamış olmasıdır. Bu eserlerden sadece İstanbul şehriyle ilgili bölümlerden yararlanılmamıştır. İstanbul şehrinin özelliklerinden ayrı olarak tezin giriş kısmında coğrafyanın tanımı yapılırken coğrafya kelimesinin anlamı

¹⁴ “Arzın dağlarından, nehirlerinden, denizlerinden, körfezlerinden ve el-hâsıl ahval tabiyesinden bahis olunur ise ana, Coğrafya-i Tabii, tesmiye olunur. Arzın cesametinden ecrâma talik ve nisbetinden bahis olunur ise ana “Coğrafya-i Riyazi” denir. Bir devletin taht-ı himaye ve idaresinde bulunan şehirler Veya kasabalardan ve bu şehir veya kasabalarda sakin ahalinin adetlerinden, ahlaklarından ve bu memleketlerin taksimat idaresinden bahis olunursa ana dahi “Coğrafya-i Siyasi” tabir olunur.” “Coğrafya”, *Mektep Dergisi*, (R.1308/ M.1893), 391.

¹⁵ “Ve bu coğrafya el-asıl üç kısma taksim olunup birincisi coğrafyayı hendese yahûd Coğrafya-yı Riyazi'dir ki üzerinde bulunduğumuz küre-i arzı bir kevâkib farz ederek her biri bir ilim hükmünde olan kevâkib saire ile beyenlerinde olan revâbit ve münasebetinden bahs eder ki ona Fransızca (Kozmoğrafya) ta'bîr olunur. Ve Eğer yalnız semadan bahs ederse İlm-i Heyet denir. İkincisi Coğrafya-yı Tabii'dir ki küre-i arzın sathında kâin enhar ve cibâl ve bunlara mümessil eşya-i saireyi beyân eder. Üçüncüsü Coğrafya-yı Politika olup küre-i arz üzerinde teşkil etmiş olan hükümetin kuvvet ve memleketlerinden ve beyenlerinden cârî olan münâsebinden bahs eder ki ona Coğrafya-yı Siyasi Tabii olunur.” Enderunî Hâfız Abdullatif Efendi, *Zübdetü'l-Coğrafya*, (Eserin yazıldığı şehir ve matbaa ile ilgili bilgi eserde verilmemektedir, H.1289/M.1882-83), 3.

¹⁶ Güner, a.g.e., 18-20.

ve bu bilimin hangi konuları ele aldığıyla ilgili “*Fenn-i Coğrafya*” ve “*Zübdetü'l-Coğrafya*” kitaplarından yararlanılmıştır.

İncelenen coğrafya kitaplarından “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” isimli kitap çalışmanın temeli olarak ele alınmıştır. Bu kitabı ele alma nedenimiz İstanbul ile ilgili bilgi veren ilk kitap olmasıdır. Tezde “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*“ ile günümüz coğrafya kitaplarının bölgeleri, kıtaları ve İngiltere Devletini özelliklerini anlatılış bakımından karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu çalışmayla coğrafya eğitimine katkıda bulunuldu.

BİRİNCİ BÖLÜM

19 YÜZYILDA OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA COĞRAFYA EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1.1. COĞRAFYA DALLARININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİMİ

Coğrafyaya yardımcı olan birçok bilim dalı vardır. Bunların başlıcaları Astronomi, Haritacılık (Kartografya), Meteoroloji, Jeoloji, Fiziki Coğrafya (Jeomorfoloji) ve İklim Bilimi (Klimatoloji)'dir.

a-) Astronomi: İslam Ansiklopedisine göre, “Gökküresi bilimi” anlamına gelen İlm-i felek kelimesi başta olmak üzere “felekiyyât, ilm-i nücûm, ilm-i nücûm-i ta’lîmî, sînâat-i nücûm, sînâat-i tencim, ilm-i hey’e, ilm-i hey’eti’l-âlem” kelimeleri astronominin yerine kullanıldığı belirtilmiştir. (...) Aynı kaynakta “İlm-i felek”in sayesinde yıldızlar, yıldızların sayıları, burçlar, yıldızların büyüklüğü, yıldızlar arasındaki uzaklıklar, takvimlerin düzenlenmesi, tarihlerin tespiti, dünya ve güneşin dönüşü hakkında bilgilerin elde edildiği açıklanmıştır.¹⁷ “*Son Yarım Asırda Türkiye’de Coğrafya*” isimli makalede ise astronomi hakkında şu bilgilere yer verilmiştir. Gökyüzü hareketlerini, gezegen ve yıldızları inceleyen ve bunların fiziksel kimyasal yapıları hakkında bilgi veren bilim dalıdır. Bu bilimin bizlere güneş tutulması ve ay tutulması hakkında da bilgi verildiğine değinilmiştir.¹⁸

b-) Haritacılık (Kartografya): Yeryüzünün tamamının veya bir parçasının küçültülerek, bir düzlem üzerine aktarılmış haline denir.¹⁹ “*Genel Coğrafya Dersleri*” isimli kitapta da bir benzer tanım yapılmıştır. Harita “yeryüzünün bütününü veya bir bölümünü düzleme aktarılmış hali” şeklinde tanımlanmıştır. Kitapta, yapılan ilk haritaların İlkçağda yapılmaya başlanıldığı bu haritaların basit ve ilkel yöntemlerle çamur üzerine çizilip tablet şeklinde kurutulduğu belirtilmiştir. Eserin devamında harita

¹⁷ Tevfik Fehd, “İlm-i Felek”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.22, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 126.

¹⁸ İbrahim Hakkı Akyol, “Son Yarım Asırda Türkiye’de Coğrafya”, *Türk Coğrafya Dergisi*, sy. II, (Ankara, 1943): 5.

¹⁹ Emine Çakıroğlu ve Cevat Korkut, *Genel Coğrafya Dersleri*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950), 18.

konusundaki en önemli çalışmalardan birinin dönemin ünlü coğrafyacılarından olan Batlamyus'a ait olduğu belirtilmiş ve coğrafi keşiflerle beraber coğrafya alanıyla haritacılık alanının gelişip yaygınlaşmasının hızlandığı açıklanmıştır. Aynı kaynakta ilk Türk Kartografyasının Piri Reis'in ceylan derisi üzerine çizdiği harita olduğu da söylenmiştir.²⁰ “*Genel Coğrafya* isimli kitaptaki *Coğrafyanın Gelişimi*” isimli makaleye göre; İlkçağda yazının icadıyla başlayan dönemde coğrafya ilminin gelişimiyle beraber haritacılığında küçük çizimlerle başladığı açıklanmıştır. Aynı kaynakta İlkçağdan günümüze ulaşmış en eski belgelerin Babillere ait bir harita ile Eski Mısırlılara ait 2. Ramses döneminden kalma bir altın madeni haritanın olduğu belirtilmektedir.²¹ Yararlanılan bir başka kaynak “*Tanzimat I*” adlı esere göre, Osmanlı Devlet padişahlarının teşvikiyle haritacılık alanının geliştirilmeye çalışıldığına değinilmiştir. Kitapta (1615)’de 4. Murat’ın (1623-1640) yabancı ilim adamlarını Osmanlı İmparatorluğunun yeni bir haritasını yapmaları için davet ettiğini ancak bu davetin kabul edilmediğine yer verilmiştir. Bu eserde Osmanlı Devletinde coğrafya ve haritayla ilgili çalışmaların olduğuna kanıt olarak Harbiye ile Mühendishane-i Berri-i Hümayun okullarının müzelerinde ölçme ve teodolit aletlerinin bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca aynı eserde Küçük Asya ile Kuzey Suriye bölgeleriyle ilgili Türk askerleri tarafından çizilen haritaların varlığı da örnek olarak gösterilmiştir. Kitapta ilmi ve köklü haritacılık faaliyetinin (1894\H-1310) senesinde başladığı, Hakkı ve Şevki Efendilerin Avrupa’ya eğitime gönderildiği, bu kişilerin değişik haritalar yaptıkları, Fransız Coğrafya Dairesi ve diğer Türk askerlerinin (1896\H-1312) yılında oluşturduğu komisyonun varlığı belirtilmiştir. Kaynakta 10 Temmuz (1908\H-1324) tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet döneminde *Harbiye* Nezaretine bağlı “Harita Şubesi” nin kurulduğu belirtilip, Mirliya Mehmet Şevki’nin (Merhum Şevki Paşa) başkanlığında bu şubenin ilmi yönden daha iyi bir düzeye çıktığına yer verilmiştir. Kitapta son olarak deniz haritalarıyla ilgili faaliyetlerin yok denecek kadar az olduğu, Karadeniz ve Marmara Denizlerinin ilmi bir şekilde haritalanmasının ise İngiliz ve Rus bilim insanları tarafından yapıldığı eklenmiştir.²²

²⁰ Ramazan Sever, *Genel Coğrafya Dersleri*, (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), 63.

²¹ İbrahim Güner, a.g.e, 16-17.

²² İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e, 542-544.

c-) Meteoroloji: Atmosfer içinde oluşan hava değişimlerini inceleyen ilim dalıdır.²³ “*Tanzimat I*” isimli kitaba göre meteoroloji teşkilatı ilk olarak Avrupa’nın ilerlemiş ülkelerinde XVIII. yüzyılın ikinci yarısında (1780) meteoroloji istasyonlarının kurulmasıyla başlamış ve XIX. yüzyılın başlarında ise modern meteorolojiyle ilgili adımlar atılmıştır. Eserde Osmanlı İmparatoru döneminde İstanbul’da ilk meteoroloji rasathanesinin (1868\H-1284) tarihinde açıldığı belirtilmiştir. Ayrıca kaynakta “Rasathane-i Amire kayıtlarına dayanılarak aşağı yukarı Tanzimat senesi olan 1839 senesinden başlanılarak devamındaki tarihlerde İstanbul, İzmir ve Kudüs gibi şehirlerde gerek kişisel gerek hükümet emrinde olmak üzere yabancılar tarafından birçok hava rasatlarının yapıldığı” açıklanmıştır.²⁴

d-) Jeoloji: Yer küreyi inceleyen bilim dalına denir.²⁵ “*Doğanın Öyküsü*” isimli kitapta jeolojinin kurucularından biri olan Humboldt’un dünyanın şu andaki ortamının uzun süreli tarihi değişimin bir ürünü olduğunun fark etmesi ve bununla ilgili çalışmalar yapması özellikle kayaların jeolojik yapıları hakkında yazılar yazması örnek olarak verilmiştir. Eserde ayrıca Humboldt’un bu bilim dalının ismini İsviçre’deki Jura Dağları’nın adı olan “Jurassic” den aldığı belirtilmiştir.²⁶ “*Tanzimat I*” isimli eserde jeolojinin Fransız Buffon (1778), Alman Abr. G. Werner (1785) ve İngiliz Hutton (1788)’un çalışmaları ve araştırmaları sonucunda bu ilimin ortaya çıktığı açıklanmıştır.²⁷(...) Yine aynı kitapta Osmanlı Devletinin bu ilimle ilgili bilgileri Tanzimat döneminde yapılan tercüme ve teliflerle elde edildiğine yer verilmiştir. Eserde, XIX. yüzyılda Şanizade Ahmet Atullah Efendi’nin kurduğu “Beşiktaş Cemiyeti İlmiyesi” (1851), “Encümen-i Daniş” ve “Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmani” (1861) gibi yüksek eğitim veren okulların coğrafya ile jeolojinin gelişmesine katkıda bulduklarına değinilmiştir. Kitapta ayrıca jeoloji ilmiyle ilgili Kıbrımlı Büyük Hüseyin Efendi, Tercüman Yahya Hacı İshak Efendi ve Mirliva Seyit Ali Paşa gibi isimlerin yabancı dillerde özellikle Fransızca yazılmış eserlerden tercüme veya derleme yaparak birçok kitap yazdıklarına yer verilmiştir. Bu kişi ve eserlerden ayrı olarak bu ilimin gelişimine Münif Efendi’nin (Münif Paşa) kurucu ve başkanlığını yaptığı “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye” tarafından ayda bir çıkarılan 4 sene devam eden ve 47 nüshadan

²³ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, (Ankara: 4.Akşam Sanat Okulu Matbaası, 1932), 76.

²⁴ İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e., 544-546.

²⁵ *Türkçe Sözlük*, a.g.md, 80.

²⁶ Peter J.Bower, *Doğanın Öyküsü*, çev. Meltem Mater, (İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2001), 226.

²⁷ İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e., 528.

oluşan “Mecmua-i Fünun”un (1862\H.1279-1867\H.1284) büyük bir rol oynadığı da eklenmiştir. Kitapta bu alanla ilgili eser yazan kişiler şöyle verilmiştir. İlk olarak Meclis-i Vâlâ azalığı ile Ticaret ve Maarif-i Umumiye nazırlığı yapmış olan Ethem Paşa (Sabık Müze Müdürü Merhum Halil Ethem Beyin babası)’nın “Methal-i İlm-i Jeoloji” başlığı altında Mecmua-i Fünun’da yayınladığı makaleleri örnek gösterilebilir.²⁸ İkincisi Abdurrahman Şeref Efendi’nin idadilerde okutulması için yazdığı iki ciltlik “*Coğrafya-i Umumi*” (bu eserin Osmanlı İmparatorluğuna ait kısmı kaymakam Ali Tevfik Bey tarafından kaleme alınmış ve “*Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*” adıyla çıkarılan) adlı kitaptır. Yazarın ayıca “*İstatistik ve Coğrafya-i Umumi*” isimli kitabının da bulunduğu eklenmiştir.²⁹ Üçüncüsü ise Mecmua-i Fünun dergisinde (H.1279) yılına ait yazı dizisidir. Bu yazılar “*Mukaddeme-i İlmi jeoloji*” (ss: 65-79), “*Jeoloji İlmi*” (ss:71-74), “*Medhal-i Jeoloji*” (ss: 143-149 sayfa aralıklarında Avrupa kıtasının mevki coğrafyası ve tarihiyle ilgili bilgiler yer almaktadır), “*Medhal-i İlmi Jeoloji*” (ss: 185-188) ve “*Medhal-i İlmi Jeoloji*” (ss: 256-266) başlıklı yazılardır.

e-) Fiziki Coğrafya (Jeomorfoloji): Yeryüzü şekillerini inceleyen bilim dalıdır. Ayrıca bu ilim dalı çok çeşitlilik gösteren yer şekillerini; oluştukları bölgeler, benzerlikler, iklim vs. gibi farklı özelliklere ayırarak gruplandırmıştır.³⁰

f-) İklim Bilimi (Klimatoloji): Fiziki coğrafyada bir alt bölüm adı olan klimatolojinin dilimizdeki karşılığı iklim bilimidir. Bu bilimin amacı yeryüzündeki iklim tiplerini tespit etmek, iklimlerin yayılış bölgelerini belirlemek ve iklimin doğal veya beşeri çevre üzerindeki etkilerini incelemektir.³¹

1.2. TANZİMAT DEVRİNDEN ÖNCE OSMANLI DEVLETİNDE COĞRAFYA

Coğrafya, Ortaçağ döneminde bilimsel anlamda bir dal olamadan varlığını devam ettirmiştir. Öyle ki yazılan coğrafya eserlerinin herhangi bir yeri ayrıntıları ve sınırlarıyla anlatmadığı görülmektedir. Yine aynı dönemde coğrafyaya yardımcı olan dallar (astronomi, kozmoğrafya, felsefe, matematik-i coğrafya, tasvir-i coğrafya)

²⁸ İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e., 551-557.

²⁹ İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e., 559-562.

³⁰ Hasan Kara, “Coğrafyanın Bölümü”, *Genel Coğrafya*, Ed. Hakan Yazıcı ve Mehmet Kürşat Koca Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), 97.

³¹ Halil Koca, “Klimatoloji (İklim Bilimi)”, *Genel Coğrafya*, Ed. Hakan Yazıcı ve Mehmet Kürşat Koca (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007), 137.

şeklinde tek tek sıralanıp açıklanmamıştır. Bu dallarla ilgili olarak seyahatnamelerde dağınık şekilde bulunan bilgiler verilmiştir. Ortaçağ dönemine ait coğrafi eserlere değişik isimlerin verildiği ve bu verilen isimlerin “el-Mesâlik ve’l-Memâlik, Kitâbü’l-Büldân, Şuverü’l-Ekâlîm, Kitâbü Nüzhetü’l-Müştâk fi’htirâkı’l-âfâk” şeklinde sıralandığı İslam Ansiklopedisinin “Coğrafya” maddesinde görülmektedir.³² “Tanzimat I” isimli kitapta coğrafya alanının hangi ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıktığı “zamanın ölçümü ve tespitini yapmak, İslami ibadet saatlerini öğrenmek için çalışmaların yapılması ve devlet olaylarından hükümler çıkarmak için İslam rasitlerinin gözlem yapması” şeklinde açıklanmıştır.³³ İslam Ansiklopedisinin “Coğrafya” maddesinde ise bu ihtiyaçlara ek olarak ilerleyen (İslami Dönem ve Ortaçağ) dönemlerde coğrafya ilminin gezegenlerin hareketleri, gökyüzü olayları, yıldızlar, günlük hava durumu hakkında bilgi elde etmek ve takvim düzenlemelerini yapmak için geliştirildiği söylenmiştir. Maddenin devamında VIII. yüzyılda Abbâsî Devleti’nde yer alan bilim adamlarının, Yunan, İran ve Hintlilerin Astronomi ile Coğrafya alanındaki çalışmalarını okuyup anladıklarını ve bu bilimin gelişimine katkı da bulduklarına yer verilmiştir. Ayrıca maddede coğrafyanın Ortaçağdaki gelişimine örnek olarak Sâsânî dönemine ait çeşitli harita ve arazi ölçüm kayıtlarının varlığı gösterilmiş, Astronomi ve Coğrafya alanlarıyla ilgili eski Yunan eserlerinin İslam coğrafyacıları tarafından Arapçaya tercümeleri de belirtilmiştir. “Coğrafya” maddesinde Grekçe’den Arapçaya tercüme edilen başlıca eserlere yer verilmiştir. Bu eserler şunlardır: “Batlamyus’un Almagest (Ar. Mecisti), Geographia (Ar. Coğrafya) ve Tetrabiblos’un (Ar. El-Makalâtü’l-erba’a) ile Aristo’nun Meteorologico s. (Ar. el-Âşârü’l-ulviyye)”dir.³⁴

İslam Ansiklopedisinin “Coğrafya” maddesine göre; ilerleyen zamanlarda coğrafya bilimiyle bu ilmin hemen her şubesiyle ayrıntılı bir şekilde ilgilenilip çalışmalar yapıldığına değinilmiştir. Aynı maddede coğrafyayla ilgili sistematik olarak çalışmanın IX. yüzyılda Irak’ta yapıldığı belirtilmiştir. Maddenin devamında bu yüzyılda günümüzde bilinen dünyayı ilk tanıtan kişinin Ebü’l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah b. Hurdâzbih olduğu belirtilip yazara “İslam Coğrafyasının Babası” unvanının verildiğini ve yazarın coğrafyayla ilgili en önemli eserinin “Kitâbü’l-Mesâlik ve’l-Memâlik” olduğu açıklanmıştır. “Coğrafya” maddesinde IX. yüzyılla beraber coğrafya

³² S. Maqbul Ahmad, a.g.md., 50.

³³ İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e, 513-514.

³⁴ S. Maqbul Ahmad, a.g.md., 50-51.

alanının genişlediği ve bu alanla ilgili sadece devlet memurlarının, tarihçi ve seyyahların değil edebiyatçıların da eser verdiği belirtilmiştir.³⁵ Devamında diğer yüzyıllarda da coğrafya alanıyla ilgili çalışmaların ve araştırmaların yapıldığı, özellikle açılan okulların bu bilimin gelişimine katkısı olduğundan söz edilmiştir. Bu kişiler, okullar ve çalışmalar şöyle verilmiştir; ilk olarak Belh Coğrafya Okulunun X. yüzyılda açıldığı ve bu okulun çalışmalarını sadece Müslüman ülkelerini kapsayacak şekilde yapıldığı belirtilmiştir. Bu sisteminde önceki dönemde yapılan çalışmalardan farklı olduğu genel coğrafi değil de bölgesel coğrafi çalışıldığına yer verilmiştir. Bilime katkısı olan Ceyhâni ve diğer coğrafyacıların çalışmalarının ise daha çok elçi raporları ve Denizcilik Literatürü üzerine olduğu “Coğrafya” maddesinde yer almaktadır. Madde de etnoloji ve iktisadi coğrafyayla ilgili çalışmaların da Ortaçağ döneminde başladığı belirtilip ve bu dönemde alanla ilgili en önemli eseri Şerefüzzaman Tâhir Mervezî’ tarafından yazılan “Tabâ’i u’l-Hayevân” isimli eser olduğu açıklanmıştır. Bu eserin giriş kısmında ırklar ve coğrafya konusunun işlendiği de maddede belirtilmiştir. Madde de son olarak Coğrafya ilminin anlatım bakımından ve bilgi yönünden yüksek bir seviyeye ulaşmasının ancak XIII-XVI. yüzyıllarda olduğuna yer verilmiştir.³⁶

İslam Ansiklopedisinin bir başka “Coğrafya” maddesinde Osmanlılar döneminde ise coğrafyanın gelişiminin ilk defa Edirne’nin fethinden (1362) sonra Ali b. Abdurrahman’ın yazdığı Acâibü’l-Mahlûkât isimli eserle görüldüğü belirtilmiştir.³⁷ Bir başka kaynakta ise Ali bin Abdurrahman’ın bu ilme kaynak olarak Semerkand’ın astronomi ve coğrafya ekolünü örnek aldığı ve eserlerini bu ekoller çerçevesinde kaleme aldığı açıklanmıştır.³⁸ “*Tanzimat I*” isimli eserde Modern döneme kadar Osmanlı coğrafyacılarının Arap ve Fars dillerinden tercüme ve telif ettikleri eserlerle bu bilimi geliştirmeye çalıştıkları belirtilmiştir. Kitapta ayrıca Osmanlı coğrafyacılarının tercüme ettikleri bu eserlerde yer alan bilgilerin orta zamana ait eski kitabî bilgiler olduğu ve bu kitabî bilgilere ekleme yapılmadan birebir kaleme alındığı da belirtilmiştir.³⁹ Son olarak kitapta tercüme edilerek yararlanılan eserlerin çoğunluğunun “*Kazvini’nin, Ebü’l-Fidâ’nın, İbnü’l-Verdi’nin ve Belhi’nin*” yazdıkları eserler

³⁵ S. Maqbul Ahmad, a.g.md., 52.

³⁶ S. Maqbul Ahmad, a.g.md., 52-59.

³⁷ Mahmut Ak, "Coğrafya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.8 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993) 62.

³⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993), 390-391.

³⁹ İbrahim H. Akyol, a.g.e., 515-517.

olduğuna yer verilmiş. Bu yazarlardan ayrı olarak coğrafya ilmiyle ilgili diğer önemli eserler Piri Reis'in cihan haritası olarak da adlandırılan “*Piri Reis Haritası*” ve “*Kitab-ül- Bahriye*”si. Piri Reis'in bu eserlerinin bir benzeri olan Seydi Ali Reis'in Hint Okyanusu ve Güney Afrika sahilleri hakkında bilgiler verdiği “*El- Muhit*” isimli eserinden söz edilmiştir. Denizcilik ve deniz coğrafyasıyla ilgili önemli bilgi veren bu eserleri Piri Reis ve Seydi Ali Reis kaleme alırken İslam coğrafyacılarının eserlerinden, Portekiz, Venedik eserlerinden ve Türk Deniz Ocağının bilgilerinden yararlandığı adı geçen kitapta yer alan bilgilerdendir. Ayrıca aynı kitapta Osmanlı Devletindeki yazarların modern zamana geçmeden önce kara ve toprak coğrafyası için daha çok ‘ruznâme’⁴⁰ ve ‘mühimme’ defterlerinden faydalandıklarına da yer verilmiştir.⁴¹ Yine bu dönemle ilgili bilgi veren Evliya elebi'nin “*Seyahatnâme*” isimli kitabı da önemli eserlerden biridir. Eser dönemin Osmanlı Devletinin farklı bölgeleriyle ilgili bilgiler vermesi nedeniyle kıymetlidir.⁴²

İslam Ansiklopedisi “*Coğrafya*” maddesinde Osmanlı Devleti'ndeki yazarların 17. yüzyılda doğu ve batı kaynaklarından yararlanarak eser veren Kâtip elebi ve Ebû Bekir b. Behrâm'ın çalışmalarıyla bu ilmin daha ileri bir düzeye ulaştırıldığı belirtilmiştir.⁴³ “*Tanzimat I*” isimli kitapta coğrafya ilminin modern anlamda gelişmesinin ise 17. yüzyılın ikinci yarısında Kâtip elebi'nin “*Cihannüma*” adlı eseriyle başladığına yer verilmiştir. Aynı kaynağa göre; Kâtip elebi'nin bu eserini önceki eserlerden ayıran özelliği bir taraftan doğu kaynaklarından yararlanmış olması diğer taraftan da ilk defa Avrupa'da yazılan eserlerden yararlanmış olmasıdır. Kitapta Cihannümanın diğer bir özelliği şöyle belirtilmiştir; ölkeler coğrafyasıyla ilgili kısımda Osmanlı İmparatorluğuna (Anadolu'ya) ait olan kısmın tasvirini ilk defa bir Türk coğrafyacısı tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Kitapta bu yüzyılın (XVIII. yüzyıl)ının önemli eseri Ebu Bekir bin Behram-i Dimişki'nin “*Atlas Major*” isimli kitap olduğu açıklanmıştır. Kaynağın devamında tercümanın eserin tercümesi için on sene çalıştığı ve eserin ismini “*Nusretü'l-İslam Ves-Sürur fi Tahrir-i Atlas Macur*” veya sadece “*Coğrafya-yı Kebir*” şeklinde altı cilt halinde düzenlendiğine yer verilmiştir. Kaynağa göre, tercüme ve telif edilen bu eserlerin çoğaltılması 28 elebi Mehmet'in

⁴⁰ Ruznâme: Padişahların günlük faaliyetlerinin kaydedildiği tarihi eserler. Ünal, a.g.md., 576.

⁴¹ İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e., 515-527.

⁴² Mictaba İlgürel, “Evliya Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.11 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 529-533.

⁴³ Mahmut Ak, a.g.md., 62.

oğlu Sait Efendi'nin ve İbrahim Müteferikka öncülüğünde matbaanın açılmasıyla artmıştır. Yararlanılan “*Tanzimat I*” isimli eserde ayrıca XIX. yüzyıla gelindiğinde İslami eserlerin tercümesinin az yapıldığı daha çok batılı (Avrupaî) eserlerinin tercümesinin yapıldığı açıklanmıştır.⁴⁴ Bir başka kaynakta ise Tanzimat sonrasında eğitimin gelişmesiyle orta eğitim kurumlarının programında coğrafyaya yer verildiğinden söz edilmiştir.⁴⁵

1.3. COĞRAFYA EĞİTİMİNİN OKULLARDA YER ALMASI

“*Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2015*” kitabında Osmanlı Devletinde modern anlamda coğrafya eğitiminin ilk olarak Askeri okullarda verilmeye başlandığı belirtilmiştir. Kaynağın devamında (1776-1839) tarihlerinde eğitimde yapılan ilk yenileşme hareketleriyle özellikle askeri okullarda yeni açılımların yapıldığı ve programa yeni derslerin eklendiği belirtilmiştir. Ayrıca kitapta askeri okulların yenilenmesiyle ilgili yapılan yeniliklerin başında Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun⁴⁶ okulunun açılışından söz edilmiştir. Kaynakta bu okulda coğrafya eğitiminin birebir aynı isimle verilmediği “Hendese” ismiyle verildiği belirtilmiştir. Hendese dersiyle bir yeri tanıma değil de daha çok ölçümle ilgili bilgiler verilmiştir. Kitapta yer verilen diğer bir bilgi Askeri bakımdan yapılan yeniliklerden bir diğeri Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun⁴⁷ okulunun açılışıdır. Aynı kaynakta bu okulun ders programında coğrafya eğitiminin “Hendese” ismiyle verildiği belirtilmiştir. Ayrıca kitapta Hendese dersinin birinci ve dördüncü sınıflarda verilmediği, ikinci ve üçüncü sınıflarda verildiği yer almaktadır.⁴⁸ Aynı kaynakta “*Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2015*” 1827 yılında II. Mahmut döneminde açılan Tıphâne-i Âmire ve Cerrahhâne-i Ma'mure Tıp okullarının

⁴⁴ İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e., 519-523.

⁴⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., 162.

⁴⁶ “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayun: 1776 yılında İlk askeri deniz okuludur. I. Abdülhamit döneminde açılmıştı. Osmanlılarda batıya açılan ilk pencere olan bu okula önceleri örnek alacak bir okul olmadığı için okum ayazma bilmeyen çocuklar alınıyordu. Programı, günümüzdeki ilk ve kısmen orta öğretim düzeyinde idi. Çocuklara önce okuma yazma, Arapça, Farsça, Fransızca öğretilir, sonra Matematik ve Denizcilik bilgileri verilirdi.” Yahya Akyüz, a.g.e., 144.

⁴⁷ “Mühendishâne-i Berî-i Hümayun: 1795 yılında III. Selim tarafından açıldı. Osmanlı'nın kuruluşundan beri kara ordusu olan yeniçerilerin kaldırılmasından sonra bu okul açıldı. Humbarahane ve Mühendishane mensuplarının çocuklarıyla Enderun'dan bazı gençler alındı. Bu okulda genellikle topçu subayları yetiştirildi.” Mustafa Önder, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 3. Baskı, 2014), 136.

⁴⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2015* (Ankara: Pegem Yayınları, 27.Baskı, 2015), 144-145.

ders programına bakıldığında bu okullarda coğrafya eğitiminin verilmediği aktarılmıştır.⁴⁹

Modern anlamda coğrafyanın eğitim hayatına girişinin ilk olarak askeri okullarda Harita ve Coğrafya ders isimleriyle olduğu yukarıda belirtilmiştir. Bu dersin 1840'ların sonunda Rüştîyelerde, 1870'lerden itibaren de sıbyan mekteplerinde okutulmaya başlandığı Yahya Akyüz'ün "*Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2015*" isimli eserinde verilmiştir.⁵⁰(...) Aynı kaynakta 1834 yılında II. Mahmut döneminde batılı tarzda eğitim veren bir okulun açıldığı belirtilmiştir. Açılan bu okulun ismi Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye'dir. Eserde Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye okulunun ders programıyla ilgili ilk yıllarda "Harita" ders ismiyle coğrafya eğitiminin verildiği, 1847'deki ders programına bakıldığında ise dersin "Harita İnşası" ismiyle okutulduğu görülmektedir.⁵¹

"*Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya*" isimli makalede II. Meşrutiyetle beraber okullarda modern anlamda eğitim verme düşüncesinin uygulanmaya başlandığı belirtilmiştir. Makalenin devamında modern anlamda geliştirilmeye çalışılan bu okulların ders programları ve ders içeriklerinin de yenilendiği açıklanmıştır. Yenilenen bu dersler içinde coğrafya büyük önem kazanmıştır. Makalede II. Meşrutiyet devrinin ilk dönemlerinde okullarda coğrafya eğitiminin "Coğrafya ve Tabiat" bilgileriyle verilmeye başlandığı ve eğitimi verilen bu dersler için küçük eserlerin yazıldığı da eklenmiştir.⁵² Coğrafya dersinin yer aldığı okullar şöyledir: Mekteb-i Maarif-i Adliye (1839)⁵³ okulunda coğrafya eğitimi "Coğrafya" ismiyle verilirken, dersin kaç saat hangi sınıflara verildiğiyle ilgili bilgiler maalesef yer almamaktadır.⁵⁴ 1851 yılında Ahmet Cevdet Efendi tarafından kaleme alınan "Dârümuallimîn Nizamname"sinde Dârümuallimîn okulunun yayınlanan ders programında coğrafya eğitiminin "Coğrafya" ders ismiyle verildiği görülmektedir.⁵⁵ 1859'da kurulmuş olan Mekteb-i Mülkiye okulunun ders programında coğrafya eğitimi "Fenn-i Tarih ve Coğrafya" ismiyle verilmiştir. Bu okulda coğrafya dersinin kaç saat okutulduğuyla ilgili bilgi maalesef yer

⁴⁹ Yahya Akyüz, a.g.e., 146.

⁵⁰ Yahya Akyüz, a.g.e., 218.

⁵¹ Yahya Akyüz, a.g.e., 146-147.

⁵² İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e., 135.

⁵³ Mekteb-i Maarif-i Adliye: Rüştîye düzeyinde olan ve özellikle sivil memur yetiştirmeyi amaçlayan bu okul, II. Mahmut'un mahlası "adli" olduğu için bu adı almıştır ve hukuki bilgilerle ilişkisi yoktur. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2015* (Ankara: Pegem Yayınları, 27.Baskı, 2015), 148.

⁵⁴ Yahya Akyüz, a.g.e., 149.

⁵⁵ Akyüz, a.g.e., 178.

almamaktadır.⁵⁶ 1859 yılında açılan Kız Rüştîye okulunun ilk yıl eğitim-öğretim ders programına bakıldığında burada coğrafya dersinin “Muhtasar Tarih ve Coğrafya” ismiyle verildiği görülmektedir.⁵⁷ 1868 yılında İstanbul’da Dârümuallimîn-i Sıbyan Okulu açılmıştır. Bu okulun açılma nedeni İptidaî mekteplerine öğretmen yetiştirmektir. Dârümuallimî Sıbyan okulunun bir yıl olan eğitiminin ders programında coğrafya dersi “Coğrafya” ismiyle yer almaktadır.⁵⁸

“*Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı*” isimli kitapta, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle eğitimde çeşitli yeniliklere gidildiğine yer verilmiştir. Bu yeniliklerden ilki sıbyan⁵⁹ okullarında yapılmıştır. Aynı kitapta sıbyan okullarında coğrafya eğitiminin “Kısa Coğrafya”⁶⁰ ismiyle verildiği belirtilirken, “*Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-2015*” isimli kitapta ise bu dersin “Muhtasar Coğrafya”⁶¹ ismiyle verildiği söylenmiştir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde okullarda bu dersin hangi isimlerle okutulduğu şöyle verilmiştir: Rüştîye (Mekâtib-i Rüştîye)⁶² okullarında “Coğrafya” ismiyle, Kız Rüştîye (Kız Mekâtibi Rüştîyesi) okullarında “Özet Halinde Tarih ve Coğrafya” ismiyle, İdadi⁶³ (Mekâtibi İdadiye) okullarında “Coğrafya” ismiyle. Sultani⁶⁴ Okullar (Mekâtibi Sultaniye), Yüksekokullar (Mekâtib-i Aliye), Erkek

⁵⁶ Akyüz, a.g.e., 170.

⁵⁷ Akyüz, a.g.e., 165.

⁵⁸ Akyüz, a.g.e., 181.

⁵⁹ “Sıbyan Mektebi: Bu mektepler ilk olarak İstanbul’da Fatih tarafından cami ve tanınmış medreselerin yakınlarında yaptırılmıştır. Sıbyan mektepleri erkek ve kız çocuklarına dini bilgiler vermeyi ve okuma yazmayı öğretmeyi amaçlamaktaydı. Zamanla sıbyan mekteplerinin öğretim süreleri hakkında başlangıcından kesin süreden söz etmek mümkün değildir. 1846 tarihli bir tezkireden, sıbyan mekteplerinin öğrenim süresinin 4 yıl olduğu anlaşılmaktadır. 1869 Maarif-i Umumiye-i Nizamnamesinden sonra eğitim zorunluğu erkeklerde 7, kızlarda 6 olmuştur” İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 68-69.

⁶⁰ Reşat Özalp, a.g.e., 550.

⁶¹ Yahya Akyüz, a.g.e., 163.

⁶² “Rüştîye: ilk kuruldukları zaman, sıbyan mekteplerinin daha iyi öğrenim veren üst sınıfları gibi düşünülen Rüştîyeler, Tanzimat döneminde çok geçmeden genel orta öğretim en alt düzeyindeki okullar haline gelmiştir. 1846’da Mekâtib-i Umumiye Nazırlığı kurulduktan sonra açılmış ve sayıları da oldukça artmıştır. Rüştîye’ler öğrenci kabulünden öğrencilerin okuldaki davranışları ve dersleri açısından da batılı eğitim anlayışının uygulanmaya çalışıldığı kurumlar olmuşlardır.” İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 164-165.

⁶³“İdadi: Arapça kelime anlamı; hazırlamak, geliştirmektir. Bu nedenle 1869’dan önce birçok okulun hazırlık sınıflarına idadi adı verilmiştir. Önceleri harp okulunun ve Askeri tıbbiye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlayarak onları bu okullar için oluşturulmuş hazırlık sınıflarına idadi adı verilmiştir.” İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 168.

⁶⁴“Sultanî: XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, Eğitim Bakanlığı bir yandan ilk ve yükseköğretim kademeleri arasında bir köprü kurmak için açılmış bir okuldur. Öğretim dili Fransızca olan bir ortaöğretim kurumu 1868 yılında açıldı ve “Sultanî” diye adlandırıldı. Abdülaziz döneminde açılan bu okul sonraki tarihlerde Galatasaray Lisesi ismini aldı, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde de vilayet merkezlerinde “Mekteb-i Sultani” adı ile altı yıllık eğitim kurumları olarak açıldı.” Mustafa Önder, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 144-145.

Öğretmen Okulunda (Dârümuallim) coğrafya eğitimi verilmemekteydi. Kız Öğretmen Okulunda (Dârümuallimât) coğrafya eğitimi “Osmanlı Tarihi ve Coğrafya” ismiyle, Üniversite’de (Dârülfünun) “Coğrafya” ismiyle verilmiştir. Bu okullarda verilen coğrafya eğitiminin kaçır saat olduğuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır.⁶⁵

1873-1874 eğitim öğretim yılı Kız Rüştîye⁶⁶ okulunun ders programında dersin “Coğrafya” ismiyle bir, iki ve üçüncü sınıflarda okutulduğu, dördüncü sınıflarda ise okutulmadığı görülmektedir.⁶⁷ 1874’te açılan Dârümuallimîn-i Sıbyan okulunun ders programının içinde coğrafya eğitimi “Muhtasar Coğrafya” ismiyle verilirken, Dârümuallim-î Rüştîye okulunun ders programında “Coğrafya” ismiyle verilmiştir.⁶⁸

“II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi” adlı kitapta 1876 yılında İptidaî okullarında uygulanan ders programında birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda coğrafya eğitiminin verilmediği, dördüncü sınıflarda bu dersin “Coğrafya” ismiyle okutulduğu görülmektedir.⁶⁹ Aynı kaynakta 1876 yılı Kız Rüştîye okulunun ders programında birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda coğrafya dersinin yer almadığı görülmektedir. Dördüncü sınıflarda “Coğrafya” adıyla dersin okutulduğuna yer verilmiştir.⁷⁰

1877 yılında Dârümuallim okulunda coğrafya eğitiminin bir ve ikinci sınıflara “Arabî ve Farişî Coğrafya” ismiyle, üçüncü sınıfa ise “Coğrafya” ismiyle verilmiştir. Mülkiye Mektebi’nin 1877’deki eğitim-öğretim ders programında coğrafya dersinin birinci ve ikinci sınıflarda “Coğrafya”, üçüncü sınıflara da “Coğrafya” ismiyle verildiği görülmektedir.⁷¹

1892 yılında İstanbul ve kasaba ilkokullarında coğrafya eğitiminin ikinci ve üçüncü sınıflarda “Muhtasar Coğrafya-yı Osmanî” ismiyle ikişer saat okutulmuştur.⁷² 1895 yılında 6 Yıllık İnas Rüştîyelerinin haftalık ders programında coğrafya eğitiminin

⁶⁵ Reşat Özalp ve Aydoğan Ataunal, *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu- Milli Eğitim Şûrası)*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 551-566.

⁶⁶ “Kız Rüştîye: 1859’da ilk kez kız Rüştîyesi açılmadan önce kızlar için sıbyan mektebinden başka bir eğitim kurumu yoktu. Osmanlılar, kızların öğrenim görmelerini uzun yıllar ihmal etmişlerdir. 1859’dan itibaren ancak bazı varlıklı, kültürlü ailelerin kızları özel hocalardan yararlanarak ya da kendi kendilerini yetiştirerek dini ve edebi bilgi edinmişlerdir.” İsmail Güven, a.g.e., 167.

⁶⁷ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 189.

⁶⁸ Yahya Akyüz, a.g.e., 182.

⁶⁹ Yasemin Tümer Erdem, a.g.e., 144.

⁷⁰ Yasemin Tümer Erdem, a.g.e., 189.

⁷¹ Yahya Akyüz, a.g.e., 184.

⁷² Akyüz, a.g.e., 227.

birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda olmadığı, dördüncü, beşinci ve altıncı sınıflarda dersin “Coğrafya” ismiyle ikişer saat halinde verildiği görülmektedir. Aynı yıl 1895’de Girid’deki Girid Vilayeti İnas Rüştîye okulunun ders programında coğrafyanın birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda eğitiminin verilmediği, dört, beş ve altıncı sınıflarda “Coğrafya” ders ismiyle verildiği görülmektedir.⁷³

Yahya Akyüz’ün “*Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000- M.S.2015*” kitabında 1898 yılı İstanbul Dârülmualimîn-i İptidaîye⁷⁴ okulunun ders programında coğrafya dersinin birinci sınıfta “Mebâdisi ve Osmanlı Coğrafyası” iki saat ve ikinci sınıfta “Coğrafya-yı Umumî ve Osmanî” ismiyle üç saat verildiği yer almaktadır. Ayrıca dipnotta birinci el kaynak (Salname-i Maarif-i Nezaret-i Umumiye)’nin yayımlandığı yıl H.1318 olarak yazılmıştır ancak bu mümkün değildir. Şöyle ki, bu belirtilen hicri yıl milâdiye çevrildiğinde (1900-1901) yıllarına denk gelmektedir. Ancak Yahya Akyüz’ün kitabında 1898 ders programı olarak (1900-1901) programını vermiştir. Yahya Akyüz’ün verdiği program bilgileri salnamede 1900-1901 programıyla aynıdır. Buna ek olarak dipnot da birinci el kaynaktaki sayfa numarası yanlış verilmiştir. Yahya Akyüz’ün kaynak gösteriminde sayfa 119-122 olarak gösterilirken orijinal metinde ders programı sayfa 133’de yer almaktadır.⁷⁵ Ancak orijinal metinde bu derslerin ismi bir ve ikinci sınıflarda “Coğrafya-yı Umumî ve Osmanî” ismiyle verildiği ve bu sınıflarda ikişer saat okutulduğu yer almaktadır.⁷⁶ 1898 yılında İstanbul Dârülmualimâtının⁷⁷ haftalık ders programında coğrafya eğitiminin “Coğrafya” ismiyle birinci sınıfta iki saat, ikinci ve üçüncü sınıflarda birer saat okutulduğu görülmektedir.⁷⁸ 1898-1899 eğitim-öğretim yılı Rüştîye ve İdadi okullarındaki coğrafya eğitiminin “Coğrafya” ismiyle birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı sınıflarda ikişer saat, yedinci

⁷³ Yasemin, Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Kızların Eğitimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 190.

⁷⁴ “Dârülmualimîn-i İptidaîye: Türkiye’de ilkokul sayılabilecek sıbyan okullarına öğretmen yetiştirme kurumu, ilk defa 15 Kasım 1868 yılında “Dârülmualimîn-i Sıbyan” adıyla kurulmuştu. Bu okulda sıbyan kısmında eğitim verecek ilkokul öğretmenleri yetiştiriliyordu. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra öğretmen okulları içinde değişiklikler oldu ve İstanbul Dârülmualimîni’nde oldu. Bu okulun iptidaîye kısmı bağımsız bir okul haline geldi.” Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)* (Ankara: Ocak Yayınlar, 1996), 314.

⁷⁵ Yahya Akyüz, a.g.e., 248.

⁷⁶ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (Matbaa-i Amire, H.1318), 133.

⁷⁷ “Dârülmualimât: 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin çıkarılmasıyla önce değişik adlarla farklı yerlerde açılan bu okulların gayesi kız sıbyan ve rüştîye mekteplerine kadın öğretmen yetiştirmek olarak belirlemektir. Bu okulun sıbyan bölümünün süresi 2 yıl, rüştîye bölümünün süresi 3 yıl olarak belirleme edilmiştir.” İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 209.

⁷⁸ Yahya Akyüz, a.g.e., 248-249.

sınıfta bu dersin bir saat olduğu bilinmektedir.⁷⁹ H.1316 (M.1898-99) Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye elde edilen bilgilere göre bu yıl içinde okulların ders programında coğrafya dersinin kaç saat olduğuyla ilgili bilgiler verilecektir. Mektep-i Mülkiye-i Şahanenin ders programında coğrafyanın birinci sınıflarda “Coğrafya-i Sanayi ve Ticari ve İstatistik” ismiyle haftada iki saat öğretildiği görülmektedir.⁸⁰ Aynı yıl Fransız okullarının Tali şubesinin ders programına bakıldığında dersin bir, iki ve üçüncü sınıflarda “Coğrafya” isimle okutulduğu yer almaktadır. Birinci sınıftaki dersin içeriğinde coğrafyanın tanımı, kara ve suyun dağılımı, Avrupa Kıtasının ve Osmanlı Devletinin coğrafyası hakkında bilgiler veriliyor. İkinci sınıfın ders içeriğinde Asya, Avrupa, Afrika, Amerika ve Okyanusya Kıtalarıyla ilgili bilgi verilirken üçüncü sınıf ders içeriğinde ise coğrafya ve kozmografyanın tanımı, Avrupa Kıtasının coğrafyasıyla ilgili bilgiler veriliyordu. Aynı okulun Aliye şubesinin dört, beş ve altıncı sınıflarında dersin “Coğrafya” ismiyle okutulduğu görülmektedir. Dördüncü sınıftaki dersin içeriğinin Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya Kıtalarıyla ilgili verilen bilgiler bu yılda verilmiştir.⁸¹ Aynı yıl Dârümuallimîn İbtidâiye Şubesinde coğrafya dersi “Coğrafya-i Umumi ve Osmanî” ismiyle bir ve ikinci sınıflarda ikişer saat, aynı okulun Rüştiye şubesinde “Coğrafya” ismiyle birinci sınıfta iki saat, ikinci sınıfta bir saat okutuluyordu. Aynı okulun Aliye şubesinde “Coğrafya-i Umumi ve Umranî” ismiyle bir, iki ve üçüncü sınıflarda birer saat okutuluyordu.⁸² Aynı yıl Hamidiye Ticaret Mekteb-i Aliye ders programında coğrafya dersi “Coğrafya-i Ticari ve Sanayi” ismiyle yer almaktadır.⁸³ Umum-ı Mekâtib-i Rüştiye ve İdadi okullarındaki Ulum ve Fünun şubelerinin ders programında coğrafya dersinin aynı isimle bir, iki, üç, dört, beş ve altıncı sınıflarda ikişer saat, yedinci sınıfta ise bir saat okutulduğu görülmektedir.⁸⁴ Dârümuallimât okulunun ders programında coğrafya dersinin “Coğrafya” ismiyle bir ve ikinci sınıflarda okutuluyordu.⁸⁵ Aşiret Mektebinin ders programında coğrafya dersinin üç, dört ve beşinci sınıfların ders programında “Coğrafya” ismiyle bir saat, iki ve üçüncü sınıflarda ikişer saat okutulduğu görülmektedir.⁸⁶ İnas Rüştiye⁸⁷ okullarının

⁷⁹ Yahya Akyüz, a.g.e., 233.

⁸⁰ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (Matbaa-i Amire, H.1316), 75.

⁸¹ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1316), 122-126.

⁸² Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1316),127-129.

⁸³ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1316), 135.

⁸⁴ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1316), 191.

⁸⁵ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1316), 292.

⁸⁶ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1316), 358.

ders programında “Coğrafya” ismiyle ders dört, beş ve altıncı sınıflarda ikişer saat okutulmuştur.⁸⁸ Kız Sanayi Mektebinin İbtidaîye ve Rüştiye⁸⁹ şubeleri ders programında “Coğrafya” ismiyle ders beş, altı ve yedinci sınıflarda ikişer saat okutulmuştur.⁹⁰ Dârülmualimât ders programında “Coğrafya” dersi birinci sınıfta iki saat, iki ve üçüncü sınıflarda birer saat okutulmaktaydı.⁹¹

1900 yılında Dârülfünun okulunda coğrafya dersinin “Coğrafya-yı Umumî ve Osmanî ve Umranî” ismiyle verildiği görülmektedir.⁹² 1899-1900 yılı Umum Mekâtib-i Rüştiye ve İdadiye okullarının Ulum ve Fünun şubelerinin haftalık ders programında bir, iki, üç, dört, beş ve altıncı sınıflarda ikişer saat, yedinci sınıfta bir saat okutulmuştur. 7. sınıflarda coğrafyadan ayrı Kozmografya dersi bir saat, Hendese dersi üçüncü sınıflarda bir saat verilmiştir.⁹³ Bu derslerin okullarda yer alışıyla ilgili ayrıntılı bilgiyi şöyle sıralayabiliriz. Birinci sınıfta okutulan coğrafya dersinin “Medhâl” ismiyle verildiği ve bu derste coğrafyanın tanımı, dünyanın şekli, hareketleri, gün ve ay dönümü, güneş ve ay, toprak yapısı, tabiat olayları, nehir, göl, ada, kanal, boğaz, burun, körfez ve liman hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci sınıfta bu ders “Kıt’at-ı Erba” olarak verilip, dersin içeriği birinci senedeki konuların aynısı ve dünyanın diğer gezegenlerle olan ilişkisi dünyanın günlük ve aylık hareketleri, su, toprak, hava, hayvan, iklim, üretilen ürün çeşitliliğinden ve Asya, Afrika, Amerika ve Avusturalya kıtalarıyla ilgili bilgiler verilmekteydi. Üçüncü sınıfta verilen dersin ismi “Avrupa ve Memâlik-i Osmaniye” olup bu dersin içinde Avrupa kıtasının bulunduğu konum, sınır, nüfus, tabiat, su ve havası, yetiştirilen ürünleri, madenleri, hayvanları hakkında bilgiler verilmektedir. Dördüncü sınıftaki dersin ismi “Kıt’at-ı Erba” şeklinde olup Asya, Amerika, Afrika, Avusturalya kıtalarıyla ilgili bilgiler verilip ek olarak ikinci sınıfta öğretilen bilgiler yine verilmiştir. Beşinci sınıftaki coğrafya dersinin ismi “Coğrafya-i Riyaziye ve Avrupa” dır. Bu yılda üçüncü yıldaki bilgilerin aynısı gösterilmiştir. Altıncı sınıf coğrafya dersinin ismi “Memâlik-i Osmaniye Coğrafyası” dır. Bu yılki derste de Osmanlı Devletinin Avrupa kıtasındaki sınırları, dağları, ormanları, vilayetleri, sanayisi,

⁸⁷ Bu okullar İbtidaîye ve Rüşdiye kısımlarından oluşuyordu ve altı yıllık eğitim veriyordu. Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1316), 393.

⁸⁸ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1316), 393.

⁸⁹ Bu okullar İbtidaîye ve Rüşdiye kısımlarından oluşuyor ve yedi yıllık eğitim veriliyordu.

⁹⁰ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1316), 435.

⁹¹ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1316), 453.

⁹² Yahya Akyüz, a.g.e., 237.

⁹³ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1317), 230.

hakkında bilgi verilmiştir. Dersin yedinci sınıftaki ismi “Coğrafya-i Umrani” olup derste Osmanlı Devletinin sınırları, nüfusu, ticareti, sanayisi, iklimi, çayları ve ormanlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.⁹⁴ 1899-1900 eğitim-öğretim yılı Dârümuallimât okulunun ders programında coğrafya dersinin bir ve ikinci senelerde “Coğrafya” ismiyle verilmiştir.⁹⁵ Aynı eğitim-öğretim yılında Aşiret Mektebinin ders programında dersin üç, dört ve beşinci sınıflarda “Coğrafya” ismiyle verildiği görülmektedir.⁹⁶ Bu eğitim-öğretim yılında Umum ve Mekâtib-i Rüştîye okulunun ders programında ders “Coğrafya” ismiyle bir, iki ve üçüncü senelerde ikişer saat okutulmuştur.⁹⁷ Bu okuldaki coğrafya dersinin okutulduğu sınıf ve saatler verilmiştir. Bu sınıftaki derslerin içerikleri ise şöyledir: Birinci senede “Medhâl” ismiyle verilip, derste coğrafyanın tanımı, coğrafya-yı riyaziye, dünyanın şekli ile dönüşü, hareketleriyle ilgili bilgi verilmiştir. Buna ek olarak göl, ada, yarımada, kanal, boğaz, burun, körfez, liman, koyların tanımı yapılmıştır. İkinci senede dersin ismi “Coğrafya-i Riyaziye-i Tabi-ye ve Kıta’at Erba” ismiyle verilmiştir. Dersin içeriği ise dünyanın şekli, dünyanın güneş etrafındaki dönüşü, tabiat ve iklim olayları hakkında bilgi, Asya, Afrika, Amerika, Avusturalya Kıtaları hakkında bilgiler verilmiştir. Üçüncü senedeki dersin ismi “Avrupa-i Memâlik-i Osmaniye” ismiyle verilip, dersin içeriği ise Avrupa Kıtasının sınırları, su ve havası hakkında bilgi, yetiştirilen ürünler, hayvanlar, ziraati, nüfusu ve kıtada bulunan devletler hakkında bilgiler verilmiştir.⁹⁸ 1899-1900 eğitim-öğretim yılında İnas Rüştîye okullarının bu okulda coğrafya dersi aynı isimle bir, iki ve üçüncü sınıflarda ikişer saat okutulmuştur.⁹⁹ 1899-1900 eğitim-öğretim yılı Kız Sanayi Mektebinin İbtidâîye ve Rüştîye¹⁰⁰ şubelerinin ders programında bu okulda okutulan coğrafya dersinin aynı isimle beş, altı ve yedinci sınıflarda ikişer saat verilmiştir.¹⁰¹ 1899-1900 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimât okulunun ders programında “Coğrafya” ders ismiyle ders birinci sınıfta iki saat, iki ve üçüncü sınıflarda birer saat okutulmuştur.¹⁰² Bu derslerin yıllara göre içeriği ise şöyledir: Birinci senedeki derste kozmografyanın tanımı, dünya hakkında bilgiler, haritalar ve dünyanın şekliyle ilgili bilgi, kıtalarla ilgili bilgi, kara ve

⁹⁴ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1317), 285-293.

⁹⁵ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1317), 342.

⁹⁶ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1317), 346.

⁹⁷ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1317), 402.

⁹⁸ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1317), 419-422.

⁹⁹ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1317), 433.

¹⁰⁰ “Bu okullar İbtidâîye ve Rüştîye kısımlarından oluşuyordu ve yedi yıllık eğitim veriyordu.” Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1317), 472.

¹⁰¹ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1317), 472.

¹⁰² Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1317), 488.

deniz coğrafyaları, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya’da bulunan devletler hakkında (siyasi coğrafya) bilgi verilmiştir. İkinci senede Avrupa kıtasının bulunduğu konum, her devletin coğrafyası, idaresi, zirai, sanayi ve ticareti hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü senedeki derste Osmanlı Devletinin coğrafyası, üç kıtada yer alan toprakları, sınırları, vilayetleri, bu vilayetlerin fiziki ve coğrafi özellikleri, ziraisi, sanayisi ve ticareti hakkında bilgiler sıralanmıştır.¹⁰³

1900-1901 eğitim-öğretim yılı Mekteb-i Mülkiye’nin İdadiye şubesinin ders programında coğrafya dersi birinci ve ikinci sınıfta “Coğrafya-yı Umumi” ismiyle haftada ikişer saat, üç ve dördüncü sınıflarda “Coğrafya-i Umrani” ismiyle haftada ikişer saat verilmiştir.¹⁰⁴ 1900-1901 eğitim-öğretim yılı Mekteb-i Sultani okulunun Tali şubesinin birinci sene programında “Coğrafya” ismiyle ders verilmiştir. Bu dersin içeriği coğrafyanın tanımı, kara ve suyun dağılımı, Avrupa kıtası ve Osmanlı Devletinin coğrafyası hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci sene verilen dersin içeriğinde Asya, Afrika, Amerika ve Avusturalya Kıtalarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Üçüncü senede de dersin ismi “Coğrafya” olup dersin içeriğinde coğrafya, kozmografyanın tanımı ve Avrupa Kıtasının coğrafi yapısı hakkında açıklamalar yapılmıştır. Aynı okulun Aliye şubesinin dördüncü sınıfında ders “Coğrafya” ismiyle olup dersin içeriğinde Asya, Afrika, Amerika ve Avusturalya Kıtalarıyla ilgili bilgiler yenilenip, İslam devletleriyle ilgili bilgi veriliyor. Beşinci sınıfta da ders “Coğrafya” ismiyle verilmiş, derste Osmanlı Devletinin coğrafyası öğretiliyor. Altıncı sınıfta ders “Coğrafya” ismiyle verilmiş dersin içeriği “Coğrafya-yı Umûmi”yle aynıdır.¹⁰⁵ 1900-1901 eğitim-öğretim yılı Dârülmualimîn Rüşdiye şubesinde coğrafya dersi “Coğrafya” ismiyle birinci senede iki, ikinci senede bir saat okutulmuştur. Aynı okulun Aliye şubesinde ders “Coğrafya-i Umûmi ve Umrani” ismiyle bir, iki ve üçüncü sınıflarda birer saat okutulmuştur.¹⁰⁶ 1900-1901 eğitim-öğretim yılı Hamidiye Ticaret Mekteb-i Aliyesi birinci sınıf ders programında ders “Coğrafya-i Ticari ve Sanayi” ismiyle verilirken, ikinci sınıfta ders “Memâlik-i Şahanenin Coğrafya-i Ticari ve Sanayisi” ismiyle verilmiştir.¹⁰⁷ 1900-1901 eğitim-öğretim yılı Aşiret Mektebinin ders programında ders “Coğrafya” ismiyle üç, dört ve beşinci sınıflarda yer aldığı

¹⁰³ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1317), 510-511.

¹⁰⁴ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1318), 78-81.

¹⁰⁵ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1318), 127-132.

¹⁰⁶ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1318), 134-135.

¹⁰⁷ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1318), 141.

görülmektedir.¹⁰⁸1900-1901 eğitim-öğretim yılı Dersaadet ve Kasabat İbtidâîye mekteplerine özgü ders programında coğrafya dersi “Muhtasar Coğrafya-i Osmani” ismiyle üçüncü sınıfta haftada iki saat okutulmuştur.¹⁰⁹ Bu dersin işlenişi şöyledir ki ders “Muhtasar Osmanlı Coğrafyası” isimli kitaptan yararlanılarak anlatılmıştır. Dersin içeriği Osmanlı Devletinin gölleri, sınırları, dağları, nehirleri, ziraisi, ticarisi ve madenidir. Ayrıca Osmanlı Devletinin diğer kıtalardaki toprakları hakkında bilgi verilmiştir.¹¹⁰ 1900-1901 eğitim-öğretim yılı Kura Mekâtib-i İbtidâîyesine özgü ders programında coğrafya ismi yer almazken derslerle ilgili açıklamaların yapıldığı ilerleyen sayfalarda “Coğrafya-i Osmani” ismiyle dersin içeriği hakkında bilgiler verilmiştir.¹¹¹1900-1901 eğitim-öğretim yılı İnas Rüştîye okullarının ders programında coğrafya dersinin “Coğrafya” ismiyle dört, beş ve altıncı sınıflarda ikişer saat okutulduğu görülmektedir.¹¹² 1900-1901 eğitim-öğretim yılı Kız Sanayi Mektebinin İbtidâîye ve Rüştîye şubeleri “Coğrafya” ismiyle ders beş, altı ve yedinci sınıflarda ikişer saat okutulmuştur.¹¹³ 1900-1901 eğitim-öğretim yılı Dârülmualimât’ın ders programında “Coğrafya” ismiyle ders birinci sınıflara bir saat, iki ve üçüncü sınıflarda ikişer saat okutulmuştur.¹¹⁴ 1900-1901 eğitim-öğretim yılı Umum Mekâtib-i Rüşdiye ve İdadîye’nin Ulum ve Fünun şubelerinin ders programında coğrafya dersi “Coğrafya” ismiyle bir, iki, üç, dört, beş ve altıncı sınıflarda ikişer saat, yedinci sınıfta bir saat okutulmuştur.¹¹⁵

1908 yılında Dârülfünûn’un¹¹⁶ (Edebiyat Şubesi)’nin ders programında coğrafya eğitiminin “Coğrafya” ismiyle birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda ikişer saat olarak verilmekteydi.¹¹⁷ 1910 yılında İstanbul Mekteb-i Sultani okulunda coğrafya eğitiminin birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarda “Coğrafya” ismiyle birer saat, aynı isimle ders beş ve altıncı sınıflarda ise ikişer saat olarak verilmiştir.¹¹⁸1910 yılında Liseler I. dönem ders programında coğrafya eğitimi birinci, ikinci ve üçüncü sınıflara “Coğrafya”

¹⁰⁸ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1318), 194-195.

¹⁰⁹ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye,(H.1318), 220.

¹¹⁰ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1318), 231-232.

¹¹¹ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1318), 235-247.

¹¹² Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1318), 256.

¹¹³ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (H.1318), 295.

¹¹⁴ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (Matbaa-i Amire H.1318), 311.

¹¹⁵ Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, (Matbaa-i Amire H.1318), 357.

¹¹⁶“Darülfünun: Batılı tarzda organize edilen en yüksek kademedeki kurumdur.” İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 170.

¹¹⁷ Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)* (Ankara: Ocak Yayınları, 1996), 261.

¹¹⁸ Ergün, a.g.e., 228.

ders ismiyle ikişer saat olarak verilmiştir. 1910 yılında Liselerin ikinci dönem ders programında dersin “Coğrafya” ismiyle birinci ve ikinci sınıflarda birer saat verildiği, üçüncü sınıflar da ise bu dersin eğiminin verilmediği görülmektedir.¹¹⁹

1910 yılı İki Yıllık Dârümuallimîn-i İbtidâiye ders programında coğrafya dersinin bir ve ikinci sınıflara “Coğrafya-yı Umûmî ve Osmanî” ismiyle birer saat eğitiminin verildiği görülmektedir.¹²⁰ 1910’da Medâris-i İlmiye Nizamnamesiyle değişen medreselerin öğrenim süresi 12 yıl olmuş ve ders programı da yenilenmiştir. Bu değişimde coğrafya dersi “Coğrafya” ismiyle verilmiştir.¹²¹ 1911 yılı Beş yıllık İdadilerin¹²² ders programında coğrafya eğitimi bir, iki, üç, dört, beş ve altıncı sınıflara “Coğrafya” ismiyle ikişer saat verilirken, yedinci sınıflarda ise bu dersin eğitimi verilmemektedir.¹²³ 1911 yılı Yedi Yıllık İdadilerin¹²⁴ ders programında coğrafya eğitiminin “Coğrafya” ismiyle bir, iki, üç, dört, beş ve altıncı sınıflarda ikişer saat şeklinde verildiği, yedinci sınıfta ise bu dersin eğitiminin verilmediği görülmektedir.¹²⁵

1912 tarihli Nizamname ile Dârülfünûn beş şubeye ayrılmıştır. (Ulûm-i Şer’iye, Ulûm-i Hukukiye, Ulûm-i Tıbbiye, Fünûn, Ulûm-i Edebiye). Bunlardan Ulûm-i Edebiye şubesinin ders programında coğrafya eğitimi “Tarih ve Coğrafya” ismiyle verilmiştir.¹²⁶ 1912 yılı İstanbul Mekteb-i Sultanisi¹²⁷ okulunun ders programında coğrafya dersinin “Coğrafya” ismiyle bir, iki, üç ve dördüncü sınıflarda birer saat, beş ve altıncı sınıflarda ise ikişer saat dersin eğitimi verilmektedir.¹²⁸ 1912 yılı Dersaadet Kız Sanayi Mektebi’nin İbtidâi şubesi sınıflarının haftalık ders programında coğrafya eğitimi “Coğrafya” ismiyle bir, iki ve üçüncü sınıflarda birer saat, dört ve beşinci

¹¹⁹ Ergün, a.g.e., 229-230.

¹²⁰ Ergün, a.g.e., 317.

¹²¹ Yahya Akyüz, a.g.e., 285.

¹²² “Beş Yıllık İdadiler: Osmanlı idari örgütüne göre “İlva” lardaki idadiler beş yıllık idi. Bunların ilk üç yılı da idadi öğretime ayrılmıştı. Bu okulların amacı Dârülfünûn ve Yüksekokullara öğrenci yetiştirmek idi. Başlangıçta bu okullara 10-15 yaşları arasındaki iptidâî mezunları alınıyordu. 1913 Haziranında yayınlanan bildiriyorlar bu eğitim beş yıllık idadilere, iptidâîlerle beraber rüştiyeyi bitirenlerin alınacağı ve okulun biri hazırlık olmak üzere üç yıllık olarak belirlendiği ilan edilmiştir.” Mustafa Ergün, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)* (Ankara: Ocak Yayınları, 1996), 218.

¹²³ Ergün, a.g.e., 220.

¹²⁴ “Yedi Yıllık İdadiler: Bu idadiler, Osmanlı idari bölünmesinin vilayet merkezlerinde idi. İlk üç yıl rüştiye, kalan dört yılı da idadi eğitimi yapıyordu. 1909’dan sonra ders programında düzenlenmeler yapılmaya çalışılırsa da gelişigüzel ayarlandı.” Ergün, a.g.e., 219.

¹²⁵ Ergün, a.g.e., 221.

¹²⁶ Yahya Akyüz, a.g.e., 274.

¹²⁷ “Mekteb-i Sultanî: İlk defa Galatasaray’ında kurulmuş bir okulun adı olan “Sultanî” ismi zamanla diğer okullarında ismi olmuştur. Sultanî ortaöğretimin üst sınıflarını oluşturmak üzere vilayetlerde kurulması düşünülen okullarında genel adı oldu.” Mustafa Ergün, a.g.e., 226.

¹²⁸ Mustafa Ergün, a.g.e., 228.

sınıflarda ikişer saat şeklinde verilmiştir.¹²⁹1912 yılında Dârüşşafaka okulunun ders programının birinci döneminde coğrafya dersi “Coğrafya” ismiyle bir, dört ve beşinci sınıflarda birer saat, iki ve üçüncü sınıflarda aynı isimle ders ikişer saat verilmekteydi.¹³⁰ Aynı eğitim öğretim yılının ikinci döneminde okulda coğrafya eğitimi yine aynı isimle “Coğrafya” altıncı ve yedinci sınıflarda ikişer saat verilmiştir, sekizinci sınıfta ise bu dersin eğitiminin verilmediği görülmüştür.¹³¹

İnas İdadisi okulunun 1912-1913 yılı ders programında coğrafya eğitimi “Coğrafya ” ismiyle birinci, ikinci ve üçüncü sınıflarda birer saat, dördüncü sınıf programında “Coğrafya-yı Tabii” ismiyle bir saat olarak verilmiştir.¹³² Numune İbtidâilerin 1913 yılı ders programında coğrafya dersi birinci sınıflarda okutulmamıştır, ikinci ve üçüncü sınıflarda “Coğrafya” ismiyle birer saat, dört ve beşinci sınıflarda yine aynı isimle ikişer saat olarak verilmekteydi.¹³³ Sultanilerin 1913 eğitim-öğretim yılı birinci döneminde coğrafya eğitimi altı, yedi, sekiz ve dokuzuncu sınıflarda “Coğrafya” ismiyle birer saat ders verilmekteydi. Aynı yılın ikinci döneminde coğrafya eğitimi aynı isimle (Coğrafya) on, on bir ve on ikinci sınıflarda birer saat olarak verilmiştir.¹³⁴ 1913 yılı Kız Sanayi Mektebi Tâlî (ikinci) şubesini sınıflarının haftalık ders programında coğrafya dersi birinci ve ikinci sınıflarda “Coğrafya-yı Sınaî ve Ticariye” ismiyle birer saat verilirken, üçüncü sınıflarda bu dersin eğitimi verilmemektedir.¹³⁵

1914 yılında yapılan Medreseleri Maarif Nezareti mekteplerine benzetme çalışmalarında yapılan düzenlenmeyle Medreselerin ders programında bazı değişiklikler yapılmış ve coğrafya dersi “Coğrafya (iki dersde Umûmi ve Osmani)” ismiyle verilmiştir.¹³⁶1914 yılı İnas Sultanisi İbtidâiye şubesi sınıflarının ders programında coğrafya dersinin eğitimi birinci ve ikinci sınıflarda bu dersin eğitimi yer almazken, “Coğrafya” ismiyle üç, dört ve beşinci sınıflarda birer saat verilmekteydi. 1914 yılı İnas Sultanisi okulunun Tâlî şubesi sınıflarının ders programında coğrafya eğitimi altı ve

¹²⁹ Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013), 225.

¹³⁰ Mustafa Ergün, a.g.e., 241.

¹³¹ Ergün, a.g.e., 242.

¹³² Yasemin Tümer Erdem, a.g.e., 241.

¹³³ Ergün, a.g.e., 207.

¹³⁴ Ergün, a.g.e., 233-234.

¹³⁵ Yasemin Tüter Erdem, a.g.e., 226.

¹³⁶ Yahya Akyüz, a.g.e., 285.

yedinci sınıflarda ikişer saat, sekiz, dokuz ve onuncu sınıflarda “Coğrafya” ismiyle birer saat veriliyordu.¹³⁷

1914-1915 eğitim-öğretim yılı İnas Sultanisi (Kısm-ı İbtidâî) ders programında coğrafya eğitimi bir, iki, üç, dört ve beşinci sınıflarda “Coğrafya” ismiyle birer saat verilmekteydi.¹³⁸ İnas Darülfünun okulunun 1914-1915 eğitim-öğretim yılı Edebiyat şubesinin ders programında coğrafya dersi “Coğrafya” ismiyle iki saat olarak verilmiştir.¹³⁹ Dârümuallîmât-ı İbtidâîye’nin 1915 yılı ders programında coğrafya eğitiminin “Coğrafya” ders ismiyle ikişer saat, üçüncü sınıfta dersin eğitimi bir saat verilmiştir.¹⁴⁰

Ana Muallime Mektebi okulunun 1915 yılı haftalık ders programında coğrafya eğitimi “Coğrafya” ismiyle bir saat olarak yer almaktadır.¹⁴¹ 1915 yılında yabancı ve azınlık okullarıyla ilgili yapılan düzenlemede coğrafya ve tarih gibi derslerin eğitiminin Türkçe diliyle verilmeye başlandığı görülmüştür. 1915 yılındaki Erkek Sultanî ve İstanbul Kız Sultanî okullarında coğrafya eğitiminin “Coğrafya” ders ismiyle verildiği görülmektedir.¹⁴² 1915 yılındaki Aşiyân mekteplerinin Tâlî şubesinin Fransızca kısmının ders programında dersin “Coğrafya” ismiyle bir, iki, üç ve dördüncü sınıflarda ikişer saat, Âli şubesinin Fransızca kısmında “Coğrafya” ismiyle beş ve yedinci sınıflarda ikişer saat altıncı sınıfta bir saat verildiği belirtilmiştir. Ek olarak Ticaret şubesinde de “Coğrafya-i İktisadî” ismiyle altı ve yedinci sınıflarda bir saat okutulduğu görülmektedir.¹⁴³

1916-1917 eğitim-öğretim yılı İnas Darülfünun okulunun Edebiyat şubesinin ders programında coğrafya eğitiminin birinci sınıfta “Coğrafya” ismiyle, ikinci ve üçüncü sınıflarda “Coğrafya ve Etnografya” isimleriyle verildiği görülmektedir. Ders saatleriyle ilgili bilgi elde edilememiştir.¹⁴⁴ Bu dersin eğitimi 1918-19 eğitim-öğretim

¹³⁷ Mustafa Ergün, a.g.e., 237-238.

¹³⁸ Yasemin Tüter Erdem, a.g.e., 274.

¹³⁹ Yasemin Tüter Erdem a.g.e., 405.

¹⁴⁰ Yasemin Tüter Erdem, a.g.e., 345.

¹⁴¹ Yasemin Tüter Erdem, a.g.e., 347.

¹⁴² Yahya Akyüz, a.g.e., s. 273.

¹⁴³ Ayhan Doğan ve Sadık Çetin, “İstanbul’da Bir Hususi Mektep Girişimi “Aşiyân Mektepleri””, *DergiPark*, (2017): 832-833.

¹⁴⁴ Yasemin Tüter Erdem, a.g.e., 406.

yılında Darülfünun Fen ve Edebiyat Fakültesi Edebiyat şubesi hocalarından Faik Sabri Bey tarafından verilmiştir.¹⁴⁵

1917 yılı Kız Sanayi Mektepleri Tâlî şubesi sınıflarının haftalık ders programında coğrafya dersi “Coğrafya-yı Sanayî ve Ticârî” ismiyle birinci ve ikinci sınıflarda birer saat veriliyordu.¹⁴⁶

1919-1920 eğitim-öğretim yılında Dârümuallimât-ı İbtidâiye okulunun ders programında coğrafya eğitimi aynı isimle “Coğrafya” bir, iki ve üçüncü sınıflarda ikişer saat verildiği, dördüncü sınıflarda bir saat olarak verildiği, beşinci sınıflarda ise bu dersin eğitiminin verilmediği görülmektedir.¹⁴⁷ 1919-1920 eğitim-öğretim yılı İnas Sultanîsi ders programında bir, iki ve üçüncü sınıflarda bu dersin eğitiminin verilmediği, dört, beş, altı, yedi ve sekizinci sınıflarda Devre-i Evvelî’de “Coğrafya” ismiyle ikişer saat verildiği görülmektedir. İnas Sultanîsi ders programında Devre-i Sâniye’de “Coğrafya” ismiyle dokuzuncu (Fünûn) ve (Edebiyat) sınıflarında birer saat, onuncu (Fünûn) ve (Edebiyat) sınıflarında birer saat, on birinci (Fünûn) ve (Edebiyat) sınıflarında ikişer saat dersin eğitimi verilmekteydi.¹⁴⁸ 1920-1921 eğitim-öğretim yılı Dârümuallîmat-ı İbtidâiye ders programında coğrafya eğitimi “Coğrafya” ismiyle bir, iki ve üçüncü sınıflarda ikişer saat, dördüncü sınıflarda bir saat olarak verilmiştir.¹⁴⁹

1.4. TANZİMAT DÖNEMİNDE COĞRAFYA’NIN GELİŞİMİ İÇİN YAPILAN VE DESTEKLENEN ÇALIŞMALAR

“*Tanzimat I*” isimli kaynakta Tanzimat döneminin başlarında yazılan coğrafya kitaplarının önceki dönemlerdeki kitap yazım şekliyle aynı olduğu, eserlerin tercüme ve telif yöntemiyle kaleme alındığı belirtilmiştir. Kaynakta bu tarz eser yazımına örnek olarak Hüseyin Rıfki Efendi’nin gök bilimiyle ilgili yaptığı çalışma verilmiştir. Öyle ki Hüseyin Rıfki Efendi’nin eserin içinden daha sonraki dönemlerde coğrafya ilmiyle ilgili bilgilerin sadeleştirip “*El-Methal Fi-l Coğrafya*” ismiyle (1830-H.1246) yayımlandığına yer verilmiştir. Kitapta eseri yayınlayanın kim olduğuyla ilgili herhangi bir bilgiye yer

¹⁴⁵ Yasemin Tüter Erdem, a.g.e., 385.

¹⁴⁶ Yasemin Tüter Erdem, a.g.e., 228.

¹⁴⁷ Yasemin Tüter Erdem, a.g.e., 350.

¹⁴⁸ Yasemin Tüter Erdem, a.g.e., 278-279.

¹⁴⁹ Yasemin Tüter Erdem, a.g.e., 353.

verilmezken eserin Mühendishane okullarında okutulduğu belirtilmiştir.¹⁵⁰ Bir başka kaynakta ise bu tarz eserlere örnek olarak şunlar verilmiştir. (1869\70) yıllarında Kolağası Ahmet Muhtar (Paşa'nın) askeri idadiler için kaleme aldığı "*Fenn-i Coğrafya*", 1871 tarihinde Sami Paşazade Abdülhalim'in kaleme aldığı "*Beyan-i Nakş-i Cihan*", Hamdi Bey'in kaleme aldığı "*Usul-ü Coğrafya-i Tabii*", 1872 tarihinde Binbaşı Ahmet Cevat'ın yazdığı "*Malumat ül-Kâfiye fi Memâlik il-Osmaniye*"dir.¹⁵¹ Ayrıca bu dönemde gerek kişisel olarak yapılan gerek Osmanlı Devlet adamları tarafından davet edilen yabancı yazarların çalışmaları da örnek olarak verilmiştir. Bu örneklerden biri Fransız hükümeti tarafından aldığı siyasi ve ilmi bir görev ile Ali Bey takma ismiyle Güney Afrika, Suriye ve Hicaz'ı gezen Badia Y. Leblieh ve M. Buckingham (Tetkik Seyahati 1825)'dir. Eseri kaleme alan bu gezginin gezdiği memleketlerin halkının kıyafetlerini, dillerini hatta dinlerini taklit edip bu sayede rahatlıkla gezebildiği ve bu sayede bilgileri kolaylıkla elde ettiği belirtilmiştir.¹⁵² Tanzimat Döneminde yapılan çalışmalardan birinin de Halk Darülfünûnun'da "Coğrafya-i Tabii" (Fiziki Coğrafya) kürsüsünün (1863/H.1280) açılışı olarak gösterilmiştir. Bu kürsüyle istenilen başarıya ulaşamadığı ve yazılan eserlerin Fransız eserlerinin tercümesinin dışına çıkılmadığı belirtilmiştir.¹⁵³

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü" isimli kaynakta XIX. yüzyılın sonlarına doğru artık coğrafya biliminin geliştirildiği ve çağın gelişmişliğinin takip edildiğinin kanıtı olan kitapların kaleme alındığı yer verilmiştir. Kaleme alınan bu kitapların bazıları şunlardır: İlki Abdurrahman Şeref Bey tarafından 1885'te kaleme alınan "*Coğrafya-yı Umûmî*" isimli eserdir. Bu eser idadi okullarında okutulmak için kaleme alındığı söylenmiştir. İki cilt halinde yazılan bu kitabın daha sonraki yıllarda Ali Tevfik Bey tarafından sadeleştirilip Osmanlı sınırları içinde yer alan ülke ve şehirlerle ilgili bilgilerin verildiği "*Memâlik-i Osmaniye Ziraat Coğrafyası*" ismiyle yayınlandığı açıklanmıştır. İkinci eserin J. Geikie'nin eserinin çevirisini yapan Ömer Suphi Bey'in "*Coğrafya-yı Hikemî*" (Fiziki Coğrafya) isimli eserin olduğu belirtilmiştir. Üçüncü eserin ise 1887/88'de Binbaşı Hüseyin Bey tarafından yazılan "*Memâlik-i Osmaniye Ziraat Coğrafyası*" ve 1890'da Hasan Fehmi Bey tarafından kaleme alınan "*Sanayi ve Ticaret Coğrafyası*" isimli eser olduğu

¹⁵⁰ İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e., 558.

¹⁵¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., 162.

¹⁵² İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e., 532.

¹⁵³ İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e., 568-569.

yazılmıştır.¹⁵⁴ Bir başka kaynak tez hocam Prof. Dr. Mehmet Demiryürek'in "*Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)*" isimli eseridir. Bu eser sayesinde Abdurrahman Şeref Efendi'nin hayatı ve yaptığı çalışmalarla ayrıntı bilgiler elde edilmiştir. Abdurrahman Şeref Efendi'nin eserlerden ilki "*Coğrafya-yı Umûmî*"dir. Kaynakta eserin 4 cilt olduğu 1, 2 ve 4. ciltlerinin yazarın kaleminden çıktığı 3. cildin ise başkasının eseri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kaynakta "*Coğrafya-yı Umûmî*" eserinin serisi şöyle açıklanmıştır. "*Cild-i evvelde Coğrafya-yı Riyazi*", mukaddimat ile Asya ve Afrika ve Amerika ve Okyanusya, Cild-i sanide yalnız Avrupa kıtası mufassalan tarif ve beyan olunacak, Mektebimizin coğrafya-yı Umrani muallimi Miralay Ali Tefik Beyefendi'nin "*Memalik-i Osmaniye Coğrafyası*" cild-i salis makamına kail olmuş, dördüncü cilt olmak üzere bir de Coğrafya-yı Umrani tertib kılmış idi." Eserde ciltlerin yayın yılı ve basımevleri şöyle sıralanmıştır. "Birinci cilt "*Coğrafya-yı Umûmî*, 1. cilt, 2. baskı, İstanbul 1306"da basıldığı, ikinci cilt "*Coğrafya-yı Umûmî*, 2. cilt, 5. baskı, Karabet Matbaası, İstanbul 1325", üçüncü cilt "*Coğrafya-yı Umûmî*, 3.cilt, 2.baskı, Kasbar Matbaası, İstanbul 1315" şeklinde verilmiştir. Abdurrahman Şeref Efendi'nin bir başka eseri "*İstatistik ve Coğrafyayı Umrani*, Karabet Matbaası, İstanbul 1314"de basılmıştır. Ayrıca kaynakta Abdurrahman Şeref Efendi tarafından kaleme alınan eserin Mektep-i Mülkiye Okullarında okutulan İstatistik ve Coğrafya-yı Umrani ders ismiyle verildiği ve kitabında aynı isimle yayınlandığı, yayınlanan bu kitabın "*Coğrafya-yı Umûmî*" eserinin eki olduğu açıklanmıştır. Çalışmada, kitabın iki kısımdan oluştuğu birinci kısımda "*İstatistik*" ile ilgili bilgilerin verildiği, ikinci kısmın 17 bölümden oluştuğu "*Coğrafya-yı zirai ve sanayi ve ticari, nam-ı diğerle Coğrafya-yı Umrani*" adını taşıdığı belirtilmiştir. Yazarın üçüncü kitabının "*Coğrafya Dersleri*" ismiyle yayınlanmış eserler olduğu belirtilmiştir. Bu kitabın bölümleri ve yayınlandığı yılları da şöyle açıklanmıştır: "Birincisi "*Coğrafya Dersleri*, I.sene, Mekâtib-i Rüştîye için.....İstanbul, 1323 (1907), Artvin Asadoryan Matbaası, 60 sayfa, resimli", ikincisi "*Coğrafya Dersleri*, Mekâtib-i Rüştîye talebesine mahsus, 2. sene, İstanbul, 1323, Artvin Asadoryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 77 sayfa, Haritalı", üçüncüsü "*Coğrafya Dersleri*, 3.sene, Mekâtib-i Rüştîye için, İstanbul 1324, Artvin Asadoryan Şirket-i

¹⁵⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., 163.

Mürettebiye Matbaası, 86 sayfa, Haritalı”dır.”¹⁵⁵ Mehmet Hikmet Bey’in yazdığı “*Coğrafya-i Umranî*” (Ekonomik Coğrafya) isimli eser de XIX. Yüzyılın sonlarında yazılan kitaplara örnek verilmiştir.¹⁵⁶ “*Tanzimat I*” isimli kitapta II. Mahmut döneminde coğrafya eğitiminin okullarda zorunlu hale gelmesinden dolayı eser yazımının teşvik edildiği ve bu yazılan eserlerinde özellikle İptidâi ile Rüştîye okullarında okutulduğu belirtilmiştir.¹⁵⁷ Aynı kaynakta Yabancı dillerden özellikle Fransızca kitaplardan çeviriler yapılarak kaleme alınan “*Muhtasar Coğrafya*”, “*Mebadai-i Coğrafya*”, “*Usul-i Coğrafya*”, “*Mülâhhas Coğrafya*” ve “*Coğrafya Risalesi*” gibi küçük el kitapları da yine okullarda okutulması için hazırlandığına değinilmiştir. Bu küçük el kitaplarından ayrı olarak coğrafyanın tarifinin yapıldığı “*Coğrafya-yı Aleksandır*” ve “*Kitab-i Coğrafya*” isimli eserlerde eklenmiştir.¹⁵⁸

“*Tanzimat I*” isimli kaynakta Abdülaziz döneminde yazılmış coğrafi eserler içinde Fransız Liselerinde okutulması için E.Cortambert tarafından kaleme alınan daha sonra Abdurrahman Paşazade Abdülhalim Bey tarafından tercüme edilen “*Coğrafya-yı Kebir*” (Beyan-i Der Nakş-i Cihan) isimli eser bu dönemde yazılan önemli eserlerden biridir. Bir başka eser Beyrut’taki Amerikan Tıbbiye okullunda öğretmenlik yapmış olan Cornelius Van Dyck’ın “*Kitab-ül Mirat-il Vaziye Fi-l Küre-til Arziye*” isimli eseri Şirvanlı Ahmet Hamdi tarafından birebir tercüme edilerek “*Nüzhet-ül Büldan li Tenşit-il İhvan nam Usul-i Coğrafya-i Kebir*” ismiyle kaleme alınmasıdır. Tercümesi yapılan bu eserin Osmanlı Devleti’yle ilgili bilgilerin yanı sıra genel olarak dünyanın riyazi, tabii, beşeri, dini, siyasi, edebi Etnoğrafya) ve tarihi coğrafyası hakkında bilgi verdiği açıklanmıştır. Bu eserden ayrı olarak mekteplerde okutulması için Abdurrahman Şeref Bey “*İstatistik ve Coğrafya-yı Umumî*” isimli eseri de örnek olarak verilmiştir.¹⁵⁹ “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*” kitapta 1896-97’de Mehmet Hikmet tarafından kaleme alınan “*Coğrafya-yı Umranî*” isimli eserde ekonomik coğrafyayla ilgili bilgi verdiğine yer verilmiştir.¹⁶⁰ Kaynakta bu okullardan ayrı olarak Askeri okullar, askeri rüştîyeler ve mülki idadi okullarında coğrafya derslerinde Fiziki Coğrafyayla ilgili bilgi veren eserler tercüme

¹⁵⁵ Mehmet Demiryürek, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bir Osmanlı Aydını Abdurrahman Şeref Efendi (1853-1925)*, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2003), 73-79

¹⁵⁶ İbrahim Hakkı Akyol, a.g.e., 562.

¹⁵⁷ Akyol, a.g.e., 558.

¹⁵⁸ Akyol, a.g.e., 558.

¹⁵⁹ Akyol, a.g.e., 559-561.

¹⁶⁰ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., 163.

edildiği belirtilmiştir. Bu eserlere ilk örnek Ömer Suphi Bey tarafından tercüme edilen eserdir ve J. Geikie'nin eserinin Osmanlı Türkçesine çevrisinden ibarettir. Bu eser “*Coğrafya-i Hikemi*” ismiyle yayınlanmış ve okullarda okutulmuştur. Yine aynı okullarda Harita ve Fiziki Coğrafya derslerinde okutulması için tercümesi yapılan bir başka kitap “*Coğrafya-i Tabii İlmine Esas-i Muhtasar*”dır. Bu eserlere ek olarak İktisadi Coğrafyayla ilgili Mehmet Hikmet Beyin telif etmiş olduğu “*Coğrafya-yı Umranî*” örnek gösterilebilir.¹⁶¹

“*Son Yarım Asırda Türkiye’de Coğrafya*” makalesinde Paul Vidal de la Blache öncülüğünde (1845-1918) yıllarında Fransa’da ve daha önceki yıllarda da Almanya’da dallara ayrılan coğrafyayı Osmanlı Devletinin ancak Fransa’ya öğrenci gönderdikten sonra haberdar olduğu belirtilmiştir. Makalede yurt dışına eğitime gönderilen öğrencilerin geri dönüp Yükseköğretimde ve Darülfünunda öğretmenlik yapmaları sonucu kitaplarda yer almayan bilgileri öğrencilere aktardıkları açıklanmıştır. Makalenin devamında Faik Sabri Duran’ın (ilk, orta, lise) okullarında okutulması ve bu ilmin sevilmesi için coğrafyayla ilgili kitap, makale ve risaleler yazdığına değinilmiştir. Ayrıca makalede Meşrutiyet devrinde kaleme alınan coğrafya kitaplarının bir dereceye kadar bu ilmi kuru bir ilim olmaktan çıkarıp daha bilimsel ilimler seviyesine ulaştırılmaya çalışıldığı açıklanmıştır.¹⁶² Bir başka kaynakta da bu bilgiyi destekleyen kitaplara yer verilmiştir. Bu kitaplar şunlardır. 1910’da Derviş Ziya Paşa’nın “*Büyük Coğrafyası*”, 1912’de Mehmet Burhanettin’in “*Coğrafya-i İktisadi’si*”, 1913’de Saffet Bey’in “*Resimli ve Haritalı Coğrafya-i Umumi*”yesi, 1915’te yayınlanan “*Avrupa*” ve “*Osmanlı Coğrafya-i İktisadi*”.¹⁶³

“*Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*” isimli kitapta da verilen eserlerden ayrı olarak bu dönemde basılan sözlüklere yer vermiştir. Bu sözlüklerin önemlileri şöyle sıralanmıştır. 1881-1882’de yayınlanan Ahmet Rıfat Efendi’nin yedi ciltlik “*Lügat-ı Tarihiye ve Coğrafyası*”, 1889-99 arasında yayınlanan Şemsettin Sami Bey’in ünlü “*Kamusü’l Alâm’i*” ve Kolağası Ali

¹⁶¹ Akyol, a.g.e., 562.

¹⁶² İbrahim Hakkı Akyol, “Son Yarım Asırda Türkiye’de Coğrafya”, *Türk Coğrafya Dergisi*, sy.II (Nisan 1943): 132-133.

¹⁶³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., 163.

Cevat Bey'in 1891-92'de yayınlanan üç ciltlik “*Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lüğati*”.¹⁶⁴

“*Katip Çelebiden Günümüze Türkiye’de Coğrafyanın Tarihi Serüveni*” isimli makalede Osmanlı Devlet Medreselerinde coğrafya dersinin, Dârül Hilâfeti’l-Aliyye Medresesi’nin kuruluşuna kadar ders programlarında yer almadığı belirtilmiştir. Coğrafya dersi ancak II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Dârül Hilâfeti’l-Aliyye ismiyle yeniden teşkilatlandırılan medreselerin ders programına girdiği yer almaktadır.¹⁶⁵

¹⁶⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., 163.

¹⁶⁵ Osman Gümüşçü, *Katip Çelebiden Günümüze Türkiye’de Coğrafyanın Tarihi Serüveni*, TÜCAUM VII, Coğrafya Sempozyumu, (18 Ekim 2012 Ankara): 392.

İKİNCİ BÖLÜM OSMANLI DÖNEMİNDEKİ COĞRAFYA EĞİTİM VE ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ GÜNÜMÜZDE YAPILAN BAŞLICA ÇALIŞMALAR

1-) Hasan Ali Koçer, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), Milli Eğitim Bamevi, İstanbul 1970. Kitap, Türkiye eğitim tarihini üç şekilde ele almıştır. İlk olarak geleneksel eğitim sistemini yerini modern eğitim sistemlerine bırakmaya başlaması, ikincisi eğitim kurumlarının Türk eğitiminin inşasına yaptığı katkılardır. Son olarak da Türkiye eğitim tarihinin kendine has özellikler tek tek ele alınıp incelenmiştir.

2-) Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, cilt 1-2, Eser Matbaası, İstanbul 1977. Kitapta Osmanlı eğitim sisteminde yer alan okullar Mektepler ve Halk Mektepleri olarak ele alınıp başlıklar halinde anlatılmıştır. Kitapta ayrıca Maarif Nezaretinden sonra yayınlanan ders programlarında yapılan değişiklikler açıklanıp ders programları liste şeklinde verilmiştir. Meslek ve ihtisas medreselerinin isimleri tek tek ele alınıp okullar ile ilgili ayrıntılar sıralanmıştır. Eserin 478. sayfasında Mektep-i İdadiye okulunda okutulan dersler liste halinde verilmiştir. Bu derslerin içinde coğrafya dersinin aynı isimle okutulduğu görülmekte olup dersin içeriği veya derste okutulan kitaplarla ilgili herhangi bir isme rastlanılmamaktadır.

3-) Erdoğan Erüz, Mektep ve Medrese Muallim Cevdet, Çınar Yayınları, İstanbul 1978. Muallim M. Cevdet’in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserde medrese ve mekteplerin hangi ihtiyaçlardan dolayı oraya çıktığı açıklanmıştır. Kitabın devamında Katip Çelebi’nin coğrafya ile ilgili yazdığı “Keşfü’z-Zünûn, Mîzânü’l-Hakk, Cihân-nümâ” eserleri verilir, Katip Çelebi’nin Hendese dersini işleyişi hakkında detaylar verilmiştir.

4-) Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, 1. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988. Eserde ilk olarak Tanzimat dönemi eğitim sistemi ile ilgili bilgiye yer verilip, modern eğitim sisteminin sıbyan ve rüştiye okullarında uygulanmaya koyulmasıyla ilgili bilgiler verilmiştir. II. Abdülhamid devrinde rüştiye okullarının geliştirilmesi ve bu okullarda yapılan genel ıslahat hareketleri, İdâdi okulları, 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve İdadiler, 1876’dan sonra İdâdilerin

yayılması, Mektep-i Sultani okullarının açılışı ve ilk yılları (1868-1876), 1876'dan sonra Mektep-i Sultani Vilayet Sultanileri hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Ayrıca kitapta vilayetlerdeki okulların isimleri, sayısı, okullarda okutulan öğrencilerin sayısı, öğretmen sayısı ve okullarda okutulan dersler hakkında ayrıntılar verilmiştir. Kitapta sayfa 132'de 1896 yılındaki Beş Yıllık gündüzlü İdâdîlerin haftalık ders programında Coğrafya dersinin aynı isimle bir, iki, üç, dört, beşinci sınıflarda ikişer saat okutulduğuna yer verilmiştir. Sayfa 132'de Rüştiye okullarının, sayfa 133'de Nehârî İdâdî ve Leylî İdâdî ders programında coğrafya dersinin okutulduğu görülmektedir. 142'de Mektep-i Sultani okullarında okutulan dersler verilmiştir. Verilen bu dersler içinde coğrafya dersi de yer almaktadır. Buralarda dersin kaç saat ve derste okutulan kitaplar hakkında bilgi yer almamaktadır.

5-) Mustafa Ergün, *Türk Eğitiminin Batılaşmasını Belirleyen Dinamikler*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, S.17, 1990. Makalede Eğitimde geri kalma nedenleri sıralanıp Fransız eğitim ve öğretiminin örnek alınması, Fransız kültürünün Türk kültürü üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Makalenin devamında yabancı uzman ve öğretmenlerin Osmanlıya gelmesi ve Osmanlının bundan faydalanması, son olarak ise batı eğitiminin Türkler tarafından algılanması ve tanıtılması anlatılmıştır.

6-) İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993. Kitapta ilk olarak 16. Yüzyılda Klasik Osmanlı İmparatorluğunda bulunan yükseköğretim ve diğer okulların değişme gereksinimlerine karşın varlığını devam ettirme çabaları anlatılmıştır. Devamında Tanzimat'la beraber eğitimde batılılaşma çabaları üzerinde durulup, II. Abdülhamit döneminde eğitim ve bilgi üretim sistemindeki değişimler açıklanmıştır. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde eğitim ve öğretim sistemindeki gelişmeler ve bu dönemde var olan Rus, İngiliz, Fransız ile İtalyan okulları sıralanıp ayrıntılı bilgiler verilmiştir. XIX. yüzyılda Osmanlılara batıdan aktarılan (teknoloji, haritacılık, topografyanın, fizik, kimya, botanik ve jeoloji) bilim dalları başlıklar halinde sıralanıp açıklanmıştır. Kitapta sayfa 163-164'de "Coğrafya Alanındaki Gelişmeler" başlığı altında dersin "1803 yılında Mühendishane okulunda hoca olan Hüseyin Rıfkı Efendi tarafında tercüme edilerek yayınlanan "*El-Medhal fi'c Coğrafya*", 1856'da Mehmet El-Enveri'nin "*Coğrafya Kitabı*" ve "*Coğrafya Risalesi*" kitaplarıyla okutulduğuna yer verilmiştir. Son olarak bu başlık altında II. Meşrutiyet

dönemi dâhil bu dönemlere kadar tercümesi yapılan, yazılan kitaplar ve yazarları hakkında bilgiler verilmiştir.

7-) İsmail Doğan, “*Osmanlı Bilimsel Topluluklarının Türkiye’deki Bilim Eğitimine Etkileri*”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C. 26, S. 1, Ankara 1993. Makale Osmanlı Devletinin bilimsel açıdan geride olduğunun fark edilmesi ve bunun gelişimiyle ilgili kurulan cemiyetler hakkında bilgi vermiştir. Devamında Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi, Encümen-i Daniş, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane, Cemiyet-i İlmiye Osmani Cemiyet Tedrisiye-i İslamiye, Cemiyet-i İlmiye, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti, Yeni Muhit’il- Marif Cemiyeti, Türk Bilgi Derneği, İlim ve Umran-ı Sınai Cemiyetlerinin varlığından bahsedilmiştir. Darülfünun okulunu fakülteleri hakkında bilgi verip Fen ve Edebiye Fakültelerinde okutulan dersler açıklanmıştır. Edebi dersler içinde yer alan coğrafyanın ismine ve hangi isimle öğretildiğine yer verilmiştir. Mekteb-i Sultani (Galatasaray) lisesinin açılışı ve okulda okutulan derslerin Darülfünundaki derslerle aynı olduğuyla ilgili bilgi verilmiştir.

8-) Teyfur Erdoğan, Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı, Ankara 1995. Kitapta Maarif-i Umumiye Nezareti’nin kuruluşuna kadar teşkilatın geçirdiği safhalar sırasıyla ele alınıp açıklanmıştır. Kitabın devamında Encümen-i Daniş’ in faaliyetleri ve çevirileri hakkında bilgi verilip, kitapların telif ve tercümesinin yapılması için bir Cemiyet-i İlmiye’nin kurulmasına değinilmiştir. Maarif-i Umumiyye Nezareti’nin tarihi, toplanması ve aldığı kararlar ile ilgili bilgiler verilmektedir.

9-) Mustafa Ergün, İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914), Ocak Yayınları, Ankara 1996. İkinci Meşrutiyet’e kadar olan dönemlerde Osmanlı toplumundaki gelişmeler ve eğitim akımları hakkında bilgiler verilmiştir. Devamında İkinci Meşrutiyetle Maarif alanındaki gelişmeler okullar ele alınarak anlatılmıştır. Kitapta, II. Meşrutiyet Dönemindeki okulların öğretim kurumları, tek tek sıralanıp bunların ders programları, şubeleri, derslerin isimleri, derslerin saatleri ve sınıfları tablo halinde verilip detaylı bilgilere yer verilmiştir. Kitapta sayfa 234’de 1913 yılında Sultani okullarında okutulan dersler içinde “Coğrafya” vardır. Fen-Fünun Fakültelerinde de coğrafya dersinin aynı isimle okutulduğu da eklenmiştir.

10-) Recai Doğan, *Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde ilk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dergisi, C. 37, S. 1, Ankara 1997. Makalede ilk olarak Osmanlı eğitim ve öğretim kurumları sıralanıp, bu eğitim kurumlarının batılılaşma açısından tahlili yapılmıştır. Devamında ise Osmanlı eğitim kurumları sıralanıp bu kurumların eğitim süreleri, dersleri ve yenileşmeyle beraber özellikle askeri liselerdeki (Berri-i Hümayun, Bahri-i Hümayun) derslere yapılan eklemeler hakkında bilgiler verilmiştir. Bu okullara yapılan eklemeler daha çok fenni dersler olmuştur. Matematik, kimya, coğrafya vb. dir. Modern eğitim kurumlarının doğuşu, eğitimde ilk yenileşme hareketleri (III. Selim, III. Ahmet, II. Mahmut) dönemleri üzerinde de durulmuştur.

11-) Hazırlayan: Mehmet Ö. Alkan, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2000. Kitapta ilk olarak (1854-1863-1873-1883) yılları eğitim istatistikleri tek tek tablolar halinde ele alınıp verileri sıralanmıştır. Kitapta Tanzimat döneminden Cumhuriyet dönemine kadar olan süreci istatistik verilerle anlatılmaktadır. Hangi şehirde hangi ilçede ne kadar okul olduğu, okulların kaç öğrencisinin olduğu, Müslüm ve gayrimüslim öğrenci sayısı, kız-erkek öğrenci sayısı ve okulların isimleri verilmiştir. II. Abdülhamit öncesi ve sonrası yeni ideolojiler verilmiştir. Kitapta İstanbul'daki eğitim, vilayet ve livalarda (bağımsız sancaklarda) verilen eğitim anlatılmıştır. Eserde 1901 ve 1903 Maarif salnamelerinde eğitim istatistikleri, vilayetlerdeki resmi ve özel okullar, livalardaki (bağımsız sancaklarda) resmi ve özel okullar, mutasarrıflardaki resmi ve özel okullar, 1913-1914 eğitim yılı istatistikleri, iptidaîler, erkek öğretmen okulları hakkında bilgiler tablolar şeklinde ayrıntılarıyla verilmiştir. Okullardaki öğrencilerin kız ile erkek sayısı ve hangi okulda kaç öğrenci olduğuyla ilgili de ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

12-) Fatma Ürekli, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Eğitim Sistemi ve Kurumları*, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2002. Makalede Tanzimat öncesi dönemlerdeki okullar mektepler sıralanıp bunlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Makalede eğitimde ilk yenileşme hareketleriyle (1776-1839) ilgili bilgilere yer verilirken, devamında Tanzimat dönemiyle beraber eğitimde yapılan yeni düzenlemeler, Rüşdiyenin zorunluluk haline gelmesi, ıslahat fermanıyla yabancılara bazı hakların verilmesi üzerinde durulmuştur. Makalenin sonlarına doğru Mektep-i Sultaninin açılması ve 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle okullarda yapılan değişiklikler ele alınmıştır.

13-) Süleyman Karataş, *Osmanlı Eğitim Sisteminde Batılılaşma*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 5, ss. 231-242, 2003. Makalede Tanzimat öncesi dönemdeki eğitimde belirlenen eksiklikler sıralanıp eksikliklerin giderilmesi için modern eğitime geçişle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Devamında Tanzimat, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemlerinde yapılan yenilikler ele alınıp aktarılmıştır.

14-) Mustafa Şanal, “*Osmanlı Devleti’nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış*”, Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 14, ss. 149-168, Yıl: 2003. Makalede Medresenin tanımı yapıp, medreselerin eğitim-öğretim faaliyetleri sıralanmıştır. İslam dininin etkisinde durulan ilk medreselerin nerede, ne zaman, hangi şartlarda ortaya çıktığıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Devamında ise medreselerdeki eğitim-öğretim metodları, dersler, ölçme ve değerlendirme uygulamaları anlatılmıştır. II. Meşrutiyet döneminde eğitimde yapılan yeniliklerden biri medreselerin ders programında yapılan yeniliklerde coğrafyanın programa dâhil edilişidir. Kitapta sayfa 154’de Medaris-i Nizamiyesiyle beraber okullarda okutulacak dersler içinde coğrafya dersi de çeşitli isimlerle okutuldu üzerinde durulmuş dersin (4. Sınıfta Muhtasar Coğrafya, 5. Sınıfta Coğrafya-i Umûmi (..) ismiyle okutulduğuna yer verilmiştir.

15-) Necdet Sakaoglu, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi*, 2003. Kitapta, Osmanlıdan günümüze kadar eğitimin geçirdiği aşamalar sıralanmıştır. Medrese eğitiminden modern eğitime geçişi, okullaşmayla ilgili bilginin yeni kuşaklara aktarılması ve eğitimde ilk batılılaşma çabalarıyla Tanzimat dönemindeki eğitimin özellikleri üzerinde durulmuştur. Kitabın ilerleyen sayfalarında II. Abdülhamit dönemi ve Meşrutiyet’le birlikte Osmanlı Maarifi, laik eğitime geçiş ve Tevhid-i Tedrisat yasasıyla başlayan yeni dönemle ilgili ayrıntılı bilgiye yer verilmiştir.

16-) Ali Budak, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını Münif Paşa*, Kitabevi, 2004. Kitap Münif Paşanın hayatı, aldığı eğitim, yazdığı eserler ve telif eserleriyle ilgili bilgi verilmiştir. Kitabın devamında Münif Paşanın Osmanlı eğitim hayatına katkıları ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Münif Paşanın gazetecilik ve dergicilik yönü, dönemi analizi, *Ceride-i Havadis* ve *Tercüman-ı Ahval* gazetelerinde yazması, cemiyetçiliği, Cemiyet-i İlmiye-i Osmani’ yenin yapısı, kurucularının listesi, cemiyetin faaliyetleri vb. hakkında bilgiler yer almaktadır. Kitapta sayfa 244-245’de

Münif Paşanın Tarih, Coğrafya, Arkeoloji alanlarında yazdığı eserler, yapılan çalışmalarla ilgili bilgiler verilmiştir.

17-) Şahin Oruç, Güray Kırpık, Osmanlı'da Modern Öğretim, Strateji Yöntem ve Teknikleri Tedrisat Mecmuasından Makaleler, Gazi Kitabevi, 2006. Kitapta ilk olarak Eğitim-Öğretim- imtihan ve programı hakkında bilgi vermektedir. Kitapta öğretim yöntemlerinin temel kuralları, anlatım ve buluş yöntemleri, derse başlarken öğretmenin yöntemi, ezbercilik ve uygulamalı eğitimin öğrenme üzerindeki etkisi tek tek başlık halinde ele alınıp açıklanmıştır. Kitabın devamında ise; Türkçe, Hayat Bilgisi, Sosyal Bilgiler, Coğrafya, Tarih, El işleri, Matematik, Fen Bilgisi, Beden Eğitimi, Resim ve Müzik eğitimiyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Coğrafya eğitiminin nasıl verilmesi gerektiğiyle ilgili kısım kitapta sayfa 199-206'dedir.

18-) Ed. Ömer Faruk Yılmaz, Sultan İkinci Abdülhamit Devri Osmanlı Mektepleri, İstanbul, 2007. Bu kitaptaki bilgiler diğer kitaplardan farklı olarak medreseler il ve ilçelere ayrılarak tek tek ele alınmıştır. İl ve ilçelere ayrılan bu okullar fotoğraflı bir şekilde anlatılmıştır. Bu fotoğrafların altında okulların hangi ilde olduğuyla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

19-) Uğur Ünal, Meclis-i Kebir-i Maârif 1869-1922, Ankara, 2008. Kitapta, Meclis-i Kebir-i Maarif'ten önce Osmanlı Devletindeki eğitim meclisleri sıralanmıştır. Devamında Meclis-i Kebir-i Maârif'in kuruluşu ve teşkilatlanması ayrıntılarıyla anlatılıp, mecliste yer alan başkan ve üyeleri açıklanmıştır. Kitabın devamında Meclis-i Kebir-i Maârif-in kuruluşu ve teşkilatlanması, ilmi dairesi ve idari dairesi hakkında bilgi verilmiştir. 1912'ye kadar Meclis-i Kebir-i Maârif-i Kurumu, meclisin yapısındaki değişiklikler sıralanmış ve meclisin üye sayıları ve üye isimleri yıl yıl tablo halinde verilmiştir.

20-) Uğur Ünal, II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907), Gazi Kitabevi, 2008. Kitapta ilk olarak 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı eğitim sistemindeki yenilikler kapsamında rüşdiyelerin idaresi, öğrenci işleri, rüşdiye programları, rüşdiye de okutulan derslerin içerikleri, rüşdiyede okutulan kitaplar ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Kitapta sayfa 17'de II. Meşrutiyet öncesinde rüşdiye okullarının ders programında coğrafyanın hangi sınıflarda ve kaçar saat okutulduğuyla ilgili bilgiler açıklanmıştır. Kitapta sayfa 43' de bu sınıflarda okutulan

derslerde hangi konuların işlediği belirtilmiş, sayfa 89-90'da okullarda okutulan kitaplar ve kitapların yazarları şöyle verilmiştir: Hikmet Bey'in yazdığı "Coğrafya", Ali Cevâd Bey'in yazdığı "Fezleke-i Fenn-i Coğrafya" ve Tâhir Bey'in yazdığı "Muhtasar Avrupa ve Memâlik-i Osmâniyye Coğrafyası".

21-) Ünal Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları" Fırat Üniversitesi, 2008. Makalede Osmanlı Devleti Klasik dönemdeki okullar sıralanıp mekteplerin ve medreselerin öğrenci sayıları, okullarda verilen dersler ve müdderislerle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

22-) Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi Osmanlı Döneminde Darülfünun 1863-1922, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık, 2009. Kitapta ilk olarak Darülfünun okulunun açılması için yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Devamında Darülfünunun açılışından bahsedip Encümen-i Daniş-in Kuruluşu, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kuruluşu, cemiyetin faaliyetleri, ilk Darülfünunun kapatılması, ikinci Darülfünunun açılışı için yapılan hazırlıklar ve açılması, okutulan dersler, hocaları ve son olarak da bu okulun kapatılma nedenleri de sıralanmıştır. Kitapta üçüncü Darülfünunun açılışı ve bu okulda var olan fakülteler (Hukuk, Mekteb-i Sultani, Turuk ve maâbir, Edebiyat) şeklinde sıralayıp bu fakültelerle ilgili bilgiler verilmiştir. Kitabın diğer bölümlerinde Tıp okulunun nerede ve kimlerin önderliğinde açıldığıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Bizi ilgilendiren kısım Darülfünunun Edebiyat Fakültesi bünyesinde öğretilen derslerdir. Zira bu derslerin içinde coğrafya dersi de yer almaktadır. Kitapta sayfa 467'de verilen ders programında coğrafya dersi de yer almaktadır. Ayrıca kitapta diğer fakültelerde okutulan dersleri de program şeklinde vermiştir.

23-) Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Dönemindeki Eğitim Reformlarının Türk Modernleşmesindeki Yeri*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Marmara Üniversitesi, 2009, ss: 263-273. Makalede II. Meşrutiyet Dönemindeki eğitim reformları, eğitim düşüncesindeki değişiklikler hakkında bilgiler verilmiştir. Makalede dönemin eğitim sistemine katkıları olan Emrullah Efendi, İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Ethem Nejat, Ziya Gökalp vb. kişilerle ilgili bilgiler sıralanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde Bakanlık teşkilatının kurumu ve eğitim yerlerinin denetimiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Makalede ayrıca Harf Devrimi, öğretim kademeleri, öğretmen yetiştirme aşamaları, mesleki örgütler ve Türk modernleşmesi hakkında bilgiler yer almaktadır.

24) Mehmet Emin Yolluk, 18. yüzyılda Osmanlı Devletinin Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri, Yüksek lisans Tezi, Konya 2010. Tezde, Osmanlı Devrinde geleneksel eğitim sistemi (eğitimi, kurumları, yöneticiler), eğitim-öğretim yapılanması ve eğitimin finansmanı başlıklar halinde ele alınmıştır. XVIII. yüzyılda klasik eğitim-öğretim kurumları (sıbyan mektepleri, mekteplerde okutulan dersler, Enderun mektebi (öğrenci seçimi, okutulan dersler), medreseler (dersler, hocalar), XVIII ve XIX. yüzyıllarda eğitimde yapılan yenilikler sıralanmıştır.

25-) Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlılar ve Bilim, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2010. Fatih medresesinin ders programı veya kanunnamesi meselesi üzerinde durup, ders programını kimlerin hazırladığı açıklayıp bu alan ile ilgili yazılan eserler örnek verilerek açıklamalar da bulunulmuştur. Batı bilimi ile Osmanlı dünyasını açıklayıp astronominin (1660-1860) yılları arasında girdiğini belirtmiştir. Modern bilimlerin Osmanlıya girişini Tanzimat'ın ilanına kadar olan kısmı açıklanmıştır.

26-) Ali Türer, Türk Eğitim Tarihi, Detay Yayıncılık, Ankara 2011. Kitapta ilk olarak XVI. yüzyılda Osmanlı toplum düzeninde eğitim düşüncesi, İslam dininin eğitim üzerinde etkisi, bilimsel düşüncede gerilik, modern eğitime dönük eğitimde ilk adımların ne zaman ve nasıl atıldığıyla ilgili konular tek tek ele alınıp başlıklar halinde açıklanmıştır. Kitabın devamında yeni yapılandırılan modern okullarda nasıl bir eğitim verildiği, Tanzimat'ın açtığı yolda modern eğitim, Abdülhamit Dönemi, I ve II. Meşrutiyet döneminde eğitim konuları da tek tek ele alınıp söz edilmiştir. Kitapta sayfa 166' da Abdülhamit dönemindeki ilk ve orta dereceli okullarda (İptidaî 4 yıl), "Osmanlı Coğrafyası", (Rüştiye 3 yıl İptidaî ile 4 yıl) okullunda "Coğrafya" , (İdadi Rüşdiye üzerinde 4 yıl) okulunda "Coğrafya" isimleriyle dersin okutulduğu yer almaktadır.

27-) Mustafa Öcal, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, "Osmanlı Devletinin Son Döneminde Gerçekleştirilen Medrese Islahatları Üzerine Bir Değerlendirme", C. 1, 2012, ss. 87-151. Kaynakta, Osmanlı döneminde medreselerin eğitim hayatındaki önemi üzerinde durulup, medreselerin bozulma nedenleri, kültür ve fen derslerinin zamanla devre dışı bırakılmasından dolayı eğitim kurumlarının bozulduğu üzerinde durulmuştur. Medaris-i İlmiye Nizamnamesi, haftalık ders programı ayrıntı bir şekilde verilmiştir. Hangi sınıflarda hangi derslerin anlatıldığı açıklanmıştır

28-) Ercan Uyanık- İrfan Davut Çam, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler “II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerde Islahat Tartışmaları”, C. 1, 2012, ss. 247-261. Kaynakta, Medreselerin bozulma nedenleri, ıslah çalışmaları ve medreselerin ıslah yapılması ve bu ıslah çalışmalarıyla beraber değişen dersler sıralanıp bilgi verilmiştir. Medreselerin ıslah çalışmalarıyla ilgili yayınlanan nizamnameler de ayrıca belirtilmiştir.

29-) M. Sait Şimşek, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler “Medreselerin Mevcut Durumu ve Beklentiler”, C.1, 2012, s: 305-313. Tüm medreselerde hemen hemen aynı ders programının işlendiği, medreselerde bozulmanın nedenleri, geleneksel eğitim sisteminin terk edilmediğiyle ilgili bilgiye yer verilmiştir.

30-) Tugay Karakök, “Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı’da Medreseler: Bir Değerlendirme”, Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C. 2, S. 2, 2013, ss. 208-234. Makalede ilk olarak medreselerin genel bir tanımı yapıp burada müdderis yetiştirme, devlet adamı yetiştirme, adalet adamları yetiştirme şekilleri üzerinde durulmuştur. Makalenin devamında ilk medreselerin açılması, medrese çeşitleri (kapalı avlu medreseleri, açık avlu medreseleri) şeklinde sıralayıp medreselerin teşkilat yapısı, medreselerde eğitim ve öğretim faaliyetleri, medreselerin bozulma nedenleri tek tek ele alınıp açıklanmıştır. Makalenin sonlarına doğru ise medreselerde uygulanan ıslah çalışmaları sıralanmıştır.

31-) Adil Şen, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitimde Modernleşme Çabaları*, Ekev Akademi Dergisi, S. 57, 2013. Makalede ilk olarak öncelikle geleneksel eğitim kurumları sıralanıp kısaca bilgi verilmiştir. Modern eğitim kurumları (yeni açılan) okullar sıralanıp onlarla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir. Tanzimat dönemi eğitim kurumları sıralanıp dönemde yer alan padişahların eğitimde yaptıkları yenilikleri verilmiştir. Meşrutiyet döneminde eğitim kurumları, yeni açılan ve düzenlenen eğitim kurumları ile ilgili bilgiler sıralanmıştır.

32-) Ed. Ali Akyıldız, *Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)*, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları, Eskişehir 2013. Kitapta, ilk olarak İlmiye teşkilatında yapılan yenilikler, yeni tarz eğitim sistemine uygun olarak açılan okullar verilmiştir. Kitabın devamında askeri mektepler, ilk ve orta öğretim,

meslek eğitimi, özel statülü mektepler, Darülfünun ve gayrimüslim cemaatler ve yabancılar tarafından açılan okullar sıralanıp bunlarla ilgili ayrıntılar açıklanmıştır.

33-) Mustafa Önder, Türk Eğitim Tarihi, Anı Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara 2014. Kitapta, Osmanlı Devleti'nin tarihi ve yaşadığı coğrafi bölge, Osmanlı Devletindeki eğitim kurumları mektep ile medreseler verilmiştir. Verilen bu mektep ve medreselerin öğretim düzeni, eğitim ve öğretim faaliyetleri, medreselerin bozulma nedenleri, medreselerin ıslahı, eğitimde modernleşme, ilk modernleşme hareketi, askeri eğitim ve askeri eğitimin batılılaşması ve Osmanlı da öğretmen yetiştirmesi tek tek başlıklar halinde ele alınmıştır. Kitapta eğitim kurumlarının kuruluşu ve bu kuruluşlarda yapılan yenilikler ve okulların işleyişiyle ilgili ayrıntılar anlatılmıştır.

34-) Cavit Binbaşıoğlu, Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi, 2. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara 2014. Kitapta ilk olarak Yeniçağ ve Tanzimat'tan önce eğitim (1453-1839) ve eğitimin genel durumu üzerinde durulup bilgi verilmiştir. Kitabın devamında Osmanlıdaki medreseler (askeri mektepler, memur mektepleri, halk için açılan mektepler, meslek ve ihtisas mektepleri) sıralanıp açıklanmıştır. Medreselerin öğretim dili, medreselerin bozulmaya nedenleri, öğretim ve yöntem alanında bozulmalar, müderrisliğe atama yöntemlerinde bozulma ve modern eğitime geçişlerle ilgili bilgiler verilmiştir. Gazetenin çıkması Tanzimat dönemindeki genel eğitim durumu, Hattı Hümayunun açılışı, Meclis-i Maarif-i Umumiyye'nin kurulması, Kız Öğretmen Okullarının kurulması, II. Meşrutiyet döneminde eğitimin genel durumu, II. Meşrutiyet döneminde eğitimdeki gelişmeler açıklanmıştır. Kitapta sayfa 181'de Tanzimat dönemi 1853 tarihinde açılan Kız Öğretmen Okulu'nun açılışıyla ilgili bilgiler verilip bu okulun iki şubeden oluştuğunu (Sıbyan ve Rüşdiye) belirtilmiş, bunlardan sıbyan şubesinin ders programında coğrafya eğitiminin "Osmanlı Tarihi ve Coğrafya" ismiyle verildiği, Rüşdiye şubesinde "Tarih ve Coğrafya" ismiyle verildiği belirtilmiştir. Kitapta, I. ve II. Meşrutiyet dönelerindeki ders ve programlarıyla ilgili bilgi verilip o dönemlerde yapılan çalışmalara değinilmiştir.

35-) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014. Kitapta ilk medreselerin açılışı, medreselerde okutulan dersler (mantık, hadis, fıkıh, kelam, sarf, nahiv, hesap, hendese, tefsir) ele alınıp açıklanmıştır. Kitapta medreselerde okutulan kitapların ve çevirilerin kimlere ait olduğuyula ilgili

bilgiler verilmiştir. Kitabın son bölümlerinde ise I. ve II. Meşrutiyet dönemlerindeki mektep ve medreselerle ilgili bilgiler verilmiştir.

36-) Salih Özkan, Türk Eğitim Tarihi, 6. Baskı, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2014. Kitapta, İlk Türk Devletlerinden 1950'lere kadar eğitimdeki gelişmeler ele alınıp anlatılmıştır. Kitabın devamında özellikle Osmanlı Devletinin kuruluşundan Atatürk dönemine kadar olan dönemdeki “mektep, medrese, askeri mektepler, halk eğitim kurumları, sıbyan, mektep, medrese, saray mektepleri, memur mektepleri, halk eğitim kurumlarının” kuruluşları, müderrisleri, klasik Osmanlı medreselerinin müfredat ve öğretim programları ayrı ayrı başlıklar halinde açıklanmıştır. Kitabın devamında Medreselerde çözümler ve sebepleri, yenileşme dönemi (1773-1839), Mühendishane-i Bahri Hümayunun açılması, Mühendishane-i Berri Hümayununa açılışı diğer askeri okullar ile ilgili bilgiler verilmiştir. Tanzimat sonrası eğitim ve öğretim, Meşrutiyet döneminde eğitimle ilgili bilgiler sıralanmıştır. Atatürk dönemindeki eğitim-öğretim çalışmaları ve Cumhuriyet dönemindeki gelişmelere de değinilmiştir.

37-) Güray Kırpık, Hasan Işık, Uğur Ünal, Bahattin Demirtaş, Muhammed Ahmet Tokdemir, Hasan Akyol, Togay Seçkin Birbudak, Türk Eğitim Tarihi, Otorite Yayınları, 2014. Kitapta ilk olarak Osmanlı Devletinin kuruluşundan yenileşme hareketlerine kadar medreselerin eğitim-öğretim faaliyetleri, işlevleri, okullarda verilen eğitimde yaşanan gerilemeler ve bu gerilemelere karşı alınan önlemler tek tek açıklanmıştır. Kitapta, III Selim, II. Mahmut, Tanzimat, Sultan Abdülmecit, Sultan Abdülaziz dönemlerinde eğitimde yapılan yenilikler ve yaşanan değişimler ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Kitabın sayfa 215-18'de II. Meşrutiyet (Sıbyan mektepleri, İbtidai mektepleri, İdadiler, Sultaniler, Yüksekokullar, Dârülfünûn okullarındaki) ve II. Meşrutiyet (İbtidai Mektepleri, Sultaniler, Yüksekokulları, Dârülfünûn) okullarının ders programları verilmiştir. Bu ders programlarında coğrafya eğitiminin hangi okullarda hangi isimle verildiği görülmektedir.

38-) Şerif Demir, “*XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim*” Tarihîn Peşinde, S. 13, 2015, ss. 435-447. Makalede Tanzimat döneminde eğitimde yaşanan değişimler ele alıp yeni açılan okullar (Mühendishane-i Bahri Hümayun, Mühendishane-i Berri-i Hümayun, Mekteb-i Harbiye-i Şahane) okulları ele alınıp özellikleri belirtilmiştir. 1869 Maarif-i Nizamnamesinin maddeleri ve faaliyetleri de verilmiştir.

39-) İsmail Güven, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Akademi, Ankara 2015. Osmanlı Klasik dönemdeki örgün öğretim kurumları sıralanıp okullarla ilgili ayrıntılara yer verilmiştir. Okulların öğretim kadrosu, öğrenciler, medreselerde derslerin okutulmuş şekli ve medreselerdeki eğitim ve öğretim ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Kitapta, Osmanlı Devletinin batılılaşma sürecine girmesiyle yenilenen eğitim-öğretim kurumları sıralanmıştır. Bu yenileşme sürecinde açılan “Rüşdiye, İdadi, Sultani, Darülfünun, İnas Darülfünun” tek tek ele alınıp özellikleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca Encümen-i Daniş, Meclis-i Maarif-i Umumiyye, Meclis-i Muhtelif-i Maarf Darülmaarif ve devamında açılan okulların açılışı ile gelişimi tek tek başlıklandırılıp verilmiştir.

40-) Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S.2015, Pegem Akademi, 27. Baskı, Ankara 2015. Kitapta ilk olarak Türklerin Hunlardan başlayıp günümüze kadar olarak eğitim hayatı tek tek ele alınıp bilgiler verilmiştir. Kitabın devamında Osmanlı Devletinin kuruluşundan yenileşme hareketlerine kadar geçen süre içinde Osmanlı eğitim hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilip, yenileşme hareketleriyle eğitim hayatında yapılan yenilikler, açılan yeni eğitim öğretim kurumları sıralanmıştır. Osmanlı Devleti’deki okulların özelliklerinden bahsedilip bu okulların ders programlarına yer verilmiştir. Verilen bu ders programlarındaki coğrafyayla ilgili kısımlar kitapta sayfalarında 145, 163, 165, 170, 178, 181, 182, 184, 197, 218, 227, 233, 237, 244, 248,249, 252, 273, 274, 281, 285 belirtilmiştir.

41-) Editör: Mustafa Gençer, Türk- İslam Tarihinde Yükseköğretim, “*Selçuklu-Osmanlı Sınırlarında Gelenek ve Değişim*”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yayın, Bolu 2015. Kitap, 13 makaleden oluşmaktadır. Makaleler, “Türk-İslam tarihinde yükseköğretim kurumları, Nizâmiye Medresesi, Osmanlı döneminde dini musiki eğitim kurumları ve metodu, Osmanlı bilimler akademisi, Encümen-i Daniş’in (1851-1862) işleyişleri ve kullanım alanları, Encümen-i Daniş’in kuruluş amacı, üye ve faaliyetleri, Osmanlı Devletinin son yüzyılında yükseköğretimde hukuk öğretimi” başlıklarını içermektedir.

42-) Mustafa Ergün, “*II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları*”, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2017. Kitapta ilk olarak İkinci Meşrutiyet başlarında medreselerin durumu, medreselerin kuruluşundan çöküşüne kadar geçen süreç nedenleriyle belirtilmiştir. Maarif-i Umumiyye Nezareti’nin medreselerin ana sorunları ve medreselerin bozulma nedenleri ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Avrupa

kaynaklı olan doğa bilimlerinin medreselerde okutulmaya başlanması, II. Meşrutiyet'ten sonra değişen okutulan kitapların, ders programı, ders saatlerinin değişimi, öğretim metodu hakkında bilgiler yer almaktadır. Verilen ders programında coğrafya dersinin hangi ders ismiyle kaçar saat hangi sınıflarda okutulduğıyla ilgili tablo halinde bilgi verilmiştir.

43-) İsmail Doğan, Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri, Nobel Yayınları, Ankara 2010. Kitapta Eğitimde İslami dönem, Selçuklu dönemi, Osmanlı dönemi tek tek ele alınıp. Osmanlı Devletinin kuruluş, yükseliş ve Tanzimat dönemlerindeki önemli medreseler ve mektepler tek tek ele alınıp yönetimleri, sınıfları, derslerle ilgili tüzükler, sınıflar ve bu dönemlerde eğitimle ilgili önem arz eden kişilerin çalışmaları hakkında bilgiler verilir eserleri sıralanmıştır. Coğrafyanın eğitim hayatında yer almasıyla ilgili bilgi kitapta sayfa 303'de "Usûl-i Cedit" hareketiyle eğitimde araç gereç kullanımının teşviki ve kullanılan bu araç gereçlerin eğitime faydası üzerinde durulmuştur. Devamında araç-gereç kullanılan dersler içinde coğrafya da yer almaktadır. Kitapta sayfa 335'de de Ali Suvai'nin Osmanlı eğitimine katkıları hakkındaki bilgiler verilir yazarın Arap harfleriyle yazdığı ansiklopedilere sıralanmıştır. Kitapta "Ahmet Rifat: Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafıyye", Şemsettin Sami: Kâmus'ul- A'lâm, 6 Cilt, İstanbul 1889-1899.", Ali Cevad: Memâlik-i Osmaniye'nin Musavver Tarihi ve Coğrafya Lügatı, 4 Cilt. İstanbul." İsimli eserler verilmiştir.

44-) Yasemin Tümer Erdem, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013. Kitapta ilk olarak Osmanlı toplumunda kadının sosyal ve hukukî durumu hakkında bilgi verilir, II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadının eğitimdeki yeri ve basında kadının eğitim hayatındaki yeriyle ilgili yapılan tartışmalara yer verilmiştir. Kitaptaki diğer bölümlerde ise ilköğretim, ortaöğretim ve kız okullarına öğretmen yetiştirmek için açılan (Darümuallimât) okulunun, tarihi gelişimi, Yüksek Öğretimin işleyişi, okulun ders programı, öğretim kadrosu, idâri yapısı ve öğrenciler hakkında ayrıntılara yer verilmiştir. Kitapta sayfa 144'de II. Meşrutiyet döneminden önce (1876) yılı İbtidâi şubesinin ders programı verilmiştir. Bu ders programında coğrafya dersinin hangi sınıflarda hangi isimle okutulduğuna değinilmiş. Kitapta sayfa 147'de II. Meşrutiyetten sonraki dönemde İnas İbtidâi okullarının ders programı verilmiştir. Bu sayfadaki programda da hangi derslerin okutulduğıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Yine aynı sayfada ilk dersaneli ve iki öğretmenli Kız İbtidâisinde okutulan

dersleri verilmiştir. Bu derslerin içinde coğrafya dersi de aynı isimle yer almaktadır. Kitapta sayfa 148'deki altı dersaneli ve öğretmenli kız okullarının ders programı verilmiştir. Burada derslerin hangi sınıflarda hangi isimlerle ve kaçar saat okutulduğuya ilgili bilgiler sıralanmıştır. Sayfa 152-53'lerde Kız Numune okullarında okutulan derslerin programı verilmiştir. Bu programda da derslerin hangi sınıfta kaçar saat okutulduğuna yer verilmiştir. Bu ders programlarının benzerleri kitabın çeşitli sayfa aralıklarında yer almaktadır.

45-) Mübahat S. Kütükoğlu, XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000. Kitapta, İstanbul'da 20. yüzyıla kadar varlıklarını devam ettiren mektepler tek tek ele alınmıştır. Kitapta bu mekteplerin kuruluş yılından itibaren okutulan derslerin isimleri, hangi sınıfta kaçar saat okutulduğu, bu medreselerde öğretmenlik yapan öğretmenlerin sayısı ve isimleri belirtilmiştir. Kitapta hangi sınıfta kaç öğrencinin okutulduğu liste halinde verilmiştir. Kitabın ilerleyen sayfalarında okulların eski ve günümüzdeki isimleri karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM XIX. YÜZYILDA İSTANBUL'DA BASILAN COĞRAFYA DERS KİTAPLARINDA İSTANBUL

İstanbul, kurulduğu andan itibaren sürekli gelişen, büyüyen ve dönüşen bir şehir olmuştur. Bu büyüme dönemlerinde Roma, Bizans ve Osmanlı başta olmak üzere birçok devletin egemenliği altına girmiştir. 1453 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından fetih edilen İstanbul, beş yüz yıl kadar bu devlete başkentlik yapmış ve Devlet yıkıldıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliği altında varlığını devam ettirmektedir. H.1266 (M.1849-50) "*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*" isimli kitapta İstanbul şehrinin önceki dönemlerde Lygosi isimli küçük bir kasaba olduğu, sonraki dönemlerde Yunanlı göçmenlerin gelmeleriyle bu kasabaya Bizans ismi verildiği bilgisi yer almaktadır.¹⁶⁶ Bu bilgilerin bir benzeri de editörlüğünü Ahmet Emre Bilgin'in kaleme aldığı "*Şehir ve Kültür İstanbul*" isimli kitapta yer alan "*İstanbul'un Tarihi Mekânları*" adlı makalede geçmektedir.¹⁶⁷ Şehrin kuruluşuyla ilgili bilgi veren bir başka kaynak Sarkis Sarraf Havhannesyan'ın "*Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*" isimli kitaptır. Bu kitapta da Megaralılar kumandanı Byzas'ın, Bizans şehrini Truata (M.Ö. 655) topluluğundan aldığı ve şehri yeniden yapılandırdığına yer verilmiştir.¹⁶⁸ Şehrin kuruluşuyla ilgili bir diğer bilgi Makedonya kralı Konstantinos'un bir avlanma vesilesiyle Pontus Körfezi'nin (Boğaziçi) Rum Denizi'ne (Marmara Denizi) akan kısma uğramasıdır. Bu uğrama sırasında buranın konumunu ve iklimini beğenmesi ve akabinde şehri buraya kurmaya karar vermesidir.¹⁶⁹ Küçük bir şehir olan Byzantion coğrafi konumu ve stratejik önemi sebebiyle çevredeki devletlerin ilgisini çekmiştir. Bu ilgi zaman içinde saldırılara ve şehri kendi egemenliği altına almaya kadar gitmiştir.

¹⁶⁶ Auguste Michelot, *Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*, çev: Beşiktaşlı Tiryaki oğlu Bagoş (Eserin basıldığı matbaa ve şehir ile ilgili bilgi yer almamaktadır, H.1266/M.1849-50), 163. Robert Mantran da kitabında hemen hemen aynı bilgiyi vermektedir. Ona göre İstanbul, site adıyla M.S.686-675 yılları arasında Megara'dan gelen Yunanlı koloniciler tarafından kurulmuştur. Boğaz'ın Asya yakasına Fenikeliler Khalkedene (Kadıköy) kolonisine yerleşmişler, kısa süre sonra vazgeçip Lygos ve Haliç sitelerini kendileri için daha elverişli bularak buraları mesken tutmuşlardır. Bkz. Robert Mantran, *İstanbul Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1996), 19.

¹⁶⁷ "M.Ö. VIII. yüzyıldan başlamak üzere Megaralılar Khalkedon'u (Kadıköy) kolonize ederek İstanbul çevresine yerleşmişlerdir. Sertius Severus'un (M.S.193-211) Akropolis'i kurmasıyla Roma dönemine ait kent şekillenmeye başlamıştır." A. Haluk Dursun, "İstanbul'un Tarihi Mekânları", *Şehir ve Kültür İstanbul*, Ed. Ahmet Emre Bilgili, (İstanbul: Profil yayımları, 2011), 109.

¹⁶⁸ Sarkis Sarraf Havhannesyan, *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*, çev: Elmon Hançer (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006), 3.

¹⁶⁹ Abdulhalik Bakır, "Ortaçağ Coğrafyacılarının İzlenimleri Işığında İstanbul", *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine*, Ed. Feridun M. Emecen (İstanbul: Kitabevi, 2011), 149-175.

Şehir öncelikle Traklar'ın saldırısına uğramıştır. Başarısızlıkla sonuçlanan bu saldırı sonunda şehir Persler'in işgali altına girmiştir. Bu işgali sonlandırmak için M.Ö. 478'de Byzantion şehri Atina'nın zorlamasıyla Persler'e karşı kurulan Felos Deniz Birliği'ne katılmıştır. Daha sonra şehir Atina'nın egemenliği altına girmiştir ve M.Ö. 440'ta Atina'ya karşı isyan edilmiştir ancak başarılı olunamamıştır ve Atina'nın egemenliğinde kalmıştır. Şehir daha sonra Atina ile Sparta arasındaki savaşlar sırasında Spartalılar'ın eline geçmiştir. Byzantion, M.Ö. 340'ta Makedonya kralı II. Filip (Philippos) tarafından denizden ve karadan kuşatılmış fakat sonraki zamanda bu işgalden kurtulmuştur. Roma'nın Makedonya ve Yunanistan'da üstünlük sağlamasıyla Byzantion önce Roma'nın hâkimiyetini kabul ederek serbest şehir statüsünü sürdürmeyi başardıysa da 73 yılında İmparator Vespasionus tarafından Roma topraklarına katılmıştır. İmparator I. Konstantinos Roma tahtını ele geçirdikten (M.S.323) sonra Byzantion'u İmparatorluğun yeni merkezi olarak seçmiştir ve şehir Ortaçağ'ın en görkemli büyük şehri olmuştur. Başşehir inşasına (324) yılında başlanmıştır. Konstantinos önce şehrin alanını genişletmiş ve bu genişleyen şehri surlarla savunmaya başlamıştır. Bu surların nereden başladığı tam olarak bilinmese de bir iddiaya göre sur Marmara kıyısında Samatya'dan (Rabdos) başlamakta, Çukurbostan'dan (Makios), Bayrampaşa deresine (Lykos) inmekte ve Cibali (Petrion) yakınından Haliç'e ulaşmaktaydı. Bu yapılara ek olarak aynı dönemde bir saray, senato binası, hipodrom, tapınak ve kiliseler yapılmıştır. Zamanla birçok yöneticinin egemenlik kurduğu şehir (711-717) yılları arasında saray ihtilalleri ve anarşi içinde çırpınıp durmuştur. Ayrıca bu dönemde deprem ve yangınlarla şehrin harap olmasıyla Emeviler Bizans'ın bu durumundan yararlanarak yeniden İstanbul'u kuşatmıştır. 717 tarihinde tahta çıkan II. Leon'un gayretiyle ve surların dayanıklılığı nedeniyle bu işgal geri püskürtülmüştür. Kent, (813-814) yıllarında Bulgar kralı Kurum'un birinci kuşatmasından surlarının sağlamlığı sayesinde kurtulmuştur. İkinci kuşatma sırasında da Kurum ansızın ölünce kuşatma sona ermiştir. Theophilos'un ölümünden sonra tahta çıkan oğlu III. Mikhail döneminde Ruslar ilk defa gemilerle Karadeniz'den gelip şehri kuşatmışlar (860) ancak bu kuşatma başarıya ulaşmamıştır. (913)'te Bulgar Hükümdarı Symeon şehri ele geçirmek amacıyla İstanbul surları önüne gelmiştir. Bizanslılar ile Bulgarların anlaşması sonucunda Bizans egemenliği altında kalmıştır. (924) yılında İstanbul Bulgar Kralı Symeon tarafından tekrar kuşatıldıysa da İmparator I. Romanos'un siyasi başarısıyla bu tehlikeyi de atlatmıştır. II. Basileios (958-1025) döneminde İstanbul, güçlü ticaret hayatı, başarılı

idari kurumları ve kültür alanındaki gelişmeleriyle Ortaçağ'ın en büyük ve en pırlıtlı şehri haline gelmiştir. Türkler tarafından şehrin önemi 1072 yılında Anadolu Selçuklu Devlet sülalesinden olan Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın, İznik'in Boğaziçi kıyılarına kadar ilerleyerek İstanbul'a gelmesiyle fark edilmiştir. Peçenekler, İzmir Beyi Çaka Bey ile anlaşarak 1090-1091 yıllarında İstanbul'u denizden ve karadan kuşatmışlardır. Aleksios Peçeneklere karşı Kumanlarla anlaşmış ve 29 Nisan 1091'de Peçenekleri dağıtmıştır. 1096 yılında Haçlı orduları İstanbul'a gelmiştir. (1097) yılında Haçlılar tarafından kuşatılan Anadolu Selçuklu Devletinin başşehri İznik Haçlılar tarafından alınarak Bizans'a teslim edilmiştir. Osmanlı ordusu ilk defa (1359) yılında İstanbul surlarının önünde görüldüğünde halk büyük bir paniğe kapılmıştır. İstanbul hem bundan, hem de 1391, 1400, yıllarında I. Bayezid ve (1422) yılında II. Murad tarafından gerçekleştirilen Osmanlı kuşatmalarından kurtuldu ise de II. Mehmed 29 Mayıs 1453'te İstanbul'u fethederek Bizans hâkimiyetine son vermiştir.¹⁷⁰

Bu çalışmanın amacı XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğunda basılmış 8 coğrafya kitabının İstanbul ile ilgili sunduğu verileri değerlendirmek ve İstanbul'un sosyal ve kültürel tarihine katkıda bulunmaktır. Bu kitaplardan ayrı Osmanlı Devleti döneminde basılmış birçok kitap mevcuttur. Ancak çalışmaya kaynaklık eden kitapların farklı tarihlerden seçilme nedeni hemen hemen her döneme hâkim olma düşüncesidir. Ayrıca kaynak kitapların aynı konulardan mı farklı konulardan mı bahsettiğini tespit etmek. Çalışmaya kaynaklık eden kitaplar; H.1266 (M.1849-50) yılında basılan “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*”, H.1273 (M.1856-57) yılında basılmış olan “*Fenn-i Coğrafya*”, H.1285 (M.1868-69) yılında basılan “*Hulâsa-i Coğrafya*”, H.1270 (M.1853-54) yılında yayınlanan, “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*”, H.1289 (M.1872-73) yılında yayınlanan “*Zübdetü'l-Coğrafya*”, H.1302 (1884-85) yılında basılan “*Memâlik-i Osmanî Coğrafya-yı Ticariyesii*”, H.1304 (M.1886-87) yılında basılan “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” ve H.1308 (M.1890-91) yılında yayınlanan *Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmanî* isimli kitaplardır.

¹⁷⁰ Işın Demirkent, “İstanbul”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 23, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 205-212.

3.1. ÇALIŞMADA YARARLANILAN COĞRAFYA KİTAPLARI

Bu çalışmada yararlanılan ve isimleri yukarıda belirtilen coğrafya kitaplarının birincisi H.1266 (M.1849-1850) yılında basılan “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*” adlı kitaptır. Fransa okullarında okutulan bu kitap, Auguste Michelot isimli yazarın telifidir.¹⁷¹ Kitap 190 sayfa olup İstanbul ile ilgili kısım 168-181 sayfa aralıklarını içermektedir. Kitabı, Osmanlı Türkçesine Beşiktaşlı Tiryaki oğlu Bagos tercüme etmiştir. Kitabın girişinde yazar eseri Sultan 2. Mahmut (1838-1839) döneminde tercüme ettiğini belirtmiştir. Yazar kendi kariyeriyle ilgili de şu bilgileri sıralamıştır; on yıl Tıbb-hâne-i Âmire’de ve Cerrah-hânedede çalıştığını, beş yıl Mektep-i Tıbbiye-i Adliyye-i Şâhâne’de öğretmenlik yaptığını ifade etmiştir. Eseri tercüme etme nedeni ise daha önceki dönemlerde yazılan kitaplar içinde Avrupa Kıtasıyla ilgili detaylı bilgi içeren bir çalışmanın yazılmamış olmasıdır. Kitabın ilerleyen sayfalarında Avrupa Kıtası tanıtılarak kıtanın içinde yer alan ülkeler ve şehirler detaylı bir şekilde tanıtılmıştır. Kıtanın içinde yer alan ülkeler; İngiltere, Danimarka, İsveç, Rusya, Norveçya, Fransa, Flenk, Avusturya, Prusya şeklinde sıralanmıştır. Tek tek sıralanan bu ülkelerin; nüfusları, sınırları, iklimleri, eyâletleri hakkında tablo şeklinde bilgi verilmiştir. Ayrıca Portekiz, İtalya, Yunan, Osmanlı Devleti ve diğer devletlerin başkentleri, büyük şehirleri, ülkede yetiştirilen ürünleri, yer altı kaynakları, tarihi yapıları, kiliseleri, camileri, ticari ürünleri, gölleri, nehirleri, körfezleriyle ilgili bilgiler de sıralanmıştır. Çalışmanın temelini oluşturan kaynaklardan biri olan bu kitapta, İstanbul şehriyle ilgili kısımda şehrin Osmanlı Devletinin başkenti olduğu ve nüfusunun 800.000 civarında olduğu belirtilmiştir. Bu bilgilere ek olarak İstanbul isminin geçmişi (nereden geldiği), şehrin yedi tepe üzerinde kurulduğıyla ilgili ayrıntılara değinilmiştir. Şehrin tarihi dokusuyla ilgili önem arz eden eserlerle ilgili şu bilgiler yer almaktadır. İlk olarak Haliç tersanesinin kim tarafından inşa edildiği ve devamındaki tarihlerde kimler tarafından ta’mir edilip ilâveler yapıldığına değinilmiştir. Daha sonra şehir için önem arz eden diğer bir yapı olan şehrin kapıları ile ilgili olarak kapı sayısının (28 Kapısı) olduğu ve bu kapıların nerelere açıldığı anlatılmıştır. Şehrin simgesi haline gelmiş olan dikili taşların (Çemberli Taş, Dikili Taş) hangi dönemlerde şehre getirildiği ve taşların

¹⁷¹ Ders kitapları her zaman eğitimin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Günümüzde üniversitelerdeki coğrafya öğretiminde de kullanılan ders kitapları vardır. Bu konuda bir örnek için bkz. Ali Balcı, “Lisans Programında Okutulan Coğrafya Ders Kitapları ve Ders Notlarından Öğrencilerin Beklentilerini Belirlemeye Yönelik Nitel Bir Araştırma”, *Asos Journal, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy. 2/2, (2014), 118-147.

nereye dikildiğiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Bu taşlardan ayrı Kız Taşı ve Kız Kulesiyle ilgili diğer kaynaklardan farklı bilgilere yer verilmektedir. Şehrin ekonomik hayatı için önemli olan fabrikalar (dakik fabrikası, cam, tabak fabrikaları) hakkında da önemli bilgiler vardır. Anadolu ve Rumeli Hisarları, şehrin kütüphanelerinin sayıları, şehrin sarayları, okulları, hastaneleri, İstanbul'a özgü olan üzümü (Çavuş Üzüümü), çeşmeleri, hânları, hamamları, suları (Çamlıca Suyu, Taş Delen Suyu, Kestene(a) Suyu, Kara Kulak Suyu) hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Son olarak Galata Kulesinin inşası ve sonraki dönemlerde kuleye yapılan eklemeler ile yapılan ta'mîrler hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Yararlanılan ikinci kaynak, H.1273 (M.1856-1857) yılında basılan "*Fenn-i Coğrafya*" isimli kitaptır. Kitap, 407 sayfa olup İstanbul şehriyle ilgili olan kısım 34-39 sayfa aralıklarındadır. Bu kitap, Sultan Abdülmecid Han (1839-1861) döneminde bahriye okullarında okutulması için Mehmed el-Enveri tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Hangi dilden tercüme edildiğiyle ilgili bilgiye rastlanılmadı. Ancak diğer kitapların Fransızcadan tercüme edildiği göz önüne alınırsa büyük ihtimal bu kitapta Fransızcadan tercüme edilmiştir. Kitap, içindekiler kısmıyla başlayıp kitapta var olan bilgiler sıralanmıştır: Dünyanın şekli, dünyanın yönleri, rüzgârların hangi yönden estiği, denizlerin yeri ve isimleri resimli olarak anlatılmaktadır. Ayrıca kitapta; kıtalar, ekvator, kutupların yerleri, karanın sınırları ve denizlerin isimleri ayrıntılarıyla resmedilerek verilmiştir. Devamında ise kıtalar ve kıtaların içinde yer alan ülkeler tek tek ele alınıp sınırları içinde yer alan denizler, göller, nehirler, adalar, dağlar, körfezler, sular, coğrafi yapıları, jeolojik yapıları, toprak cinsi, yetiştirilen ürünleri ve en meşhur ürünleri gibi coğrafi özellikleri açıklanmıştır. Bu coğrafi özelliklerden ayrı olarak ülkelerin başkentleri, şehirleri, nüfusları, tarihi yapıları, dini yapıları, sarayları, okulları, ticari yapıları hakkında da detaylı bilgilere yer verilmektedir. Kitap, öncelikle Avrupa Kıtasından başlayıp diğer kıtaları ve içinde yer alan ülkeleri tanıtmıştır. Avrupa Kıtası haritasında yer alan ülkeler; Osmanlı Devleti, Yunanistan, Cezair-i Seb'a (Yunan Cumhuriyeti), İtalya, Sardunya, Lombard ve Venedik, Parma Dükalığı, Modem Dükalığı, Küks Dükalığı, Toskana Büyük Dükalığı, Papa Hükümeti (Roma), Sicilyateyn Krallığı (Napoli ve Sicilya), İspanya, Portekiz, Fransa, Belçika, Felemenk (Hollanda), İsviçre, Alaman (Cermenya), Saksonya Krallığı, Bavyera Krallığı, Hanover Krallığı, Vürtemberg Krallığı, Batbüyük Dükalığı, Lüksemburg Dükalığı, Hestarmsitad Büyük Dükalığı, Ordemburg Büyük Dükalığı, Şiverin ve Esterlic ve Leburg Dükalıkları,

Saksonya Dükalığı, Helstem ve Arlemburg Dükalığı, Burnsvik Dükalığı, Namsur Dükalığı, Anhalet Dükalığı, Heskasel Hükümeti, Libredmulet ile Şomborglib Prenslikleri, Valdak Prenslığı, Revs renslikleri, Şurizburg Prenslikleri, Hohtezelon Prenslığı, Lunargavya Eyaleti, Cemahir-i Erbaa-i Serbest, Prusya, Avusturya (Nemçe), Rusya, İsveç, Norveçya, Danimarka, İngiltere devletleridir. Kitabın ilerleyen sayfalarında ise Asya Kıtasında yer alan ülkeler: Acemistan, İran (Acem), Afganistan, Belucyan(?), Türkistan (Tataristan), Hindistan, Doğu Hind ve İngiltere Hindi, Riyaset (Başkanlık), Riyaset-i Bumbai (Başkanlık), Nizam El-Hider Abad, Travankur Hükümeti, Nağpur Hükümeti, Starah Hükümeti, Mahrat Hükümeti ve Sendya Prensligi, Sencyan, Sind Hükümeti, Nipals Hükümeti, Bengale (Kalkoz), Çin, Tibet Hükümeti, Butan, Kore Hükümeti, Japon (Yapon) Hükümeti'dir. Bu ülkelerin; sınırları, başkentleri, önemli şehirleri (Örneğin; Kahire şehrinin bir kısmı resmedilerek gösterilmektedir.), Kitapta yer alan diğer bir kıta Afrika Kıta'sıdır. Kıta'nın coğrafi konumu ile ilgili bilgi verilip kıtada yer alan ülkeler şu şekilde sıralanmaktadır; Mısır, Noya, Habeş, Trablusgarb, Tunus, Fransuye, Fas, El-Cerid ve Sahra-i Kebir, Zencistan, Kongo ve Kenya, Kafriyiv, Monomotapar (?), Mozambik, Zengibar, Aceb, Adl, Sudan, Hotanto, Cezayir'dir. Bu ülkeler kısaca tanıtılıp ülkelerin sınırları içinde yer alan körfezler, boğazlar, adalar, göller, burunlar, nehirlerin sayıları, hangi ülke sınırları içinde yer aldıkları, nereden çıkıp nereye döküldükleriyle ilgili detaylı bilgilere değinilmektedir. Son olarak Afrika Kıtasında yer alan ülkelerin başkentleri, önemli şehirleri (İskenderiye gibi) resmedilerek anlatılmaktadır. Diğer bir kıta olan Amerika Kıtasında yer alan ülkeler: Rusya, Danimarka, Britanya, Meksika, Guatimala, Antil adaları, Kolombiya, Peru Cumhuriyeti, Bolivya, Şili, Patagonya, Riyudila Palati, Paraki Cumhuriyeti, Brezilya, Kiyen, Malezya Adaları, Cezair, Britanya, kıta sınırları içinde yer aldığıyla ilgili detaylı bilgiler sunulmuştur. Son bölümde ise Bahri Kıtası (Deniz Kıtası)'nın coğrafi konumu ve dünya üzerinde kapladığı alanla ilgili bilgi verilmektedir. Çalışmanın temelini oluşturan İstanbul şehriyle ilgili kısımda ise şehrin; dünya üzerindeki konumundan bahsedilmektedir. Devamında ise şehrin Osmanlı Devleti'ne başkentlik yaptığı, belirtilerek Topkapı Sarayı ve diğer Sahil-Saraylar, şehrin eğitim hayatıyla ilgili bilgi veren okullar, şehrin sosyal hayatıyla ilgili bilgi veren mahalle yapısı vb. bilgilere değinilmektedir. Örneğin: her mahallede sebilin, çeşmenin, küçük okulların ve camiinin olduğundan bahsedilmektedir. Bu kitapta da şehrin önemli tarihi yapıları olan (Dikili ve Çemberli Taş) larla ilgili ayrıntılara yer verilip, taşların kim

tarafından şehre getirildiği, hangi yıllarda dikildiğiyle ilgili bilgilere değinilmiştir. Önceki kaynak kitapta da yer alan İstanbul şehrinin yedi tepe üzerinde kurulduğu ve şehrin 24 kapısının olduğuyla ilgili bilgiler bu kitapta da yer almaktadır. Ancak İstanbul' un kapılarıyla ilgili bu kaynak diğer kaynaklardan farklı bir bilgiye yer vermiştir. “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*” isimli kitapta İstanbul kapılarının sayısı 28 olarak belirtilirken “*Fenn-i Coğrafya*” adlı kitapta şehrin 24 kapısının var olduğundan bahsedilmiştir.

Yararlanılan üçüncü kaynak H.1285 (M.1868-1869) yılında basılan “*Hulâsa-i Coğrafya*” isimli kitaptır. Kitap, 268 sayfa olup İstanbul şehriyle ilgili kısım kitabın 120-130. sayfalar arasında bulunmaktadır. Eserin giriş kısmında kitabın, Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde Süleyman Şevket ve topçu okulunda çalışan bir grup memur tarafından tercüme edilip Halil İbrahim Paşa'ya takdim edildiği bilgisi yer almaktadır. Kitabın hangi dilden tercüme edildiğiyle ilgili bilgi maalesef eserin içinde yer almamaktadır. Kitap, içindekiler kısmı ile başlayıp ilerleyen sayfalarda Avrupa Kıtasını; coğrafya-yı politika, coğrafya-yı nüfus, coğrafya-yı fiziki şeklinde 3 kısma ayırıp açıklamıştır. Kitabın ilerleyen sayfalarında Avrupa Kıtasında yer alan ülkeler; Rumeli Kıtası (Osmanlı Devleti), Yunan Memleketi, İtalya Memleketi, İtalya Hükümeti, Papa Hükümeti, Senmarino, İspanya, Portekiz, Fransa, Belçika, Felemenk, İsviçre, Avusturya, Almanya, Prusya Krallığı, Büyük Düklükler, Dükkalıklar, Beglerbegleri, Cumhuriyetler, İngiltere, Büyük Britanya, İskoçya Ülkesi, Gal Prensligi, İrlanda Adası, Danimarka Memleketi, İsveç Memleketi, Norveç Ülkesi, Filland Büyük Düklüğü, Polonya Hükümeti, Kafkaz Hükümeti, Rusya Memleketi şeklinde sıralanmıştır. İlerleyen sayfalarda bu ülkeler tek tek ele alınıp coğrafi konumları, başkentleri, eyâletleri, nüfusları, tarihi yapıları, dini yapıları, yer altı kaynakları, yetiştirilen ürünleri, gölleri, nehirleri, denizleri, körfezleri, dağları, adaları, boğazları, havaları, hayvanları ve madenleriyle ilgili detaylı bilgilere yer verilmektedir. Daha sonra diğer bir kıta olan Amerika Kıtasına geçiş yapıp kıtanın nüfusu, gölleri, hayvanları, madenleriyle ilgili kısa da olsa bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın temelini oluşturan İstanbul şehriyle ilgili kısımda şu bilgiler yer almaktadır. İstanbul dünya üzerinde (41 derece kuzey 00 dakika 16 saniye kuzey (enlem)), (26 derece 38 derece 50 saniye doğuda (boylam))da yer almaktadır. Şehrin coğrafi konumu ise Avrupa ve Asya kıtalarının birleştiği yer olarak belirtilip şehrin Marmara Deniziyle çevrili olan yedi tepe üzerinde kurulmuş olduğu yazılmıştır. Kitabın devamında İstanbul'da bulunan camiiler

sayılıp toplamının 420 adet olduğu, şehirde bulunan kütüphanelerin sayısının ise 40 adet olduğuyla ilgili bilgilere yer verilmektedir. Şehrin eğitim durumuyla ilgili ise sıbyan, rüşdiye, mülkiye, ilmiye okullarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. Şehrin ekonomik hayatıyla ilgili fabrikalar üzerinde durulmaktadır. Bu kitapta da daha önce incelenen kitaplarda olduğu gibi Çemberli ve Dikili Taşlarla ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilip, İstanbul şehrinin isminin anlamı ve ismin nereden geldiğiyle ilgili de ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Son kısımda ise İstanbul şehrinde yer alan adalar, kazalar ile ilgili detaylı bilgiye yer verilmektedir. Bu son bilgi “*Fenn-i Coğrafya*” ve “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*” isimli kitaplarda yer almamaktadır.

Yararlanılan dördüncü kaynak H.1270(M.1853-1854) yılında yayınlanan “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” isimli eserdir. Bu eserin diğer bir ismi de “*Risâle-i Muhtasar Coğrafya*”dır. Kitabın, Kamil Sezai tarafından kaleme alındığı ve eserin Tıbbiye okullarında okutulmaya başlandığı bilgisi giriş kısmında yer almaktadır. Kitap, 72 sayfa olup İstanbul ile ilgi kısım sayfa 27- 42 arasındadır. Kitapta kıtalar ayrı ayrı başlıklar altında ele alınıp bu kıtalarda yer alan bu ülkeler ve ülkelerin coğrafi konumları, dağları, nehirleri, adaları, denizleri, yetiştirilen ürünleri, mevsimleri, hayvanları gibi coğrafi özellikleri ve ülkelerin başkentleri, nüfusları, meşhur şehirleri, tarihi yapıları, okulları bilgilere ayrıntılı olarak yer verilmektedir. Kitabın ilk başlığı Avrupa Kıtasıdır. Devamındaki sayfalarda kıtada yer alan ülkeler; Almanya, İngiltere, Avusturya, Bavyera, Danimarka, İspanya, Fransa, İtalya, Piba Hükümeti (?),¹⁷² Portekiz, Prusya Krallığı, Rusya, Sardunya, Şud Devleti (?),¹⁷³ İsviçre Hükümeti, Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Der-beyan Tuna, Der-beyan Nil, Yunan Devleti şeklinde sıralanmıştır. İkinci başlık Asya Kıtasıdır. Eserin ilerleyen sayfalarında bahsedilen üçüncü başlık Afrika Kıtasıdır. Diğer bir kıta ise Amerika Kıtasıdır. Son kıta ise Okyanus Kıtasıdır. Son dört kıtada Avrupa Kıtasındaki gibi ülkeler sıralanmamıştır. Ayrıca kitapta değişik ülkelerin insanların resimleri yer almaktadır. Bu kitapta, İstanbul şehrinin isminin tarihçesi ve şehrin coğrafi konumuyla ilgili bilgilere yer verilip, detaylı yer belirtiminde ise şehrin yedi tepe üzerinde kurulduğu belirtilmiştir. Şehrin tarihi yapılarıyla ilgili incelenen diğer kitaplardaki bilgilerin hemen hemen hepsi bu kitapta da yer almaktadır. Şehrin 28 kapısının olduğu ve bu kapıların nereye açıldığı, (Çemberli ve Dikili) Taşların kim tarafından diktirildiği, Kız Kulesi ve Kız Taşının

¹⁷² Michelot, a.g.e., 18.

¹⁷³ Michelot, a.g.e., 24.

efsaneleri ve son olarak da Galata Kulesinin hangi dönemde, kim tarafından yaptırıldığı, hangi padişahlar tarafından ne zaman tamir ettirildiği bilgilerine yer verilmiştir. Diğer kitaplarda olduğu gibi bu kitapta da şehirde bulunan okullar, ticaret merkezleri, camiler, saraylarla ilgili ayrıntılı bilgiler sunulmuştur.

Bu çalışmada yararlanılan beşinci kaynak H.1289 (M.1872-1873) yılında basılan “Zübdetü’l-Coğrafya” isimli kitaptır. Kitap, Enderunî Hafız Abdullatif Efendi tarafından kaleme alınmıştır ve telifi bu yazara aittir. Kitap, 160 sayfa olup İstanbul ile ilgili kısım ise sayfa 34-36’da bulunmaktadır. Kitap Abdülaziz Han (1861-1876) döneminde kaleme alınmıştır. Yazar, kitabı 3 kısma ayırıp açıklamıştır. Birinci kısımda coğrafyanın tarifini yapmıştır. İkinci kısımda dünyanın şekli ve hareketi ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Üçüncü kısımda ise dünya gezegeni hakkında ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Dünya’yı kıtalara ayırmıştır. Amerika’nın keşfi ve Okyanus Kıtalarıyla ilgili ayrıntılara yer vermiştir. Devamında ise ilk olarak Avrupa Kıtası ele alınıp kıtada yer alan ülkeler; Osmanlı Devleti (vilayetleri tek tek ele alınıp bu vilayetlerin sınırları ve coğrafi özelliklerine yer verilmiştir. Ayrıca bu kaynakta ülkede yer alan diğer vilayetlerin özellikleri ele alınmıştır. Son olarak bu kitapta diğer kaynaklarda yer almayan Osmanlı Devletinde yer alan telgraf hatlarıyla ilgili de bilgilere değinilmiştir), Yunan, İtalya Kraliyeti, İspanya Kraliyeti, Portekiz Kraliyeti, Fransa Cumhuriyeti, Belçika Kraliyeti, Hollanda Kraliyeti, İsviçre Cumhuriyeti, Avusturya İmparatorluğu, Almanya İmparatorluğu, Prusya, İngiltere Kraliyeti, Danimarka Kraliyeti, İsveç Kraliyeti, Rusya İmparatorluğu şeklinde sıralanmıştır. Sıralanan bu bilgilere ek olarak kıtada yer alan göller, boğazlar, adalar, denizler ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İlerleyen sayfalarda Asya Kıtasına yer verilmiş ve Kıtada yer alan ülkeler; Gürcistan, Osmanlı Devleti’nin Asya’daki toprakları (Anadolu’daki vilayetleri), Türkistan, Çin, Çapon, Acemistan, Afganistan, Belucistan¹⁷⁴, Hindistan şeklinde sıralanmıştır. Kitabın devamında ise kıtada yer alan, körfezler, denizler, göller, adalar, nehirler, boğazlar sıralanıp bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerin devamında Afrika Kıtasına geçilip kıtada yer alan ülkeler; Osmanlı Devleti (Afrika’da yer alan toprakları, Trablusgarb, Tunus vilayetleri, Cezayir Eyaleti, Fas Hükümeti, Mısır) Kuzey Gine, Sudan, Noba,¹⁷⁵

¹⁷⁴ Enderuni Hafız Abdullatif Efendi, *Zübdetü’l-Coğrafya* (Eserin yazıldığı şehir ve yayınevi eserde yer almamaktadır, H.1289/M.1872-1873), 104.

¹⁷⁵ Enderuni Hafız, a.g.e., 122.

Habeş, Adel ve Acan¹⁷⁶, Güney Gine, Hotanto, Kafreri,¹⁷⁷ Molomotapa, Mozanbik, Zengibar, Güney Sudan şeklinde verilmiştir. Devamında ise kıtada yer alan göller, boğazlar, adalar, denizler ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Son kıta ise Amerika Kıtası olarak belirlenip kıtada yer alan ülkeler; Kuzey Amerika, Gravanland, Yeni Britanya, Meksika, Vastamrika (Merkez Amerika), Güney Amerika, Kolombiya, Kiyan,¹⁷⁸ Brezilya, Peru, Hopru¹⁷⁹ (Bolivya), Paragovi, Uruguya¹⁸⁰, Laplata¹⁸¹, Şili, Patagonya şeklinde verilmiştir. Bu ülkelerin haricinde kıtada yer alan boğazlar, göller, denizler, nehirler, adalar sıralanıp bilgiler verilmiştir. Son kıta ise Okyanusya Kıtasıdır. Bu kıtada yer alan ülkeler; Malezya, Polizya şeklinde verilir, kıtada yer alan adalar, nehirler, göller, denizler hakkında bilgiler verilmiştir. Ancak çalışma için önem arz eden kısım İstanbul şehrinin özellikleridir. Kitap, İstanbul şehrinin konumunu şöyle tanımlamıştır: Anadolu ve Avrupa Kıtalarını birbirine bağlayan konumundan bahsedip doğusunda Karadeniz ve Marmara denizinin, şehrin batısında Edirne şehrinin olduğu anlatılmıştır. Devamında ise İstanbul şehrinin sancakları (Büyük Çekmece, Beyoğlu, Üsküdar, İzmit) şeklinde belirtilmiştir. Bu kitapta İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başkenti olduğu padişahın tahtının burada bulunduğu İstanbul şehrinin nüfusu, nüfusun Müslüman ve Gayri Müslimlerle birlikte yaklaşık 800.000 olduğu yazılmıştır. Ayrıca İstanbul şehrinde bulunan tarihi yapılar olan Galata Kulesi, Dikili Taş, Çemberli Taş, Kız Taşı, Kız Kulesi şeklinde sıralanıp bu yapılarla ilgili bilgilere yer verilerek Beyoğlu'ndan Haliç'e uzanan biri demirden biri ahşaptan iki köprünün var olduğundan bahsedilmektedir. Kaynak olarak yararlanılan diğer kitaplardan farklı olarak bu kaynakta meyve ve sebzelerin (kavun, karpuz, çilek, üzüm) Rusya'ya ihracatından bahsedilmektedir. Buna ek olarak İstanbul'da bulunan top-hâne, demir-hâne, barut-hâne, fişenk-hâne ve yüz kadar fabrika ve işyerinin varlığıyla ilgili bilgiler sunulmuştur. Son kısımda ise İstanbul şehrinin adının Roma dönemindeki kullanımı ve Osmanlı Devleti'nin şehri feth ettikten sonraki kullanımıyla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Yararlanılan altıncı kaynak olan H.1302 (M.1884-1885) tarihli "*Memâlik-i Osmanî Coğrafya-yı Ticariyesi*" isimli kitap, Hamidiye Ticaret Mektep-i Aliye müdürü olan Monsieur F.Grati efendi tarafından padişaha takdim edilmiştir. (Padişahın ismi

¹⁷⁶ Enderuni Hafız, a.g.e., 123.

¹⁷⁷ Enderuni Hafız, a.g.e., 124.

¹⁷⁸ Enderuni Hafız, a.g.e., 139.

¹⁷⁹ Enderuni Hafız Abdullatif Efendi, a.g.e., 140.

¹⁸⁰ Enderuni Hafız Abdullatif Efendi, a.g.e., 141.

¹⁸¹ Enderuni Hafız Abdullatif Efendi, a.g.e., 142.

Hamit Han diye geçmektedir, büyük ihtimal bu II. Abdülhamit olacaktır (1876-1909). Bu eserde Osmanlı Devleti'nin sınırları, arazisi, havası, idaresi, ülkede yer alan hayvan çeşitleri, madenleri, demiryolları, telgraf, gemi ticareti, ticaret için önemli olan limanları, ülke için önemli olan şehirleri, Osmanlı ticaretiyle ilgili detaylı ve sayısal bilgilere yer verilmiştir. Kitap, 31 sayfa olup İstanbul ile ilgili kısım 16 ile 18 sayfa aralıklarında bulunmaktadır. Bu kitap diğer kaynak kitaplardan farklı olarak sadece Osmanlı Devletiyle ilgili bilgi vermektedir. Kitap, Osmanlı Devlet'inin arazisini kıtalara ayırarak arazinin toplamını 5.489.000 kilometre olarak belirtmiştir. Devamında ise nüfusa değinilmiş ve toplam nüfusun 49 milyon olduğu ifade edilerek tablo şeklinde verilmiştir. Çalışmanın temelini oluşturan İstanbul şehriyle ilgili kısmında ise şehrin Fatih Sultan Mehmet tarafından H.857 yılında feth edildiği ve buranın Osmanlı Devleti'nin başkenti olduğu belirtilmiştir. Devamında şehrin ekonomisi için önem arz eden Karadeniz Boğazıyla ilgili bilgiler sıralanmıştır. Sıralanan bu bilgilerden bazıları şunlardır. 1200 metre kare uzunluğunda bulunan Karadeniz Boğazının limanının yaklaşık bin kadar geminin yer alabileceği, ticari bakımdan İstanbul limanının Avrupa'nın üç büyük limanlarından biri olduğu ve son olarak İstanbul limanının senelik gelirinin 2 milyon olduğu bunun da 30 bin pareye denk geldiği belirtilmiştir. Ayrıca İstanbul limanı dünya limanları sıralamasında birinci Liverpool, ikinci Londra ve üçüncü İstanbul şeklinde yer almaktadır.

Yedinci kaynak H.1304(M.1886-1887) tarihli "*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*" isimli kitaptır. Eser Binbaşı Ali Saib tarafından II. Abdülhamid Han (1876-1909) döneminde kaleme alınmıştır. Kitap, Darüşşafaka'nın beşinci sınıfında okutulan Coğrafya-i Osmanî dersine kaynaklık etsin diye kaleme alınmıştır. Eser 639 sayfa olup İstanbul ile ilgili kısmı ise 28 ile 36 sayfalar arasındadır. Eserde, Osmanlı Devletinin Avrupa, Asya ve Afrika Kıtalarında yer alan vilayetleri, vilayetlerin siyasi özellikleri, nüfusu, sancakları, kazaları, köyleri, demiryolu hatları ve yüzölçümü tek tek ele alınarak açıklanmıştır. Çalışmanın temeli olan İstanbul şehriyle ilgili kısmında ise İstanbul'un coğrafi konumu (41 derece, 00, 16) Kuzey (enlem), (26 derece, 37, 50) Doğuda (boylam) şeklinde açıklanıp komşu şehirleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu eserde İstanbul'un yüzölçümünün 13712 kilometre kare olduğu nüfusunun ise bir buçuk milyon olduğu belirtilmiştir. Ayrıca şehrin içinde bulunan göller, boğazlar, kanallar, dağlar, nehirler ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmektedir. Devamındaki sayfada ise şehrin konumu, şehirde bulunan okullar, camilerle ilgili

ayrıntılara yer verilmiştir. Bu eserin diğer eserlerden farkı sadece Osmanlı Devletinin Asya, Avrupa ve Afrika Kıtalarında yer alan topraklarıyla ilgili bilgi vermesidir.

Yararlanılan sekizinci ve son kaynak kitap H.1308 (M.1890-1891) tarihli “*Hulâsa-i Coğrafya-i Osmani*” isimli eserdir. Eserin yazarları Yüzbaşı Remzi, Kolağası Ali Cevad’tır. Kitap, Rüşdiye okullarında okutulmak için kaleme alınmış olup, 64 sayfadır. İstanbul ile ilgili kısımlar 23 ile 29 arasındadır. Kitapta genel olarak Osmanlı Devleti’nin Avrupa Kıtasında yer alan sancakları, kazaları, köyleri, nüfusu, yüzölçümü, gölleri, nehirleri, dağları, yetiştirilen ürünleri, önemli limanları, tarım ürünleriyle ilgili ayrıntılara yer verilmiştir. Diğer kaynaklardan farklı olarak bu kitapta sadece Osmanlı Devleti’nin Avrupa Kıtasındaki topraklarından bahsedilmiştir. Özellikle İstanbul ile ilgili kısımda ise şehrin kaza ve sancakları, bu sancak ve kazaların özellikleri ve bunlara bağlı köylerin tüm özellikleri yazılmıştır.

3.2. İSTANBUL ŞEHRİNİN COĞRAFYASI

İncelenen kaynaklarda İstanbul’un coğrafi konumu farklı farklı verilmektedir. “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtasi*” (M-1849/1850)’ya göre İstanbul şehri yedi tepe üzerinde kurulmuş olduğu, şehrin güneyinde Marmara Denizi ve kuzeyinde Haliç’in¹⁸² (Altın Boynuz¹⁸³) bulunduğu belirtilmiştir. “*Fenn-i Coğrafya*” isimli kitapta İstanbul’un coğrafi konumunun tahminen (40 derece Kuzey ve 26 derece Batı)¹⁸⁴da, “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” isimli kitapta (41 derece, 00 dakika, 16 saniye Kuzey) ve (26 derece, 38 dakika, 50 saniye Doğu)¹⁸⁵ da yer aldığı açıklanmıştır. Şehrin coğrafi konumuyla ilgili “*Hulâsa-i Coğrafya*” isimli kitapta da “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” isimli kitaptaki bilgilerin aynısı geçmektedir.¹⁸⁶

İstanbul, Rumeli kıtasında bulunan 4 eyaletten biridir. Şehrin Kuzey ve Batı tarafları Edirne vilayetiyle, Doğu tarafı Karadeniz ve Güney tarafı da Marmara

¹⁸² Auguste Michelot, a.g.e., 165.

¹⁸³ Kamil Sezai, *Muhtasar Coğrafya-yı Musavver* (Eserin basıldığı matbaa ve şehir eserinde yazılmamıştır, H.1270 /M.1853-54), 31.

¹⁸⁴ *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet El- Enveri,(H.1273/M.1856-57), 36.

¹⁸⁵ Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye* (Kostantiniyye: Matbaa-i Ebu-z-Ziya, H.1304/M.1886-87), 31.

¹⁸⁶ “Şehir (41 derece 00 dakika 16 saniye) arz-ı şimâli de ve (26 derece 38 dakika 50 saniye) tül-i şarkide yer almaktadır.” Süleyman Şevket, *Hulâsa-i Coğrafya* (Eserin yazıldığı şehir ve basıldığı matbaayla ilgili bilgi kitapta yer almamaktadır, H.1285/M.1870-71), 124.

Deniziyle çevrilidir.¹⁸⁷ Bir başka kaynakta ise şehrin etrafının Haliç, Marmara Denizi ve surlarla çevrili bir yarım ada olduğu, şehrin Kuzey-batısında Edirne vilayeti, Doğu tarafında Karadeniz, Güneyinde ise Marmara Denizinin var olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁸ Bu tanımın bir benzeri “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*” (1849-50) adlı kitapta da görülmektedir.¹⁸⁹ Bir başka tanıma göre İstanbul’un, Kuzeyinde Galata, Doğusunda Boğaz ve Asya kıyıları, Güneyinde Adalar ile Haliç’in Güneyine kadar uzanan kayalıklarla çevriliydi.¹⁹⁰ Bir başka kaynak “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (1853-54)’de şehrin iki kıtayı birbirine bağlayan bir konumda bulunduğu bir tarafının Avrupa’nın Güney-doğusunda, diğer tarafının ise Avrupa’nın Güney-batısında olduğu yer almaktadır. Şehir Marmara Denizi üzerinde inşa olmuştur. Şehrin iç konumu ise, şöyle verilmiştir; yedi tepe üzerine kurulan şehrin Güneyinde Marmara Denizi, Kuzeyinde Altın boynuz, Sarayburnu ve Tophane hizalarında Ayvan Saraya kadar devam eden Haliç surlarıyla çevrilidir.¹⁹¹ “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” de ise şehrin kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Marmara Denizi, Doğusunda Kocaeli sancağı ve batısında da Edirne şehriyle çevrili olduğu, ayrıca kitapta İstanbul şehrinin Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki ada şeklinde ayrıldığı belirtilmiştir.¹⁹² Şehrin konumuyla ilgili bilgi veren son kaynak ise “*Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmani*” İstanbul şehrinin kuzeyinde Karadeniz, güneyinde Marmara Denizi, doğusunda Kocaeli Sancağı, Batısında Edirne şehri vardır. Şehrin genel konumundan öznel konumunun tanımı yapıldığında ise şehrin Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki ada şeklinde olduğu, ayrıca şehrin bir tarafının Haliç, diğer tarafının Marmara sahiliyle çevrilidir. Şehrin sınırlarının güvenliği ise Romalılar döneminde yapılan surlar sayesinde sağlanmıştır.¹⁹³ “*Zübdetü’l-Coğrafya*” (M.1872-73) de ise şehrin Anadolu ve Rumeli bölgelerini birbirine bağlayan yerde bulunur. Şehrin Doğusunda Karadeniz, Marmara ve İstanbul Boğazının, Güney-doğusunda Edirne’nin, Anadolu tarafında ise Üsküdar ve İzmit sancaklarının var olduğu yazılıdır.¹⁹⁴

¹⁸⁷ *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet El- Enveri (H.1273/M.1856-57), 35.

¹⁸⁸ Süleyman Şevket, *Hulâsa-i Coğrafya* (H.1285/M.1870-71), 123-124.

¹⁸⁹ “İstanbul şehrinin yedi tepe üzerinde kurulmuş olduğu, şehrin Güneyinde Marmara Denizi, Kuzeyinde Haliç’le çevrili olduğu bilgisi yer almaktadır.” Auguste Michélot, a.g.e., 165.

¹⁹⁰ Robert Mantran, a.g.e., 16.

¹⁹¹ Kamil Sezai, a.g.e., 29-31.

¹⁹² Ali Saib, a.g.e., 23.

¹⁹³ Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 23-25.

¹⁹⁴ Enderuni Hafız Abdullatif Efendi, a.g.e., 34.

Şehrin arazi yüzölçümüyle ilgili bilgi sadece “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” de verilmiştir. Bu kitaba göre şehrin arazi yüzölçümü 13712 kilometre karedir.¹⁹⁵ Şehrin nüfusuyla ilgili kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Şehrin nüfusu “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*” (M.1849-50)¹⁹⁶ ve “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1853-54)’da yaklaşık olarak 800.000¹⁹⁷ olduğu belirtilirken, *Zübdetü'l-Coğrafya*” (M.1872-73)’da iki milyon beş yüz bin (Müslüman, Gayri Müslim ve yabancılar)¹⁹⁸, “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87)’de bir buçuk milyon¹⁹⁹ ve son olarak “*Memâlik-i Osman-i Coğrafya-yı Ticariyesi*” (M.1884-85)’de ise bir milyon iki yüz elli bin olarak verilmiştir.²⁰⁰ Şehrin içinde bulunduğu coğrafi konum, şehrin arazi yüz ölçümü ve şehrin nüfusuyla ilgili verilen bu bilgilerden ayrı olarak şehri çevreleyen ve şehrin sınırları içerisinde yer alan dağ ve akarsularla ilgili bilgiler *Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmanî* (M.1890-91) ve “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87) adlı kitaplardan elde edilen bilgiler doğrultusunda verilecektir. Şehri çevreleyen dağ ve dağ silsileleri²⁰¹ (Kartal Dağı, Yuşa Dağı, Kayış Dağı) ve Çamlıca tepeleri şeklinde sıralanmıştır. Aynı kitaplarda şehrin akarsularıyla ilgili ise şu bilgilere yer verilmiştir: Rumeli tarafında Terkos Gölünün bir yanı, Kara Burun, Karadeniz Boğazı’nın girişinden Anadolu yakasına geçince Riva, Ağva, Kefken (İzmit’te bulunur) veya Kerpe (Kocaeli’nin Kandıra ilçesine bağlı bir köy) derelerindeki suların Kerpe Burnu ve Sakarya nehrine döküldüğü yazılmaktadır. Boğazın Rumeli yakasında Büyük Dere ve Balta Limanı girintileriyle Bebek Koyu, Haliç, Sarayburnu bulunurken, Anadolu tarafında Beykoz Koyu ve Küçük Su denilen yerler bulunur. Şehrin Rumeli kıyısında Küçük ve Büyük Çekmece gölleri ve Anadolu tarafında Fener, Tuzla Burnu, Adalar topluluğu, İzmit Körfezi ve bunun Batı tarafında bulunan Boz Burun bulunur. Rumeli’den Haliç’e akan Kâğıthane ve Alibeg Köy Dereleri, Çekmece göllerine akıp giden Taşlı Dere, Terkos Gölüne²⁰² dökülen İstiranca Deresi ve son olarak da Göksu Deresi şehirde bulunan

¹⁹⁵ Ali Saib, a.g.e., 28.

¹⁹⁶ Auguste Michelot, a.g.e., 163.

¹⁹⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 29.

¹⁹⁸ Enderuni Hafız Abdullatif Efendi, a.g.e., 34.

¹⁹⁹ Ali Saib, a.g.e., 28.

²⁰⁰ F.Garti Monsieur, *Memâlik-i Osmanî Coğrafya-yı Ticariyesi* (İstanbul: Kafefiyan Matbaası, H.1302/M.1883-84), 16.

²⁰¹ “İstanbul ve Rumeli’yi içine alan Balkan kollarına İstiranca dağları denir. İstiranca dağları bölgede bulunan üç dağdan oluşur. Anadolu yakasındaki dağlar Rumeli’de bulunan dağlara nispetle daha yüksek ve karışıktır.” Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 24-25.

²⁰² “Terkos Gölü: İstanbul’un en meşhur gölüdür.” Yüzbaşı Remzi, Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 25.

derelere örnektir.²⁰³ Şehrin coğrafi özelliklerinden ayrı olarak şehrin yönetimi ve güvenliğiyle ilgili kaynak kitaplardan elde edilen bilgiler çerçevesinde şunlar söylenebilir. Şehrin zabıta ve müdürlükleriyle ilgili kaynakların çoğunda pek bilgi yer almazken “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (1886-87) ve (M.1890-91)“*Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmani*” isimli kaynak kitaplarda ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. “*Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmani*” isimli kitapta şehrin zabıta müdürlükleri şöyle sıralanmıştır; (Beşiktaş, Beyazıt, Fatih, Cerrahpaşa, Kule Kapısı, Büyük Dere, Kanlıca, Üsküdar, Kadıköy).²⁰⁴“*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87) kaynak kitabında ise polis müdürlükleri (Beyoğlu, Üsküdar, Beşiktaş) olarak belirtilip, bu polis müdürlüklerine bağlı güvenliği sağlayan 10 daire şöyle belirtilmiştir; Beyazıt, Fatih, Cerrah Paşa, Beşiktaş, Yeniköy, Büyük Dere, Kanlıca, Kule Kapısı, Üsküdar, Kadıköy. Doğrudan doğruya İstanbul’un güvenliğini sağlaması için eklenen kazalar da şunlardır; Beykoz, Şile, Kartal, Gökböze, Adalar, Heybeli, Burgaz, Kınalı kazalarıdır.²⁰⁵Açıklanan bu müdürlüklerden ayrı olarak şehrin sancak ve köyleriyle ilgili bilgiler kaynak kitaplarda şöyle yer almaktadır. “*Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmani*” (M.1890-91)’de şehre bağlı sancaklardan Rumeli tarafındakiler bağlı olduğu Beyoğlu mutasarrıflığına, Anadolu tarafındakiler Üsküdar mutasarrıflığına²⁰⁶ bağlıdır. Rumeli tarafındakilerin bir kısmı ile Edirne ilinin sınırında bulunan yerlerin yönetimi ise Çatalca mutasarrıflığına bağlıydı.²⁰⁷ Bu bilgiye ek olarak “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmani*” (M.1886-87) kitabında ise Çatalca, Beykoz ve İzmit’ten sancak olarak bahsedilmektedir.²⁰⁸ “*Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmani*” (M.1890-91) kitabında Çatalca’nın konumu ve nüfusuyla ilgili bilgilerin yanı sıra Çatalca’ya bağlı kazalarla ilgili şunlar sıralanmıştır. Çatalca’nın, İstanbul’un Batısında yer aldığı, nüfusunun yirmi iki bin olduğu ve sancağın başlıca ticaret ürününün kömür olduğu belirtilmiştir. Bunlara ek olarak sancağa bağlı, Büyük ve Küçük Çekmeceler, Silivri ve Kartal kazalarıyla ilgili bilgiler verilmektedir. Büyük ve Küçük Çekmece Kazası; çevresinde bir demiryolu hattı ve Küçük Çekmece isimli göl

²⁰³ Ali Saib, a.g.e., 28-29.

²⁰⁴ Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 25.

²⁰⁵ Ali Saib, a.g.e., 34-35.

²⁰⁶“Mutasarrıf: Eski Osmanlı teşkilatında vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere ayrılmıştı. Vilayetler beylerbeylerin, sancaklar sancakbeylerin idaresinde idi. Bunlar, hem idari, hem de askeri amirlerdi. Tanzimat’tan sonra yeni teşkilatta idari ve askeri; sancakbeyliği kaldırılarak yerine mutasarrıf unvanlı memurlar tayin olunmuştur.” Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), 94.

²⁰⁷ Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 26-27.

²⁰⁸ Ali Saib, a.g.e., 37.

vardır. Silivri Kazası: Marmara Deniz sahilinde yer alır ve kaza kömür ile yoğurt ticareti bakımından önemlidir. Son olarak Kartal Kazası; Üsküdar'ın doğu tarafında Marmara sahilinde yer alır, kazaların merkezi konumundadır. Ayrıca kaza şarabıyla ünlüdür.²⁰⁹ “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmanî*” adlı kitapta yukarıda Çatalca ile ilgili verilen bazı bilgiler (İstanbul'un batısında bulunduğu, merkez nüfusunun 22 bin olduğu ve en önemli gelirin kömürden elde edildiği) tekrarlanmıştır. Bu tekrarlardan ayrı olarak yeni bilgiler ise şöyle verilmiştir: Çatalca Kazası: Merkeze uzaklığından dolayı askeri güvenlik tam olarak sağlanamamıştır. Kuzeyden Güneye doğru kalelerle muhafaza edilmiştir. Son olarak sancağa bağlı kazaların Büyük Çekmece, Küçük Çekmece ve Makriköy (Bakırköy) olduğu, Küçük Çekmece gölünün üzerinde bir köprü bulunduğu aktarılmıştır.²¹⁰ Ayrıca Beykoz, Şile, Kartal, Gökböze, Adalar, Hegbeli, Burgaz ve Kınalı kazalarının daha sonra İstanbul'a bağlandığı yazılmış.²¹¹ Bu kazalarla ilgili ayrıntılı bilgiler “*Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmanî*” ve “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmanî*” kitaplarında bulunmaktadır. Buna göre; Gökböze Kazası, Kartal Kazasının Doğu tarafında ve İzmit yol güzergâhında bulunup Üsküdar'a 9 saat mesafede yer almaktadır. Bu kazada yer alan bir kasabada Kartaca'nın meşhur generali Anibal'ın (Günümüzdeki kullanımı Hannibal'dır) mezarının var olduğu yazılmıştır.²¹²

İstanbul'un Güney-doğusunda ve İzmit Körfezinin Kuzey sahilinde yer alan Gökböze Kazası sebze ve meyve yetiştiriciliğinde oldukça önemlidir.²¹³ Adalar Kazası, İstanbul çevresinde ve İzmit Körfezine yakın bulunan Prens adaları (kızıl adalar) ismiyle bilinen küçük adalar topluluğu Adalar Kazası adı altında idare edilmektedir. Bu adalar; Heybeli (Mektep-i Bahriye-i Şahane vardır), Kınalı, Burgaz ve Sedef'dir.²¹⁴ İstanbul'un Güney-doğusunda ve İzmit Körfezi girişinde bulunan Adalar Kazası idaresinde dokuz ada bulunmaktaydı. (Büyük Ada, Heybeli, Burgaz, Kınalı, Sedef, Yassı, Tavşanlı, Pembe (Teyandero). Kaza kaymakamlığı Büyük Ada'daydı.²¹⁵ Diğer bir kaza Beykoz Kazasıdır. Boğaz içinde bulunan kaza birkaç köyden oluşmaktadır.²¹⁶

²⁰⁹ Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 27-29.

²¹⁰ Ali Saib, a.g.e., 38-39.

²¹¹ Ali Saib, a.g.e., 36-37.

²¹² Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 26-29

²¹³ Ali Saib, a.g.e., 34-39.

²¹⁴ Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 26-29

²¹⁵ Ali Saib, a.g.e., 34-39.

²¹⁶ Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 26-29.

İstanbul'un Kuzey-doğu tarafından yer alan Beykoz Kazası Boğaziçi'nin Anadolu sahilinde olup sahil boyunca devam ediyordu. Şile Kazası, Der-saadetin Kuzey-doğusunda yer alıp, Karadeniz sahilinde ormanlık arazi üzerindedir. Ayrıca kaza kömür ticaretiyle ünlüdür.²¹⁷

“*Coğrafya-i Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87) adlı kitapta ayrıca İzmit Sancağıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Buna göre İzmit Sancağı: İstanbul ilinin Doğu kısmını (Kocaeli yakasını) teşkil ederek ilçe merkezi körfezin Kuzey-doğusunda yer alıp, 20 bin nüfusu olan bir şehirdir. İzmit'in Der-saadete yakın olduğu, Anadolu'ya veya Ankara'ya giden yol güzergâhının üzerinde bulunduğu ve burada Tersane-i Âmire'ye ait bir tersanenin mevcut olduğu belirtilmiştir. Havası civardaki bataklıklardan dolayı ağır olsa da arazisi verimli, ormanları zengin ve maden suları güzeldir. İzmit Sancağına bağlı kaza ve nâhiyeler²¹⁸ ise şunlardır. Adapazarı Kazası: İzmit Sancağının Doğu tarafında ve Sakarya nehrinin kenarında yer alır. Kandıra Kazası: İzmit sancağının Doğu tarafında olup arazisi ormanlıktır. Karamürsel Kazası: Adı geçen sancağın Güney-batısında ve İzmit Körfezinin Güney sahilinde yer alır. Geyve Kazası: İzmit sancağının Güney-doğusu, Karmalı dağının Güney etekleri ve İzmit Sancağının Güneyinde bulunup burada kendi ismiyle anılan bir göl vardır. Geyve gölünün Güney sahillerinde Sapanca yer alır. Geyve kazasının Güney-doğusunda ise Taraklı, Kuzey-batısında Sakarya, Batısında Ak Hisar, sancağın Kuzey-doğusunda ve Sakarya nehrinin Doğusunda Kara Su bulunur. Kara Mürsel Kazası: Kazanın Güney-batısında Leb'i deryaya bağlı Yalova, Güney tarafında Hendek isimleriyle meşhur nahiyele mevcuttur.²¹⁹

“*Hulâsa-i Coğrafya-i Osmani*”de (M.1890-91) ise yapılar şehrin eski yerleşim yerlerine ayırarak verilmiştir. Eski İstanbul denilen yerlerden biri olan İstanbul için Galata kadar önem arz eden Pera ismiyle de bilinen Beyoğlu isimli yerdir. Burası güzel caddelerle çevrili olup şehrin altıncı belediye dairesine ve Beyoğlu polis müdürlüğüne bağlıdır. Bölgenin adli işleri Galata adliyesine bağlıdır. Eskiden belli yabancıların yaşadığı yerdir. Şehrin diğer bir önemli yeri de Beşiktaş isimli yerdir. Boğazın Rumeli tarafında bulunan yer belediyenin beşinci dairesine bağlıdır. Bu bölgede yer alan yapılar

²¹⁷ Ali Saib, a.g.e., 34-39.

²¹⁸ “Nâhiye: Osmanlı taşra teşkilatının temel idarî birimini teşkil eden sancaklar, bir veya birkaç kazâya ayrılmışlardır. Kazâlar ise bir alt birim olarak nahiyelelerden meydana geliyordu.” Ünal, a.g.md., 509.

²¹⁹ Ali Saib, a.g.e., 34-39.

ise şöyle sıralanmıştır. Çırağan Sarayı, Yıldız Köşkü, Hamidiye cami, kışla ve karakol haneler mevcuttur. Şehrin diğer bir önemli bölgesi de Üsküdar (Hirsopoli)'dir. İstanbul ve Beşiktaş'ın karşısında bulunan bu yer bağ, bahçe ve havasının güzellikleriyle bilinmektedir. Şehrin dokuzuncu belediye dairesine bağlı olan Üsküdar bir polis müdürlüğünü de içinde barındırmaktadır. Şehirde önem arz eden diğer bir yer Üsküdar'a yarım saat mesafede bulunan Kazıköy (Kadıköy)'dür. Şehrin onuncu belediye dairesine bağlıdır.²²⁰

3.3. İSTANBUL ŞEHRİNİN ADI

Asıl kent Byzantion'un kökeni pek bilinmezken, sonraki tarihlerde ortaya çıkan efsanelerden kentin geçmişi hakkında bazı bilgiler elde edilmiştir. Site, M.Ö 686-675 yılları arasında Megara'dan gelen Yunanlı koloniciler tarafından kurulmuştur. Fenikeliler, Boğaz'ın Asya yakasında yer alan Khalkedene (Kadıköy) kolonisine yerleşmişlerdir. Fakat kısa bir süre sonra Lygos ve Haliç sitelerini kendileri için daha elverişli olduğunu düşünüp buralara yerleşmişlerdir. Bu bölgede M.Ö 657'de Byzantion adı verilen siteyi (sitenin adı, şefleri Byzantion adından gelmektedir) kurdukları, efsanelerden öğrenilmektedir.²²¹ Bu efsanenin bir benzeri de "*Payitaht İstanbul'un Geçmişi*" isimli kitapta yer almaktadır. Bu kitapta da Megaralıların kumandanı Byzas'ın, Bizans şehrini Truata'dan aldıktan sonra M.Ö. 655 yılında Bizans şehrini kurduğu bilgisi yer almaktadır.²²² Şehrin kuruluşuyla ilgili bir diğer bilgi Makedonya kralı Kostantinos'un bir avlanma sırasında Pontus Körfezi'nin (Boğaziçi) Rum Denizi'ne (Marmara Denizi) akan kısmına uğraması ve bu esnada buranın konumunu ve iklimini beğenmesi sonucunda şehri buraya kurmaya karar vermesidir.²²³

İstanbul şehrinin tarih boyunca aldığı isimlerle ilgili şu bilgiler elde edilmiştir: İstanbul'un bulunduğu yarımada'daki ilk yerleşim yerinin bilinen en eski adının Buzantion / Bizantion olduğu, bu isimde Trakça bir şahıs adı olan Trakyalı Buzie'nin yerleştirdiği yarı-ilah Semestras'ın oğlu Kral Bizas²²⁴ veya Vizas²²⁵ ismine izafe

²²⁰ Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 26-27.

²²¹ Mantran, a.g.e., 19.

²²² Havhannesyan, a.g.e., 3.

²²³ Bakır, a.g.e., (İstanbul: Kitabevi, 2011), 149-175.

²²⁴ Halil İnalçık, "İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.23 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 220-228.

²²⁵ Şevket Rado, İstanbul: "İstanbul Adı", *Hayat Tarih Mecmuası*, (1968), 358. Vizas: Bizas'ın diğer bir ismidir.

olunduğu söylenmektedir. 8.5 yüzyıl sonra şehrin adı Romalılar çağında, İmparator Septimus Severus'un oğlu Antonius Caracalla'ya izafetle "Antonia" olmuş, fakat bu isim çok tanınmamıştır. 11 Mayıs 330 yılında İmparator Costantinus'un (Büyük Konstantin) İmparatorluğun merkezini buraya taşınmaya karar vermesiyle İstanbul'un adı Secunda Roma (İkinci Roma), V. Asırdan itibaren ise bu ad Nova Roma (Yeni Roma) olarak değiştirilmiştir.²²⁶ Bu isimle birlikte bölge halkına da Romaia denilmiştir.²²⁷ Bu arada İstanbul'a "Anthus= Mâmûre" da denilmiştir.²²⁸ Fakat sonraları o zamana kadar halkın kullandığı "Konstantinopolis" adı, resmen kabul edilmiş ve daha önceki isimleri unutulmuştur. Şehrin ismiyle ilgili bu bilgilere ek olarak Ortaçağ sonlarında şehre Fransızlar "Canstantinople", İtalyanlar "Costantinople" ve bunu kısaltılmış olarak "Costpoli" demişlerdir. "Constantinople" şekli, Avrupa'da son yıllara kadar kullanılmıştır. Ruslar "Tsargorod=İmparator Şehri" demişlerdir, Romenler "Tarigrad" şeklinde, İskandinavlar "Miklagard=İmparator Mihail Şehri", şeklinde Arap ve İran kaynaklarında ise "Konstantiniyye" ismiyle söz etmişlerdir.²²⁹ Osmanlı, Arap, Ermeni kaynaklarında Bizantion, Anadolu Selçuklu ve Osmanlıların (ilk kaynakları) bazı kaynaklarında şehir (İstinbol, İstanbul veya İstanbul) isimleriyle anılmıştır. XII. Yüzyıla ait Ermeni kaynağında Stambol şeklinde yer almıştır. Bu isimlerden ayrı olarak şehir Osmanlı Devleti egemenliği altına girdikten sonra bazı vasıflar kazanmıştır. Bunlar; Payitaht-ı Saltanat, Taht-ı Gah-ı Saltanat, Makarr-ı Saltanat, Dar-üs-saltanat, Dar-ül-hilafe gibi unvanların yanında Dar-ün-nasr ve Medinetü'l- Müyahhidin gibi nitelermelerin de kullanıldığı belirtilmiştir.²³⁰ Bu isimlere Mahrûse, Der-i Saâdet, Belde-i Tayyibe, Der-i Devlet, Âstâne-i Saâdet, Dâru's-Sultana, Dâru's Saltana's- Senîye, Dâru's- Saltanatu'l Alîye gibi isimler de eklenmiştir.²³¹

Bu çalışmada kullanılan kitapların bazılarında İstanbul isminin kökeni hakkında bilgiler verilmiştir. "*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*" (M.1853-54) isimli kitapta şehrin önceki dönemlerde Ligosi isimli küçük bir kasaba olduğu, sonraları Yunanlı muhacirlerin buraya gelmesiyle bu kasabaya Bizans isminin verildiği yazılmıştır. Şehrin Yeni Roma adıyla anılmaya başlanmasından sonra ki ismi ise İmparator Konstantinden

²²⁶ Rado, a.g.e., 358.

²²⁷ İncalcık, a.g.md., 230-239

²²⁸ Rado, a.g.e., 358.

²²⁹ Rado, a.g.e., 358.

²³⁰ İncalcık, a.g.md., 220-239.

²³¹ Rado, a.g.e., 358.

dolayı Kostantiniyye olmuştur.²³² “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*” (M.1849-50)’ya göre ise şehrin adı, tarih boyunca Kostantiniyye, İstanbul ve İslambol şeklinde kullanılmıştır. “Ahd-i kadimde Ligosi namında bir küçük kasaba olup sonraları bazı muhacirîn-i Yunaniye gelüb tavattun ederek kasabayı mezkûra Bizans ismi” verilmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde “Yeni Roma” namıyla Roma İmparatorluğunun başkenti olmuştur. Zamanla “Yeni Roma namı terk olunarak devlet-i mezbûre imparatorlarından Konstantin” isimli imparatorun adından dolayı Kostantiniyye ismiyle anılmaya başlanmıştır. Kitabın yazarına göre bu durumun sebebi, Roma döneminde o bölge halkının bazı ihtiyaçlarını karşılamak için “köylerinden kalkıp Kostantiniyye gider iken” yolda birbirleriyle karşılaştıklarında “Nereye gidiyorsun” sorusuna “Kostantiniyye’ye” cevabını vermiş olmalarıdır. Zamanla Kostantiniyye kelimesi yerine İstanbul kelimesini kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü Yunancada yön, taraf anlamına gelen (İsten) kelimesiyle şehir manasına gelen (Boli) kelimelerini birleştirerek “nereye gidiyorsun” sorusuna “İstanbul’ya yani şehre” diye cevap vermişler ve bu isimlendirme süreklilik kazandırmıştır. Zamanla “Konstantiniyye” sözünü “ancak ehl-i ilim ve erbâb-ı kalem” (okur-yazar olanlar) kullanırken halk arasında bu isim tamamen unutulmuş İstanbul (İstanbul) ismi yaygınlık kazanmıştır. İstanbul’a, Rus dilinde “Belde-i Padişahi” (Padişahın bulunduğu yer) anlamına gelen Razgurud, Bulgar ve Eflak dillerinde Razgırad, İzlanda ve İskandinavya dillerinde “Belde-i Cesîme” (Büyük yer) anlamına gelen Miklanmard denilmiştir. Kitaba göre şehre verilen isimlerden birisi de “İslambol” ismidir. “İslambol lafzı iki kelimededen” oluşmaktadır. “Birisi *İslam* kelimesi olup kelimeye-i Arabiye’dir ve birisi dahi *bol* lafzıdır ki” Yunanca “şehir ve belde” anlamına gelir. Dolayısıyla “İslambol” ismi “beldet-ül-İslam demek olur.”²³³ “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1853-54) adlı kitapta da benzer bilgiler verilmektedir. Buna göre İstanbul şehri “Kostantiniyye ve İstanbul ve İslambol” isimleriyle anılıyordu. Bu şehir İmparator Konstantin’den dolayı Konstantiniyye adını almıştı. Daha sonra bölgede yaşayan halk ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla “Kostantiniyye’ye gider iken” birbirlerine gittikleri yeri tarif etmek için “İstanbul” kelimesini kullanmaya başlamış, İstanbul kelimesi buradan doğmuştur. (Yunancada “İsten” kelimesi taraf yön anlamında, “boli” kelimesi şehir anlamındadır ve “İstanbul” kelimesi “şehre doğru” anlamına gelmektedir.) Şehrin isimlerinden olan İslambol kelimesi ise “İslam” kelimesiyle “boli”

²³² Kamil Sezai, a.g.e., 30.

²³³ Michelot, a.g.e., 164.

şehir kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Yani “İslambol” İslam şehri (Müslüman şehri) anlamına gelmektedir.²³⁴ “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87) isimli kitapta şehrin önceleri Ligosi isimli bir kasaba olduğu belirtilmiştir. Daha sonraki dönemlerde Atina ve Moralıların egemenliği altında kalmış olan Vizan isimli lider ve beraberindekiler ile Kâğıthane bölgesine yaşayan bir grubun topluluğun buraya göç etmesi sonucu burada yeni bir kasaba kurulmuş ve ismi Vizandiyon olmuştur. Sonraki dönemlerde Doğu Roma İmparatorluğunu kurmuşlardır. Doğu Roma İmparatorlarından Kostantin İstanbul’u başkent yapmıştır. Şehrin ismi ise “İsten” ve “boli” kelimelerinin bir araya getirilip kullanılması sonucu ortaya çıkmıştır.²³⁵ “*Zübdetü'l-Coğrafya*” (M.1872-73) isimli eserde şehrin ismiyle ilgili önceki kaynaklardaki bilgilerin aynısı geçmektedir.²³⁶

3.4. OSMANLILARIN MİRAS OLARAK DEVR ALDIĞI TARİHİ YAPILAR

İstanbul’un Osmanlı Devleti öncesi yapılarından bahseden kitaplardan birincisi “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*” (M.1849-50) isimli kitaptır. Bu kitapta İstanbul’un 28 kapısının var olduğu ve bu kapılardan 14’ünün limana yani (Haliç’e), 7’sinin karaya, 7’sinin de Marmara denizine açıldığı belirtilmiştir.²³⁷ “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M. 1853-54) isimli kitapta da şehrin 28 kapısının var olduğundan, bunlardan 14’ünün limana taraf, 7’sinin karaya taraf, 7’sinin ise Marmara Denizine taraf açıldığı yazılmıştır.²³⁸ Ancak bu iki kaynaktan ayrı olarak “*Fenn-i Coğrafya*” (M.1856-57) isimli kitapta şehrin 24 kapısının olduğu bilgisi yer almaktadır.²³⁹

Hammer’e göre bu kapıların liman tarafına açılanları şunlardır: 1-) Yalı Köşkü Kapısı: Bu kapı şehir surlarının girişinde bulunuyordu. 2-) Bahçe Kapısı: Kapı,

²³⁴ “Yunan dilinde il anlamına gelen “İsten” kelimesiyle “boli” kelimesinin birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır.” Kamil Sezai, a.g.e., 30.

²³⁵ Ali Saib, a.g.e., 31.

²³⁶ “İstanbul şehrinin Kostantiniyye tesmiyesine sebep Eski Roma İmparatorlarından şehri mezkûrun ban-i sânisî olan “Kostantine” nispet olunmuştur. İstanbul denildiğinin vechî dahi mezkûr şehrin ahali-i kadîmesi yani Eski Romalar vaktinde bir kimse köyden kalkıp Kostantiniyye’ye giderken yolda diğerine rast gelip nereye gidiyorsun diye sorulduğunda Arabî’de “ili” manasına olan “İsten” ve şehir manasına “boli” lafzları tarkib olunup İstinboli yani (şehre) gidiyorum diye cevap verilip şimdi tahrîf ile İstanbul denilmesine sebep olmuştur. İstanbul tesmiyesine badi dahi “İslam” lafzıyla lisan-ı Türkî’de çok manasına olan “bol” lafzı terkib olunup “İslambol” denilir ki İslami çok demektir.” Enderuni Hafız Abdullatif Efendi, a.g.e., 35-36.

²³⁷ Auguste Michelot, a.g.e., 165.

²³⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 31.

²³⁹ *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet el- Enveri (H.1273/M.1856-57), 38.

tercümanların Bab-ı Aliye gittikleri ve vekillerin kabul törenlerinin yapıldığı Tophâne'ye geçmek için kullanılan malum iskelelerin bulunduğu yerdedi. 3-) Çift Kapısı. 4-) Balık Pazarı Kapısı: Limanın Galata tarafında kalan balık pazarının tam karşısındaydı. 5-) Zindan Kapısı: Yunanlıların gemi kapısı, halkın Yemiş kapısı diye de adlandırdığı kapıdır. 6-) Cibali Kapısı: Adını muhtemelen bir camcı olan Cibali'den aldığı sanılmaktadır, çünkü aynı zamanda Camcı kapısı da denilmektedir. 7-) Aya Kapısı: Kutsal bir kapı olduğu, adını Haliç'in karşı tarafında bulunan kutsal Teodosia kilisesinden almıştır. 8-) Yeni Kapı. 9-) Petri Kapısı. 10-) Fener *KFeapısı*. 11-) Balat Kapısı: Saray kapısıdır. 12-) Ayvan Saray Kapısı: Hayvan saray kapısı demektir esasen, çünkü eskiden yakınında bulunan anfi-tiyatroda hayvan dövüşleri yapılıyordu. 13-) Odun Kapısı, 14-) Ayazma Kapısı ve Un Kapanı Kapısı adlarının yakında bulunan odun ve depolardan ve diğeri de Yunanlıların kutsal addettikleri Ayazma, su kuyularından alır.²⁴⁰

Osmanlıların miras aldığı yapılardan birisi de surlardır. İstanbul Eski ve Orta çağlar boyunca surlarla çevrili olmuştur ve bu surlar günümüze kadar varlıklarını devam ettirmiştir. Bu surların bir tarafı Marmara'ya, bir tarafı da Haliç'e dayanıyordu. Şehir, Batıda (Kara Surları)'yla, Güney ve Doğudan ise (Marmara Surları)'yla çevrilidir. Haliç kıyısındaki surlar zayıf yapıldığı için zamanla tahribata uğramış, kısmen ayakta kalmışlardır. Şehrin en güçlü surları Batı tarafında bulunan (Kara Surları)'dır. Bu surlar kuruluşun yüz sene sonra İmparator Theodosius devrinde şehrin sınırlarının gelişmesi sonucu yaptırılmıştır.²⁴¹ Bir başka kaynakta İstanbul surlarının da kapıları gibi Marmara, kara ve Haliç olmak üzere üç bölüme ayrıldığına yer vermiştir. Bu surlar

²⁴⁰ “Şehrin kapılarıyla ilgili bu kaynaktan farklı olarak *“Payitaht İstanbul’un Tarihçesi”* isimli kaynaktan şehrin kapılarıyla ilgili benzer bilgiler yer alırken sahil tarafına açılan kapıların sayısında farklılık vardır. *“İstanbul ve Boğaziçi”* isimli kaynaktan sahil tarafına açılan kapıların sayıları 14 olarak belirtilirken *“Payitaht İstanbul’un Tarihçesi”* isimli kitapta kapıların sayısı 25 olarak belirtilmiştir.” Joseph Von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*, çev: Senail Özkan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 1: 72-74. “Başka bir kaynaktan kapılar genel olarak (Top Kapı, Değirmen Kapı, Demir Kapı, Çatlak Kapı, Sofia Kapısı, Davud Paşa Kapısı, Narlı Kapı) sıralanmıştır.” Sarkis Sarraf Havhannesyan, *Payitaht İstanbul’un Tarihçesi*, çev: Elmon Hançeri (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006), 4-33. “Ortaçağ Coğrafyacılarının İzlenimleri Işığında İstanbul” isimli makalesinde Abdulhalik Bakır İstanbul’da bulunan kapıların varlığını Ortaçağ Coğrafyacılarının (El- Kazvini, İbn Batuta) verdiği bilgileri karşılaştırma yaparak yazmıştır. Örneğin; El-İdrisî ve Yakut El- Hamevî İbn Hurdazbih’in İstanbul kapılarının sayı olarak 100-300 olarak yazıldığını, ancak bunun başta güvenlik için mümkün olamayacağı açıklanmıştır.” Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, çev: Zeynep Rona (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 47-64. Abdulhalik Bakır, “Ortaçağ Coğrafyacılarının İzlenimleri Işığında İstanbul”, *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine*, Ed. Feridun M. Emecen (İstanbul: Kitabevi, 2011), 149-175.

²⁴¹ İlber Ortaylı, “İstanbul’da Tarihi Yaşamak”, *Şehir ve Kültür: İstanbul*, Ed. Ahmet Emre Bilgili (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011), 66.

şöyle açıklanmıştır: Kara surlarının uzunluğu 20 km. kadardır. Marmara kıyısı surları Sarayburnu'ndan Yedikule'ye kadar uzanır ve şehri denizden gelecek tehlikelere karşı korurdu. Haliç kıyısı surlarından bugün görülebilecek pek az bir kısım kalmıştır. İstanbul surlarının en ilgi çekicisi Yedikule'dir. Şehirde Türklerin yaptığı surlar ise Anadolu ve Rumeli Hisarlarıdır.²⁴²

“*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*” (M.1849-50) isimli kitap İstanbul'un coğrafi tanımını yapılırken şehrin Güneyinde Marmara Deniziyle, Kuzeyinin ise Altın Boynuz olarak da bilinen Haliç limanı ile çevrili olduğu belirtilmiştir. Haliç Limanı, 1200 gemiciyi içine kaplayacak genişliğinde olup gayet geniş bir alana sahiptir. Haliç'i, İmparator II. Teodosi, Sirosi Kostantin isimli Konsüle yaptırmıştır. Halkon Dilas'a göre; 111 m. yüksekliğinde olup, denizden uzunluğu ise 125 kadem (1 kadem = 68 cm. $125 \times 68 = 8500 \text{ cm} = 85 \text{ m}$)'dir. Surların hepsinin uzunluğu 6937 zirâ' (1 zirâ'=80 cm, $6937 \times 80 = 554960 \text{ cm} = 5549,6 \text{ m}$.ye) denk gelmektedir. Cilyos ise Haliç'in uzunluğunu İtalyan ölçü birimiyle belirtmiştir. Ona göre, Haliç İtalyan ölçü birimine göre 13 mil (1mil=1.609 kilometredir, 13mil=20.917 km.) uzunluktadır. Sonraki dönemlerde mühendislerin ölçümüyle uzunluğun 98 zirâ' (1 zirâ' = 80 cm, $98 \times 80 = 7840 \text{ cm} = 78,4 \text{ m}$) olduğu ancak Bizans döneminde kara tarafından bezîstânın olduğu yere kadar surun uzunluğu 2500 zirâ' (1 zirâ'= 80 cm $2500 \times 80 = 200000 \text{ cm} = 2000 \text{ m}$) olduğu tespit edilmiştir.²⁴³ Diğer bir kaynak “*Fenn-i Coğrafya*” (M.1856-57) isimli kitapta ise Haliç ismi tek geçmektedir, herhangi bir bilgi yer almamaktadır.²⁴⁴ “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1853-54) isimli kaynakta da şehrin sınırları belirtilirken Haliç surlarıyla çevrili olduğu bilgisine yer verilmiştir.²⁴⁵ “*Hulâsa-i Coğrafya-i Osmanî*” (M.1890-91) isimli kitapta da Haliç surlarının şehrin etrafını çevrelediğinden bahsedilmektedir.²⁴⁶

Şehrin limanları da önemlidir. Tarih boyunca şehrin konumundan da ileri gelerek önem arz etmişlerdir bu limanlar. 1885 yılında yazılan “*Memâlik-i Osmanî*

²⁴² Rado, a.g.e., 347-348.

²⁴³ Michelot, a.g.e., 165.

²⁴⁴ *Fenn-i Coğrafya*, çev. Mehmet el- Enveri (H.1273/M.1856-57), 38.

²⁴⁵ “Yedi tepe üzerine kurulu olan şehrin Güneyinde Marmara Denizi, Kuzeyinde Altın Boynuz, Sarayburnu ve son olarak Tophâne hizasında Ayvan Saraya kadar devam eden Haliç surlarıyla çevrilidir.” Kamil Sezai, a.g.e., 31.

²⁴⁶ “Nefsi şehir-asıl İstanbul denilen mevki' bi-nazîr bir taraftan Haliç'e ve diğer taraftan Marmara'ya sahil olmak üzere boğazın cenûbunda müselles üç-şekil ve yedi adet küçük tepe üzerine mebni olup hududu kurûn-u vustâ usûli üzerine gayet ehemmiyetle inşa olunmuş olan bir sûr meşhur ile muayyendir.” Ali Cevad, *Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmanî* (İstanbul: Kasbar Matbaası, H.1308/M.1890-91), 25.

Coğrafya-yı Ticariyesi” (M.1884-85) adlı kitaba göre İstanbul limanı 1000 gemi kapasitesine sahipti. “İstanbul iskelesi Cenubî Rusya’nın, Acemistan’ın, Vasat Asya’nın, Afrika’nın, Avrupa-yı Garbî’nin ve Amerika’nın doğal ambarı idi.” Kitaba göre, Rusya İmparatoru Büyük Petro “İstanbul’a hâkim olan Cihan Sultanıdır” demiştir. Aynı kitapta, 1885 yılında İstanbul’un Avrupa’nın Liverpool ve Londra’dan sonra üçüncü büyük limanı olduğu, yıllık olarak İstanbul limanına giriş-çıkış yapan gemi hacminin 6 milyon ton olduğu ve ticaret hacminin 30 bin parayı geçtiği yazılmıştır. Özellikle Haliç, dönemin büyük ve geniş limanlarından biri olup, 1200 gemiyi barındırabilmekte ve şehrin ticaretine önemli katkılar sağlamaktaydı.

Haliç, “Goldener Horn” (Chryso Keras) veya “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*”²⁴⁷ (M.1853-54) ve “*Zübdetü’l-Coğrafya*”²⁴⁸ (M.1872-73) adlı kitaplarda sadece “Altın Boynuz” ismiyle bilinen limanın İstanbul için öneminden bahsedildi.²⁴⁹ Bu limandan ayrı olarak İstanbul şehri için bir diğer önemli liman “Saray Limanı”dır. Günümüzde ise “Kadırga Limanı” ismiyle varlığını devam ettirmektedir. Şehirde var olan üçüncü bir liman da “Neorion” (Heptascalon) limanıdır.²⁵⁰ Bugün dahi varlıklarını liman olarak devam ettirmeseler de tarihte önemli olan (Lange ve Bostan) limanlarından da söz edilebilir.²⁵¹

Şehrin sosyal hayatının devamı için önem arz eden diğer bir türü de su kemerleri ve sarnıçlarıdır. İncelenen kitaplarda sadece Yerebatan Sarnıcıyla ilgili bilgi bulunmaktadır. “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*” isimli kitapta Binbirdirek olarak da bilinen Yerebatan isimli yerin M.329 senesinde Büyük Kostantin tarafından şehrin su ihtiyacını karşılamak için kurulduğu yer alıyor. Ayrıca sarnıcın birçok yerinin harap olduğu ancak yer altı sularının biriktiği yer olan Yerebatan’a bir şey olmadığı da yine aynı kitapta yer almaktadır.²⁵² “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1853-54) isimli kitap ise yine aynı şekilde Yerebatan denilen sarnıçla ilgili bilgiler verilmektedir. Burada da Binbirdirek olarak adlandırılan Yerebatan isimli yerin M.329 senesinde imparator Büyük Kostantin tarafından şehrin su ihtiyacını karşılamak için inşa

²⁴⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 31.

²⁴⁸ Enderuni Hafız Abdullatif Efendi, a.g.e., 35.

²⁴⁹ Joseph Von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*, çev. Senail Özkan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 15.

²⁵⁰ Hammer, a.g.e., 15.

²⁵¹ Hammer, a.g.e., 15.

²⁵² Michelot, a.g.e., 166-167.

ettirildiğine yer verilmiştir.²⁵³ Bunlar zamanla önem kazanmış ve şehrin tarihi dokusuyla bütünleşmiştir. Şehirde bulunan kemer ve sarnıçlarla ilgili yeteri kadar detaylı bilgi bulunmaktadır. Bu nedenden dolayı burada sadece bu kemer ve sarnıçların nerede yer aldığı hangi dönemde yapıldığına değinilecektir. Bozdoğan Kemer, Bizans İmparatoru Valens tarafından yaptırılmıştır. 364-378 yılları arasında yaptırılan bu kemer Fatih’le Beyazıt arasındaki çukurluğu ortadan kaldırmak, şimdiki üniversite bahçesinde bulunan büyük havuza su sağlamak için yapılmıştır. Mazlum Kemer, Mahmudiye köyü yakınlarındaki Mazlum Kemer Bizanslılardan kalmadır. 368 yılında yapılmıştır. Eğri kemer (Kavuk Kemer veya Kemberburgaz Kemer), Kemberburgaz’ın 1.500 metre güneyindedir. 1183-1185 yıllarında yapılmıştır.²⁵⁴ Şehrin sarnıçlarının bir kısmı ise şöyledir; Astius Sarnıcı, Edirnekapi’dadır. Mocius Sarnıcı (Çukur Bostan), Ali Paşa camisiyle, Millet caddesi arasındadır. Aspar Sarnıcı, Sultan Selim Camisinin yanındadır. Binbirdirek Sarnıcı, İstanbul’da, Bizans devrinden kalma sarnıçların en büyüğüdür.²⁵⁵

Şehirdeki diğer bir yapı çeşme, sebil ve şadırvanlardır. Malik Aksel’e göre, “İstanbul’da Bizans’ın bin yıldır sarnıç ve mahzenlerde hapsettiği sular, fetihten sonra sebiller, selsebiller, şadırvanlar, çeşmeler, fiskiyeli havuzlar, serdâblar ve bentlerle hürriyetine kavuşmuştur.” III. Ahmet çeşmesi, Azapkapı Çeşmesi, Tophane Çeşmesi, Küçük Valide Çeşmesi gibi meydan çeşmeleri ve sebillerin çoğu birer abide niteliği taşıyordu. Yapıldığı yerde kendine has bir hayat tarzı yaratıp etrafında oluşan mahalleye adını veren çeşmeler de vardı.²⁵⁶ Kanuni devrinde birçok çeşme yapılmıştır. Bu çeşmeler Mahmut Paşa Çeşmesi (İstanbul’un en eski çeşmesi) ve Molla Hüsrev Çeşmesi (bozulmamış en eski çeşmesi) dir.²⁵⁷ Bu çeşme ve sebiller kaynaklık eden su kaynaklarından biri olan Kırk Çeşme Suyu’dur. Bu suyun kaynağı Belgrad ormanında bulunan pınarlardır. Söz konusu su eski Bizans su kemeri üstünden geçirilerek şehre getirtilmiştir. Bir diğer kaynak olan Ayvalı Dere Suyu’dur. Bu su Ali Paşa kemeri civarında bulunan Turunçlu Suyu ile beraber başta Fatih külliyesi olmak üzere

²⁵³ Kamil Sezai, a.g.e., 32-34.

²⁵⁴ Şevket Rado, İstanbul: “Su Kemerleri”, *Hayat Tarih Mecmuası*, sy. 4, c.1 (İstanbul: Tifdruk Matbaacılık Sanayii A.Ş. Basımevi, 1968), 363.

²⁵⁵ Rado, a.g.e., 363.

²⁵⁶ Beşir Ayvazoğlu, “İstanbul Kültürü ve Estetiği”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, Ed. Ahmet Emre Bilgili (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011), 41.

²⁵⁷ M.C. Şahabeddin Tekinoğlu, “İstanbul: Türk Devri 1453-1520”, *İslam Ansiklopedisi*, c.4 (İstanbul: İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1950), 1206.

güzergâhı üzerinde bulunan cami ve mescitlerin ihtiyaçlarını karşılıyordu.²⁵⁸ İncelenen kaynak kitaplarda ise şehirdeki çeşme ve sebillerle ilgili detaylı bilgi olmasa da bazı kısa bilgiler bulunmaktadır. “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*” (M.1849-50)²⁵⁹, “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1853-54)²⁶⁰ ve “*Fenn-i Coğrafya*” (M.1856-57)²⁶¹ isimli kitaplarda şehrin her sokak ve köşe başlarında çeşme, su sebilleri ve hayrâtların var olduğu bilgisine yer verilirken bu çeşme veya su sebillerinin sayısı ve isimleri belirtilmemiştir. Sayıların belirtilmemesinin sebebi her mahallede bir veya birkaç çeşmenin olmasından kaynaklanıyor.

Şehrin tarihi dokusu için önemli olan bir eser de Yedi Kule’dir. Kule, Samatya isimli yerin deniz kenarında bulunur. Konstantiyye şehrini muhafaza etmek için M.326 yılında İmparator Konstantin tarafından yaptırılmıştır. Zamanla harap olan bu kuleyi Fatih Sultan Mehmet tamir ettirip, kuleye ilaveler yaptırdığıyla ilgili bilgiler yer almaktadır.²⁶² Bu tanımın bir benzeri de “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa kıtası*” (M.1849-50) isimli kitapta geçmektedir.²⁶³ “*Fenn-i Coğrafya*” (M.1856-57) isimli kitapta ise Yedi Kulenin sadece ismi geçmektedir.²⁶⁴ Şehirdeki diğer kuleler, Beyazıt Kulesi, Galata ve Kız Kulesidir. Kız Kulesi, İstanbul limanında Boğaziçi’nin giriş yerinde, Üsküdar’a yakın deniz ortasında bir kaya üzerine kurulmuş tarihi bir kuledir. Kız Kulesi’ni XII. Yüzyılda Bizans İmparatoru Manuelos Komnenos yaptırmıştır.²⁶⁵ İncelenen kitaplarda Kız Kulesiyle ilgili detaylı bilgi “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*” (M.1849-50) isimli kitapta geçmektedir. Kitaba göre; Üsküdar sahilinde Sarayburnu’na nazır olan Kız Kulesi denilen kule kale şeklindedir. Bu kulenin hikâyesi şöyledir: Milattan Önce Kostantiniye şehrinde hükümdar olan kral Karla(?)’ya Yunan Devleti tarafından yardıma gönderilen generâl Irakıl bu bölgeyi görüp beğenir ve kendisinin buraya gömülmesini ister. Ancak eşi kendinden önce vefat edince kendisi değil eşinin mezarını (türbe diye de geçiyor) buraya yaptırmıştır. Generalin eşinin buraya gömülmesinin ardından buraya Dukalis, daha sonra generalin ismi olan Irakıl

²⁵⁸ Tekinoğlu, a.g.md., 1212-1213.

²⁵⁹“Şehr-i mezkûrun her köşe ve sokaklarında hayrat olarak kar-gir su çeşmeleri ve sebiller yer almaktadır.” Michelot, a.g.e., 173.

²⁶⁰“Belde-i mezkûrenin sokaklarında ve her köşesinde hayrât olmak üzere kâr-gîr su çeşmeleri ve sebiller vardır.” Kamil Sezai, a.g.e., 38.

²⁶¹“Kesanı saky ve irva için her sokak başlarında inşa’ olunmuş çeşme ve sebiller vardır.” *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet el- Enveri (H.1273/M.1856-1857), 38.

²⁶² Kamil Sezai, a.g.e., 32.

²⁶³ Michelot, a.g.e., 166.

²⁶⁴ *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet el-Enveri (H.1273/M.1856-57), 38.

²⁶⁵ Rado, a.g.e., 361.

ismi verilmiştir. Büyük ihtimal yazar eserin yazıldığı tarihten bahsederek “günümüz Avrupalıları Tordilyan diye andıkları kule ismini yanlış telaffuz etmişlerdir. Ancak Avrupalıların bahsettiği bu kule bizim günümüzde de bildiğimiz Kız Kulesi değil farklı bir kuledir. Avrupalıların Tordilyan diye yanlış bildikleri Kulenin Fransız dilindeki ismi Lipander Kulesi’dir. Lipander Kulesi M.1143 senesinde Amanuel Komanen isimli kral döneminde İzmid Körfezi tarafına Acem saldırılarını önlemek için inşa ettirilmiştir. Hatta bu kuleden Sarayburnu’na bir adet zincir, Kuleden Galata gümrüğüne de bir zincir olmak üzere şehrin güvenliği sağlanmaya çalışıldığı bilgisidir.”²⁶⁶ Bu bilginin aynısı “*Muhtasar Coğrafya-i Musavver*” (M.1853-54) isimli kitapta da geçmektedir.²⁶⁷ “*Hulâsa-i Coğrafya*” (M.1868-69) isimli kaynak kitapta ise Kız Kulesinin sadece ismi geçmektedir.²⁶⁸ “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87) kitabında da Kız Kulesiyle ilgili hemen hemen aynı bilgiler yer almaktadır.²⁶⁹

Şehir için diğer bir önemli kule Galata Kulesidir. Kule’nin “Bizans İmparatoru I. Anastas tarafından yaptırıldığı sanılıyorsa da, daha kuvvetli ihtimale göre, Bizanslıların Cenevizliler aleyhine hareketlerine karşılık, Cenevizliler tarafından yapılmıştır. Fatih Sultan Mehmet, Galata’yı Cenevizliler’ den alınca kuleyi on arşın kadar alçalttırmıştır. III. Murad zamanında ise kule, bir ara rasathane olarak kullanılmıştır.”²⁷⁰ “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*” (M.1849-50) isimli kitapta kule ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır. Galata Kulesi, M.540 yılında Anastas Dekorıs isimli kral döneminde küçük bir kule olarak bina edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet tarafından şehir fethinden yaklaşık 10 yıl önce Cenevizliler bu kuleyi daha büyütmüşlerdir. Sultan Selim döneminde (1471-1512) Kuleye bakım onarım ve eklemeler yapılmıştır. Bu tamir ve eklemelerden 16 yıl sonra yaşanan bir yangın sonucunda kule hasar görmüştür. Sultan II. Mahmut döneminde kule tekrardan onarılıp eklemeler yaptırmıştır. Bu eklemelerden biri çalar saattin kuleye takılmasıdır. Bir sonraki dönem Sultan V. Murad (1875-76) döneminde Galata Kulesinden ayrı bir kulenin inşasına başlanmıştır. Bu kuleyle gece ve gündüz olmak üzere etrafı gözetleyecek güvenliği sağlayacak bekçilere ser-asker kapısı içinde yapılmıştır.²⁷¹ Diğer bir kaynak “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1853-54) isimli

²⁶⁶ Michelot, a.g.e., 169-170.

²⁶⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 35-36.

²⁶⁸ Süleyman Şevket, a.g.e., 125.

²⁶⁹ “Hicretin 270 tarihinde Irakıl (Herakles denilen İmparator) nam Kayser’in binâ’ ettirdiği zan ve kıyâs olunan Kız Kulesi.” Ali Saib, a.g.e., 33.

²⁷⁰ Rado, a.g.e., 361.

²⁷¹ Michelot, a.g.e., 170-171.

kitapta da bir önceki kitapta yer alan bilgilerin aynısı yer almaktadır. Sadece bir fark bulunmaktadır bu kaynakta, bir önceki kaynakta ikinci kulenin ser-asker kapısı içinde yapılacağı tek bildirilirken ikinci kaynakta Bayezid’de yapıldığı bilgisi yer almaktadır.²⁷² “*Coğrafya-yı Mufasssal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87) kitapta da Galata Kulesiyle ilgili hemen hemen aynı bilgiler yer almaktadır.²⁷³

Kız Taşı Fatih’tedir. Eskiden bir evin bahçesinde bulunan sütun, 1908’deki bir yangından sonra ortaya çıkmıştır. 10 metre yüksekliğinde bulunan taşın üstünde eskiden İmparator Martianus’un (450-457) heykeli bulunmaktaydı. Bu sütun, Bizanslıların asıl Kız taşı olarak tanıdıkları sütun değildir. O sütun Süleymaniye’nin inşası sırasında, yerinden alınmış ve caminin yapısında kullanılmıştır.²⁷⁴ İncelenen eserlere göre şehirde bulunan kız taşlarından biri M.S.381 yılında kral Teodos tarafından Kostantiniye’ye diktirilen taştır. Teodos’un taşı diktirme nedeni Gota (muhtemelen Got’lar) isimli milletle yaptığı savaşı kazanmasıdır. Galibiyetinin nişanesi olarak diktirdiği bu taş kendi portresini çizdirtmiştir. Diğer bir kız taşı ise Fatih Sultan Mehmet camisinin çevresinde bulunan İbrahim Paşa camisinin yakınındaki taştır. Kız Taşı ismiyle bilinen taşın ortasında Latin harfleriyle yazılmış bir beyit bulunmaktadır. Yazının zamanla silinmiş olması nedeniyle taşın akıbetiyle ilgili tam bilgi elde edilememiştir. Ancak Taş ile ilgili Yunanlı tarihçi Avdinos’un aktardığı bilgilerden yararlanmışır. Ona göre; taşın üzerinde bir kız suretinin var olduğu ayrıca taşın Zühre taşından oluştuğu ve son olarak da taşın o dönemde bir kızın bakire olup olmadığını anlamak için ziyaret edildiğini belirtmiştir.²⁷⁵ Bu bilgilerin aynısı “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*”(M.1853-54) isimli kitapta geçmektedir.²⁷⁶ “*Hulâsa-i Coğrafya*” (M.1868-69) isimli kaynakta ise kız

²⁷² Kamil Sezai, a.g.e., 36-37.

²⁷³ “Mîlâdın (540) senesinde (Anastas Dukas) nam kral tarafından ufak bir kule tarzında binâ’ ve sonraları yani (1406) senesinde Cenevizler tarafından hey’et-i ma’lûmesi üzere inşâ ve asr-ı hâzırda dahi üst tarafı müşâhede olunan şekil ve surete ifrâğ edilen Galata Kulesi mevcûttur.” Ali Saib, a.g.e., 33.

²⁷⁴ Rado, a.g.e., 361-362.

²⁷⁵ Michelot, a.g.e., 168-69.

²⁷⁶ “Ancak bazı âsârı el’ân mevcûttur ve biri dahi Fatih Sultan Mehmed Han Cami-i şerifi civarında kâin Kız Taşı ismiyle ma’rûf bir amûd dâhî vardır. Ki vasatında Latîni ibare ile bir beyt muharrer olup mürûr-ı vakt ile bozulmuş olduğundan mezkûr taşın sebab-i rezk ve nasbı mechûl ise de ancak müverrihlerden bir müverrihin tarihine nazaran mezkûr taşın üzerine tunçtan ma’mûl ve Zöhre yıldızını imâ’ zımmında kız suretinde bir sanem nasb olunarak Zöhre taşı ismiyle tesmiye kılınmış. Zikr olunan taşın garâibâtından güya bir kızın bakire olup olmadığı bilinemediği takdirce seng-i mezkûr pişgâhına ihzâr olup bazı alâmet zuhûrunda yani müşâhede olunan hâlât üzere hal-i şüphe ederler imiş. Ve hacet-i mezkûr Markıyanus nam kralın hengâm-ı kraliyetinde mahall-i mezbûre rezk olunduğu müverrih-î merkûm tarihinde muharrerdir.” Kamil Sezai, a.g.e., 34-35.

taşının sadece ismi bulunmaktadır.²⁷⁷ “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87) kitabında da kız taşı ile ilgili bilgi yer almaktadır ancak hangi kız taşı olduğu belli değildir.²⁷⁸

Şehirde bulunan diğer önemli taşlar da Çemberli ve Dikili taşlardır. Bu taşların birincisi olan Çemberli Taş ile ilgili şunlar söylenebilir: 57 m. yüksekliğindeki sütunun tepesinde doğan güneşi selamlayan Apollon heykeli vardı. Konstantin, 330 yılında Apollon’un yerine kendi heykelini koydurmuştur. Sütun, Osmanlılar zamanında bir yangın sonunda harap olunca, II. Mustafa (1664-1703), Apollon sütunun alt kısmının etrafına bir duvar ördürttü, sütun taşlarını da demir çemberlerle birbirine bağlatırdı. Bu tarihten sonra sütun “Çemberlitaş” diye anıldı.²⁷⁹ “*Risale-i Coğrafya: Avrupa Kıtasi*” (M.1849-50) isimli kitaba göre Çemberli Taşın Vezirhan karşısında bulunduğu, M.S.329 yılında kral tarafından başkent Roma’dan İstanbul’a 8 parça halinde getirildiği ve M.S.400 yılındaki depremden zarar gördüğü ve taşın Kral Manuel Kamenen tarafından tamir ettirildiği yazılmıştır.²⁸⁰ “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1853-54) isimli kaynakta da Çemberli Taş ile ilgili aynı bilgiler yer almaktadır.²⁸¹ “*Zübdetü’l-Coğrafya*” (M.1872-73),²⁸² “*Fenn-i Coğrafya*” (M.1856-57),²⁸³ “*Hulâsa-i Coğrafya*” (M.1868-69),²⁸⁴ “*Hulâsa-i Coğrafya-i Osmanî*” (M.1890-91)²⁸⁵ isimli kitaplarda da Çemberli taşın sadece ismi geçmektedir, detaylı bilgiye yer verilmemiştir. Son olarak “*Coğrafya-i Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87) kitabında da Çemberli Taş ile ilgili detaylı olmasa da bazı bilgiler verilmiştir.²⁸⁶

²⁷⁷ “Ezmine-i atıkadan kalma Dikili ve Çemberli ve Burmalı Taşlar ve Kız Taşı ve Kız Kulesi.” Süleyman Şevket, a.g.e., 1 25.

²⁷⁸ “Milâdin (381) senesinde Teodos nam hükümdarın ma’rifetiyle inşa olunan Kız Taşı.” Ali Saib, a.g.e., 33.

²⁷⁹ Rado, a.g.e., 361.

²⁸⁰ Michelot, a.g.e., 166.

²⁸¹ “Biri de Vezirhan karşısında kâin Çemberli Taş demekle ma’rûf dikili taştır. Ki tarih-i mezkûrun 329 senesinde kral-ı mesfûr tezyid-i şehri-i İstanbul niyetiyle mezkûr taşı taht-ı kraliyeti olan Roma şehrinde nakil ettirmiş ve zikir olunan taş yek-pâre olmayıp sekiz parçadan müretteb ve kaidesinin daire-i istidâresi otuz kadem ve boyu doksan kadem olarak tarih-i mezkûrun takriben dört yüz senesinde hareket-i arz vuku’yla harap olup hengâm-ı mezbûrede hükümrân bulunan Manuel Komenen nam kral tamirini himmet ile hâl-ı hâzırasına vaz’ eylemiştir.” Kamil Sezai, a.g.e., 32.

²⁸² “Çemberli, Dikili Taşlar.” Enderuni Hafız Abdullatif Efendi, a.g.e, 35.

²⁸³ “Dikili ve Çemberli Taşlar (...)”, *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet el- Enveri (H.1273/M.1856-57), 38.

²⁸⁴ “Dikili, Çemberli, Burmalı ve Kız Taşlarının ismi geçmektedir.” Süleyman Şevket, *Hulâsa-i Coğrafya* (H.1285/M1868-69), 125.

²⁸⁵ “Kız Taşı, Çemberli Taş, Dikili Taş ve Burmalı Taş şeklinde sıralanır.” Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 26.

²⁸⁶ “Miladin (329) senesinde Kostantin-i kebir nâm kral vasıtasıyla Roma’dan celb ve nakl ile Çatladı Kapıdan geçirilerek mevki’i ma’lûmuna rezk edilen Çemberli Taş ki asıl ismi Kostantin’dir.” Ali Saib, a.g.e., 33.

Şehirde bulunan diğer bir taş ise Dikili Taş'tır. Taşın yüksekliği 19 m. 59 cm. kaideyle birlikte alınır 25m. 60cm.'dir. Eskiden bu dikilitaşın üstünde bulunan tunç bir küre, sonradan düşmüştür. Sultanahmet meydanında bir de örme dikilitaş vardır. Buna VII. Konstantin sütunu da denir. Yüksekliği 32 metredir. İmparator Konstantin bu sütunu tamir ettirmiştir ancak dördüncü Haçlı seferi sırasında yok edilmiştir.²⁸⁷ “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*” (M.1849-50) isimli kitapta Dikili Taşın M.S.379 tarihinde Teodos isimli kral tarafından kendi adına diktirdiği bilgisi yer almaktadır.²⁸⁸ Taş ile ilgili aynı bilgiler “*Muhtasar Coğrafya-i Musavver*” (M.1853-54) isimli kitapta da geçmektedir.²⁸⁹ “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87)²⁹⁰, “*Zübdetü'l-Coğrafya*”(M.1872-73)²⁹¹, “*Fenn-i Coğrafya*” (M.1856-57)²⁹², “*Hulâsa-i Coğrafya*” (M.1868-69)²⁹³ ve “*Hulâsa Coğrafya-i Osmanî*” (M.1890-91)²⁹⁴ isimli kitaplarda da az da olsa bazı bilgilere yer verilmiştir. Şehrin meydanında bulunan ve dikkati çeken diğer bir yapı ise üç başlı diye anılan ancak iki baş şeklinde şehre getirilen heykeldir. Mora eyaletinin Zelfe köyünden getirilen heykel, bu köydeki kilise içinde yer alan bir put karşısında bulunuyordu. Heykel birbirine sarılmış üç yılanbaşından ibaret idi ve başların üzerinde altından yapılmış bir sacayağı, sacayağının her bir ayağı bir başın üzerinde olmak üzere bulunuyordu. Sacayağının üstünde ise altından yapılmış bir taç yer alıyordu. Fatih Sultan Mehmet Mora'yı aldığı anda bir kılıç darbesiyle üç yılanbaşından birini kırmış ve kalan iki başıyla bu heykeli İstanbul'a getirterek At meydanına koydurmuştur.²⁹⁵ “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1853-54) isimli kitapta da aynı bilgiler yer almaktadır.²⁹⁶ “*Hulâsa-i Coğrafya*” (M.1868-

²⁸⁷ Rado, a.g.e., 360.

²⁸⁸ Michelot, a.g.e., 167.

²⁸⁹ Et meydanında vaki' Dikili Taştır ki tarih-i mezbûrun 379 senesinde Teodos-ı kebir nâm kral mutasarrıf-ı belde-i mezbûre olup hengâm kraliyetinde bazı mertebe muzafferiyetini imâ zımminında vaz' ve tesis etmiş.” Kamil Sezai, a.g.e., 34.

²⁹⁰ “Miladın (379) senesinde Teodos-ı kebirin muzafferiyet ve galibiyet-i vâki'sini imâ ma'rûzunda Et Meydanında merkûz Dikili Taş.” Ali Saib, a.g.e., 33.

²⁹¹ “Beyoğlu sancağı dâhilinde vaki' Galata kaimakamlığıyla İstanbul miyânında vakî' Haliç'ten mürur ü ubûr etmek üzere biri demir ve diğeri ahşap olmak üzere iki adet cisr-i metîn, on iki adet kale ve tabya mevcuttur. Kız Kulesi, Kız Taşı, Dikili Taş ve Çemberli Taş misillü pek çok asâr-ı âtika dahî vardır.” Enderunî Hafız Abdullatif Effendi, a.g.e., 35.

²⁹² “Dikili ve Çemberli Taşlar misillü asâr-ı kadimeyi muhtevi (...)” *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet el-Enveri (H.1273/M.1856-57), 38.

²⁹³ “Ezmine-i atikâdan kalma Dikili ve Çemberli ve Burmalı Taşlar ve Kız Taşı ve Kız Kulesi (...)” Süleyman Şevket, a.g.e., 125.

²⁹⁴ “Büyük ebniyeler Binbirdirek, Çukurbostan, Kız Taşı, Çemberli Taş, Dikili Taş, Burmalı Taş gibi eski mamûriyetine delalet eden asâr-ı atika mevcuttur.” Yüzbaşı Remzi, Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 26.

²⁹⁵ Auguste Michelot, a.g.e., 167.

²⁹⁶ “Et meydanı nâm mahalde kâin tunçtan ma'mûl olan amûd dahi akdemleri Mora eyaletinde Zelfe karyesinde vâki' kenîsada asılmış bir büt karşısında merkûz ise de hey'et-i hâzırasına nazaran üç hayye

69)²⁹⁷ ve "*Hulâsa-i Coğrafya-i Osmani*"(M.1890-91)²⁹⁸ isimli kitaplarda Burmalı Taş isimli bir taşın varlığından söz edilirken taş ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmemiştir. "*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*" (M.1886-87) isimli kitabında ise Mora krallarından birine izafeten Zelfe karyesinde tunçtan bir sütun inşa ettirildiği, bu sütun daha sonra İstanbul'a getirildiği, bazı kaynaklarda bu sütuna Burma sütun denildiği yazılmıştır.²⁹⁹

3.5. İSTANBUL ŞEHRİNİN OSMANLI KİMLİĞİ

Osmanlı Devleti İstanbul'u feth ettikten sonra şehirdeki yapıların bazılarının özelliğini muhafaza ederken, bazı yapıları ise kendi kültürüne göre uyarlamıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren başlayan şehri yapılandırma işlemi ilk olarak yeni fethedilen şehrin iskânını sağlamak ve kalkındırmak oldu.³⁰⁰ Şehirde Bizans döneminden kalma Büyük Saray (Palatium Magnum), Tekfur Sarayı (Konstantinos Porphyronetos Sarayı), Blakhernai Sarayı gibi saraylar bulunmaktadır.³⁰¹ Osmanlı dönemindeki saraylar, Eski Saray (Saray-ı Atik), Yeni Saray (Saray-ı Cedid-i Sultani), Topkapı Saray-ı Hümayun-u, Sayfiye Sarayları ve Kâğıdhane Sarayı gibi saraylardır.³⁰² Çalışmanın kaynakları arasında yer alan "*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*" (M.1849-50) isimli kitapta Topkapı Sarayı'nın Sarayburnu olarak tanınan yerde bulunduğu, Balbi(?) isimli yazarın "*Fenn-i Coğrafya*" (M.1856-67) adlı kitabında Topkapı Sarayı'nın Avusturya'nın Beç şehri kadar büyük olduğuna yer verdiği yazılmıştır. "*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*" (1849-50) adlı eserde ayrıca Çırağan Sarayından bahsedilerek bu sarayın sahilde yer aldığı, büyüklüğü ve yapımında kullanılan mermerin, sütunların güzelliğine değinilmiştir. Bu bilgilere ek olarak kitapta Yıldız

birbirine sarılmış ve ol esnada başları dahî mevcûd olarak altından masnû' bir adet saç ayağının beher ayağı her hayyenin başları üzerine konulmuş ve yine altından masnû' bir taç dahi olup mezkûr sacayağının üzerine masnû' olduğu halde amûd'ı mezkûr-ı kral mesfûr celb ederek mahall-i mezbûra rezk etdirmişdir. Ba'de-bu'din cennet-mekân Firdevs-i aşiyân fatih-i belde Sultan Mehmet Han tâbe serâhu hazretleri zikr olunan amûdda mevcûd olan üç adet hayye başının birine kuvve-i bâzûyî şecâatlerini i'lân ve işâ'a zımında seyf-i sârim-i vâhid darbıyla kat' iderek baki iki başı (...)" Kemal Sezai, a.g.e., 33-34. İlgili cümle eserde yarım kalmıştır. Çünkü bir sonraki sayfada başka bir şey anlatılmaktadır.

²⁹⁷ Süleyman Şevket, a.g.e., 125.

²⁹⁸ Yüzbaşı Remzi, a.g.e., 26.

²⁹⁹ Ali Saib, a.g.e., 33.

³⁰⁰ Tekindağ, a.g.e., 1200.

³⁰¹ "Büyük Saray: Birçok adlarla anılan bu saraya Hipodrom Sarayı da denilmektedir. Büyük sarayın ilk binaları 324-337 yıllarında yapılmış, 1000 yıllarına kadar çeşitli tamir ve ilaveler görmüştür. 1400 yıllarında ise harabe halinde olduğu bilinmektedir. Tekfur Sarayı: XI-XII. Yüzyıllarda yapıldığı sanılmaktadır. XVIII. Yüzyılda burada çini ve cam fabrikası kurulmuştur." Rado, a.g.e., 358.

³⁰² Tekindağ, a.g.e., 1212.

Sarayı, İbrahim Paşa Sarayı ve Şemsi Paşa Sarayının isimleri geçmektedir.³⁰³ “*Fenn-i Coğrafya*” (M.1856-57) isimli kitapta sadece Topkapı Sarayı’nın ismine yer verilip, Boğaziçi’nin saraylar, yalılar ve köşklerle çevrili olduğu yazılmıştır, bu saray, köşk ve yalıların isimleri verilmemiştir.³⁰⁴ “*Hulâsa-i Coğrafya*” (M.1868-69) isimli kitapta da yine saraylar ayrı ayrı yer verilmeyip Boğaziçi, Çamlıca, Beşiktaş ve Çırağan isimli yerlerin saray, köşk ve yalılarla çevrili olduğunu söylenmiştir.³⁰⁵ “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87) de ise şehirdeki saray ve köşkleriyle ilgili özetle şunlar yer almaktadır: “Başlangıçta şehrin en işlek yeri olarak Haliç’in kuzey doğusunda bulunan İstanbul Boğazi’nin bulunduğu yerin en işlek yer olduğu, kuzey doğudan güney batıya gidildikçe 30 kilometre mesafede köşkların, yalıların ve sarayların bulunduğu, bu sarayların Yıldız Sarayı, Çırağan Sarayı ve Beylerbeyi Sarayı olduğu” belirtilmiştir.³⁰⁶

Şehirde birçok önemli kütüphane de bulunmaktadır. Bu kütüphaneler; Fatih Külliyesi Kütüphanesi³⁰⁷, Süleymaniye Umûmi Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, Ragıp Paşa Kütüphanesi,³⁰⁸ Topkapı Saray Kütüphanesi³⁰⁹ ve Köprülü Kütüphanesi gibi kütüphanelerdir. Bunlara ilave olarak Amcazâde Hüseyin Paşa (1669), Dâmâd İbrahim Paşa (1719), Ayasofya (1740), Atıf Efendi (1741), Fatih Camii (1742), Nur-ı Osmaniye (1775), Ragıp Paşa (1752), Murad Molla (1775), Selim Ağa (1781), Lâleli (1802), Esad Efendi (1845), Valide Camii (1871), Beyazıt (1882) ve Yahya Efendi (1901) gibi kütüphaneler günümüzde de vardır.³¹⁰ “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*” (M.1849-50)³¹¹ ve “*Hulâsa-i Coğrafya*” (M.1868-69) isimli eserlerde şehirde 40 kadar kütüphanenin olduğu belirtilmiştir ayrıca yabancı yazarlar tarafından yazılmış kitapların da bulunduğu kaydedilmiştir.³¹²

³⁰³ Michelot, a.g.e., 174-175.

³⁰⁴ *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet el-Enveri (H.1273/M.1856-57), 38.

³⁰⁵ Süleyman Şevket, a.g.e., 126.

³⁰⁶ Ali Saib, a.g.e., 32.

³⁰⁷ “Fatih Külliyesi Kütüphanesi: 1800 kadar kitap vardır. Reîsü’l küttâb Mustafa Efendi tarafından kurulmuş, bu te’sise oğlu Aşir Efendi kitap bağışlayarak zenginleştirmiştir.” Semavi Eyice, “İstanbul: 1520’den Cumhuriyet’e Kadar”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 4 (İstanbul: İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1950), 1214\103-1214\111.

³⁰⁸ Eyice, a.g.e., 1214\103-1214\111.

³⁰⁹ “Fatih Sultan Mehmet sarayda dârü’l-kütüb kurmuş, gittikçe zenginleşen bu kütüphane zamanla büyüyerek bugünkü Topkapı Sarayı kütüphanesini meydana getirilmiştir.” Rado, a.g.e., 332.

³¹⁰ Rado Şevket, a.g.e., 332.

³¹¹ Michelot, a.g.e., 173.

³¹² Süleyman Şevket, a.g.e., 124.

İstanbul'da birçok okul bulunmaktadır Semavi Eyice'ye göre bunlar; Tobhâne Medresesi, İbrahim Paşa Medresesi, Gazanfer Ağa Medresesi, Amca-zâde Hüseyin Paşa Medresesi iken. Mektepleri ise şöyle sıralamıştır; Galatasaray Mektebi, Valide Sâliha Sultan Mektebi, Hacı Yusuf Efendi Sıbyan Mektebi, Sultan II. Mahmut tarafından kurulan Tıbbiye-i Adliye-i Şahane Mektebi gibi okullardır. Üniversite olarak ise sadece Darülfünûn vardı. Mekteb-i Tıbbiye (1865-1874) arasında Sarayburnu'nda Demirkapı kışlasında hizmet vermiş daha sonra Tıbbiye ve Tıp Fakültesi olarak ikiye ayrılmıştır. Eczacılık Fakültesi ise Beyazid'da aslında Fuat Paşa Konağı diye tanınan binadaydı. Son olarak şehirde Mühendis-hâne-i Sultanî (1793\94) ve Ticaret-i Bahriye (1887\1904) okulların varlığına değinmiştir.³¹³ Şehabettin Tekindağ' a göre ise, şehirde askeri kışlaya ait kışlalar, askeri okullar, Tıp okulları ve Cerrâh-hâne-i Âmire³¹⁴ gibi okular da bulunmaktaydı. Ona göre ayrıca, Humbara-hâne ve Hendesehâne 1734'te Avrupa usulü bir ordu kurmak için yeni bir teşebbüse geçilmiş ve bu okullar açılmıştır. 1792 yılında, Halıcıoğlu'nda topçu ve istihkâm zabiti yetiştirmek üzere, kumbara-hâne inşâ edilmiştir. Üç yıl sonra da bunun ileri bir şekli olan Mühendis-hâne-i Fünûn-i Berriye-i Hümâyûn Okulu inşâ edilip daha sonrada eğitime başlanılmıştır.³¹⁵ İncelenen kitaplardan biri olan “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1852-53)'de İstanbul'da (Asker-i Şahaneye ait kışlalar, Mektep-i Harbiye, Mektep-i Tıbbiye, Mühendishane, Bahriye (Denizcilik), Hendesehane, Mekâtib-i İrfâniye, Edebiye ve Rüştiyelerin) bulunduğu yazılmıştır.³¹⁶ “*Hulâsa-i Coğrafya*” (M.1868-69) isimli eserde daha önceki kitapta yer almayan okulların sayısı 300 adede yakın sıbyan,³¹⁷ ve 27'den fazla rüştiye,³¹⁸ olarak belirtilmiştir. Ayrıca Rüştiye okullarına öğretmen yetiştirmek için Muallim-i Nüvvab, memur yetiştirmek için Mekâtib-i Mülkiye, memur yetiştirmek için Mahrec-i Aklâm, her sınıftan zabitan-ı askeriye yetiştirmek için Mühendishane-i

³¹³ Eyice, a.g.md., 1214\1-1214\44.

³¹⁴ 1827 yılında Şehzâdebaşı'nda çevresinde bulunan eskiden tulumbacı-başı konağı olarak kullanılan yerde Tıbhâne ve Cerrâh-hâne-i Âmire Okulu kuruldu. M.C. Tekindağ, a.g.md., 1214\1-1214\44.

³¹⁵ M.C. Tekindağ, a.g.md., 1214\1-1214\44.

³¹⁶ Kamil Sezai, a.g.e., 38-39.

³¹⁷ “4-5 yaşlarındaki çocukların ailesi tarafından, 6 yaşını bitiren çocukların zorunlu olarak gittiği okuldur.” Cahit Baltacı, “Mektep” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 29 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), 6-7.

³¹⁸ “Mülki alanda açılan en önemli öğretim kurumu Tanzimat'ın ünlü mektebi Rüşdiyelerin ilk örneği Mekteb-i Maarif-i Adli'dir. II. Mahmut'un mahlası olan bu isim bir yıl sonra padişahın isteği üzerine Rüşdiye olmuştur.” Recai Doğan, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.1 (1997): 407-442.

Berriye,³¹⁹ denizci yetiştirmek için Mektep-i Bahriye,³²⁰ okulları kuruluyor. Bu okulların yanı sıra Mektep-i Harbiye, Tıbbiye, Mektep-i Sultani, Dârüşşafaka³²¹ ve son olarak da Mektep-i Sanayi isimleriyle okulların var olduğu belirtilmiştir. Bu okullara ek olarak şehirde 77 adet Rum, 48 adet Ermeni ve 44 adet Yahudi milletlerinin okullarının da bulunduğu yazılmıştır.³²² “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*” (M.1849-50) isimli kitapta da mektep ve medreselerin toplamı sayısının 1255 adet olduğu belirtilmiştir. Ayrıca doktor yetiştirmek için açılan Mektep-i Tıbbiye-i Adliye Okulu’ndan ve okulundaki Botanik bahçesinin varlığından, tıp alanıyla ilgili yabancı ve Türk bilim insanlarının yazdıkları kitaplarının olduğu bir kütüphanenin bulunduğundan söz edilmiştir. Okulun içinde öğrencilerin yararlanması için hayvan ve insan kadavralarının yanı sıra, sanayi, tabi ve taşlar (maden taşları) ndan birer numunenin bulunduğu, bulunan bu numunelerin ilgili bölümlerin yararlanacağı şekilde düzenlendiği yazılmıştır. Ek olarak okulda 400’den fazla öğrencinin eğitim gördüğü ve okulun bahçesinde bir hastanenin bulunduğu ve bu hastanenin gece-gündüz hizmet verdiği ifade edilmiştir. Bu okuldan ayrı Hasköy’de Ulûm-u Hendese (cisimlerin şekli ve mesafelerin ölçümünü yapan) okulunun, Âsitane-i Aliye dâhilinde Mekteb-i İrfaniye ve Ulûm-ı Edebiye okullarının varlığı bilgisi de yer almaktadır. Son olarak Ayasofya civarında Darülfünun isimli bir okulun varlığından bahsedilerek ve Beyoğlu civarında ise Mektep-i Tıbbiye-i Mecidiye’nin bulunduğu belirtilmiştir. Bu esere göre şehirde öğrenciler için 200 tane de imaret bulunuyordu.³²³ “*Fenn-i Coğrafya*” (M.1856-57) isimli kitapta şehirde kütüphanelerin varlığıyla ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmezken, şehirde bulunan okullarla ilgili olarak her mahallede bir sıbyan okulunun var olduğu, orduya asker ve mühendis yetiştirmek için kurulan Mektep-i Harbiye-i

³¹⁹ “Sultan III. Selim tahta geçtiğinde kara ve deniz askerlerinin düzeni için Eyüp bölgesinde Mühendishane-i Berri Hümayun’u 1794’de resmen açılıyor.” Gönül Güreşsever Cantay, “XIX. Yüzyılda Kurumlaşma ve Hastaneler 1”, *Toplum Bilim Dergisi*, sy.110, (2013):108.

³²⁰ “Sultan I. Abdülhamit 1757’de Tersane’ de Mekteb-i Bahriye’yi inşa ettirmiştir.” Güreşsever Cantay, a.g.e., 109.

³²¹ “Dârüşşafaka: Yusuf Ziyâ Bey’in teşvik ve öncülüğü ile Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Vidinli Tevfik Paşa, Sakızlı Ahmed Esad Paşa ve Ali Nakî Efendi tarafından, diğer unsurlara göre yoksul ve geri kalmış Müslüman halk çocuklarının eğitim ve öğretimine yardımcı olmak üzere 30 Mart 1864 tarihinde Cem’iyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye adlı bir dernek kurulmuştur. Cem’iyyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye üyeleri iptidâî seviyesinde düzenli bir okul açmayı düşündükleri sırada, Paris sefaretinden İstanbul’a gelerek cemiyete katılan Sakızlı Ahmed Esad Paşa’nın tavsiyesiyle Dârüşşafakati’l-İslâmiyye adıyla bir mektep kurmaya karar verdiler. Yeni kurulan okulun Müslüman olan yetim kız ve erkeklere yönelik bir kurum olması düşünüüyordu. Halis Ayhan ve Hakkı Maviş, “Dârüşşafaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.9, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 7-8.

³²² Süleyman Şevket, a.g.e., 124-125.

³²³ Michelot, a.g.e., 175-177.

İdadiye okulları, Mektep-i Bahriye, Mektep-i Berriye, ve Âsâkir-i Bahriye gibi okulların olduğu yazılmıştır. Ayrıca Mektep-i Tıbbiye, Mektep-i Maarif-i Adliye, Mektep-i Ulûm-ı Edebiye, birkaç tane Mekâtib-i Rüştiye, Tophane-i Âmire³²⁴, Humbarahane³²⁵, Tüfenkhane, birkaç adet Baruthane, Âsâkir-i Şahanedekilerin yaşadığı yer olan Kışla-i Hümayunlar ve öğrenciler için yurtlar mevcut idi.³²⁶ “Coğrafya-yı Mufasssal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye” (M.S.1886-87) isimli kaynakta da diğer kaynaklardaki bilgilerin benzeri yer almaktadır.³²⁷

Semavi Eyice’ye göre şehirdeki misafırhane ve hanlar şöyle sıralanmıştır; Esir Kapı Hanı, Eski Han, Kürkçü Hanı, Katır Hanı, Molla Gürani Hanı, Şeyh Davud Paşa Hanı, Yeni Han, Yemir-Kapanı Hanı, Yeni Kervansaray, Un-Kapanı Kervansarayı, Deve Hanı, Darb-Hane Kervansarayı.³²⁸ İncelenen kitaplarda şehirde bulunan han (kervansaray, hân-gâh) larla ilgili detaylı bilgiye yer verilmezken sadece “Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası”³²⁹ (M.1849-50) isimli kitapta şehirde ahşaptan yapılan 300’den fazla hanın olduğu bilgisine yer verilmiştir. “Muhtasar Coğrafya-yı Musavver” (M.1853-54)³³⁰ isimli kitapta ise sadece şehirde yer alan imar yapıları sıralanırken hanlara, hân-gâh adıyla yer verilmiş ve ayrıntılı bilgiye yer verilmemiştir.

³²⁴“Tobhâne-i Âmire: Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulan Tophâne-i Âmire Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar hizmet görmüştür. II.Bayezid devrinde genişletilmiş ve Kanuni tarafından yıktırılarak yeniden inşa olunmuştur. 19.Yüzyılda Tophâne idaresinde değişiklikler olmuştur. Tophâne’de sivil memurlardan olmak üzere bir Tophâne nazırı ve emini vardı.” Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), “Tobhane-i Âmire” md., 509.

³²⁵ “Humbarâhane: Türkiye’de açılan ilk askeri okullardan biridir. Askerî Hendesehâne adlı mekteple birlikte 1734’te Üsküdar’da Toptaşı’nda açılmıştır. Bir süre sonra yeniçerilerin istememesi üzerine kapanmış ve 1759’da Koca Ragıp Paşa’nın himmetiyle tekrardan Kararağaç’ta açılmıştır.” Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), “Humbarâhane” md., 509.

³²⁶ *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet el-Enveri (H.1273/M.1856-57), 37.

³²⁷ “Mekâtib-i Aliye’den Mektep-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane ile topçu sınıfına mahsus Mühendishane-i Berri-i Hümayun ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şâ-hâne ve Mülkiye-i Şâ-hâne ve Hukuk ve Ticaret mektepleri ve mekâtib-i mezbûreye mahrec olmak üzere Mekâtib-i Rüştiye-i Askeriye ve Mülkiye ve zâdegâna mahsûs Mekteb-i Sultaniye ve eytâm-ı müslimîne mahsus bir de Dârüşşafaka mevcuttur.” Ali Saib, a.g.e., 32-33.

³²⁸ Eyice, a.g.md., 1214/115-1214/117.

³²⁹ “Şehr-i mezkûrun her köşe ve sokaklarında hayrât olarak kâr-gîr su çeşmeleri, sebiller ve bunlara makîs gurebâ-hâne ve hân-gâh ve tekyeler ve li-ecl-it-ticaret Der-saâdete gelip giden tüccâr ve sair seyyahîn için kâr-gir ve ahşap olarak üç yüzden müteceviz han ve iki yüz âdet garîb talebe-i ulûm için imâretler ve illet-i cinnete mübtelâlara hasbîce tedavi olunmak üzere müteaddid etibba ve hademe ta’yîn ile mahsus bîmâr-hane ve Firdevs-i âşiyân Sultan Mahmut Han Efendimiz hazretlerinin zaman-ı saltanat-ı seniyelerinde inşâsına muvaffak oldukları Tobhane’de Nusretiye Camii-i şerifiyle nice mesâcid ve hân-gâh ve karakolhâneler ve asâkir için müteaddid kışlalar ve etfâl-i nâsa mektepler ve buna makîs hayrât-ı saire-i gayr-ı ma’dûde vardır.” Auguste Michelot, *Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*, çev: Beşiktaşlı Tiryaki Oğlu Bagos (H.1266/M.1849-50), 173.

³³⁰ “Belde-i mezkûrenin sokaklarında ve her köşesinde hayrât olmak üzere kâr-gîr su çeşmeleri ve sebiller ve bunlara makîs gurebâhaneler ve hân-gâhlar ve tekâyâ ve zevâyâ ve talebe-i ulûm için imâretler ve illet-i cünûna mübtelâ olan marazaya meccânen tedavi olunmak üzere taraf-ı Devlet-i Aliyye’den ta’yîn olunmuş müteaddid tabip ve cerrah (...)” Kamil Sezai, a.g.e., 39.

Şehirdeki yapı türlerinden biriside camilerdir. Fetihden sonra kiliseden camiye çevrilmiş olanlardır. Ayasofya Cami, Kalenderhâne Cami (Akatoliptos), Fenârî İsa Cami (Lips Manastırı), Kariye Cami (Khrestostes Khoros), Koca Mustafa Paşa Cami (Andreaskir), Zeyrek Kilise Cami (Khristos Pantokrator) bu tür camilerdendir. Osmanlı döneminde yapılan camiler ise; Atik Ali Paşa Cami, Azaplar Cami, Bâlî Paşa Cami, Fatih Cami, Yeni Cami (Sultan Mehmed Cami), Fîrûz Ağa Cami, İskender Paşa Cami, Mahmud Paşa Cami, Sinan Ağa Cami, Yedikule Cami, Sığırcılar Cami, Seyid Ömer Cami ve Sofular Cami gibi camilerdir.³³¹ Camiler kadar zâviye ve tekkelerde şehir için önemlidir. Bu tekke ve zâviyelerin bazıları; Himmet-zâde, Arap-zâde, Eburrıza İslâm Bey, Şeyh Ahmet Efendi, Küçük Ayasofya, Yağcı-zâde, Yıldız Dede, İshak Karamaî, Kasım Çelebi ve Durmuş Dede tekkeleri gibi tekkelerdir.³³² “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kıtası*” (M.1849-50) kaynakta şehirde bulunan camilerle ilgili ilk olarak Ayasofya Camisinden bahsedilmiştir. Ayasofya’nın tahminen eserin yazıldığı dönemden 1500 yıl öncesinde ahşap bir binadan ibaret olduğu, şehirde çıkan bir yangın sonucunda buranın yandığı ve yangından 150 yıl sonra aynı yerde bu sefer binanın taştan tekrardan inşa edildiğine yer verilmiştir. Devamında Fatih Sultan Mehmet ve sonrasındaki padişahlarla hayırseverlerin yaptırdığı camilerin varlığından söz edilip, bu camilerin hepsinin isimlerine yer verilmezken büyük olanların isimleri yazılmıştır. Fatih Sultan Mehmet’in Boğaziçi’nde yaptırdığı iki adet Anadolu ve Rumeli camileri, Sultan Ahmet camisi, Süleymaniye Camisi, Nur-ı Osmaniye Camisi, Şehzade Camisi, Sultan Selim Camisi, Eyüp Ensari camisi, Beyazıd camisi ve Yeni camiyle beraber şehirdeki camilerin sayısının 345 olduğu belirtilmiştir.³³³ “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87) isimli kitapta ise şehirdeki camilerin sayısıyla ilgili herhangi bir bilgi yer almazken şehirdeki büyük camiler şöyle sıralanmıştır: Ayasofya Camisi, Yeni Camisi, Beyazıd Camisi, Sultan Ahmet Camisi, Fatih Camisi ve Sultan Selim Camileri.³³⁴ “*Hulâsa-i Coğrafya-i Osmani*” (M.S.1890-91) adlı kitapta da şehirde bulunan camilerin sayısıyla ilgili detaylı bilgiye yer verilmezken büyük camiler: Ayasofya Camisi, Sultan Ahmet Camisi, Beyazıd Camisi, Fatih Camisi, Süleymaniye Camisi ve Sultan Selim Camisi olarak sıralanmıştır.³³⁵ “*Hulâsa-i Coğrafya*” (M.1890-

³³¹ M.C. Şahabeddin Tekindağ, “İstanbul: Türk Devri 1435-1520”, *İslam Ansiklopedisi*, c.4 (İstanbul: İstanbul Millî Eğitim Basımevi, 1950), 1209-1210.

³³² Eyice, a.g.e., 1214\69-1214\80.

³³³ Michelot, a.g.e., 171-172.

³³⁴ Ali Saib, a.g.e., 32.

³³⁵ Yüzbaşı Remzi ve Kolağası Ali Cevad, a.g.e., 26.

91)adlı kitap ise şehirde mevcut cami ve tekke sayısının 420 olarak vermektedir. Bu camilerin büyük olanları, Süleymaniye Camisi, Sultan Ahmet Camisi, İki Minareli Sultan Mehmet Han Camisi, Sultan Beyazıt ve Sultan Selim Camileri, Yeni Camisi, Laleli namıyla meşhur olan Sultan Mustafa Camisi olarak belirtilmiştir.³³⁶ “*Fenn-i Coğrafya*” (M.1856-57) isimli kitapta sadece Ayasofya Camisiyle Fatih Sultan Mehmet Camisinin adı bulunmakta olup bunların dışında kalanlar “diğer Camiler diye yazılmış” ancak isimleri verilmemiştir.³³⁷ “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1853-54)) isimli kitapta da şehirde bulunan camilerin sayısı belirtilmemiş ancak bazı camiler minarelerine göre sınıflandırılarak isimleri verilmiştir. Buna göre, 6 minareli Sultan Ahmet cami, 4 minareli Ayasofya ve Süleymaniye Camileri ile iki minareli camilerden Sultan Mehmet Han, Sultan Bayezid, Sultan Selim, Şehzade, Nur-ı Osmaniye, Yeni Cami hariç diğerleri Laleli (Sultan Mustafa Han), Eyüp El-Ensari, Humbarahane, Ortaköy ve Dolmabahçe yakınında bulunan Kara yalı denilen sahildeki Valide Sultanlara ait camilerin isimleri verilmiştir. Ayrıca isim verilmeden çok sayıda mescit ve camilerin olduğu ifade edilmiştir. Eserde Üsküdar’da bulunan camiler ayrıca yazılmıştır. Buna göre dört adet iki minareli ve bir adet bir minareli cami vardı. Bu kitapta ayrıca Ayasofya camisinin mimari yapısıyla ilgili olarak caminin yüksekliğinin 75 arşın (1 arşın 68 cm. 75x68=5100cm=51m) olduğu ve caminin kubbesinin de mozaikten yapıldığına yer verilmiştir. Bunlara ek olarak Kostantiniye (İstanbul) ve Üsküdar’da Hristiyanlara ve Yahudilere ait çok sayıda dini yapıların varlığına değinilmiş ancak sayı ve isimleri belirtilmemiştir.³³⁸

Şehrin sosyal ve ekonomik yönden kalbinin attığı önemli yerlerden biri de alışveriş yapılan yerlerdir. Osmanlı Devleti döneminde İstanbul şehrinin ekonomik yönünden önemli merkezleri vardı. Bunlardan biri iskeleler diğer bir ekonomik merkez ise çarşı ve pazarlar idi. Bu çarşı pazarlar Bezzâzistan (Bedesten)³³⁹ isimleriyle adlandırılmaktaydı. Şehirde yer alan başlıca çarşılar: Eski Ayasofya Çarşısı, Balık Pazarı Çarşısı, Dikilitaş Çarşısı, Debbaghane Çarşısı, Ayasofya Yeni Çarşı, Bakırcılar

³³⁶ Süleyman Şevket, a.g.e., 124.

³³⁷ *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet El-Enveri (H.1273/M.1856-57), 37.

³³⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 31-41.

³³⁹ “Bedesten: Osmanlı Dönemi Türk şehirlerinde ticaret bölgesinin çarşı içindeki merkezi ve değerli malların saklanıp satıldığı bir bina türüdür. Türkçede bedesten olarak yerleşmiş bulunan kelimenin bezzâzistan veya bezzâzistandan geldiği ileri sürülmüştür. Bedestenler başta mücevher ve değerli taşlar olmak üzere silahlar, müzeyyen koşum takımları ile değerli kumaşların satıldığı yerlerdir.” Eyice, a.g.md., 302-311.

Çarşısı, Acem-oğlanları Çarşısı, Dârb-hane Çarşısı, Unkapanı Çarşısı ve Odun Kapısı Çarşısı şeklinde sıralanırken şehrin pazarları da Aksaray Pazarı, At Pazarı, Halayık Pazarı, Bit Pazarı, Silâhhâne Pazarı, Karaman Pazarı ve Tahıl Pazarı olarak bilinmekteydi.³⁴⁰ “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*”nda şehrin Pazar ve çarşı ihtiyacını karşılayan dört kapılı iki adet taştan yapılmış Bezzâzistan ifade edilmiştir.³⁴¹ İlerleyen dönemlerde ise bu çarşı ve pazarların önemi korunurken üretim ile ilgili yeni fabrikalar açıldığı yazılmıştır. “Kâr-hâne” olarak adlandırılan fabrikaların başında bir adet Darbhane-i Âmire ve bir adet Cebe-hâne (Bunlar Topkapı Sarayı bahçesindeydi) geliyordu. Ayrıca Fes-hâne, Dikim-hâne, İpek-hâne, Tüfeng-hâne, Kılıç-hâne, Gülle, Humbara³⁴² dökmeye yarayan Döküm-hâneler, Demir fabrikası, Çuka fabrikaları, askerlerin ekmek ihtiyacını karşılamak için Dakik fabrikası (un fabrikası), Tabak fabrikası, Tuğla fabrikası³⁴³ ile hayvan derisi işlemek ve cam imal etmek için kurulan fabrikalar sayılmıştır.³⁴⁴ “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1853-54) isimli esere göre şehirdeki fabrikalar; Fes-hâne, Dikim-hâne, İplik-hâne, Tüfeng-hâne, Kılıç-hâne, Gülle, Top ve Humbara dökümüne mahsus dökümhaneler ile birkaç adet Barut-hâne, Tunç-hâne, Marangozhane, Demir fabrikası, Çuka (ipek) fabrikaları, Dakik fabrikası (un fabrikası), Deri ve Cam fabrikaları mevcut idi.³⁴⁵ “*Hulâsa-i Coğrafya*” (M. 1868-69) adlı kitapta Harbiye ve Bahriye okullarına bağlı Fişenk-hâne, Barut-hâne, İ’ mâlât-ı Harbiye ve Bahriyeye ait Top ve Zırh fabrikaları, Fes-hâne ve İplik-hâne fabrikaları kurulmuştur.³⁴⁶

Şehirdeki hastanelerden sadece “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” (M.1853-54) isimli eser bahsetmektedir. Buna göre şehirde sağlık kurumları Timâr-hâne, Gurebâ-hâne³⁴⁷ gurebâ hastaneleri (kimsesizler hastanesi) ve eczane gibi kurumlardır.³⁴⁸

³⁴⁰ Tekindağ, a.g.md., 1210-1211.

³⁴¹ Michelot, a.g.e., 177.

³⁴² “Humbarahâne: Demirci, dökümcü ocağı.” Güreşsever Cantay, a.g.md., 108-109.

³⁴³ “İstanbul’daki dönüşümün ve devletin kâr-girleşme taraftarı politikalar izlemesinin iki önemli sebebi vardı: yangınlar ve mimaride batılılaşma. 1840’lar da başlayan kâr-girleşme sürecinin sonucu olarak İstanbul’daki tuğla talebi giderek artmış, 1896’da kurulan fabrikada tuğla sayısı zamanla 13 milyona ulaşmıştı.” Alaaddin Tok, “İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul’da Tuğla Üretimi ve Ticareti (1839-1914)”, *Osmanlı İstanbul’u*, Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2015), 770-771.

³⁴⁴ Michelot, a.g.e., 173-177.

³⁴⁵ Kamil Sezai, *Muhtasar Coğrafya-yı Musavver* (H.1270/M.1853-54), 38-40.

³⁴⁶ Süleyman Şevket, a.g.e., 125.

³⁴⁷ “Gurebâ: Kendini baktırmaya serveti müsait olmayan fukarânın meccânen bakılıp tedâvî olundukları hastane.” Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harflerile)* (İstanbul: İdeal Kültür & Yayıncılık, 2014), “Gurebâ” md.,754.

İstanbul köprüleri ile de tanınmış bir şehirdir. Osmanlı Devleti döneminde İstanbul'da kurulan ilk köprünün Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Haliç'te yaptırılan ve üzerinden 5 kişinin yan yana geçebildiği bu köprü 1836 yılına kadar kullanılmıştır. Padişah II. Mahmut döneminde de, Un kapanı ile Azap kapısı arasına bir köprü yapımına başlanması için Kaptan-ı Derya Vekili Fevzi Ahmet Paşa'ya emir verilmiştir. Köprü, birbirine bağlı sallar üzerine kurulmuş olup, uzunluğu 600 arşından fazla, genişliği ise iki araba yüklü atın birbirine dokunmadan geçebileceği kadar idi. İstanbul'un 3. Köprüsü de 1844 yılında Sultan Abdülmecid tarafından yaptırılmıştır.³⁴⁹ Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan eserlerden “*Coğrafya-yı Mufasssal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” (M.1886-87) isimli kaynakta II. Mahmut döneminde iki adet demir köprünün yapıldığı ve ayrıca Galata'dan Beyoğlu'na açılan bir tünelin var olduğu bilgileri yer almaktadır.³⁵⁰ “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*” isimli kitapta da Un kapanı iskelesinin ortasında Hayrâtiye ismiyle bilinen bir köprünün varlığından söz edilmiştir. Bu köprüden ayrı olarak Karaköy'de Sultan Mahmut döneminde yapımına başlanılan ve Sultan Abdülmecid döneminde yapımı tamamlanan açılıp kapanan bir köprü yapılmıştır.³⁵¹ “*Fenn-i Coğrafya*” (M. 1856-57) isimli kaynakta ise şehirde bulunan köprülerle ilgili olarak Un Kapanı ile Bab-ül Cısr arasında yapılan Hayrâtiye (Cısr-i Âtik) köprüsü ile Eminönü ile Galata'daki Karaköy arasında yapılan Cısr-i Cedid isimli köprülerin varlığından bahsedilmiştir.³⁵² Şehrin demiryollarından bahseden tek bir kitap vardır. “*Coğrafya-yı Mufasssal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” adlı esere göre biri Rumeli ve diğeri Anadolu hattı olmak üzere iki hattın var olduğu, biri Rumeli hattı olarak adlandırılıp Sirkeci mevkiinden başlayarak sahil boyunca Yedi Kule, Makri Köy ve Küçük Çekmece mevkilerini geçtikten sonra Hadım köy ve Çatalca merkezlerinden Edirne iline kadar gittiği, diğerin de Anadolu hattı olarak da adlandırılıp Haydarpaşa istasyonundan başlayarak Kartal ve Gökböze mevkilerinden İzmit'e vardığı ifade edilmiştir. Haydarpaşa hattının Fener Bahçesi şubesi var ise de bu Haydarpaşa hattı sadece bahar mevsiminde işliyordu.³⁵³

³⁴⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 38.

³⁴⁹ Rado, a.g.e., 60-61.

³⁵⁰ Ali Saib, *Coğrafya-yı Mufasssal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye* (Kostantiniyye: Matbaa-i Ebu-z-Ziya, H.1304/M.1886-87), 32-34.

³⁵¹ Michelot, a.g.e., 177.

³⁵² *Fenn-i Coğrafya*, çev: Mehmet el-Enveri (H.1273/M.1856-57), 37-38.

³⁵³ Ali Saib, a.g.e., 39.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM MUHTASAR COĞRAFYA-YI MUSAVVER ADLI KİTABIN İNCELENMESİ

Bu bölüm İki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda incelenen kitabın değerlendirilmesi yapılmıştır. İkinci kısımda ise ilgili kitabın çevirisi verilmiştir.

4.1. KİTAP HAKKINDA

Kitap H.1270 (M.1853-54) tarihinde Kamil Sezai tarafından Fransızcadan Osmanlıcaya tercüme edilmiştir. Kitapta eserin Fransız yazarı hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Eser 72 sayfa, 7 ana başlık ve 20 alt başlıktan oluşmaktadır. Belirtilen bu 72 sayfanın hepsinde birebir bilgi olmayıp bazı sayfalarda belirli ülkelerin insanların resimleri verilmiştir. Kitabın kapak kısmında eserin ismi Muhtasar Coğrafya-i Musavver olduğu, kitabın Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanede basıldığı ve kitabın fiyatının 20 kuruş olduğu yer almaktadır.

Eserin ilk kısmında padişahın verdiği emir gereğince kitabın başka biri tarafından basılıp yayınlanmayacağı, bu kitabın basımı ve yayının hakkının sadece kitabı tercüme eden kişiye ait olduğu belirtilmiştir. Yazar, kitapta öncelikle eseri tercüme etme nedenini açıklamıştır. Buna göre; Önceki dönemlerde kaleme alınan veya tercüme edilen coğrafya kitap ve dergilerin daha çok yetişkinlerin anlayacağı tarzda eserler olduğu belirtip, bu eserlerin çocuklar tarafından anlaşılmadığını ve eseri tercüme ettiğini açıklamıştır. Eserin diğer bir ismi de “Risale-i Muhtasar Coğrafya”dır. Bu başlık altında yazar dünyanın şekliyle ilgili açıklamalar yapıp, güneşin doğduğu yere doğu denildiği battığı yere ise batı denildiğini belirtip, dünya üzerinde sıcak ve soğuk olan bölgelere değinmiştir. Eserin devamında dünya üzerinde yer alan kıtalar; Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya şeklinde başlıklara ayrılmış, bu kıtaların içinde yer alan ülkeler, ülkelerde yer alan şehirler, göller, adalar, denizler, dağlar ve şehirlerin tarihi yapıları sıralanmıştır. Özellikle Avrupa Kıtasının üzerinde fazlaca durulmuş kıtada yer alan ülkeler alt başlıklar şeklinde ele alınmış ve detaylarıyla anlatılmıştır. Diğer kıtalarda ise bu kadar detaya girilmemiş daha çok Kıtaldaki ülkeler, bu ülkelerin başkentleri, ülkelerde önem arz eden şehirler, kıta veya ülkelerde önemli olan denizler, göller, nehirler, dağlar isimleri ve konumlarıyla beraber belirtilmiştir. Kitapta

aynı zamanda bu kıtalarda yer alan şehirlerin nüfusu, şehrin yüzölçümü, şehirlerin tarihi dokusu ve şehirlerin ticaret merkezlerine de yer verilmiştir. Son olarak yazar, tercüme ettiği eserde yer almayan ancak kendi çabasıyla elde ettiği bilgiler ışığında ülkelere özgü kılık kıyafetleri resmetmiştir. Resmettiği bu kişileri ülkelerle ilgili verilen bölümlerin sonuna eklemiştir. Bu ülkeler ve sayfa numaraları şöyledir: s.6'nın karşı sayfasında İngilizin resmi, s.11'in karşı sayfasında İspanyollunun resmi, s. 13'ün karşı sayfasına Fransızın resmi, s.15'in karşısına İtalyanın resmi, sayfa 16'nın karşısına İtalya'da bulunan Napolilinin resmi, s.19'un karşı sayfasına Prusya süvarisinin resmi, s.20'nin karşı sayfasına Rusyalının resmi, s.21'nin karşı sayfasında yine Rusya'da bulunan Moskovalı Kazak'ın resmi, s.22'nin karşı sayfasında Lehlinin resmi, s.23'ün karşı sayfasında Sardunya Devletinde bulunan Samujd'un resmi, s.27'nin karşı sayfasında Osmanlı Devletinde yaşayan kalemiye mesleğine mensup bir çalışanın resmi, s.30'da yine Osmanlı Devletinde İlimiye sınıfından birinin resmi, s. 39'un karşı sayfasında Osmanlı Devletinin ordusunda yer alan bir piyade askerinin resmi, s.42'nin karşı sayfasında bir Tatarlının resmi, s.60'ın karşı sayfasında bir Yunanlının resmi, s.61'in karşı sayfasında bir Sudanlının resmi, s.62'nin karşı sayfasında bir Tunuslunun resmi, s.63'ün karşı sayfasında bir Hintlinin resmi, s.64-65 sayfa arasında bir İranlının resmi, s.65'in karşı sayfasında Çinlinin resmi, s.66'nın karşı sayfasında Dağıstanlının resmi, s.69'un karşı sayfasında bir Amerikalının resmi, s.70'in karşı sayfasında yerli bir Amerikalının resmi, s.72'de Yeni Flemenklinin resmi vardır.

4.2. KİTABIN İÇERİĞİ

Kitabın orijinalinde içindekiler kısmı yer almamakla beraber içindekiler kısmını tarafımızdan oluşturulmuştur. Kitap 7 ana başlıktan oluşmaktadır. Bu ana başlıklardan biri olan Avrupa Kıtası başlığının 20 alt başlığı bulunmaktadır. Bu ana ve alt başlıkların sayfa numaraları aşağıda verilmiştir.

1. Risâle-i Muhtasar Coğrafya (s.2)
2. Kürre-i Arzın Tarifi (s.3)
3. Kıta-i Avrupa (s.4)
 - a- Almanya (s.5)
 - b- İngiltere Beyânındadır (s.6)

- c- Avusturya Devleti Beyânındadır (s.8)
 - d- Bavyera Devleti Beyânındadır (s.9)
 - e- Danimarka Devleti Beyânındadır(s.10)
 - f- İspanya Devleti Beyânındadır (s.11)
 - g- Fransa Devleti Beyânındadır (s.13)
 - h- İtalya Beyânındadır (s.15)
 - ı- Piba Hükümeti Beyânındadır (s.18)
 - i- Portekiz Krallığı Beyânındadır (s.18)
 - j- Prusya Devletinin Beyânındadır (s.19)
 - k- Rusya Devleti Beyânındadır (s.20)
 - l- Sardunya Devleti Beyânındadır (s.23)
 - m- Şod Devleti Beyânındadır (s.24)
 - n- İsviçre Hükümeti Beyânındadır (s.25)
 - ö- Devlet-i Ali Osmaniye Zikr ve Beyânındadır (s.27)
 - o- Der-Beyân Tuna (s.42)
 - r- Der-Beyân Nil (s.47)
 - s- Yunan Devleti Beyânındadır (s.60)
 - ş- Cezayir Seb'a Beyânındadır (s.61)
4. Kıta-i Asya Beyânındadır (s.61)
 5. Afrika Beyânındadır (s.64)
 6. Amerika Beyânındadır (s.67)
 7. Cezayir-i Bahr-i Muhit (s.70)

4.3. YERYÜZÜNÜN TARİFİ

Kitabın bu kısmında yazar öncelikle dünyanın yuvarlak olduğundan ve doğu-batı olarak ikiye ayrıldığından bahsetmiştir. Devamında yeryüzünün kara ve denizden oluştuğunu karanın denizden az olup üç tarafının denizle çevrili olduğu belirtilmiştir.³⁵⁴ Ayrıca dünyanın şekli ele alınıp güneşin doğduğu yere doğu, battığı yere batı, sıcak olan yere güney, soğuk olan yere ise kuzey denilmiştir. Eser bu başlık altında sözü edilen karayı Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve diğer bir taraf diye belirtilmiş ancak bu tarafın ismine yer verilmemiştir. İlerleyen sayfalarda dünya üzerinde yer alan kıtalardan birinin çok sıcak bölgede ikisinin çok soğuk bölgede ve diğer ikisinin de orta dereceli sıcaklığı olan bölgede bulunduğu belirtilmiştir. Son olarak dünyanın şeklinin iki kutup uçlarından ve bir ekvator çizgisinden oluştuğu da eklenmiştir.³⁵⁵

4.4. AVRUPA KITASI

Kitabın çoğunluğunu oluşturan bu başlık ve alt başlıkları eserde 4 ile 61 sayfa aralıklarında yer almaktadır. Ana başlık olan Kıta-i Avrupa ile ilgili bilgiler sayfa 4 ile 5’de yer alırken bu ana başlığın içinde yer alana 20 alt başlık ise sayfa 5 ile 61 arasındadır. Bu başlıklardan 18’i kıtada yer alan ülkeler (Almanya, İngiltere, Avusturya, Bavyera, Danimarka, İspanya, Fransa, İtalya, Piba, Portekiz, Prusya, Rusya, Sardunya, Şod, İsviçre, Osmanlı ve Yunanistan Devletleri)’yle ilgili iken 2’si kıtadaki nehirler (Nil ve Tuna Nehir)’leriyle ilgilidir.

İlk olarak Avrupa Kıtasının dünya üzerinde bulunduğu konumu belirtilerek kıtanın kuzeyinde Buz Denizi, güneyinde Cebelitarık Boğazı ve Akdeniz, doğusunda Gelibolu Boğazı, Karadeniz ile Ural Dağları ve son olarak Kıtanın batısında Büyük Deniz’in olduğu belirtilmiştir.³⁵⁶ Avrupa Kıtasında yer alan ülkelerden birincisi Almanya diğer bir ismi Cermenya ülkesidir. Ülkeyle ilgili bilgiler kitapta sayfa 5-6 ‘da yer almaktadır. Almanyayla ilgili verilen bilgilerden ilki ülkenin bulunduğu bölge ve Almanya’ya komşu olan devletlerin (Baltık, Prusya, Polonya, Macaristan, İtalya ve Fransa) şeklinde sıralanışıdır. Ayrıca Almanya ülkesini oluşturan beylik, krallık ve

³⁵⁴ Kamil Sezai, *Muhtasar Coğrafya-yı Musavver* (Eserin basıldığı matbaa ve şehir yazılmamıştır, H.1270 /M.1853-54), 3.

³⁵⁵ Kamil Sezai, a.g.e., 4.

³⁵⁶ Kamil Sezai, a.g.e., 5.

hükümetlerle ilgili bilgi verilip bunlar; Otriş, Bohemya, Macaristan, Prusya, Hannovere, Bavyera, Saksonya, Vertzeburg, Bremen, Hamburg ve Lübik'dir.³⁵⁷ Bu beylik ile krallıkların başkentleri, ticaret merkezleri ve bazılarının nüfusu hakkında bilgi verilmiştir. Bunlardan Saksonya'ya bağlı olan Lapseka şehirde bulunan iki panayır sayesinde Avrupa tüccarlarının uğrak yeri olduğu açıklanmıştır.³⁵⁸ Kıtada yer alan diğer bir ülke İngiltere'dir. Ülkeyle ilgili bilgi kitapta sayfa 6-8'de bulunmaktadır. Ülkenin iki adadan oluştuğu yani İngiltere ile İskoçya'nın bir ada İrlanda'nın ikinci ada olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ülkeyi oluşturan adalardan İngiltere adasının komşu ülke olan Fransa'dan Padikla Boğazı sayesinde ayrıldığı belirtilmiş diğer adanın komşusuyla ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Eserde İngiltere'nin 8 eyalet ile 40 kontluktan oluştuğu, ülke yönetiminin kral ve kraliçe tarafında sağlandığı ve son olarak ülkenin başkentinin Londra olduğu belirtilmiştir.³⁵⁹ Londra şehriyle ilgili ayrıntılı bilgi veren kitap şehrin Tams nehri kenarına kurulduğu bu nehir sayesinde şehrin deniz ile bağlantısının sağlandığı ve bu bağlantıyla gemilerin rahatlıkla şehire giriş çıkış yaptığı bunun da şehrin ticari yapısını olumlu etkilediğini anlatmıştır. Kitabın devamında şehrin nüfusunun iki milyon üç yüz bin olduğu belirtilip şehrin Avrupa'nın en büyük ticaret şehirlerinden biri olma özelliği taşıdığı yazılmaktadır. Eserde ülkeyi oluşturan adalardan biri olan İskoçya Adasının merkezinin Edimburg, İrlanda adasının merkezinin de Dublin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kitapta Britanya yani İngiltere Devletinde yer alan şehirler Bristol, Nevkastel, Kantorberi, Livurpol, Manchester, Birmingham, Kurk, Limrik, Glasko ve ayrı bir devlet olup yönetim bakımından İngiltere'ye bağlı olan Hannover, Uş ve İstanberk sıralanmıştır.³⁶⁰ Kitapta ülkede yer alan limanların (Pelimot, Livurpol, Manchester, Birmingham) şehirlerinde bulunduğu açıklanmıştır. İrlanda Adasında bulunan Kurk, Limrik ve Glasko'nun okullarıyla tanındığı belirtilmiştir.³⁶¹ Bölümün sonunda bu ülkenin kılık kıyafet ve ülke kültürü hakkında bize bilgi verecek bir İngiliz'in resmine de yer verilmiştir.

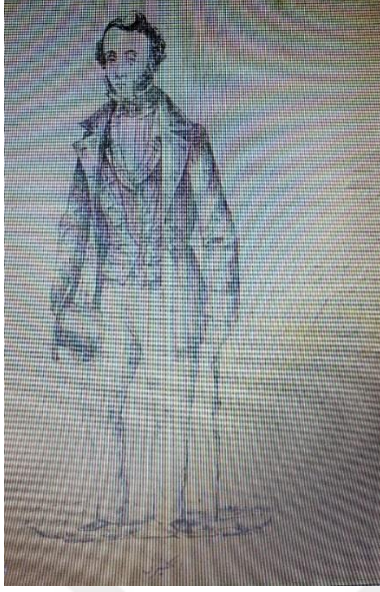
³⁵⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 5.

³⁵⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 6.

³⁵⁹ Kamil Sezai, a.g.e., 6.

³⁶⁰ Kamil Sezai, a.g.e., 7.

³⁶¹ Kamil Sezai, a.g.e., 7-8.

Resim. 1. İngilizli

Avrupa Kıtasında yer alan bir başka ülke Avusturya'dır. Avusturya Devletinin yer aldığı başlık kitapta sayfa 8-9'dadır. Eserde ülkenin Salcburğ Beyliği, Buhem, Karanti, Galiçya, Macaristan, Hırvatı, Translivali, Silizi ile Tirol Hükümetleri ve Otriş ile Estiri Dükkalıklarından oluştuğu açıklanmıştır.³⁶² Kitapta ülkenin iklim özellikleri üzerinde durulmuş, ülkede yaygın yer altı kaynaklarının mermer taşı, tuz, sarı boya yapımında kullanılan madde ile değirmen taşı olduğu ve ülkenin nüfusunun 25 milyon olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kitapta ülkenin başkentinin Viyana diğer bir ismi Bec şehri olduğu ve şehrin Tuna nehri üzerine kurulduğuna yer verilmiştir.³⁶³ Son olarak Avusturya Devletini oluşturan beylik ve dükkalıkların merkezleri verilip bunlarla ilgili genel bilgiler sıralanmıştır. Avrupa Kıtasında yer alan diğer bir ülke Bavyera'dır. Bavyera Devletiyle ilgili bilgi kitapta sayfa 9 ve 10'da yer alıp ülkenin başkentinin Münih, şehrin İser Nehri üzerine kurulduğu ve şehrin nüfusunun elli beş bin olduğu açıklanmıştır.³⁶⁴ Ayrıca eserde ülkede yer alan şehirlerden Nürümbürg'in fabrikalarıyla, Ratisbun'un da Tuna Nehri kenarında bulunmasıyla tanındığı belirtilmiştir.³⁶⁵ Kıtada yer alan diğer bir ülke Danimarka Devleti'dir. Bu Devletle ilgili bilgiler kitapta sayfa 10-11'de verilmiştir. Eserde ülkenin batısında kara doğusunda ise adalar topluluğunun olduğu belirtilmiştir. Bu sınırlar içinde ülkeye bağlı 7 kazanın olduğu bu "kaza"ların

³⁶² Kamil Sezai, a.g.e., 8.

³⁶³ Kamil Sezai, a.g.e., 8.

³⁶⁴ Kamil Sezai, a.g.e., 9-10.

³⁶⁵ Kamil Sezai, a.g.e., 10.

3'ünün adalar, 4'ünün de kara "kaza"sı olduğu belirtilmiştir.³⁶⁶Eserde kazaların yönetiminin müdürlükler ile Episkoposlar tarafından sağlandığı, ülkenin başkentinin Kopenhag olduğu ve son olarak bu şehirde büyük bir liman ile bir kalenin varlığından söz edilmiştir.³⁶⁷ Bunlardan ayrı olarak kitapta ülkede yer alan adalar ve bu adaların hangi denize yakın olduğu, ülkenin iklimi, ülkede var olan hayvan türleri ve ülkenin geçim kaynağı hakkındaki bilgilere de yer verilmiştir. Avrupa Kıtasında yer alan diğer bir ülke İspanya Devleti'dir ki kitapta sayfa 11-13'de yer almaktadır. Bu sayfa aralıklarında ülkenin Avrupa Kıtasının güneyinde yer aldığı belirtilmiştir. Bu başlık altında ülkenin kuzeyinde Fransa ile Atlas Okyanusunun, doğusunda Akdeniz ve ülkenin güneyinde ise yine Atlas Okyanusunun var olduğu bildirilmiştir.³⁶⁸ Kitapta ülkenin havasının ılıman, ülkenin arazi yapısının verimli ve yetiştirilen ürünlerden güzel şarap ile zeytinyağı elde edildiği belirtilmiştir. Eserde ülkede bulunan eşeklerin ve Avrupa'da kullanılmış ince yünlerin başka yerlere(bunların neresi olduğu belirtilmemiş) ticaretinin yapıldığı açıklanmıştır. Kitapta ülkede yer alan nehirleri Taça Vadi-ül Kebir Gadiyana ile Ebre olarak vermiştir. Ayrıca eserde ülkenin başkenti olan Madrid şehrinin nüfusunun yüz elli altı bin olduğu ve şehrin su ihtiyacının Mansanara isimli nehir sayesinde karşılandığı da eklenmiştir.³⁶⁹ Son olarak eserde ülkenin kültürü hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayacak olan bir İspanyol'un resmine yer verilmiştir. Avrupa Kıtasındaki ülkelerden bir diğeri Fransa Devleti'dir. Kitapta Fransa Devletiyle ilgili bilgi sayfa 13-14'de yer almaktadır. Bu başlık altında ülkenin kuzeyinde bulunan Pirene Dağı sayesinde İspanya'ya sınır, kuzey-doğu tarafında Almanya, İtalya ile İsviçre'nin var olduğu ve Fransa'nın 86 eyaletten oluştuğu belirtilmiştir.³⁷⁰ Eserde ülkenin nüfusunun bir milyon, ülkenin başkentinin Paris ve ülkeyi oluşturan halkın çalışkanlığı üzerinde durulmuştur. ³⁷¹ Ayrıca kitapta ülkenin ikliminin ılıman, ülkede bulunan nehirlerin Sen Gron Ron, Livar ile Lern olduğu ve ülkedeki limanların sayısının 7 isimlerinin de Bolunyo, Haverperest, Marsilya, Şerbuğ, Rojfort, Dünkek ve Tulon olduğu belirtilmiştir.³⁷² Eserde ülkede yer alan şehirlerle ilgili ayrıntılı bilgiler vardır. Bu bölümün sonunda bir Fransız'ın resmine yer verilmiştir. Avrupa Kıtasında

³⁶⁶ Kamil Sezai, a.g.e., 10.

³⁶⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 10.

³⁶⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 11-12.

³⁶⁹ Kamil Sezai, a.g.e., 12.

³⁷⁰ Kamil Sezai, a.g.e., 13.

³⁷¹ Kamil Sezai, a.g.e., 13-14.

³⁷² Kamil Sezai, a.g.e., 14.

yer alan diğeri bir ÷lke İtalya Devleti'dir. İtalya'yla ilgili bilgi kitapta sayfa 15-18'de yer almaktadır. Bu sayfa aralıklarında ilk olarak ÷lkenin, Fransa ile İsviçre'de bulunan Alp Dağlarıyla çevrili bir yarım ada konumunda olduğu belirtilmiştir.³⁷³ Kitapta, ÷lkenin başkentinin Roma olduğu belirtilip, şehrin 12 tepe üzerine kurulduğu, şehrin içinde Tere isimli nehrin geçtiği ve önceki dönemlerden kalma tarihi yapıların varlığından bahsedilmiştir.³⁷⁴ Devamında ÷lkede yer alan ÷lke, dükkalık ve hükümetlere tek tek değinilip bunlarla ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler çerçevesinde İtalya Devletinde yer alan ilk ÷lke Lombardiya'dır. Eserde Lombardiya ÷lkesinin Nemçe Krallığına bağlı olan hükümetlerden bir kısmını oluşturduğu belirtilip, bu hükümetin başkentinin Milano olduğu, Milano şehrinin de nüfusunun yüz elli bin olduğuna yer verilmiştir. İtalya Ülkesinde bulunan ikinci devlet Sicilyateyn Devletidir. İtalya'nın güneyinde yer alıp başkenti Napoli'dir. Napoli şehrinin nüfusu 400.000'dir. Ayrıca kitapta Napoli şehrinde bulunan Vezöv isimli bir yanardağın bulunduğu bu yanardağın belli dönemlerde patladığı ve son olarak bu patlamalardan birinde Pompey ve Herkülünüm şehirlerinin küller içinde kaldığı anlatılmıştır. Sicilyateyn Devletinde yer alan Sicilya Adasıyla ilgili de ayrıntılı bilgi verilen kitapta bu adanın başkentinin Palerm şehri olduğu, adanın Napoli Krallığından Mesis isimli Boğazla ayrıldığı ve son olarak adada Etna isimli bir yanardağın bulunduğuna değinilmiştir. Adada bulunan bu yanardağın belli dönemlerde patladığından dolayı dağın bölge için tehlikeli olduğu da eklenmiştir. Eserde İtalya'nın şehirlerinden olan Peresya ve Bolonya şehirlerinin medrese (üniversite) leriyle bilindiği belirtilmiştir.³⁷⁵ İtalya Ülkesinde bulunan diğeri bir devlet Toskana Dükkalığı'dır. Toskana Dükkalığının başkenti Floransa'dır ve bu dükkalığın hükümdarı Nemçe Arşüdüklerinden biridir. İtalya Ülkesinde bulunan devletlerden dördüncüsü de Nemçe İmparatorluğu hâkiminde bulunan Venedik Devleti'dir. Venedik Devletinin başkentinin ismi de olan Venedik şehrinde birçok su kanalı ve liman bulunmaktadır. Bu kanal ve limanlardan dolayı şehirde gondol diye anılan kayıklar ve şehirde yer alan köprülerle ulaşım sağlanmaktadır. Kitapta, şehirde 400 adet köprünün var olduğu, bunlardan Riyalto isimli köprünün bilinen bir köprü olduğu ve köprünün (90x30=2700cm=27m) genişlik, (24x30=600cm=6m) yükseklik ve 12 bin kazık üzerine kurulduğuna yer verilmiştir. İtalya'da bulunan diğeri bir şehir Cenova'dır.³⁷⁶ Bu şehirden ayrı olarak

³⁷³ Kamil Sezai, a.g.e., 15.

³⁷⁴ Kamil Sezai, a.g.e., 15.

³⁷⁵ Kamil Sezai, a.g.e., 16.

³⁷⁶ Kamil Sezai, a.g.e., 17.

İtalya'da bulunan bir başka şehir Piyamon Hükümetinin başkenti olan Turun şehridir. İtalya ülkesinde yer alan diğer bir şehir Pilcin isimli dükkalığın başkenti olan Parma şehridir. Ülkeyi oluşturan dükkalık, hükümet ve şehirlerden ayrı olarak Osmanlı Devleti sahilinde yer alan adaların oluşturduğu topluluğun İngiltere'nin himayesi altında oluşu belirtilmiştir. Bu topluluğun ismi Cezayir-i Seb'a'dır. Bu devlet kitapta s. 70-72'de ayrı bir başlık olarak ele alınmıştır. Bu toplulukta bulunan en büyük ada Korfu Adasıdır. Diğer adalarda Kefalonya, Zanta Serigu İtaki ve İ'taki'dir.³⁷⁷ Bu başlık altında son olarak ülkede yer alan nehirlerin Butiber ve Arno olduğu belirtilmiştir³⁷⁸, son olarak başlık altında bir İtalyan'ın ve bir Napolinin resmine yer verilmiştir. Avrupa Kıtasında yer alan bir başka ülke Piba Hükümetidir ki bu hükümetle ilgili bilgiler kitapta sayfa 18'de verilmiştir. Ülkeyle ilgili çok ayrıntı verilmemiş olsa da ülkenin Piba, Flemenk ve Lüksemburg beyliklerinin birleşimi sonucunda ortaya çıktığına değinilmiştir. Ayrıca Piba hükümetinin başkenti Bürüksel, Flemenk Hükümetinin başkenti de Amsterdam olarak belirtilmiştir. Avrupa Kıtasında yer alan diğer bir ülke Portekiz Krallığıdır. Bu krallıkla ilgili bilgi kitapta sayfa 18-19'da yer almaktadır. Bu sayfa aralıklarında ülkenin komşu ülkeleri tanıtılıp kuzeyinde Portekiz Krallığının, güneyinde Galiçi, doğusunda Leon, Astermadur(?) ve Endülüs'ün olduğu belirtilmiştir. Kitapta ülkenin havasının yılın çoğunluğunda ılıman az bir döneminde de sıcak olduğuna yer verilmiştir.³⁷⁹ Eserde ülkenin başkentiyle ilgili ayrıntılara yer verilip başkent Lizbon'un birçok tepe üzerinde ve Taçe isimli nehrin kenarına kurulduğu yer almaktadır. Ayrıca şehrin nüfusunun iki yüz altmış bin olduğu, M.S.1765 senesinde şehirde yaşanan bir deprem sonunda şehrin yıkıldığı belirtilmiştir. Bu ayrıntılardan ayrı olarak ülkede bulunan kaplıca, gümüş, kurşun, demir ve mermer madenlerine değinilmiştir.³⁸⁰ Eserde son olarak ülkede yer alan nehirlerin Taçe, Dorno(?), Minho, Lima ve Sado olduğu açıklanmıştır.³⁸¹ Avrupa Kıtasında yer alan diğer bir önemli devlet Prusya'dır. Bu ülkeyle ilgili bilgiler kitapta sayfa 19 ve 20'de verilmiştir. Bu sayfalarda ülkenin Almanya, Rusya ve Baltık Deniziyle çevrili bulunduğu, ülkenin havasının soğuk ve son olarak ülkenin arazi yapısının bataklık, çoraklık ve ağaçlık olduğu belirtilmiştir.³⁸² Devamında ülkeyi oluşturan Silezi, Pomeran{ya}, Velij(?), Betrv(?), Konbo ve Burg dükkalıkların ve

³⁷⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 16-17.

³⁷⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 15.

³⁷⁹ Kamil Sezai, a.g.e., 18.

³⁸⁰ Kamil Sezai, a.g.e., 19.

³⁸¹ Kamil Sezai, a.g.e., 18-19.

³⁸² Kamil Sezai, a.g.e., 19.

Herseklilerin ismi verilmiştir. Ayrıca eserde ülkenin başkentinin Berlin olduğuna değinilip, Berlin şehrinin nüfusunun iki yüz bin olduğu da eklenmiştir. Kitapta, ülkede yer alan madenlerle ilgili de bilgiler verilir. Kehribar ve sünger taşının yaygın olduğu belirtilmiştir. Bu bilgilere ek olarak bölümün sonunda Prusyalı bir süvarinin resmine yer verilmiştir.³⁸³ Avrupa Kıtasının kuzeyinde bulunan Rusya Devleti kitapta sayfa 20-23’de yer almaktadır. Bu sayfa aralıklarında ülkenin bulunduğu konumla ilgili bilgiler verilir. Ülkenin sınırları şöyle belirtilmiştir. Eserde Rusya’nın kuzeyinde Kuzey Buz Denizi, güneyinde Osmanlı Devletinin Avrupa’daki sınırları ile Karadeniz, ülkenin batısında İsveç Devleti, Baltık denizi ile Varşava Beyliği ve son olarak doğuda Rusya Devletinden Asya Kıtasına kadar uzayan ülke ve Asya’yı Amerika’dan ayıran denizin varlığı belirtilmiştir.³⁸⁴ Devamında ülkenin başkentinin Moskova olduğu belirtilir. Şehrin aynı isimli (Moskova) nehrin kenarına kurulduğu, şehrin nüfusunun iki yüz bin olduğu ayrıca şehirde Rusya Hükümdarlarının mezarlarının bulunduğu belirtilmiştir.³⁸⁵ Ancak eserde Rusya kralının başkentte değil de Nanova isimli nehrin kenarına kurulmuş olan Sanpetersburg isimli şehirde yaşadığına değinilmiştir. Devamında bu şehirde Büyük Petro isimli kral için binalar yapıldığından bahsedilip Sanpetersburg şehrinin Avrupa şehirleri arasında en güzellerinden biri olduğuna yer verilmiştir. Son olarak şehrin nüfusunun üç yüz bin olduğu da belirtilmiştir. Ülkede yer alan hayvan türlerine de yer veren kitap onların tilki, ayı, geyik, sansar ve “zerdavâ” oldukları bunlardan sansarın tüylerinin beyaz ve kuyruğunun ucunun siyah olduğu ve bu tüylerin çok kıymetli olup imal edildiği olduğu belirtilmiştir.³⁸⁶ Kitapta Rusya Devletinde yer alan büyük şehirler Riga, Kazan, Hive(?), Varşanzelve ve Poltava’ya yer verilmiştir. Devamında bu şehirlerden Poltava’nın M.S.1709 senesinde Şud Kralı olan Şarl Duz(?) yani on ikinci Karlo’nun Büyük Petro’yla yaptığı savaşı bu şehirde kaybetmesi ve şehrin bu savaşla anılmasına değinilmiştir. Eserde Rusya’nın bir kolu (hükümeti) olan Filland isimli ülkenin varlığından bahsedilip bu ülkenin aslında Rusya’ya bağlı olduğu ve başkentinin de Varsovi olduğu belirtilmiştir. Son olarak Rusya’nın Kamçatka isimli yer ve Kuzey Buz Denizinde bulunan arazileriyle ilgili açıklamalar yapılmıştır. Şöyle ki bu araziye Sibiryaya denildiği buranın havasının çok soğuk olduğu ve bundan dolayı kürkleri olan hayvanların fazla olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda Sibiryaya’nın

³⁸³ Kamil Sezai, a.g.e., 20.

³⁸⁴ Kamil Sezai, a.g.e., 20.

³⁸⁵ Kamil Sezai, a.g.e., 21.

³⁸⁶ Kamil Sezai, a.g.e., 22.

kuzeyinde “Samujd” isimli insan topluluğuna benzer bir türün olduğu ancak bu türün boylarının kısa olduğu ve yüzlerinin katı yani hiç gülmediğine değinilmiştir. Rusya Devletinin anlatıldığı kısımda bir Rus, bir Moskovalı ve bir Lehli'nin resmine yer verilmiştir. Kıtada yer alan diğer bir ülke Sardunya Devletidir. Bu devlet ile ilgili bilgilere kitapta sayfa 23'de yer verilmiştir. Kitap, ülkeyi oluşturan eyaletlerin birkaç tane olduğunu belirtip bunlardan ülkenin başkentinin Kalbari isimli şehir olduğu bu şehrin nüfusunun otuz beş bin olduğu ve şehrin körfez üzerinde bir limanın dahi varlığına değinmiştir. Devamında ülkedeki eyaletler birincisinin Niçe, ikincisinin Biyamon, üçüncüsünün Cenova, dördüncüsünün Savya isimli eyalet olduğu belirtilmiştir. Bunlardan Biyamon isimli eyaletinde bulunan Tern(?) isimli şehir Po isimli nehrin kenarına kurulmuştur ve bu şehir Sardunya Krallının da yaşadığı yerdir. Diğer bir eyalet Cenova'dır bu eyaletin aynı isimli şehrinin nüfusu hakkında bilgi verilmiş ve bu şehrin ticaret ve fabrikalarıyla bilindiği eklenmiştir ancak fabrikaların sayısı ve neyle ilgili olduğu hakkında bilgi verilmemiştir. Bu başlığın sonunda da Sardunya Devletinin kıyafeti hakkında bilgi sahibi olacağımız Samujd isimli birinin resmine yer verilmiştir. Kıtada yer alan bir başka ülke Şod Devleti'dir. Şod Devletiyle ilgili bilgi kitapta 24-25 sayfalarında yer almaktadır. Kitapta ülkenin kuzey-batısında Norveçya, Rusya, Baltık Denizi ve Potiyaa isimli körfezle çevrili olduğu ve ülkenin başkentinin Stochokolm (günümüzde ki İsveç'in başkentidir.) olduğu ve başkent nüfusu hakkında bilgi verip şehrin ticari bakımdan önemli olduğu belirtilmiştir. Ayrıca eserde ülkenin havasının son derece soğuk olduğu, ülkenin arazi yapısının buğday ekimi bakımından verimli olduğu ancak çayırılık ve otlak alanlarının kuru olduğu ve son olarak ülkede var olan hayvan çeşitliliğinin ayı, tilki, kuğu, kartal, doğandan oluştuğu belirtilmiştir. Ülkede var olan balık türlerinden somon ve herangadan bahsedip heranga balığının ülke ekonomisine olan katkılarıyla ilgili şunlardan bahsedilmiştir. Heranga balığının her yıl yüz elli binden iki yüz bin tona kadar verim alındığına değinilmiştir. Şod Devletinde bulunan diğer bir şehir Opal'dir. Opal şehrinin sokaklarının geniş kaldırımlarının güzel olduğu belirtilip ayrıca şehirde bulunan hanların ahşaptan olduğu şehirde bulunan kiliselerin sayıca çok olduğu ve son olarak şehirde bulunan mektepler ile (üniversitelerin) eğitim verilen kurumların herkes tarafından bilindiğine değinilmiştir. Ayrıca ülkede bulunan Karitana(?) ile Birjan isimli şehirlerin varlığından bahsedilip, özellikle Birjan isimli şehrin nüfusuyla ilgili bilgi verip şehrin ticari

bakımdan önemli olduğu da eklemiştir.³⁸⁷ Avrupa Kıtasının kuzeyinde yer alan diğer bir ülke İsviçre Devletidir. İsviçre'yle ilgili detaylı bilgiler kitapta sayfa 25-27'de yer almaktadır. Bu sayfalarda ülkenin komşularının Fransa, İtalya, Almanya olduğu belirtilmiştir. Devamında İsviçre Devletinin Avrupa Kıtasının kuzeyinde yer alan dağ sıralaması ve tepeleri üzerine kurulduğu, ülkede bulunan nehirlerin Tuna, Ren ve Ron olduğu belirtilmiştir. Kitapta ayrıca ülkede yer alan şehirler Arev, Bern, Bal, Lüsren, Lozan, Zerin, Sengal, Konşanca, Glaris, Nufşatel, Keza Turgo İskovic Sultur ve İskafoza'dır.³⁸⁸ Avrupa Kıtasında bulunan ülkeler içinde en kapsamlı bilgilerin verildiği devlet Osmanlı Devleti'dir. Osmanlı Devletiyle ilgili bilgi kitapta 27-42 sayfa aralıklarında yer almaktadır. Kitapta ilk olarak Osmanlı Devletinin Avrupa Kıtasındaki komşu ülkelerinin Rusya, Almanya, Macaristan, Dalmaçya, İrilya (Arnavudluk), Bosna, Akdeniz ve Karadeniz olduğu belirtilmiştir.³⁸⁹ Eserin devamında Osmanlı Devletinin Avrupa Kıtasındaki nüfusunun on iki milyon beş yüz bin olduğu, arazi yüzölçümünün yirmi altı bin üç yüz seksen altı fersah olduğu belirtilmiştir.³⁹⁰ Kitapta ülke için önem arz eden ve ülkenin başkenti olan İstanbul şehrinin nüfusu, kuleleri, kaleleri, okulları, camileri, kilise, şehrin nüfusu, şehrin hastaneleri, kütüphane sayıları, han sayıları, fabrikaları, su çeşmeleri, sarayları, şehrin tarihi yapıları ve şehrin ismiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Ancak bu bilgiler tezin 3. Bölümünde ayrıntılarıyla anlatıldığı için burada detaylara girilmemiştir. Eserin devamında Osmanlı Devletinin bir süre başkenti olmuş olan Edirne ve Bursa şehirleriyle ilgili şu bilgiler verilmiştir. Edirne'nin Meriç nehri kenarına Bursa'nın Keşiş Dağı (Uludağ) eteklerine kurulduğu, Edirne şehrinin nüfusunun yetmiş bin olduğu belirtilirken Bursa'nın nüfusuyla ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak Bursa'nın ekonomisiyle ilgili ipek üreticiliğinin önemi üzerinde durulmuştur.³⁹¹ Ayrıca kitapta Osmanlı Devletinin Avrupa Kıtasında yer alan bir başka şehri Selanik'in Tırhala (Makedonya) eyaletinin merkezi olduğu ve şehrin altın madeni bakımından önemine değinilmiştir. Avrupa Kıtasındaki ülkelerle ilgili verilen bu bilgilere ek olarak tamamen Avrupa Kıtasında olmamasına rağmen büyük çoğunluğu bu kıtada yer alan Bükreş, Belgrad ve Vidin şehirlerinin Tuna Irmağı kenarına kurulduğu ve bu sayede ticaret konusunda önem kazandıklarıyla ilgili detaylı

³⁸⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 25.

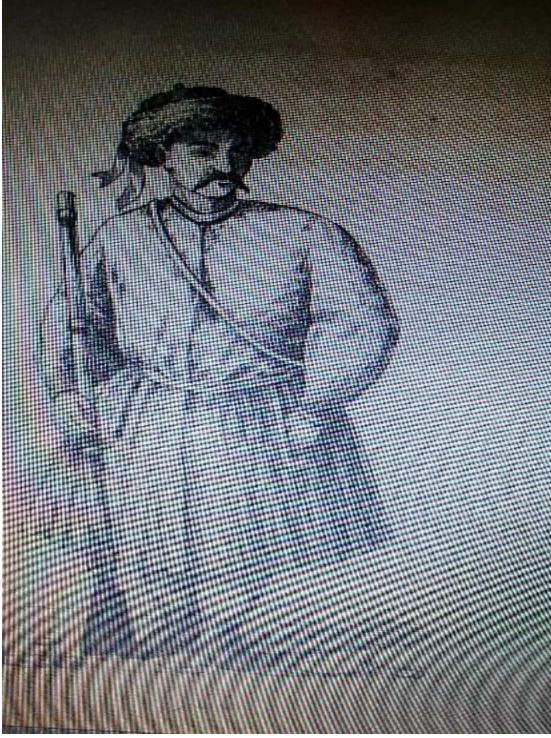
³⁸⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 26.

³⁸⁹ Kamil Sezai, a.g.e., 27.

³⁹⁰ Kamil Sezai, a.g.e., 27.

³⁹¹ Kamil Sezai, a.g.e., 41.

bilgiler verilmiştir.³⁹² Bu başlık altında Osmanlı Devletinin ilmiye, kalemiyye ve askeriyesinde sınıflarında görev yapan kişilerden birer kişinin kıyafeti resmedilmiştir. Kitapta 42-47 sayfa aralıklarında Tuna Irmağının çıkış yeri, ırmağı oluşturan kollar ve ırmağın hangi ülkelerin su ihtiyacını karşıladığıyla ilgili ayrıntılara yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümün sonunda Tuna Nehrinin içinden geçtiği bölgelerden biri olan Tatar topluluğundan bir yerlinin resmine yer verilmiştir.

Resim. 2. Tatar

Kıtayı da etkileyen nehirlerden bir diğeri Nil Nehri'dir. Kitapta Der-Beyan Nil başlığıyla sayfa 47-59'da yer almaktadır. Bu sayfalardan 47'den 52'ye kadar olan kısımda Nil nehrinin çıkış yeri, nehri besleyen kollar, nehrin geçtiği kıtalar, nehrin ülke ve şehirlere olan etkisi, nehrin hangi aylarda taşıp hangi aylarda durgunlaştığı, bu taşıp durgunlaşma olaylarının özellikle Mısır ülkesi başta olmak üzere nehrin yer aldığı şehirlere olan etkisi ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Eserde Nil Nehri'nin anlatıldığı bu kısmın sonunda Avrupa Kıtasında yer alan adalara da değinilip, Girid Adası, Yunan Adaları ve Ege Bölgesinde yer alan adalarla ilgili bilgiler verilmiştir. Kıbrıs Adasıyla ilgili bilgilerde yine Der-Beyan Nil başlığı altında sayfa 52'den 59'a kadar olan kısımda söz edilmiştir. Bu sayfa aralıklarında Kıbrıs Adasını oluşturan on altı kaza (Tuzla,

³⁹²Kamil Sezai, a.g.e., 42.

Lefkoşa, Değirmenlik, Leymosun, Hirsofu, Lefke, Omprfu, Kolan, Omodos, Baf, Girne, Magosa, Karpas, Mesarya, Dağ ve Evdim) ve adanın tarihi geçmişi H.27 Muâviye, H.979 Sultan Selim tarafından adanın feth edildiği yer almaktadır.³⁹³ Eserde adada yetiştirilen ürünlerin arpa, buğday, limon, portakal, üzüm, misket üzüm, zetinyağı, tuz, yün, ipek, pamuk, tütün, balmumu, kendir, keten tohumu, kök boya, acı kavun boyası, çam sakızı, karasakız, tere menti, katran, Ebu cehil karpuzu olduğu açıklanmıştır. Kitapta adanın yer altı kaynakları altın, gümüş, bakır, kurşun, zümrüt, kırmızı yeşim taş, renkli mermer, alçı, tebeşir, yeşil, sarı ve siyah şeklinde verilmiştir.³⁹⁴ Kitapta Kıbrıs Adasında üretimi yapılan beyaz, mavi, yeşil ve siyah renkteki bezin yapısı ve dokuma şekli hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca eserde bu bezin nasıl üretildiğiyle ilgili bilginin Roma kütüphanesindeki kitaplarda bulunduğu, bezin ateşe dayanıklı olduğu ve ipliklerin çam sakızı veya sade sakız ile bir takım otların karıştırılıp kâğıt yapıldığı belirtilmiştir. Kâğıt yapım aşamalarının anlatıldığı kitapların Paris kütüphanesinde bulunduğu, son olarak adada bez fabrikalarının varlığı ve bu fabrikalar sayesinde bezlerin Kıbrıs basması adıyla ünlendiği de kitapta yer almaktadır.³⁹⁵ Avrupa Kıtasında yer alan bir başka devlet Yunanistan'dır. Bu devlet ile ilgili bilgi kitapta sayfa 60-61'de yer almaktadır. Kitapta ülkenin arazi yüzölçümünün iki bin dört yüz otuz fersah, nüfusunun bir milyon üç yüz bin, ülkenin havasının ılıman, arazi yapısının verimli, başkentinin Atina, adalarının Şire ile Eğriboz olduğu ve son olarak Orib Köprüsü ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Son olarak Yunanistan'ın felsefi yönden gelişmişliğine de değinilmiştir.³⁹⁶ Bu başlık içinde yerli bir Yunanlının kıyafetinin resmedildiği görülmektedir. Avrupa Kıtasında yer alan ülke olmayan ancak ayrı bir başlık altında incelen bölge Cezayir-i Seb'a'dır. Yedi adadan oluşan bu devlette yer alan adalar Korfu, Paksus, Sentimud, Tenaki, Kefalonya, Zante ve Çuka isimleri tek tek sıralanmıştır. Ayrıca devletin nüfusunun iki yüz yirmi bin olduğu bunlardan bir kısmının Yunan milletinden Rum bazılarının da Yahudi olduğuna değinilmiştir.³⁹⁷ Bu bölümün sonunda yerli bir Sudanlının resmine yer verilerek bu bölge insanının kıyafetiyle ilgili bilgi sahibi olunması sağlanmıştır.

³⁹³ Kamil Sezai, a.g.e., 53.

³⁹⁴ Kamil Sezai, a.g.e., 54-55.

³⁹⁵ Kamil Sezai, a.g.e., 55-56.

³⁹⁶ Kamil Sezai, a.g.e., 60-61.

³⁹⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 61.

4.5. KITA-İ ASYA

Kıtayla ilgili bilgiler kitapta 61-64'de anlatılmıştır. Eserde Asya Kıtası tek bir başlık olarak ele alınmış ve kıta içinde yer alan ülkelerle ilgili bilgiler bir iki satırı geçmeyecek şekilde verilmiştir. Avrupa Kıtasındaki gibi kıta ana başlık ve kıtada yer alan ülkeler alt başlıklar halinde ele alınmamıştır. Kitapta ilk olarak Asya Kıtasının dünya üzerindeki konumundan bahsedilmiştir. Eserde kıtanın kuzeyinde kutupların (Kuzey Buz Denizi), güneyinde Hint Okyanusu, doğusunda Pasifik Okyanus'u, güneybatısında Avrupa Kıtasındaki Rusya, Osmanlı Devleti, Akdeniz, Mısır, Kızıl Deniz ve Süveyş Denizinin var olduğu belirtilmiştir.³⁹⁸ Kitapta kıtada yetiştirilen ürünler buğday, çay, pirinç ve üzüm, yer altı madenleri de altın, gümüş, kıymetli taşlar, inci ve fildişi olarak sıralanmıştır. Yazar, Asya Kıtasında yer alan hayvan türlerine de değinip bölgede çokça bulunan hatta ana vatanı bu bölge olan filin aynı zamanda Afrika Kıtasında da bulunduğunu belirtmiştir. Eserde kıtadaki diğer bir hayvan türü olan balina balığıyla ilgili detaylar verilmiştir. Şöyle ki balina balığın denizdeki en büyük balık olduğu, maymun gibi oyunlar oynadığı, otuz kişinin gece-gündüz yiyebileceği eti yediği ve son olarak balığın arka ile boyun kısımlarında bulunan dişlerle her türlü ağırı kaldırabildiği ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Kıtada yer alan diğer bir hayvan Acemistan (İran) ile Hindistan'da bulunan yaldızlı kuş diye adlandırılan kuş türüdür.³⁹⁹ Kıtada bulunan insanların renkleriyle ilgili detayların anlatıldığı kitapta insanların bazılarının siyah renkte bazılarının beyaz renkte olduğu belirtilmiştir. Eserde bölgede yaşayan insanların bazılarının tembel olduğu ancak dağda yaşayan ve Tatarların çalışkan olduğu bilgileri sıralanmıştır. Kıtayla ilgili verilen bilgilerden bir diğeri bu kıtanın Hz. Âdem'in gökten indiği yer olduğu bilgisidir. Kaynakta kıtada yer alan göl, nehir ve ırmaklarla ilgili bilgi verilmiştir. Kıtanın en büyük gölünün Merkasbin olduğu ve bu gölün Hazar Denize döküldüğünü belirtilmiştir. Kıtada yer alan nehirler şunlardır; Osmanlı Devletinin Asya Kıtasında bulunan Dicle ve Fırat, Hindistan'daki Ganj, Tataristan'da bulunan Obi, Lena ve Jinjan'dır. Kıtada yer alan ırmaklar; Çin'de bulunan Huan veya Sarı Irmak, Keyang yahut Mai'dir. Kıtada yer alan adalarda şöyle sıralanmıştır: Arabistan, Acemistan, Gürcistan, Büyük Tataristan, Çin, Moğol, Hint ve Hindistan Denizi adaları, Kanada,

³⁹⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 61-62.

³⁹⁹ Kamil Sezai, a.g.e., 62.

Filipin adaları, Maldiv, Maluk, Seylan (Serindib)'dir.⁴⁰⁰ Kıtada yer alan ve bilinen şehirler şöyle verilmiştir. Osmanlıda Ankara, Bursa, İzmir, Arabistan'da Mekke, Medine ve Moha, Acemistan'da Tahran, İsfahan, Çin'de Pekin, Kanton, Nakin, Moğolda (Babürlüler) ise Delhi'dir.⁴⁰¹ Bu şehirlerden Acemistan ülkesinin başkenti olan Tahran üzerinde durulmuş, şehrin nüfusunun kırk bin ve şehirde büyük bir sarayın olduğu anlatılmıştır. Kitapta kıtada bulunan Çin Devletinin başkentinin Pekin ve başkentin nüfusunun bir milyona yakın olduğu belirtilmiştir. Eserde Çin'de mürekkep, Çin tabağı, çay ve Çin tasviri oyuncaklar üretildiği anlatılmıştır.⁴⁰² Asya Kıtasının anlatıldığı bu bölümde iki resme yer verilmiştir. Bunlardan biri Tunuslu diğeri bir Hintlidir.

Resim. 3. Hintli

4.6. AFRİKA BEYÂNINDADIR

Afrika Kıtasıyla ilgili bilgi kitapta sayfa 64-67'de verilmiştir. Eserin bu bölümünde Afrika Kıtasının dünya üzerinde yer alan üçüncü büyük kıta olduğu, kıtanın

⁴⁰⁰Kamil Sezai, a.g.e., 63.

⁴⁰¹ Kamil Sezai, a.g.e., 63-64.

⁴⁰² Kamil Sezai, a.g.e., 64.

Asya Kıtasına göre küçük Avrupa Kıtasına göre büyük ve kıtanın büyük bir yarım ada şeklinde olduğu belirtilmiştir. Kitapta kıtanın, Süveyş Kanalı yardımıyla Asya kıtasına bitişik olduğu, kıtanın kuzeyinde Avrupa, güneyinde Okyanusya, doğusunda Asya, batısında Yeşil Burun Adaları, Amerika ile Atlantik Okyanusunun olduğuna yer verilmiştir.⁴⁰³ Eserde Afrika Kıtasıyla ilgili daha çok genel bilgi verilir, kıtada yer alan ülkeleri tek tek ele alınmayıp bu başlık altında ülke ve şehirlerle ilgili birer ikişer cümle açıklama yapılmıştır. Kitapta kıtanın hava durumu ve arazi yapısıyla ilgili bilgi verilir, kıtada havanın sıcak, arazi yapısının çok da verimli olmadığı ve sahil bölgelerinin kumluk olduğu anlatılmıştır. Kaynakta kıtada yetiştirilen ürünler şöyle sıralanmıştır; pirinç, darı, mısır, baharat ağaçları, üzüm, boya ağaçları, ceviz ve hurmalık ağaçlarıdır. Bunlara ek olarak kitapta kıtada yer alan madenler kurşun, demir, gümüş, altın, barut yapmaya yarayan ham madde ve mermer olarak belirtilmiştir.⁴⁰⁴ Eserde kıtada yer alan hayvan çeşitliliğine de değinilip bunların aslan, kaplan, maymun, deve kuşu, tufi (Papağının bir türü), deve, pars (Leopar), timsah, himâr (erkek eşek), fil, gergedan ve son olarak da zebra olduğu açıklanmıştır. Sıralanan hayvanlar içinden eserde zebra ile ilgili daha detaylı bilgilere yer verilir, bu hayvanın dört ayaklı cinsinden bir hayvan türü olduğu, hayvanın geyiğe benzediği, erkek zebranın bir hattının sarı bir hattının siyah ve kadın zebranın da bir hattının siyah bir hattının beyaz olduğu detaylarıyla anlatılmıştır.⁴⁰⁵ Kitabın bu bölümünde Nil Nehriyle ilgili bilgi verilir nehrin Afrika Kıtasına olan etkileri üzerinde durulmuştur. Kitapta kıtada yer alan önemli ülkeler; Mısır, Berberîye, Sudan, Kongo, Kafreri(?), Habeş ve Nubya'dır. Bu ülkelerde yer alan şehirlerden ilki Mısır'da yer alan İskenderiye şehri olduğu belirtilmiştir. Eserde İskenderiye şehrinin nüfusunun otuz bin olduğu belirtilmiştir. Bölümün devamında İskenderiye şehrinde bulunan tarihi eserler, Anfi tiyatro binası, (95 x 30 = 2.850 cm = 28,5 m) yüksekliğinde binalar, Dikili Taş ve değişik sütunlardır.⁴⁰⁶ Kitapta Mısır'ın başkenti olan Kahire üzerinde de durulup, şehrin Nil Nehrinin kenarına kurulduğu ve şehrin nüfusunun iki yüz bin olduğu bildirilmiştir. Eserde şehirle ilgili son olarak Kahire'nin kervanlarıyla bilindiği ve bu kervanların çok olma nedeninin kiminin ticaret kiminin de hac vazifesi nedeniyle bu şehirden geçmeleri olarak açıklanmıştır. Kaynakta kıtada bilinen diğer şehirlerin Trablusgarb, Tunus, Marakeş ve Cezayir'in olduğu

⁴⁰³ Kamil Sezai, a.g.e., 64.

⁴⁰⁴ Kamil Sezai, a.g.e., 65.

⁴⁰⁵ Kamil Sezai, a.g.e., 65.

⁴⁰⁶ Kamil Sezai, a.g.e., 66.

belirtirken bu şehirlerle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Kitabın bu bölümün sonlarında kıtada yer alan nehirler Mısır'ın su ihtiyacını karşılayan Nil, Senegal ve Sudan'dan geçen Niraj, Zir Vezanbis yahut Kuvama şeklinde belirtilmiştir.⁴⁰⁷ Bu bölümün içinde üç resme yer verilmiştir. Bunlardan biri İranlı, ikincisi Çinli ve üçüncüsü Dağıstanlı'dır.

Resim. 4. Çinli

4.7. AMERİKA KITASI

Amerika Kıtasıyla ilgili bilgi kitapta sayfa 67-70'de yer almaktadır. Bu bölümün girişinde Amerika Kıtasının dünyanın dördüncü kıtası olduğundan bahsedip devamında Amerika'nın M.1492'de Kirostof Kolom tarafından keşfedildiğine değinilmiştir. Eserde kıtanın güney ve kuzey olarak ikiye ayrıldığı ve bu iki tarafın Panama kanalı vasıtasıyla bağlandığı belirtilmiştir.⁴⁰⁸ Bölümün ilerleyen sayfalarında Kuzey Amerika'da yer alan ülkeler; Meksika, Kaliforniya, Kanada, Birleşik Amerika, Koba Adası, Santadominga ve Antil Adaları şeklinde sıralanırken Güney Amerika'daki ülkeler Peru, Paragay, Şili,

⁴⁰⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 67.

⁴⁰⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 67.

Macella, Brezilya ve Amazon şeklinde sıralanmıştır.⁴⁰⁹ Kitapta Peru ile ilgili bilgiler verilip, ülkede altın ve gümüş ihracatının olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁰Eserde Amerika Kıtasında bilinen ülkeler ve bu ülkelerdeki şehirler şöyle sıralanmıştır: Meksika Cumhuriyetinin başkenti olan Meksiko ve ülkede yer alan diğer şehirler Lima, Keno, Kosko ile Birubik, Amerika'nın başkenti Filadelfiya, Kanada'nın başkenti Kubik, Brezilya'nın başkenti Ribocenirolur.⁴¹¹Eserde sıralanan bu şehirlerden bazıları hakkında detaylar verilmiştir. Bunlardan ilki Filadelfiya şehridir. Kitapta, Şehrin nüfusunun iki yüz bin olduğu belirtilmiştir. Eserde, şehirde bulunan halkın tek bir ırktan olmayıp birçok ırktan oluştuğu bunlardan bir kısmının Avrupalı ve bir kısmının zenci olduğuna yer verilmiştir. Son olarak şehirde yaşayan Avrupalıların dillerinin İngilizce olduğuna da eklenmiştir.⁴¹² Kitapta üzerinde durulan diğer bir şehir Brezilya'nın başkenti olan Ribojanirolur. Kitapta, şehrin nüfusunun elli bin olduğuna ve şehirde bulunan liman sayesinde Brezilya Devletinin ticari öneminin arttığı belirtilmiştir.⁴¹³ Başlık altında kıtanın hava olayları üç kısma ayrılarak ele alınmıştır. Eserde ilk olarak Kanada Devletinin Kuzey tarafının soğuk, ikinci Brezilya ile Paragay Devletlerinin bulunduğu konumun orta dereceli ve üçüncüsü Kastil yani İspanya ile Antil Adalarının bulunduğu konumun havasının sıcak olduğuna belirtilmiştir.⁴¹⁴ Kıtanın arazi yapısıyla ilgili bilgilerin verildiği kitapta, kıtanın arazisinin düzleştirilmesi ve bakımının yapılması akabinde verimli olacağı belirtilmiştir. Kitapta Amerika kıtasındaki ticari ürünler şöyle sıralanmıştır; kahve, şeker, gümüş, kıymetli taşlar, kereste, tütün, altın, kakao, civid, boya ağacı ve kürktür.⁴¹⁵Kaynakta kıtada yer alan hayvanlar üzerinde pek durulmamış yalnız kolibri⁴¹⁶ isimli kuşla ilgili detaylara girilmiştir. Öyle ki kitapta kolibri isimli kuşun tüylerinin kıymetli taşlarla süslenip küpe yapımında kullanıldığı bu küpelerin çok

⁴⁰⁹ Kamil Sezai, a.g.e., 67-68.

⁴¹⁰ Kamil Sezai, a.g.e., 67.

⁴¹¹ Kamil Sezai, a.g.e., 68.

⁴¹² Kamil Sezai, a.g.e., 68-69.

⁴¹³ Kamil Sezai, a.g.e., 68.

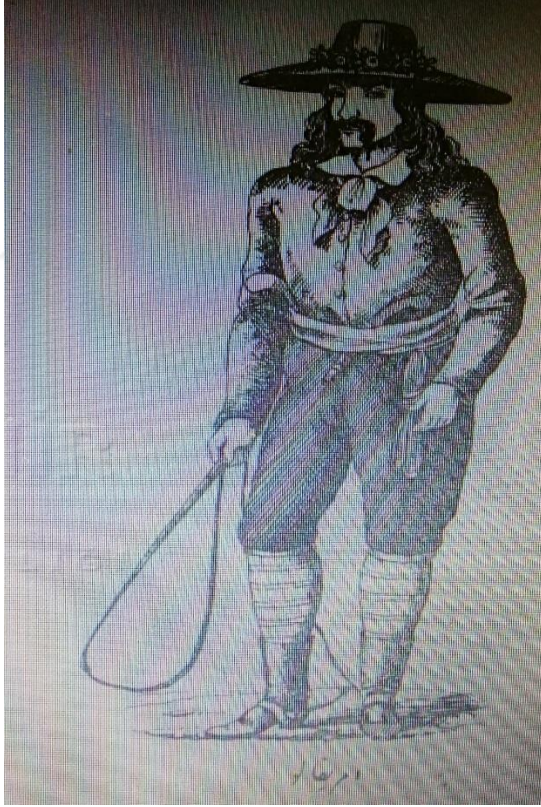
⁴¹⁴ Kamil Sezai, a.g.e., 68-69.

⁴¹⁵ Kamil Sezai, a.g.e., 69.

⁴¹⁶ Kolibri (Sinek) Kuşu: Hızlı hareketleri ve değerli taşları andıran tüyleriyle kolibriler birer et, tüy ve havai fişek karışımı gibi duruyor. Kolibriler yalnızca Amerika kıtasında yaşıyor. Güney Alaska'dan Tierre del Fuego'ya kadar uzanan bölgede bilinen 320 kadar tür var. Bunları 27 tanesi oldukça yaygın yakut boyunlu kolibri dâhil Amerika Birleşik Devletleri'nde gözlemlenmiş, Kolibri çeşitliliğinin merkezi, 290 türün alçak kesimlerdeki yağmur ormanları, dağların tepesindeki bulut ormanları ve bu ikisi arasındaki tüm ekosistemlerdeki yaşadığı kuzey Andlar.

http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/temmuz_2017/ucus-dersi/3902 (Erişim Tarihi:29.06.2017).

değerli olduğu ve kıtadaki kadınlar tarafından kullanıldığına yer verilmiştir.⁴¹⁷ Eserde ülkeyi oluşturan insan topluluğu hakkında şu bilgiler verilmiştir. Birinci topluluğun Avrupalı, ikinci topluluğun Melez (Avrupalı-Amerikalı), üçüncü topluluğun Afrikalı ile Asyalı ve dördüncü topluluğun da Vahşi Amerikalı denilen yerli Amerikalı (Kızılderililerin) olduğu açıklanmıştır. Kitapta ülkede bulunan toplulukların kiminin esmer (zenci) kiminin de kırmızı olduğu belirtilmiştir.⁴¹⁸ Esmer olan insan ırkının mısır buğdayıyla Hind buğdayını ürettiklerine değinilmiştir.⁴¹⁹ Amerika Kıtası başlığı altında son olarak kıtada yer alan nehirler San Loran, Misisi, Plata, Peru ve Amazon şeklinde verilmiştir. Bu nehirlerden Amazon Nehri üzerinde durulmuş nehrin dünya üzerindeki en büyük nehir olduğu bu nehrin sahilinde silahlı kadınlar ve korsanların var olduğu belirtilmiştir.⁴²⁰ Bu bölümde iki resme yer verilmiştir bunlardan biri Amerikalı diğeri Vahşi Amerikalı'dır.

Resim. 5. Amerikalı

⁴¹⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 69.

⁴¹⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 69-70.

⁴¹⁹ Kamil Sezai, a.g.e., 70.

⁴²⁰ Kamil Sezai, a.g.e., 70.

4.8. CEZAYİR BAHİRİ MUHİT BEYÂNINDADIR

Cezayir Bahri Muhit olarak ayrı bir başlık altında incelenen bu bölüm kitapta sayfa 70-72’de yer almaktadır. Eserde bölgenin dünya üzerinde Batı Hint Okyanusu ve Amerika boyunca uzanan yerde bulunduğu belirtilmiştir. Bölümün başında adaların ilk olarak karaya bağlı olduğu, bunu da bölgede yaşanan volkan patlaması malzemesinin hem karada hem de adalarda yer alması sonucu öğrenildiği belirtilmiştir. Daha sonra bölgede yaşanan deprem sonunda bölgenin yani adaların karadan ayrıldığı açıklanmıştır.⁴²¹ Eserde bölgeyi oluşturan büyük ve önemli adalar Antil Adaları, Bahama ve Bermud olarak belirtilmiştir. Kitapta Antil Adalarının havasının sıcak olduğu bu sıcaklığa rağmen tütün, kakao, çivit (mavi boya yapımında kullanılan bir tür boya.), pamuk ve şekerin üretiminin yapıldığından bahsedilmiştir.⁴²² Bahama Adalarıyla ilgili de bilgilerin verildiği kitapta, bölgenin havasının güzel, arazisinin verimli olduğundan söz edilmiştir. Baham Adasıyla ilgili verilen bilgilerin devamında adada yedi yüz adet küçük adanın bulunduğu bu yedi yüz adadan yalnız yedisinin düz diğerlerinin kayalık şeklinde olduğu açıklanmıştır.⁴²³ Eserde üçüncü önemli ada olan Bermud Adalarıyla ilgili bilgi verilip, adada dört yüz adet küçük adanın olduğu bu adaların küçük, ırsız ve verimli olmadığı belirtilmiştir.⁴²⁴ Kitapta özellikleri tek tek açıklanan bu adalardan ayrı olarak bölgede bulunan irili ufaklı diğer adalarla ilgili de bilgiler sıralanmıştır. Bunlardan Okyanusya’nın Batı Hint tarafında büyük ve bilinen bin adede yakın adanın var olduğu, bu bin adet adadan Laked Biyu isimli ada hariç diğerlerinin küçük olduğu belirtilmiştir. Kitapta ayrıca Maldiv Adalarında yaşanan gelgit olaylarının varlığından burada insanların yaşayabildiği belirtilip, adada ceviz ağacı, salyangoz ve diğer deniz ürünlerinin varlığına değinilmiştir. Maldiv Adalarıyla ilgili verilen bilgilerin sonuna deniz ürünlerinin Hindistan’da para yerine kullanıldığı da eklenmiştir.⁴²⁵ Kitapta diğer bir ada olan Seylan (Serendib) Adası üzerinde durulup adanın büyük ve güzel olduğu belirtilmiştir. Eserde Seylan Adasının ticari bakımdan önemli olduğu, adada kıymetli taş ve incinin bulunduğu, adada ceviz ağacı ile tarçın ormanlarının yer aldığı açıklanmıştır. Ayrıca adada dört ayaklı hayvan türleriyle, fil, pars, yaban öküzü, beygir, yılan, balık ve kuşun var olduğu da açıklanmıştır. Kitapta

⁴²¹ Kamil Sezai, a.g.e., 70.

⁴²² Kamil Sezai, a.g.e., 71.

⁴²³ Kamil Sezai, a.g.e., 71.

⁴²⁴ Kamil Sezai, a.g.e., 71.

⁴²⁵ Kamil Sezai, a.g.e., 71.

Seylan Adasıyla ilgili verilen bilgilere son olarak adanın başkenti olan Kandy şehrinde eski dönemlerden kalma saray, sütun, heykel ve oyma taştan yapılmış köprülerin varlığı da eklenmiştir. Ancak bu heykel, saray ve sütunların isimleri ve özellikleriyle ilgili herhangi bir bilgi kitapta yer almamaktadır. Kitabın son satırlarında adalardan bazılarının İngiltere ve Hollanda'nın sömürgesi altında oldukları belirtilmiştir.⁴²⁶ Bu bölümün içinde bir Flemenklinin resmine yer verilmiştir.

4.9. İKİ NEHİR TUNA VE NİL NEHRİ KARŞILAŞTIRILMASI

Tuna ve Nil nehirleriyle ilgili bilgiler kitapta Avrupa Kıtası başlığı altında iki ayrı alt başlık olarak verilmiştir. Bu alt başlıkların sayfa numaraları ve nehirlerin genel özellikleri yukarıda verilmiştir. Bu başlık altında Tuna ve Nil nehirleri karşılaştırılmalı olarak ele alınıp daha öznel özellikleri üzerinde durulacaktır.

İlk olarak Tuna ve Nil Nehirlerinin buldukları konumlar ele alınacak olunursa kitapta, Tuna Nehrinin Avrupa Kıtasında bulunduğu⁴²⁷ ve bu kıtada bulunan (Volga Nehri birinci) ikinci büyük nehir özelliği taşıdığı, Nil Nehrinin ise Afrika Kıtasında bulunduğu ve kıtanın en büyük nehirlerinden biri olduğu belirtilmiştir.⁴²⁸ Eserin ilerleyen sayfalarında iki nehrin çıkış noktaları, izledikleri yol güzergâhları ve varış noktaları ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Şöyle ki kitapta Tuna Nehrinin çıkış noktasının Budin (Budapeşte)'deki Şato Dikrizburg ve Kara Balkan ismi verilen bölgedeki Berigaş ve Beriş çaylarının birleştiği yer olarak belirtilmiştir.⁴²⁹ Eserde Nil Nehrinin çıkış yerinin tam olarak bilinmediği ancak Habeşistan'ın tahmin edildiği yazılmaktadır.⁴³⁰ Kitapta Tuna Nehrinin çıkış noktasında denize ulaşmaya kadar beş yüz saat yol kat ettiği ve bu yol güzergâhı üzerinde Tuna Nehrine yüz yirmi adet büyük çayın karıştığı belirtilip ve nehrin son olarak Karadeniz'e döküldüğü açıklanmıştır. Eserde Nil Nehrinin ise çıkış noktasından denize ulaşmaya kadar kat ettiği yolun yüz elli saat olduğu ve bu yol güzergâhı üzerinde nehrin sekiz uçurum ve Zellata isimli yerdeki yüksekliği (40 x 30 = 120 cm = 12 m)'yi bulan kayalıklardan uçuruma döküldüğü ve son olarak Akdeniz'e ulaştığı belirtilmiştir. Nehirlerin çıkış noktaları izledikleri yol güzergâhları ve son buldukları noktalara değinildi. Bunlardan ayrı olarak nehirleri

⁴²⁶ Kamil Sezai, a.g.e., 71-72.

⁴²⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 42.

⁴²⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 47.

⁴²⁹ Kamil Sezai, a.g.e., 42-43.

⁴³⁰ Kamil Sezai, a.g.e., 47.

besleyen kollar hakkında ise kitapta şunlar yer almaktadır. Kitapta, Tuna Nehrinin denize ulaşma yolunun bir farklısı da şöyle anlatılmıştır. Eserde ilk olarak nehrin batıdan doğuya doğru aktığı ve nehrin Bavyera, Nemçe, Macaristan, Belgrad, Semendire, İpek, Ahram, Byrze Palankası, Filordin, Vidin, Akçar, Lüvm, Rahova, Niğbolu, Zıştovi, Ruscuk, Tutrakan, Slistre, Hırsova, Maçin, İskaça ile Tokça iskelelerinden geçerek üç adet boğaza (Senne Boğazı, Hızır İlyas Boğazı ve Eski Kili Boğazı) ayrılıp Karadeniz'e döküldüğü belirtilmiştir. Kitapta ayrıca bu boğazlardan ayrı olarak Eflak, Boğdan ve Rusya'da bulunan Tımar Abad ve İsmail isimli boğazların da nehri oluşturan boğazlar olduğu eklenmiştir.⁴³¹Eserde Nil Nehrinin denize ulaşma güzergâhı üzerinde nehri besleyen üç kol hakkında bilgi verilip, birincisinin Beyaz Nil, ikincisinin Mavi Nil ve üçüncüsünün Tekaze Nehri olduğu açıklanmıştır. Verilen bilgilere ek olarak bu kolların kaçar saat yol alıp nereye ulaştığıyla ilgili de şunlar söylenmiştir. Beyaz Nil ve Tunfa sularının zencilerin su ihtiyacını karşılayıp kendilerine eklenen sularla birleşip elli saat mesafede bir su bulup orayı beslediği (bu suyun ismiyle ilgili bilgi verilmemiştir.) ancak burayla sınırlı kalmayıp Dembiya Gölünü geçerek Beyaz Nil, Tekaze ve birçok çayla beraber Nil'e karıştığı belirtilmiştir. Kitapta Nil'e karışan bu suların Habeşistan'dan gelip Nuba ve Mısır'ı geçerek yedi kola ayrıldıktan sonra Akdeniz'e döküldüğüne yer verilmiştir. Eserde nehrle ilgili verilen bilgiye son olarak nehrin denize dökülen yedi kolundan ikisinin Dimyad ve Reşid önünden geçtiği de eklenmiştir.⁴³²

Kitapta ayrıca bu iki nehrin bulunduğu ülke ve şehirlere olan ekonomik katkısıyla ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Eserde ilk olarak Tuna Nehrinin üzerinde kayık ve ticari gemilerle ticaret yapıldığından bahsedilip, nehri besleyen limanlardan biri olan Tulça'da ticari gemi yapımının olduğu belirtilmiştir.⁴³³ Nil Nehri'nin ülke ve şehirlere olumlu etkisi ise ticari değil daha çok zirai anlamda olmuştur. Kitapta özellikle Nil Nehrinin Dimyad ve Reşid bölgelerinin önünden geçtiği ancak bu geçme sürecinde Haziran'ın 13'nden Eylül'ün on yedisine kadar olan zaman diliminde nehrin taşıdığı ve bu taşma suyundan yararlanmak için cetvellerin yapıldığı anlatılmıştır. Bölümün devamında bu bölgede yapılan cetvellerin sayısının yüzden fazla olduğu belirtilirken ancak bunun biraz abartı olacağı da açıklanmıştır. Eserde sözü edilen bu cetvellerden

⁴³¹Kamil Sezai, a.g.e., 43.

⁴³² Kamil Sezai, a.g.e., 50-51.

⁴³³ Kamil Sezai, a.g.e., 44.

birinin Mısır valisi Mehmet Ali Paşa önderliğinde bölgedeki şeyhlerinde yardımıyla yaptırılan Mahmudiye isimli cetveldir. Bu cetvelin uzunluğunun yirmi beş saat olduğu ve geçtiği yerlerdeki köylünün su ihtiyacını karşıladığı belirtilmiştir. Cetvellerle ilgili verilen son bilgi ise cetveller sayesinde Mısır’da zirai anlamda verimin arttığı ve nehrin taşmadığı yıllarda bölgenin zirai veriminin azaldığıdır.⁴³⁴

Kitapta Tuna Nehrinin derinliğinin bölgeden bölgeye göre değiştiği kimi yerde üç buçuk arşından on beş arşına kadar arttığı belirtilirken⁴³⁵ Nil Nehrinin derinliğiyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Eserde bu iki nehrde bulunan hayvan türleriyle ilgili de bilgi verilmiştir. Tuna Nehrinde Morina, Mersin, Sazan, Yayın ve Çıka balıklarının buluşu bu balıklardan Morina balığının küçüklerinin havyar yapıp tüketildiği büyüklerinin ise tuzlanıp satıldığı belirtilmiştir.⁴³⁶ Kitapta Tuna Nehrinde bulunan diğer balık türlerinden Yayın balığının da küçüklerini yiyip büyüklerini sattıklarını belirtip, Çıka balığının ise diğer balıklara göre daha lezzetli olduğu açıklanmıştır.⁴³⁷ Eserde Tuna Nehrinde bulunan diğer hayvan türleriyle ilgili herhangi bir bilgi yer almazken Nil Nehrinde bulunan hayvan türleri; timsah, denizaygırı ve balık olarak belirtilmiştir. Ancak kitapta bu balıkların türlerinin ismiyle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Kaynakta hayvan türleriyle ilgili verilen bilgilere ek olarak yılın belli dönemlerinde Nil Nehrinde yaşanan gel-git olayları sonucunda nehrde var olan hayvanların telef olduğu ve bölgede çeşitli hastalıklara neden olduğu da eklenmiştir. Özellikle nehrin geri çekildiği bölgelerde telef olan hayvanların yeryüzüne çıkıp bir süre sonra bölgede veba hastalıklarına neden olduğu belirtilmiştir. Yaşanan bu durumun bir benzerinin Ganj Nehri kenarında yaşandığı da eklenmiştir. Eserde Ganj Nehri kenarına bulunan bataklıkların kolera hastalığına neden olduğu açıklanmıştır.⁴³⁸

Kitapta ayrıca Tuna Nehrinin Asya ve Afrika Kıtalarında geçtiği şehirler şöyle sıralanmıştır; Kahire, İskenderiye, Trablusgarb, Tunus, Halep, Şam, Müsul, Erzurum, İzmir, Filibe, Çirmen, Bosna, Mebsaba (?), Yanya, Arnavutluk ve Sırp.⁴³⁹ Ancak Nil Nehrinin geçtiği ülke ve şehirler böyle tek tek sıralanmayıp sadece Mısır’ı etkilediği üzerinde durulmuştur.

⁴³⁴ Kamil Sezai, a.g.e., 49-50.

⁴³⁵ Kamil Sezai, a.g.e., 44.

⁴³⁶ Kamil Sezai, a.g.e., 44-45.

⁴³⁷ Kamil Sezai, a.g.e., 45.

⁴³⁸ Kamil Sezai, a.g.e., 50.

⁴³⁹ Kamil Sezai, a.g.e., 45.

Tuna Nehriyle ilgili bilgilerin verildiği bölümün sonlarında Mısır ülkesi üzerinde durulmuştur. Mısır ülkesinin sıcaklığının kaç derece olduğu ve ülkede yetiştirilen ürünler üzerinde durulmuştur. Şöyle ki Mısır'da gündüzleri sıcaklığın batıda doğuya doğru gidildikçe beş dereceden on dereceye, kuzeyden kuzeye doğru gidildikçe sıcaklığın on iki dereceden otuz iki dereceye kadar arttığı açıklanmıştır. Eserde Mısır ülkesinin havasının çoğunlukla sıcak olduğu, kuzey ve güney rüzgârlarıyla ülkedeki kumların havalandığı ve bu olayın bölge halkında göz hastalıklarına neden olduğu belirtilmiştir. Kitabın bu bölümünde Mısır'da yağmurun çok az yağdığı ancak Mısır'a bağlı İskenderiye şehrine Eylül'den Nisan'a kadar yağmurun yağdığı ve İskenderiye'den Nil'e doğru şehrin sıcaklığının yirmi beş dereceden kırk dereceye kadar çıktığı eklenmiştir.⁴⁴⁰Tuna Nehriyle ilgili bilgilerin verildiği bölümün sonlarında ise Mısır'da yetiştirilen ürünler şöyle sıralanmıştır: buğday, arpa, pirinç, pamuk, bakla, mercimek, hardal, keten, anason, bamyas, patlıcan ve kabak.⁴⁴¹Ancak Nil Nehri başlığı altında Mısır ülkesiyle ilgili detaylı bilgiye yer verilmemiştir. Son olarak Nil Nehrinin altı ay kadar durağan altı ay kadar da bulanık olduğuna yer verilirken, nehrin taşmadan önceki üç ay evvel suyun renginin yeşilimsi ve suyun içinde böcek olduğu belirtilmiş ve bölge halkının bu suyu süzerek içtiğine değinilmiştir.

4.10. GÜNÜMÜZ ORTAÖĞRETİM COĞRAFYA DERS KİTAPLARINDA BÖLGELER VE ÜLKELER

Muhtasar Coğrafya-yı Musavver isimli kitapta Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Okyanusya kıtaları tek tek ele alınıp ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Kitapta, Avrupa Kıtasında yer alan ülkeler alt başlıklar halinde tek tek ele alınıp ülkelerin başkentleri, şehirleri, nüfusları, yüzölçümleri, dağları, nehirleri, gölleri, yetiştirilen ürünleri ve hayvan türlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca kitapta bazı ülkelerde yaşayan kişilerin resimlerine yer verilmiştir. Bu resimlerle bölge halkının kıyafetleri hakkında bilgi sahibi olunması sağlanmıştır. Bu başlık altında ise günümüz ortaöğretim okullarında okutulan coğrafya kitaplarında kıtaların Bölgelerin ve Ülkelerin ele alınış şekli anlatılacaktır.

⁴⁴⁰ Kamil Sezai, a.g.e., 46-47.

⁴⁴¹ Kamil Sezai, a.g.e., 47.

İlk olarak 9. Sınıf ortaöğretim ders kitabı ele alınacak olunursa bu kitapta 3. Ünite Küresel Ortam: Bölgeler ve Ülkeler başlığı altında bölgeler ile ülkeler Doğal Özelliklerine Göre, Beşeri Özelliklerine Göre, Ekonomik Özelliklerine Göre ve İşlevsel Özelliklerine göre ayrılmıştır. a) Doğal Özellikleri bakımından yeryüzü şekilleri şöyle belirlenmiştir. Dağlık bölgeler; İskandinavya, Himalayalar, Andlar, Kayalıklar ve Alpler. Düz-ovalıklar; Amzon, Ganj, Mississippi, Kongo havzaları ile Doğu Avrupa, Orta Asya, Avusturalya. İklim tipi, bitki örtüsü, su özellikleri (Okyanus, deniz, göl ve akarsular), toprak özellikleri ve doğal afet özelliklerine göre ayrılıp harita üzerinde yer verilmiştir. b) Beşeri Özelliklerine göre bölgeler nüfus, yerleşme, konut yapısı (Ekvatorial Bölgede ahşap, çöllerde kerpiç, volkanik alanlarda taş meskenlerin yapılması), siyasi-askeri, idari, planlama (Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP)), kültür ve dini (İslam Kültür bölgesi, Avrupa Kültür bölgesi vb.) özelliklerine göre bölgelere ayrılmıştır. c) Ekonomik özelliklerine göre ise tarım, sanayi, madenlerine, turizm, serbest ticaret, ulaşım (hava, demir, kara ve deniz yolu) göre ve karma özelliklerine bölgelere göre ayrılmıştır. d) İşlevsel özelliklerine göre bölgeler; mülki idari (il, ilçe ve köy), yerel yönetim, kamu kurumlarının hizmet (Karayolları Genel Müdürlüğü, Orman Genel Müdürlüğü vb.) özelliklerine göre bölgeler ayrılmıştır. Kitabın bu bölümünün sonunda s.201’de İngiltere’nin AB’den ayrılışının nedeni ve ayrılış evreleri hakkında bilgiler verilmiştir. Verilen bu bilgiler günün gazetesinde alınmıştır. Gazete sayfasında alınan bu bilgilerden ayrı olarak Ülkenin başkenti, yüzölçümü, arazi yapısı, dağları, nehirleri ve nüfusuyla ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmiştir.⁴⁴²Görüldüğü üzere günümüz coğrafya kitaplarında bir ülkenin veya şehrin özelliklerini anlatırken Muhtasar Coğrafya-yı Musavver kitabındaki gibi kıtalara ve ülkelere ayırıp da belirtilmemiş ülkeler ve şehirleri taşıdıkları özelliklere göre sınıflara ayrılmıştır.

11. sınıf Ortaöğretim coğrafya ders kitabında sayfa 177-195’de 6. Bölümde Ülkeler ve Uluslararası Örgütler başlığı altında Almanya Devleti, İngiltere, Farklı ülkelerde tarım ve ekonomi ilişkisi, Uluslararası örgütler başlıkları altında bilgiler verilmiştir. Bu kitapta da “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” isimli kitaptaki gibi kıtalar tek tek ele alınmamış ve kıtalardaki ülkeler, nehirler, göller, dağlar, şehirler, halk ve şehirlerin iklim özellikleriyle ilgili bilgiler sıralanmamıştır. Bu kitapta kıtalar ve ülkeler

⁴⁴² İsmail Özdoğan, Kenan Türkez, *Mutlu Karakoç, Ortaöğretim Coğrafya 9.sınıf Ders Kitabı*, (MEB, Basımevine yer verilmemiştir 2017), 190-201.

barındırdıkları özelliklerine göre incelenmiştir. Şöyle ki Almanya Devleti coğrafi özelliklerine göre, İngiltere Devleti sanayileşme sürecine göre, farklı ülkeler tarım ve ekonomik özelliklerine göre ayrılmış ve bunlarla ilgili bilgiler verilmiştir.

Sayfa 185-190 arasında İngiltere Devletinin sanayileşme süreciyle ilgili şu bilgilere yer verilmiştir. Kitapta ilk olarak İngiltere Devletiyle ilgili şunlar sıralanmıştır. “Ülkenin resmi adının Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı olduğu, yüzölçümünün 243.610 kilometre kare, nüfusunun 64.088.222 (2015 ölçümü), yönetim şeklinin Meşruti Monarşi, başkentinin Londra, resmi dilinin İngilizce, dinin Hristiyan, kişi başına düşen milli gelirin 41.200 ABD doları (2015 ölçümü), yıllık nüfus artış hızının %0.54 (2015 ölçümü), şehrin nüfus oranının %82 (2015 ölçümü), okur-yazar oranının %99 (2015 ölçümü)” olduğu belirtilmiştir. Devamında İngiltere Devleti’nin sanayileşme süreciyle beraber ülkede yaşanan değişiklikler 5 alt başlık altında ele alınmıştır. a-) İngiltere’nin Coğrafi Özellikleri: Bu başlık altında İngiltere’nin Avrupa’nın Kuzey Batısındaki Britanya Adaları üzerinde yer aldığı, İngiltere, İskoçya ve Galler’in 1707’de tek bir krallık altında birleştiği, 1801’de Kuzey İrlanda’nın Krallığa katılmasıyla sınırların genişlediği belirtilmiştir. Kitapta ülkenin doğusunda Kuzey Denizi, kuzeyinde Atlas Okyanusu, batısında İrlanda Denizi, güneyinde ise Manş Denizinin olduğu açıklanmıştır. Eserde ülkenin en yüksek noktasının İskoçya’da bulunan 1343 metre yüksekliğindeki Ben Nevis zirvesi olduğuna yer verilmiştir. Ülkenin en büyük ovasının Salsbary Ovası, en uzun nehrinin Thams Nehri olduğu ve bu nehirde ulaşımın yapıldığı belirtilmiştir. Başlık altında Ülkenin iklim özellikleri şöyle belirtilmiş, ülkeye Batı rüzgârının etkili olduğu, yazlarının serin kışlarının ılıman, yıllık yağış miktarını fazla ve düzenli olduğu da eklenmiştir. Kitapta İngiltere’nin nüfus oranı bakımından Avrupa’nın en kalabalık ülkeleri arasında olduğu ve ülkenin genç nüfus oranının az ortalama yaşam süresinin ise uzun olduğu açıklanmıştır. Eserde, ülkede modern yöntemlerle 20 milyon hektarlık alanda tarım yapıldığı eklenmiştir. Bölümde ülkedeki tarım ürünlerinin şeker pancarı, patates, arpa, buğday gibi çeşitli sebze ve meyvelerin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ülkede bulunan hayvancılık sisteminin gelişmiş, et ile süt üretiminin fazla olduğu ve madeni bakımdan ülkede taş kömürünün yaygın olduğu söylenmiştir. Taş kömürünün ülke ekonomisine olan etkisi üzerinde de duran kitap bu maden sayesinde gemi, uçak ve motor yapımı ile dokuma, kimya ve elektronik sanayii kollarının geliştiğine yer verilmiştir. Eserde ülkenin eğitim, sağlık ve turizm hizmetleri bakımından dünyanın gelişmiş ülkeleri arasında yer aldığı

açıklanmıştır. Bölümün diğer bir alt başlığı 1600-1750 yılları arasında ülkedeki yaşanan değişimler: Kitapta bu dönemde coğrafi keşiflerin yaşanması yeni yerlerin keşfedilmesine değinilmiştir. Yaşanan bu gelişmelere İngiltere'nin ayak uydurması kısa zaman sonra denizde hâkimiyeti sağlamasına değinilmiştir. Eserin devamında coğrafi keşiflerle beraber ham maddenin ülkede artması ve bunun da kısa zaman sonra sanayiye geçişi hızlandırdığı belirtilmiştir. Başlık altında ayrıca ülkenin kısa zaman içinde İplik dokumacılığında geliştiği de belirtilmiştir. Bölümün diğer bir başlığı 1750-1850 yılları arasında İngiltere'deki gelişmeler: Bu dönemde İngiltere'nin Hindistan ve Kanada'da kurduğu sömürgecilik sayesinde buralardaki ham maddeyi kendi ülkesine götürdüğü, bu ham madde fazlalığıyla İngiltere de gelişen sanayinin birleştiği açıklanmıştır. Başlığın devamında ham madde ve sanayinin birleşmesi sonucunda ülkenin sanayi bakımından diğer ülkelere göre çok üstün bir konuma geldiği belirtilmiştir. Bölümdeki bir başka başlık 1850-1950 yılları arasındaki gelişmeler: Bu dönemde diğer Avrupa ülkelerinde gelişen sanayinin İngiltere ekonomisine olan olumsuz etkileri anlatılmış ve bu dönemde demir yolu ulaşımının geliştiği eklenmiştir. Bu yüzyılda I. Dünya Savaşının ortaya çıkması ve bu durumun İngiltere Devleti'nin ham madde ihtiyacını karşılayan sömürgelerini kaybetmesine neden olduğu açıklanmıştır. Kitabın devamında İngiltere'nin sömürgelerini kaybetmesinin ülkenin sanayi ve ekonomisini olumsuz etkilediği belirtilmiştir. İngiltere'nin sanayi geçmişinin anlatıldığı son alt başlık ise 1950 ve sonrası başlığıdır. Bu başlık altında II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin ekonomi ve sanayisini toparladığı belirtilmiş ve günümüzde gemi, uçak ve motor yapımı ile dokuma, kimya ve elektronik sanayide çok geliştiği açıklanmıştır.⁴⁴³

⁴⁴³ Oğuz Kırdar, *Ortaöğretim Coğrafya Ders Kitabı 11. Sınıf* (Ankara: Dikey Yayıncılık, 2017),185-190.

Muhtasar Coğrafya-yı Musavver

Mektebi Tibbiyye Tab' olunmuşdur

1270

Fiyat 20 gruşdur

Şeref-rîz⁴⁴⁴ sünûh⁴⁴⁵ ve sudûr⁴⁴⁶ buyrulan emir ve irâde-i isâbet⁴⁴⁷ ade-i hazreti Tacdari mantûk-ı⁴⁴⁸ münîfince⁴⁴⁹ işbu musavver⁴⁵⁰ coğrafya risâlesinin tab' ve neşri mütercimine⁴⁵¹ münhasır⁴⁵² ve mahsûs olub hiçbir kimesnenin tab' etdirmesine ruhsat buyrulmayacağına mübeyyen şerh verildi.

⁴⁴⁴ Şeref-rîz: Şeref veren.

⁴⁴⁵ Sünûh: Akla hatıra gelme, çıkma, zuhur etme, vâki olma.

⁴⁴⁶ Sudûr: Sadrazamlar, kazaskerler.

⁴⁴⁷ İsâbet: Rast gelme, doğruca gidip erişme, yerini bulma, doğru bir fikir söyleme.

⁴⁴⁸ Mantûk: Söylenilmiş, denilmiş, söz, kelâm, nutuk.

⁴⁴⁹ Münîf: Yüksek, ulu, büyük.

⁴⁵⁰ Musavver: Tasvirli, resimli.

⁴⁵¹ Mütercim: Tercüme eden, bir dilden başka bir dile çeviren.

⁴⁵² Münhasır: İnhisâr eden, her yanı çevrili. Yalnız bir kimseye veyâ bir şeye mahsus olan.

Risâle-i Muhtasar Coğrafya

Ma'lûm ola ki fenn-i coğrafyada pek çok kütüb-i mu'tebere⁴⁵³ ve resâil-i⁴⁵⁴ adide telif olunmuş isede anların ekserisi ehl-i kemal kimesne anlayacağı mertebelerde tertîb⁴⁵⁵ ve tasnîf olunmuş olduğundan etfâl ve sûbyanın ekserisinin havsala-i⁴⁵⁶ isti'dâdları⁴⁵⁷ fehmînden âciz olmağla bu âbd-i dâî' mekteb-i tıbbiye hocalarından Kâmil Sezai mücerred⁴⁵⁸ sûbyan-i nev-resîdenin⁴⁵⁹ anlayacağı ve kendisine bir ilim icmâlî⁴⁶⁰ verecek mertebede muhtasar⁴⁶¹ ve müfid⁴⁶² yani yalnız kıtaât-ı âlem ve bilâdın sınır⁴⁶³ ve cihetlerini⁴⁶⁴ ve mahsûlât ve enharını⁴⁶⁵ ve seknesinin⁴⁶⁶ miktarını ve ticaretlerini beyân ve inbâ zımmında lisan-ı Fransevîde tertîb olunmuş bir risâle-i

⁴⁵³ Mu'tebere: İtibarlı, hatırı sayılır, saygın.

⁴⁵⁴ Resâil: Küçük kitaplar, mecmualar, dergiler.

⁴⁵⁵ Tertîb: Dizme, sıralama, hazırlama, düzene koyma.

⁴⁵⁶ Havsala: Anlayış, akıl; zihin.

⁴⁵⁷ İsti'dâd: Bir şeyin kabulüne, kazanılmasına olan tabîî meyil, kabiliyet, anlayışlılık.

⁴⁵⁸ Mücerred: Yalnız, tek.

⁴⁵⁹ Nev-resîde: Yeni yetişmiş, yeni kemal bulmuş.

⁴⁶⁰ İcmâlî: Kısa, toplu.

⁴⁶¹ Muhtasar: Kısa, uzun olmayan.

⁴⁶² Müfid: İfade eden, meramı güzel anlatan.

⁴⁶³ Sınor: Hudut, serhad

⁴⁶⁴ Cihet: Yer, semt.

⁴⁶⁵ Enhar: Nehirler, çaylar, ırmaklar.

⁴⁶⁶ Sekine: Sakin, oturanlar.

Coğrafya bit-tenkih tercüme ve tahrir ve aralıkda yani ekser bilâdm zikri nihâyetinde ol mahallin kendilerine mahsûs olan elbise ve kıyafetlerini taharri⁴⁶⁷ ederek der-dest olunabildiği kadar dahî tersîm ve evveline lisan-ı efrencide⁴⁶⁸ mapmond [Mappemonde/Küre] ta'bîr olunan yani iki pare kürre-i musattaha⁴⁶⁹ tasvîr ve tersîm ve ol cihetle etfâle⁴⁷⁰ bazı mertebe ma'lûmât vermek zımmında tertîb olunmuştur.

Kürre-i Arzın Tarifi Beyânındadır

Fenn-i coğrafya rûy-i zeminin⁴⁷¹ ta'rîf ve tavsîfinden⁴⁷² ibaret olub arz dahî müdevver⁴⁷³ üş-şekil olduğundan kürre tesmiye olunur ve ikiye taksîm ile nısf küre-i şarkî ve nısf kürre-i garbî⁴⁷⁴ teşkil eder ki bir nısf⁴⁷⁵ musattah⁴⁷⁶ kürre diger nısf musattah kürrenin yanına vaz' olundukda ana lisan-ı Efrencide mapmond yani nümâyiş-i⁴⁷⁷ dünya ta'bîr olunur. Pes⁴⁷⁸ rûy-i zemin berre ve bahre yani karaya ve denize taksîm olunur ve ma'lûm olunan kara, deryadan büyük olmayub belki sath-ı⁴⁷⁹ derya kürre-i arzın üç rub'unu⁴⁸⁰ ihâta⁴⁸¹ etmekle

⁴⁶⁷ Taharri: Arama, araştırma, araştırılma.

⁴⁶⁸ Efrenci: Frenklere yani Avrupalılara mensub ve müteallik.

⁴⁶⁹ Musattah: Düz bir yüz üzerinde tersim olunmuş,(uzunluğu ve eni olup, derinliği ve yüksekliği olmayan)

⁴⁷⁰ Etfâle: Tıfıl.

⁴⁷¹ Rûy-i zeminin: Yeryüzü.

⁴⁷² Tavsîf: Vasıflandırma, ilim, bilgi.

⁴⁷³ Müdevver: Yuvarlak, tekerlek, döndürülmüş.

⁴⁷⁴ Garbî: Güneşin battığı tarafa mensub ve müteallik.

⁴⁷⁵ Nısf: Yarım.

⁴⁷⁶ Musattah: Düz, yassı hâle sokulmuş.

⁴⁷⁷ Nümâyiş: Gösteriş, görünüş.

⁴⁷⁸ Pes: Şimdi.

⁴⁷⁹ Sath: Bir şeyin dış tarafı, dış yüzü, yüzey.

⁴⁸⁰ Rub': Dörtte bir, çeyrek, birşeyin dört kısımdan bir kısmı.

⁴⁸¹ İhâta: Etrafını çevirmek, kuşatmak.

Bâkî bir rub⁴⁸² sath-ı zemîn olduğu cümle coğrafıyun indlerinde⁴⁸³ sâbit olmuştur. İş bu ma'lûm olan sath Avrupa ve Asya ve Afrika ve Amerika kıtalarına münkasımdır⁴⁸⁴ ve her yerde şemsin doğduğu mahall şark ve batdığı mahall garb olub şimâlimize⁴⁸⁵ tesâdüf eden memâlik soğuk ve cenûb tarafımızda vâki' olan memâlik sıcaktır ama kürre-i arzı dört dâire ile bir i'tibâr-ı aherle⁴⁸⁶ beş kıt'aya taksîm olunur ki anlara mıntıkalar ve anlardan öte diger müsaviyyen⁴⁸⁷ ikiye fasıl eden dâireye hat-ı istiva tesmiye olunub ve iki kutuplara mürûr eden dâireye dâire-ı nısf ün-nehar tesmiye olunur imdi kürre-i arz-ı zıkr olunan dört dâirenin beş kısma taksîm etdiği kıt'aların birine mıntika-ı muhterika⁴⁸⁸ veyâhûd yanıcı ve ikisine mıntika-i mutedile⁴⁸⁹ ve diger iki kısma dahî mıntika-i müncevide⁴⁹⁰ tesmiye olunur.

Kıt'a-i Avrupa

Avrupa Kıt'ası nısf kürre-i şimâlîden mıntika-i mutedile⁴⁹¹ tahtında vâki' olmuştur. Zeminin işbu birinci ve en güzel kıt'ası taraf-ı şimâlde bahr-i müncevid ile ve taraf-ı cenûbda

⁴⁸² Rub':Dörtte bir, bir şeyin dört kısmından biri.

⁴⁸³ İnd: Yan, taraf, yön.

⁴⁸⁴ Münkasım: Kısım kısım bölünen, bölük bölük.

⁴⁸⁵ Şimâl: Kuzey.

⁴⁸⁶ Aher: Başka, diğer.

⁴⁸⁷ Müsavi: Birbirine denk olmak, aynı derece, denk.

⁴⁸⁸ Muhterika: Yanan, tutuşup yanan.

⁴⁸⁹ Mutedil: Orta halli.

⁴⁹⁰ Müncevid: Buz, donmuş, donuk.

⁴⁹¹ Mutedil: Ilımlı, yaşanabilir.

Cebelitere [Cebelitarık] Boğazı ve Akdeniz ile mahmûddur⁴⁹²ki bu Kıt'ayı Afrika'dan fasl ederler. Ve taraf-ı şarkîde Gelibolu Boğazı ve Karadeniz ve Ural Dağlarıyla mahmûddur ki bu Kıt'ayı Asya'dan fasl ve tefrîk⁴⁹³ ederler ve taraf-ı garbîde dahî Bahr-i Muhît⁴⁹⁴ ile mahdûddur. Şimdi Kıt'a-i Avrupa bervech-i âti⁴⁹⁵ taksîm ile çok büyük memâlike taksîm olunur ki evvelkisi âtîde mebhhusumuz⁴⁹⁶ olacaktır.

Alamanya

Alamanya yâhûd eski Cermanya Avrupa Kıt'asının vasatında⁴⁹⁷ vâki' olub hududu bahr-i Baltık ve Prusya ve Polonya ve Macaristan ve İtalya ve Fransa ülkeleriyle tahdîd olunmuşdur. Mezkûr Alamanya ülkesi birçok büyük ve küçük hükümet ve devletden ibâretidir ki anlardan Otriş Devleti, Bohemya ve Macaristan ve Prusya ve Hannover ve Bavyera ve Saksonya ve Vertzburg Krallıklarıyla Frankfurt ve Ense âtik ta'bîr olunan Bremen ve Hamburg ve Lübik nam Cumhur şerhlerini dahî hâvî olduğu halde düvel-i⁴⁹⁸ mezkûre memleket-i mezbûrenin büyük kıt'asını inşâ' ederler.

⁴⁹² Mahdûd: Etrafi ihâta olunmuş, muhat, çevrilmiş, adanın her tarafı denizle mahdûddur.

⁴⁹³ Tefrîk: Ayırma, seçme, ayırdetme.

⁴⁹⁴ Muhît: Büyük deniz.

⁴⁹⁵ Âti: Gelecek, gelen, gelecek zaman.

⁴⁹⁶ Mebhus: Bahs olunan şey.

⁴⁹⁷ Vasat: Orta, iki cihetten müsavi mesafede olan mahal. Ara, merkez.

⁴⁹⁸ Düvel: Devletler.

Yine ülke-i mezkûre müttefika-i Cermenya ve bâd büyük dükkalığı ve Hes(?) ta'bîr olunan hükümet-i intihâ'biyeyi⁴⁹⁹ hâvî ve diger kesîr-ül aded⁵⁰⁰ küçük hükümetlerden ibâretdir ki tafsîli⁵⁰¹ tatvîl olunacağından tayy⁵⁰² olunmuşdur. Yine memleket-i mezkûreden Saksonya Krallığının kürsü-i hükümeti Dersü(?) nam şehir olub altmış bin sekeneyi hâvî ve camiidir.⁵⁰³ Lapseka şehri güzel ve ticâretgâh ve sekeneşi elli bin ve Avrupa tüccarlarıyla cemiyetlü iki panayırı olduğundan anifen⁵⁰⁴ zikr olunan Saksonya Devletinin mu'tenâ⁵⁰⁵ bir şehridir. Ve mezkûr Vertenburg hükümetinin pâyi-tâhtı İstutkarıd şehridir.

İngiltere Devleti Beyânındadır

İngiltere ve İskoçya ikisi bir adadan ibâret olub İrlanda dahî diger bir adadır. İngiltere adası Fransa ülkesinden Padikla⁵⁰⁶ nam boğaz ile fasl olunmuşdur. Devlet-i mezkûre ez-kadim⁵⁰⁷ sekiz eyâlete taksîm olunur ise de El-hâletü hâzihi⁵⁰⁸ kırk kıta' kontluk yâhûd sör ta'bîr olunan bir nevi' beglike fasl ve taksîm olunur. Londra şehri bil-cümle İngiltere'nin tâht-gâhı olub Avrupa Kıt'asının en büyük

⁴⁹⁹ İntihâ': Yanına dayanma, yaslanma.

⁵⁰⁰ Kesîr-ül aded: Çok sayıda.

⁵⁰¹ Tafsîl: Etrâfıyla, etraflı olarak bildirme, uzun uzadıya anlatma.

⁵⁰² Tayy: Sarma, bükme, kesme, sarıp toplar gibi ka' etme.

⁵⁰³ Camii: Derleyen, toparlayan, içine alan.

⁵⁰⁴ Anifen: Önceden, yukarıdaki gibi söylenen.

⁵⁰⁵ Mu'tenâ: Mühim.

⁵⁰⁶ Padikla: İngilizler dover boğazı Fransızlar ise Pas de Calais boğazı olarak anıyorlar.

⁵⁰⁷ Ez-kadim: Eskiden, önceleri.

⁵⁰⁸ El-hâletü hâzihi: Henüz, şimdi, hala, şimdiki zamanda, şimdiye kadar.

Resim. 1. İngilizli

Ve ma'mûr⁵⁰⁹ ve âbâdân⁵¹⁰ ve ticâretgâh şehirlerinden biridir. İşbu şehir büyük ve cesâmetli⁵¹¹ ve güzel binâlar ile memlû⁵¹² olub devlet-i mezkûre idâresinin dahî merkezdir. Ahâlisi iki milyon üç yüz bin nüfusa karîb⁵¹³ ve Tams nam nehir üzerine binâ olunmuşdur ki pek büyük sefâyin bahirden nehr-i⁵¹⁴ mezkûr vâsıtasıyla şehir-i mezbûra vâsıl olunur. İşbu şehir hâvî olduğu her gûnâ⁵¹⁵ ebniye-i cesimededen mâ-adâ her cins hayvan için mahall ve mu'anven⁵¹⁶ hastaneler ve fukaraya meccânen⁵¹⁷ her nevi' hiref⁵¹⁸ ve sanayi ta'lim olunur. Mekatib-i umûmiyeleri dahî hâvî ve camiidir. Edimburg şehir-i mezkûr İskoçya arazisinin ve Dublin şehri dahî İrlanda adasının kürs-i hükümetleridir. Mebhusumuz olan Biritanya yâhûd İngiltere namlarıyla meşhûr adanın enfa⁵¹⁹ zikr olunan şehirlerden sonra büyük şehirleri Bristol, Nevkastel, Kantorberi nam şehirler olub bunların Episkoposları devlet-i mezkûrenin birinci episkoposları ve evvelki papasları makamındadır. Ve güzel limanlar olmak cihetiyle Pelimot [ve] Livurpol ve Manchester ve Birmingham nam şehirleri dahî ziyâde ticâretgâh şehirlerdir. İrlanda adasında vâki' Kurk(?) ve Limrik(?) nam şehirler ve Glasko şehri dâhî medresesi cihetiyle

⁵⁰⁹ Ma'mûr: gelişmiş, kalkınmış.

⁵¹⁰ Âbâdân: Şen, ma'mûr.

⁵¹¹ Cesâmet: büyük olma, büyüklük irilikcesim olma.

⁵¹² Memlû: Dolu, dolmuş, pür.

⁵¹³ Karîb: Yakın, yakın olma.

⁵¹⁴ Behr: Akarsu, çay, ırmak.

⁵¹⁵ Gûnâ: Türlü türlü.

⁵¹⁶ Mu'anven: Unvanlı, bir unvanı olan.

⁵¹⁷ Meccânen: Bedâva, parasız, ücretsiz olarak.

⁵¹⁸ Hiref: meslekler.

⁵¹⁹ Enf: Burun, birşeyin ön kısmı.

meşhûrdur. Hanover ve Uş ve İstanberk nam şehirler El-hâletü hâzihi bir hükümet inşâ' edib ancak hükümdarları yine İngiltere kralı yâhûd kraliçesidir.

Avusturya Devleti Beyânındadır

Avusturya Kıt'ası birçok hükümetlerden yani nefis-i Otriş ve Estiri(?) Dükkalığı ve Salcburğ Begliği ve Buhem ve Karanti hükümetinden bir kıt'adan ve Galiçya ve Macaristan ve Hırvatı'den bir kıt'adan ve Translivali ve Silizi hükümetinden bir kıt'adan ve Tirol hükümetlerinden ibâretdir. Devlet-i mezkûre İtalya'dan Lombardi Kıt'ası ve Venedik nam memlekete ve anın sâlif üz-zikr Estiri(?) Kıt'ası bir cüz'idir. Otriş iklimi hârri yani sıcak olub mahsûlât⁵²⁰ za'ğferân⁵²¹ ve mermertaşı ve tuz ve üzüm ve degirmen taşı husûle getirir arazidendir. Devlet-i mezkûrede zikr olunan İtalya'da mutassarıf olduğu memâlikin nüfusundan mâ-adâ 25 milyona karîb sekene ta'dât⁵²² olunur. Viyana yani Bec şehri Tuna üzerine binâ' olunmuş olub devlet-i mezkûrenin kürsüsü ve şehinşâhinin ikâmet-gâhı ve Avusturya'luların mutasarıf olduğu memâlikden en cesimidir.

⁵²⁰ Mahsûlât: Topraktan yetişen şeyler.

⁵²¹ Za'ferân: Sarıya boyamaya yarar.

⁵²² Ta'dât: Sayma, sayı.

Şehr-i mezkûrun Hernestiras isminde bir kebîr⁵²³ sokağı mevcûd olub diger umûm üzere olan sokakları dar ve gayr-i muntazam isede ancak vasi' ve meşhûr olan binâları ve anlardan diger kral sarayı dahî vâki' ve seknesi üçyüz bin adede bâliğdir. İşbu eyâletlerden ma'adâ ülke-i mezbûrede biraz cesâmetlü⁵²⁴ şehirler dahî ta'dât olunur anlardan Tuna üzerine mebnî Linc şehri ve Estirinin kürsüsü olan Garah şehri ve Saclburg Prensiliginin makarr-ı hükümeti olan Salcburg şehri ve Moravyaa da vâki' Olmuç(?) şehri ve Kranita'da vâki' Kılacınfurt şehri ve Estirinin makarrı hükümeti olan Kapu Distiriya şehri ve Venedik memâlikinin makarr-ı hükümeti olan Venedik şehri ve Lombadiya'nın makarr-ı hükümeti olan Milano şehri ve Galiçya'nın kürsüsü olan Limberg şehridir. Bu zikr ve ta'dât olunan şehirlerden mâ'adâ Avusturya Devletinin mahall-i ticâret ve kesret-i nüfus cihetiyle hayli şehirleri dahî vardır.

Bavyera Devleti Beyânındadır

İşbu küçük Bavyera Hükümetinin kürsüsü Münih şehri

⁵²³ Kebîr: Büyük, ulu.

⁵²⁴ Cesâmet: Büyüklük, irilik.

Olub İser nam nehir üzerine mebnî ve elli beş bin aded sekeneyi müştemildir. Pes mutasarrıf olduğu şehirler beyninde Nürümburg şehri her nevi' fabrikaları mevcûd olduğu cihetle nâm-dâr. Ve elli bin nüfusu dahî hâvî olub Ratisbun nam şehri dahî Tuna kenarına binâ olunmuş olduğundan meşhûr ve nâm-dârlardır.

Danimarka Devleti Beyânındadır

Danimarka Devleti cihet-i garbda berr-i sabite ve cihet-i şarkda ba'z-ı⁵²⁵ Cezayire münkasımdır.⁵²⁶ Berr-i Sabit Jutland nam mahalden ibâret olub havası bârid isede sağ-ı veciddir. Danimarka adaları hemân⁵²⁷ bi'l-külliyeye⁵²⁸ Bahr-i Baltık'da vâki' olub İzland ve Fuyuni (?) nam adalar dahî mezkûr adalardan bir kısımdır. İşbu devlet yalnız yedi aded kazaya taksîm olunur ki her biri bir müdir ve bir Episkopos idâresinde olub adaları üç kazaya ve berr-i sabiti dahî diger dört kazaya taksîm olunur devlet-i mezkûrenin Kopenhag nam şehri tâht-gâhı olub sekeneşi seksen dört bin nüfus tahmîn olunur şehri mezkûr a'lâ limana mâlik⁵²⁹ ve bir kal'a ile mahsûn⁵³⁰ ve dört

⁵²⁵ Ba'z: Bir takım, birkaç, bir mikdar.

⁵²⁶ Münkasım: Ayrılmış, bölünmüş, ikiye münkasım oldu.

⁵²⁷ Hemân: Hemen, çarçabuk.

⁵²⁸ Bi'l-külliyeye: Umûmiyet, bütün bütüne, külliye.

⁵²⁹ Mâlik: Sâhip, birşeye sahip.

⁵³⁰ Mahsûn: Kuvvetlendirilmiş, istikâmlı.

Mahalle münkasımdır ki üç mahallesinin sokakları ekseriya mevcûd isede etrafi yeni haneler ile güzel ihâta⁵³¹ olunmuştur. Dördüncü mahallesi şehir-i atîk ve anlara yakın mellâhlar⁵³² vilayeti ve binden mütecâviz⁵³³ kulübeden mürekkebdır. İşbu Kopenhak nam şehrin sekene-i umûmisi için kârgîr⁵³⁴ binâları mevcûd olub ba-husûs esnâm-ı hiristosu ile müzeyyen olan sûk-ı⁵³⁵ şahî dahî şâyân-ı ta'accübdür. Mahsûllâtından öküz ve sığır ve bâr-gîr⁵³⁶ ve kesir-ül aded mebzûl⁵³⁷ kebk⁵³⁸ ve diger sayda şâyân hayvanat mevcûddur. Sayd-ı mahisi dahî ziyâde eyü ba-husus hiranga nam balık dahî sayd ve şikâr⁵³⁹ olunur devlet-i mezkûrenin başlıca şehirlerinden Helsingor nam şehir ve Fiyoni'de vâki' Odirse nam şehri mevcûd olub diger Holsltin Beyliginden dağ üzerinde mübtenî⁵⁴⁰ olan Altuna şehri dahî mezkûr beyligin kürsü-i hükümetidir.

İspanya Devleti Beyânındadır

İspanya Devleti Avrupa Kıt'asının ziyâde taraf-ı cenûbîsinde vâki' olub taraf-ı şimâlde Fransa ve Bahr-i Muhît ile mahdûd ve taraf-ı şarkîde Bahr-i Sefid ve taraf-ı cenûbîsinde yine bahr-i

⁵³¹ İhâta: Kuşatma, etrafını çevirme.

⁵³² Mellâh: Gemici, behri, gemi ile denizlerde seyahat eden ve gemicilik ilmini bilen adam.

⁵³³ Mütecâviz: Geçen, aşan, ziyade, fazla.

⁵³⁴ Kârgîr: Taş yâhûd tuğla harcıyla yapılmış.

⁵³⁵ Sûk: Çarşı, bazar.

⁵³⁶ Bâr-gîr: Yük tutucu, yük kaldıran, yük taşıyan.

⁵³⁷ Mebzûl: Bol, sarf olunan, esirgenmeyen.

⁵³⁸ Kebk: Kelik.

⁵³⁹ Şikâr: Avlama, avlamak.

⁵⁴⁰ Mübtenî: Bina olunmuş, kurulmuş.

Resim. 2. İspanyol

Mezkûr taraf-ı garîbda dahî Portugal ve Bahr-i Muhît⁵⁴¹ ile mahdûddur. İşbu devlet karadan yolu olan ada yani şibh-i cezire⁵⁴² olub çok meşhûr eyâlata münkasimdir⁵⁴³ şimdi bu devletde ilk doğan kralzadeleri dahî Avusturya Beğliği ünvanını hâmidir.⁵⁴⁴ Havası umûmen lâtif ve mu'tedil isede bir mikda(r) hârr ve yabıdır arazisi ziyâde mahsûl-dâr ve münbit⁵⁴⁵ olub hususiyle a'lâ hamr⁵⁴⁶ ve meyve ve revgan-ı zeyt⁵⁴⁷ ve diğer eşya mevcûddur. Mebhusumuz olan ülkeden girân-bahâ bâr-gîrler ve Avrupada müsta'mel olan elyafi ince yünler diğer memâlike nakl ve isâl⁵⁴⁸ olunur Vilaça ve Morçya ve Granada ve Endülüs nam eyâletleri de çok ipek husûle getirir. İşbu hükümetin başlıca nehirleri Taça vadi-ül kebir Gadiyana ve Ebre nam nehirler devlet-i mezkûrenin başlıca nehirlerinden ma'ddudur. Madrid şehri lâtif ve kesir-ün-nüfus bir şehir olub yüz elli altı bin sekeneyi hâvî ve devlet-i mezbûrenin kürsü-i hükümetidir. Şehr-i mezkûr Mansanara nam nehir ile saky⁵⁴⁹ ve idâre olunub suyu dahî eyyâm-ı şitâ da hârikulâde derecelerinde vefret⁵⁵⁰ üzere çoğalır bu devlet bazı

⁵⁴¹ Bahr-muhît: Okyanus.

⁵⁴² Şibh-i cezira: Yarımada.

⁵⁴³ Münkasim: Ayrılmış, bölünmüş.

⁵⁴⁴ Hâmil: Sahib.

⁵⁴⁵ Münbit: Ekilen şeyi güzel yetiştiren, her şeyin bitmesine müsait.

⁵⁴⁶ Hamr: Şarap.

⁵⁴⁷ Zeyt: Zeytinyağı.

⁵⁴⁸ İsâl: Yetiştirme, ulaştırma.

⁵⁴⁹ Saky: Sulama, su içirme.

⁵⁵⁰ Vefret: Çokluk, bolluk.

Büyük şehirlere mâlik olub anlar dahî kimisi mahall-i ticâret ve kimisi kesret-i⁵⁵¹ nüfus cihetiyle meşhûr ve nâm-dârlardır.

Fransa Devleti Beyânındadır

Ülke-i Fransa mıntîka-i mu'tedile tahtında mevzû' pek güzel ve lâtif olub hevâsı sâfî ve sağdır. Bu memleket ziyâde kesir-ül nüfus olub ahâlisi otuz milyondan dîn ta'dât⁵⁵² olunamaz işbu ahâlinin çalışganlık ve hünerverligi ve devletinin kavânîni ve ciyâdet-i hevâsı⁵⁵³ mahsûl-dârlığına yardım ve i'âne⁵⁵⁴ ederler. Ülke-i mezkûr ziyâde büyük nehirler ile iskâ' ve idâre olunur ki anlar Sen Gron⁵⁵⁵ Ron, Livar, Lern nam isimleriyle tesmiye olunurlar. Pes iki takım kebîr cibâl-i müselsele⁵⁵⁶ arazi-i mezkûreden gayr-i muvâzî olarak mürûr edib taraf-ı cenûbda Pirene Dağı İspanya'dan ve Alpa Dağı taraf-ı cenûbu şarkîde Almanya ve İtalya'dan ve İsviçre'den fasl ve tefrîk ederler bahsinde olduğumuz Ülkeyi Fransa seksen altı eyâlete taksîm olunub her biri hakîm-i belde ünvanıyla birer müdür ile

⁵⁵¹ Kesret: Çokluk, bolluk.

⁵⁵² Ta'dât: Sama, sayı.

⁵⁵³ Ciyâdet: Havanın iyiliği.

⁵⁵⁴ İ'âne: Yardım, bir adam veya cemaat için verilen ve toplanan akçe.

⁵⁵⁵ Gron: İyi ve kalın bir cins kumaş.

⁵⁵⁶ Müselsele: Zincir gibi birbirine bağlı olan, bir sıra teşkil eden.

Resim. 3. Fransız

İdâre olunurlar Paris şehri Devlet-i Fransa'nın tâht-gâhı ve ziyâde büyük ve kesir ün-nüfus şehirlerden biri ve bir milyondan mütecâviz⁵⁵⁷ seknesi ta'dât olunub Sen nehri kenarına binâ' ve inşâ' olunmuş bir şehirdir. Şehr-i mezkûr ebniye-i mu'anvene⁵⁵⁸ ile müzeyyen olarak ve sanayii ve fûnûnun merkezi olub devlet-i mezkûrenin padişahı dahî ol şehri ikâmet-gâh edinmiş isede bin sekiz yüz kırk sekiz sene-i milâdiyesi şehri Şubatında ve vuku' - yafte olan ihtilalden beru El hâlet-ü hâzihi Cumhuriyet üzere idâre olunur. Eyalet-i Fransa zikr olunan Paris şehriden başka daha diger şehirleri muhîtdir ki anlardan Marsilya, Liyon, Bordo, Nant, Tulus, Roenperest ve daha nice şehirlerdir. Ve yine devlet-i mezkûre bahirden çok limanlara dahî mâlikdir ki anlar bu devlete pek mühim ve elzem olub devletin umur-ı bahriyesi için icab eden muhzeb(?) ve koruları hâvî ve camiidir. İşbu limanlardan başlıca mühim ve muteberleri Bolunyo, Haverperest, Marsilya, Şerbuğ, Rojfort, Dünkek ve Tulon Limanlarıdır.

⁵⁵⁷ Mütecâviz: Geçen, aşan

⁵⁵⁸ Mu'anven: Unvanlı.

İtalya Beyânındadır

İtalya denilen arazi Fransa ve İsviçre'den Alpa {Alp} Dağlarıyla fasl ve tefrîk olunmuştur ki kebîr bir-şibh ada şeklinde olup fil-cümle çizme şekline müşâbihdir.⁵⁵⁹ İtalya'nın umûmen⁵⁶⁰ havası sağ ve ten-dürüst⁵⁶¹ ve mu'tedil olup ancak fasl-ı şitâ'da yağmurlu fasl-ı sayfde ziyâde sıcak olup arazisi dahî havâyic-i zârûriye olan eşya cihetiyle ziyâde mahsûl-dârdır. Ve başlıca nehirleri Butiber ve Arno sularıdır. Tevârîh-i⁵⁶² Avrupa'da meşhûr ve nâm-dâr olan Roma şehri yani Kızılelma işbu İtalya'nın en güzel şehri olup on iki tepe üzerine mebnî⁵⁶³ ve içinden salif-üz-zikr Tere {Tiber} nam nehir ceryan eder. Ve derûnunda mevcûd olan zaman-ı kadîmden bâkî eserler şehri-i mezkûrun eskiden daha büyüklüğünü iş'âr⁵⁶⁴ ve inbâ'⁵⁶⁵ ederler. Sekenesi tahmînen iki yüz binden ekal⁵⁶⁶ ta'dât olunamayub Papanın zir-i idâresinde olan memâlikin kürsüsü ve mûmâ-ileyhin tâhtı gâhıdır işbu iklimin bir büyük cüz'ü dahî Lombardiya ülkesi olup Nemçe İmparatorunun mâlik olduğu hükümetlerin

⁵⁵⁹ Müşâbih: Benzeyen, benzer.

⁵⁶⁰ Umûmen: Bütün, hep, herkese olduğu gibi.

⁵⁶¹ Ten-dürüst: Sağlam, kuvvetli.

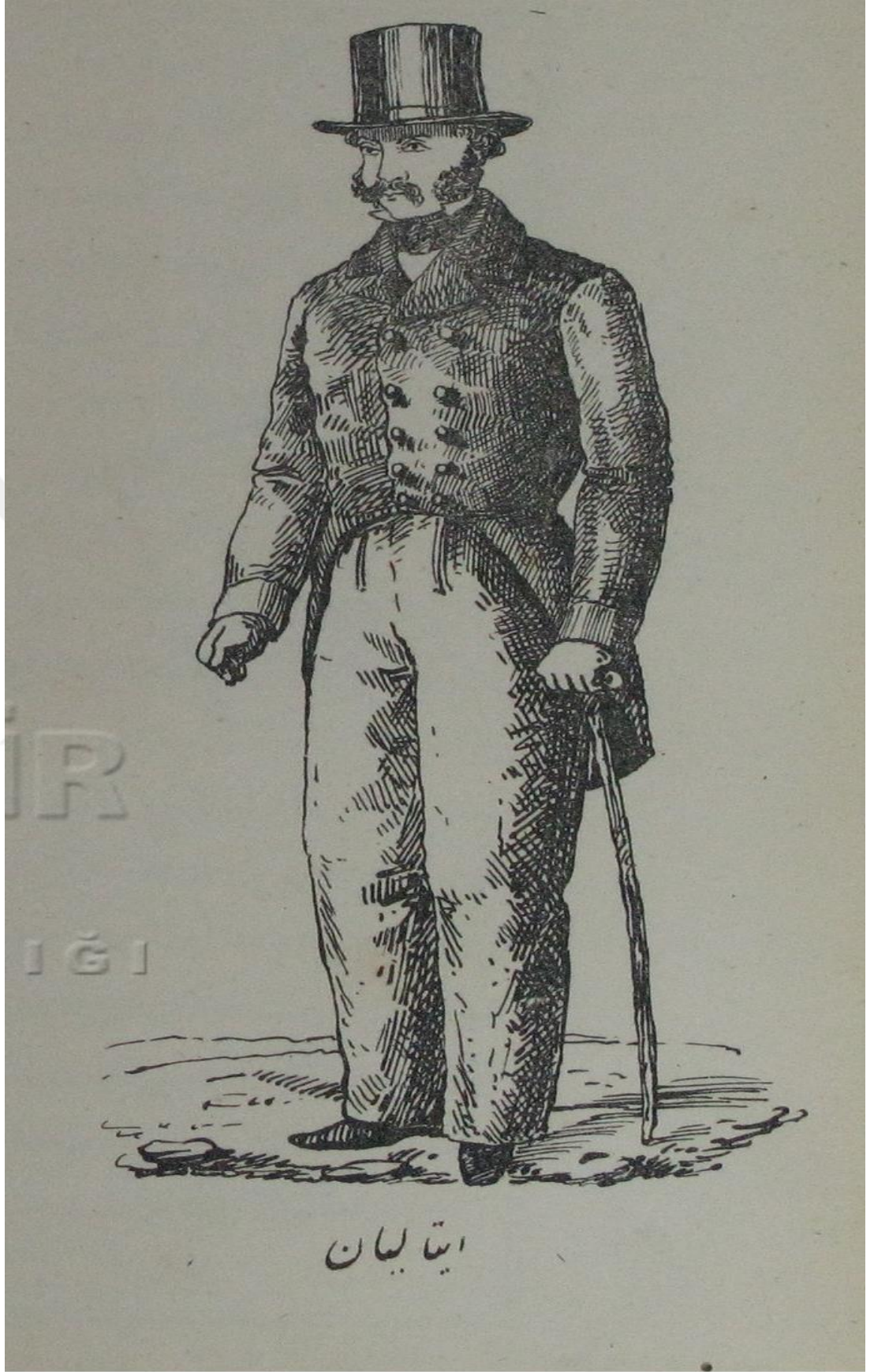
⁵⁶² Tevârîh: tarih.

⁵⁶³ Mebnî: Bina olunmuş, yapılmış.

⁵⁶⁴ İş'âr: Yazı ile bildirme, haber verme.

⁵⁶⁵ İnבâ': Haber verme.

⁵⁶⁶ Ekal: En aşağı, en az.

Resim. 4. İtalyan

Bir kısmını teşkil idub kürsü-i hükümeti Milano şehri olub bu şehir dahî ziyâde Gavlovalo(?) nam taife-i efrencin binâ gerdesidir. Şehr-i mezkûr nefis sarayları ve meşhur ve mu'teber⁵⁶⁷ olan kârgîr binâlarıyla memlû olub seknesi yüz elli bin nüfus ta'dât⁵⁶⁸ olunur. İklim-i mezkûrun taraf-ı cenûbîsi Sicilyateyn Devleti'nden îbâret olub anların dahî kürsüsü Napoli şehri ve ahâlisi dört yüz bin nüfusa bâliğdir. Şehr-i mezkûr kurbunda⁵⁶⁹ bulunan Vezûv nam cebel-üş feşan⁵⁷⁰ bazı kere şedîd alevler ve kükürd ve arınmış ma'den-i mütenevvi'a⁵⁷¹ ifrâğ⁵⁷² ider. Hemen kurbunda Pumpey {ve} Herküllanum iki atîk şehirler cebel-i mezkûreden ifrâğ' olunan kül altında kalub üzeri örtülmüşdür. Sicilya adası Napoli Kralığından Mesis nam boğazıyla fasl ve tefrîk olunub kürsü-i hükümeti dahî Palerm nam şehirdir. Ada-i mezkûrede Etna nam cebel-i ateş- feşan vâki' olub bu dahî enfa⁵⁷³ zikr olunan cebel gibi taşub ifraz etdiği cihetle tehlikelidir. Mebhûsumuz ola(n) İtalya'da diger güzel ve nefis şehirler olub anlardan ez-cümle Peresya, Bolonya medreseleri cihetiyle meşhûrdur. Yine anlardan Florans nam şehir Toskana

⁵⁶⁷ Mu'teber: İtibarlı, hatırı sayılır, saygın.

⁵⁶⁸ Ta'dât: Sayma, birer birer söyleme, sayma, sayıp dökme.

⁵⁶⁹ Kurb: Yakın olma, yakınlık, yakın bulunma.

⁵⁷⁰ Cebel-üş feşan: yanardağ.

⁵⁷¹ Mütenevvi': bir nevi olmayan, türlü türlü, çeşit çeşit.

⁵⁷² İfrâğ: kalıba dökme, maden vesaireyi eritip kalıba akıtma.

⁵⁷³ Enf: Burun, her şeyin ön kısmı, uç.

Resim. 5. Napolitan

Büyük Dükkalığının kürsüsü ve hükümdarı dahi Nemçe arşidüklerinden biridir. Ve daha nice diğer şehirler fasl ve ta'dât olunur ki anlardan birinci Venedik nam şehridir ki bir takımadalar ve Venedik Körfezi kenarında mebnîdir. Bu şehir birçok cedavil⁵⁷⁴ ile ve Halicler ile kat' ve fasl olunmuştur ki gondol ta'bîr olunur bir nevi' kayık ile mürûr ve ubûr⁵⁷⁵ olunur her ne kadar dört yüz aded cisir⁵⁷⁶ var isede mezkûr cisirlerden Riyalto nam cisir doksan kadem arzi ve yegirmi dört kadem yüksekliği ve on iki bin kazık üzerine mübtenî⁵⁷⁷ ve iki sıra dekâkîni olduğu cihetle dikkat ve temeşaya şâyânıdır.⁵⁷⁸ Zikr olunan Venedik şehri dahî şâyân-ı dikkat ve temaşa olan kârgîr binâlara ve yüz elli bin sekeneye mâlik olub El-hâletü hâzihi Nemçe İmparatorunun mâlik olduğu Venedik memâliginin kürsüsüdür. İkincisi Cenova şehri üçüncüsü Piyamon Hükümetinin kürsüsü olan Turin şehri dördüncüsü müstakillen⁵⁷⁹ hükümet ihdâs edib Pilacinde nam dükkalık ismiyle müsemma olan dükkkalığın kürsüsü olan Parma şehridir. Bilâdı Osmaniyenin sevâhilinde bulunan Yunan Adaları dahî İngiltere Devleti himayesinde oldukları halde ayrıca bir devlet inşâ' ederler mezkûr adaların cümlesinden

⁵⁷⁴ Cedavil: su kanalları.

⁵⁷⁵ Ubûr: bir suyun öte yakasına geçme.

⁵⁷⁶ Cisir: Köprü.

⁵⁷⁷ Mübtenî: Binâ olunmuş, kurulmuş.

⁵⁷⁸ Şâyân: Yakışır, yaraşır.

⁵⁷⁹ Müstakillen: Kendi başına, başlı başına.

Büyük Korfu nam adadır. Diger Kefalonya ve Zanta Serigu İtaki {Zakintos ya da Zante} ve atik İ'taki (İthaka) nam adalara fasl olunur.

Piba Hükümeti Beyânındadır

Piba ve Flemenk Hükümeti Lüksemburg Begligiyle beraber yeniden bir krallık ihdâs ve inşâ' ederler Piba Hükümetgâhı Bürüksel nam ve Flemenk memâliginin pâyitahtı Amsterdam nam şehirlerdir. Portakal hanedanından olub fi'l-asl İstatord(?) ta'bîr olunan beyn el-hâletü-hâzihi Flemenk'de hükümdardır. Bin iki yüz otuz sene-i milâdiyesinden beru anlardan Belçika munfasılen⁵⁸⁰ ve müstakillen bir hükümet inşâ' edib pâyitahtları dahî Bürüksel nam şehirdir.

Portekiz Krallığı Beyânındadır

Portekiz Krallığı şimâl tarafından Galiçi hükümetiyle taraf-ı cenûbî ve şarkîde Leon, Astermadur(?) ve Endülüs nam arazi ile mahdûd olub havası senenin ekser vaktinde ceyyide⁵⁸¹ ve mu'tedil ve hengâm-ı sayfde nihâyet derecede hararet ziyâde olur. Vafında olduğumuz memâlikde portakal ve nar ziyâde nefis olur meşhûr ve başlıca nehirleri Taçe {Tejo}

⁵⁸⁰ Mufassıl: Ayrılmış, ayrı.

⁵⁸¹ Ceyyide: İyi, hoş, latif.

Dorno(?), Minho, Lima, Sado nam nehirlerdir ki menba'larını⁵⁸² İspanya'dan ahz ederler Lizbona nam şehir tâht-gâhı devlet-i mezkûr olub birçok tepeler üzerine ve üst tarafı bir mikdar Taçe{Tejo} nehri boğazı kenarına binâ olunmuştur. Şehr-i mezkûr tahminen iki yüz altmış bin nüfusa mâlik isede bin yedi yüz altmış beş sene-i mîlâdiyyesinde bir zelzele vukua'yla hemân ekseri mahalli münhedim⁵⁸³ ve perîşân olmuştur. Devlet-i mezkûrenin diğer şehirleri gayr-i meşhûr ve kalîl⁵⁸⁴ ün-nüfusdur. Devlet-i mezkûre mahsûlât-ı tabî'iyye⁵⁸⁵ cihetiyle zengin ve mâî⁵⁸⁶ ma'denî yani ılıcaları olub ma'den lağamları ve taş çıkan mahallerinde gümüş ve kurşun ve timur⁵⁸⁷ ve cebel-kum(?) ve nefis mermerler bulunur. Bilâd-ı mezkûrede ma'den-î mezbûre gibi kuvvet-i nâbite⁵⁸⁸ gûnâ gûn vefret üzere isede zirâât ve harâset ihmâl üzere olub arazisinin nısfı dahî mu'attal ve hâlidir.

Prusya Devletinin Beyânındadır

Prusya ülkesi Almanya ve Rusya ve Bahr-i Baltık beyninde mevzu' olub havası soğuk ve az sağ ve arazisinin beyn-i⁵⁸⁹ bataklık ve çoraklık ve ağaçlık ile fasl ve kat olunmuştur.

⁵⁸² Menba': Bir suyun çıktığı yer, kaynak, pınar.

⁵⁸³ Münhedim: Yıkılmış, harap olmuş.

⁵⁸⁴ Kalîl: Az mikdar.

⁵⁸⁵ Tabî'iyye: Tabiata mensub.

⁵⁸⁶ Mâî: Suya âit, su ile ilgili, su renginde, mâvi.

⁵⁸⁷ Timur: Demir.

⁵⁸⁸ Nâbite: Yerden biten, yerden çıkıp büyüyen.

⁵⁸⁹ Beyn: Ara, aralık, arada, araya, arasında.

Resim. 6. Prusya Süvarisi

Ve bazı mahallerinde ormanlık vâki' olduğundan haylice sayd ve şikâra⁵⁹⁰ yarar pek çok hayvanları şâmildir. Prusya Devleti Silezi ve Pomeran{ya} nam memâlikden bir kıt'aya ve Brandeburg {Brandenburg} eski Hersenkligine mâlik olub Berlin şehri tâht-gâhı devlet-i mezkûre olub ve iki yüz bin nüfusa dahî mâlikdir. Arazisi oldukça mahsûl-dâr olub husûsiyle ziyâde kettân ve kenevir ve duhân⁵⁹¹ ve hublun(?) ta'bîr olunan nebât⁵⁹² ve sünger taşı husûle getirir ve yalnız kehriba-i ma'denî dahî bulunur. Burg nam memâligin büyük dükkalığı Veliç(?) nam memleket ve Betrç(?) ve Konbo nam eski Herseklikler el hâletü-hâzihi devlet-i mezkûrenin kıtasını inşâ' ve terkîb ederler.

Rusya Devleti Beyânındadır

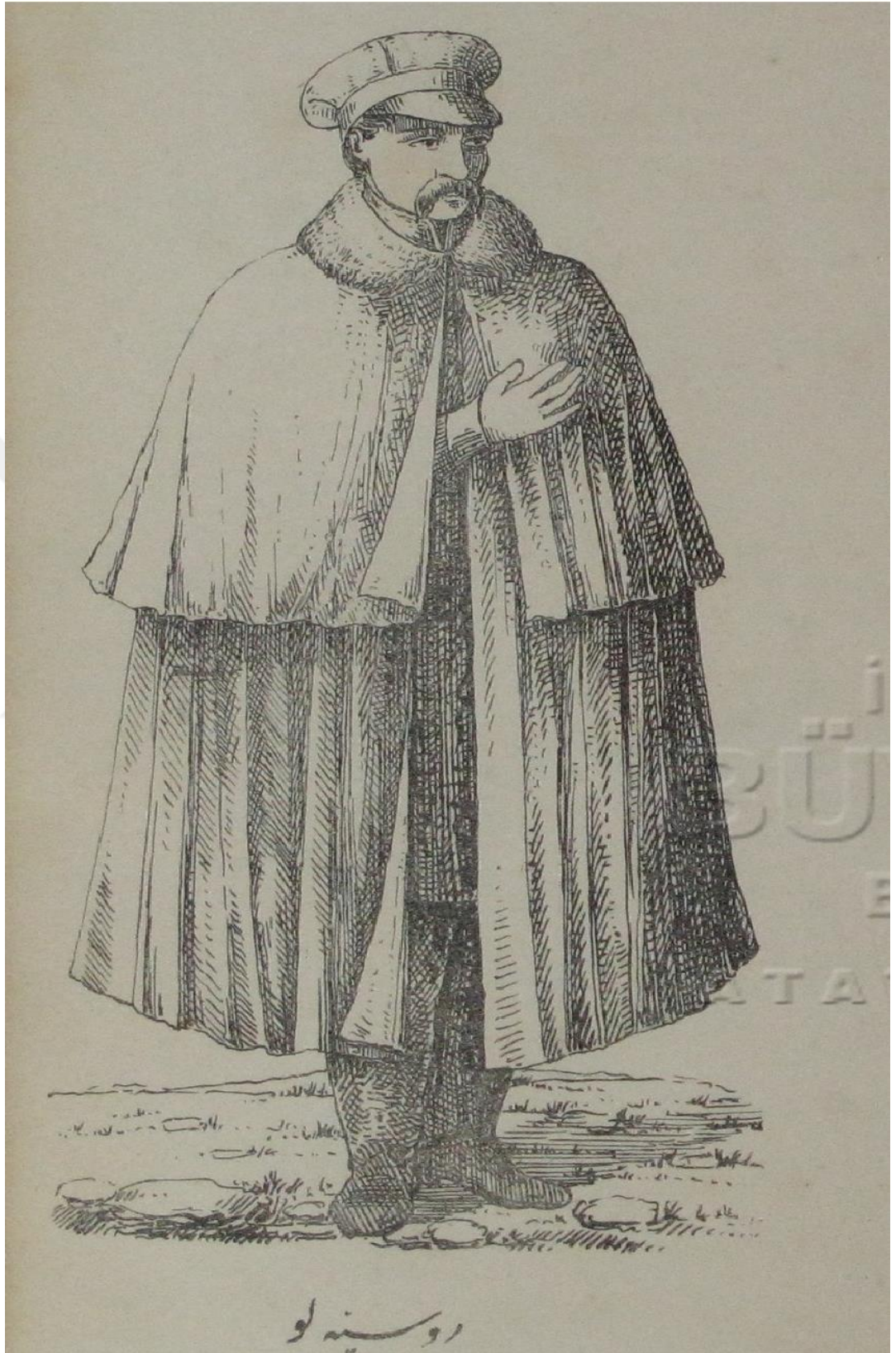
Rusya Devleti Avrupa Kıtasının nihâyet şimâlîsinde olub yine cihet-i mezkûrede Bahr-i müncemid ile taraf-ı cenûbda Devleti Aliye Avrupası ve Karadeniz ile cihet-i garbda İsveç Devleti ve Bahr-i Baltık ve Varşava nam büyük beglik ile mahdûd olub ve devlet-i mezkûrenin kıta'ı Asya'ya mümtedd olan mülket-i⁵⁹³ cihet-i şarkîde Asya'yı Amerika'dan fâsl eden bahr ile mahdûddur. Devlet-i mezbûre Avrupa Kıtasının sülüsüne ve Asya

⁵⁹⁰ Şikâr: Avlama, avlanan hayvan.

⁵⁹¹ Duhân: Tütün.

⁵⁹² Nebât: Ot, ağaç, çiçek.

⁵⁹³ Mülket: Ülke.

Resim.7. Rusyalu

Kıtasının rubû'ndan ziyâdesine mâlik ve ziyâde vasi' olub imtidâdını musattaha doğruca hükm ve takdîr etmek ziyâde emr-i asîrdir. Havası ziyâde soğuk isede avân-ı zevâlde i'tidâl üzeredir. Taraf-ı şimâlîsinde kesir ül-aded dilku ve ayı ve geyik ve kâkum⁵⁹⁴ ve zerdevâ⁵⁹⁵ ta'bîr olunan hayvanat mevcûddur. Kâkum ta'bîr olunan hayvanatın tüyleri ziyâde beyaz ve kuyruğunun ucu siyah olub andan ziy-kıymet kürkleri i'mâl ederler. Zikr olunan zerdevâ dahî kâkum nev'înden isede ancak tüyleri kızıl olub ikisi dahî bilâdımızda mevcûd olan gelincige müşâbihdir. Nanova {Nerova} nam nehir ağzından rub'⁵⁹⁶ fersah mesafede vâki' Sanpetersburg nam şehri meşhûr Rusya İmparatorunun ikâmet-gâhıdır. Şehr-i mezkûr Büyük Petro nam casarın binâ gerdesi⁵⁹⁷ olub ahcâr-ı kebîre üzerine binâ ve tesis olunmuş ve Avrupa şehirlerinin en güzel ve kebîr ve nefislerinden biri olub sekinesi dahî üç yüz bin nüfusdan ziyâdeye bâliğ⁵⁹⁸ ve vâsıldır. Mebhûsumuz olan ülkede vâki' Moskova şehri dahî devlet-i mezkûrenin kürsü-i memâliki olub kendi ismiyle müsemma olan nehrin kenarında vâki' ve çok tepeler üzerine binâ olunmuş. Ve fasl-ı şitâ'da iki yüz

⁵⁹⁴ Kakum: Sansar.

⁵⁹⁵ Zerdevâ: Derisinden kürk yapılan ma'rûf bir cins küçük çarpa.

⁵⁹⁶ Rub': Dörtde bir.

⁵⁹⁷ Gerde: Yapılmış, edilmiş.

⁵⁹⁸ Bâliğ: Erişmiş, bülûğa vâsıl olan.

Resim. 8. Moskavalı Kazak

Bin nüfusdan ziyâde ta'dât olunamaz şehir-i mezkûrda Rusya hükümdar-ı müstakillerine ıtlak⁵⁹⁹ olunan Çasar⁶⁰⁰ nam isimle müsemma⁶⁰¹ olan imparatorların mezârları müşâhede⁶⁰² ve rü'yet olunur. Rusya Devleti diger büyük şehirleri hâvî ve muhît-i dir ki anlardan meşhûr ve başlıcaları Riga Kazan, Hive(?), Varşanzelve Poltava nam şehirlere mâlik olub anlardan Poltava şehri bin yedi yüz dokuz sene-i milâdiyesinde Şud kralı bulunan Şarl Duz(?) yani on ikinci Karlonun vâki' olan muharebesinde büyük Petro canibinden şehir-i mezkûrda bozulub münhezim⁶⁰³ olmasıyla meşhûrdur. Filland nam ülke el hâletü-hâzihi Rusya'nın bir hükümet-i mahsûsesi isede anda Rusya İmparatoru hükm edib Varsovi nam şehri kürsü-i memâlikdir. Arazi-i Rusya Asya kıtasında bî nihâye olub ancak Kamçatka⁶⁰⁴ nam ve Bahr-i Müncemid⁶⁰⁵ beyninde mevzu' olan araziden vasi' Sibirya ismiyle müsemma olan mahall olub ol iklim ziyâde soğuk olmasıyla anda kürke yarar hayvanat ziyâdece mevcûddur. İşbu memâlikin taraf-ı şimâlîsinde Samujd {Sami} nam isimle müsemma olan insanlar vâki' olub âdi⁶⁰⁶ insana her vechle müşâbeheti⁶⁰⁷ olmadığından bayağı insan cinsi tenâsülünden⁶⁰⁸ azma olduğu zann ve tahmîn

⁵⁹⁹ İtlak: Afvetmek, serbest bırakmak.

⁶⁰⁰ Çasar: Vaktiyle Almanya imparatorluğuna verilen isim.

⁶⁰¹ Müsemma: İsimlendirilen. Ad verilmiş olan.

⁶⁰² Müşâhede: Bir şeyi gözle görme.

⁶⁰³ Münhezim: Hezimete uğramış, bozumlu.

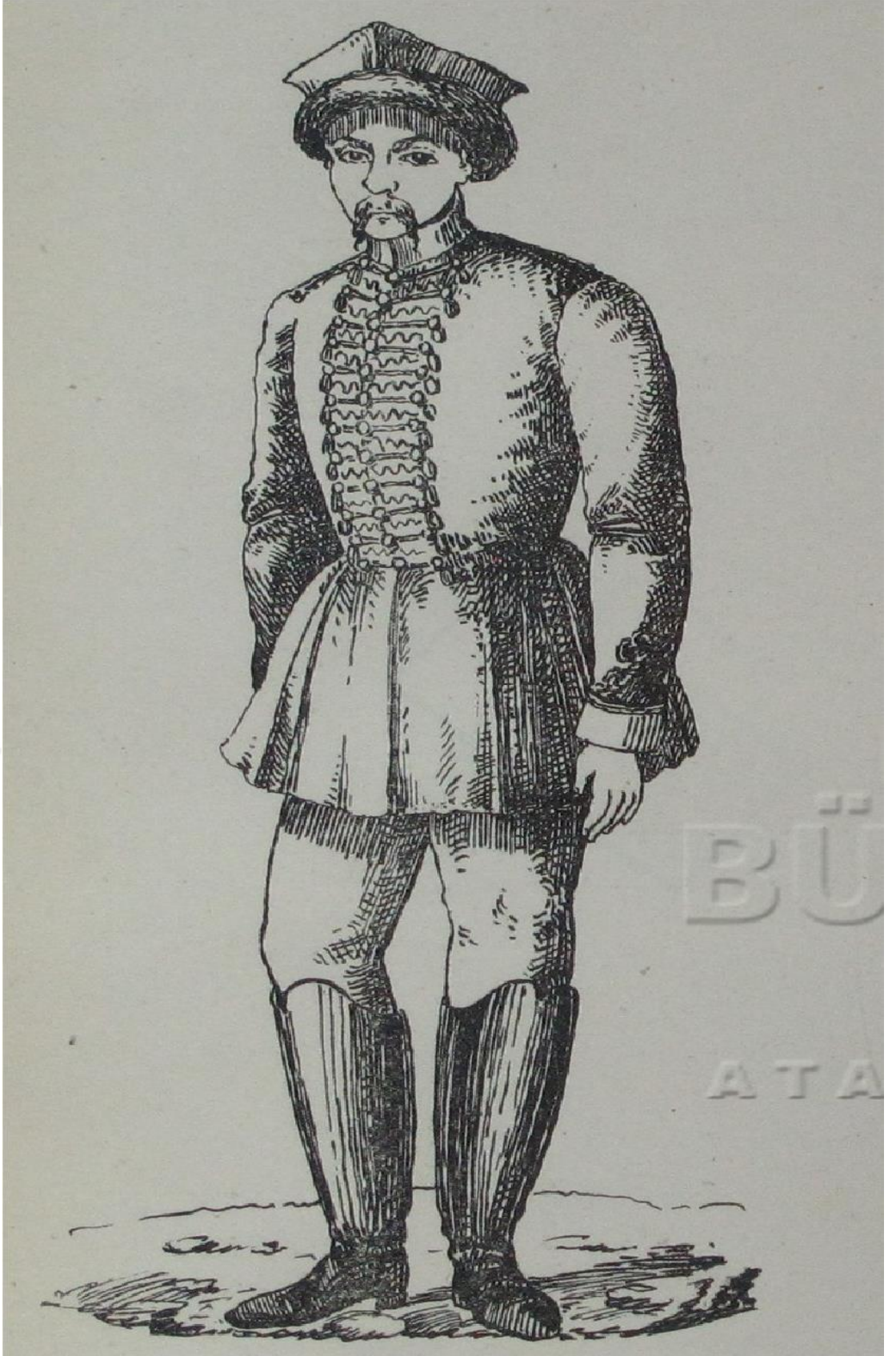
⁶⁰⁴ Kamçatka: Rusya'nın doğusunda bir yarımada olma Kamçatka, Ohotsk ile Bering Denizi arasında yer alır.

⁶⁰⁵ Müncemid: Donmuş, donuk, buz.

⁶⁰⁶ Âdi: Adet olan, bayağı, aşağı.

⁶⁰⁷ Müşâbeheti: Benzeme, iki şey arasındaki benzeyiş.

⁶⁰⁸ Tenâsül: Türemek, nesil yetiştirmek.

Resim. 9. Lehli

Olunur bâhsinde olduğumuz tâife-i sa-müjden cümle boyları en ziyâdesi dört kadem⁶⁰⁹ kadı olub insana mahsûs olan beşâşet⁶¹⁰ ve güzellik anlarda ber-vechle müşâhede olunmaz.

Sardunya Devleti Beyânındadır

Sardunya Krallığı denilen ülke Sardunya namında meşhûr olan cezîreden ve zikr olunacak Çend⁶¹¹ kıt'a eyâlâtdan ibâret olub Kalbari {Cagliari} nam şehir kürsü-i hükümeti olarak otuz beş bin nüfusu hâvî ve körfez üzerine bir limanı dahî muhtevîdir. Sâlif-üş-iş'âr eyâlâtdan sâniyen Niçe nam kontlugu sâlisen Biyamon nam râbi'an⁶¹² Cenova nam eyâleti hâmisen⁶¹³ Savya nam eyâlâtdan ibâretidir. Po nam nehir kenarında vâki' Tern(?) nam şehir-i mezkûr Biyamon nam eyâletin kürsüsü olub Sardunya Krallının dahî ikâmet-gâhıdır. Kalmero Devlet-i mezkûrede Cenova nam şehri kendi ismiyle müsemma olan Cenova hükümetinin kürsüsü ve yetmiş beş bin sekinesi olub kendinin âtikliği ve ticâreti ve fabrikalarıyla meşhûrdur. Şamberi şehri dahî zikr olunan Savya nam eyâletin kürsüsüdür.

⁶⁰⁹ Kadem: Ayak, adım, metrenin üçte biri kadar olan uzaklık.

⁶¹⁰ Beşâşet: Güteryüzlülük.

⁶¹¹ Çend: Birkaç.

⁶¹² Râbi'an: Dördüncü olarak.

⁶¹³ Hâmisen: Beşinci.

Resim. 10. Samujd

Şod Devleti Bayânındadır

Şod Devleti Avrupa Kıtasının şimâl-i garbisinde vâki' olub Norvecya ve Rusya ve bahr-i Baltık ve Potiyaa {Bothinia-botni} nam körfez ile mahddûdur. Havası nihâyet derecede soğuk isede ancak sağ ve ceyyid⁶¹⁴ ve nefisdir. Vakti şita⁶¹⁵ memleket-i mezkûrede dokuz ay mümtedd olub bâkî üç ay fasl-ı sayffdır.⁶¹⁶ Arazisi buğday cihetinden az mahsûl-dâr isede çayrılık ve otlak ve kuruluşu dâimidir. İşbu ülkede müte'addid ayı cinsi ve dilgi {tilki} ve kartal ve doğan ve diger sayd ve şikâra⁶¹⁷ yarar tuyûr mevcûddur. Ve enhâr⁶¹⁸ ve göllerinde dahî kuğu nâm tayr ziyâdedir. Sayd-i bahri dahî eyâlet-i mezkûrede kesret⁶¹⁹ ve vefret⁶²⁰ üzere olub ba-husûs salamun {somon} balığı ve heranga ta'bîr olunan balık ziyâdedir. Şod Devleti her sene diger milele⁶²¹ yüz elli binden iki yüz bine kadar tonulata {ton} ta'bîr olunan ölçek heranga balığı fûruht eder. Mezkûr ölçek dahî bin added balık ihâta⁶²² eder deyu meşhûrdur. İstokolm {Stockholm} nam şehir ülke-i mezkûrenin kürsüsü olub doksan bin sekineyi camii ve hâvîdir. Şehr-i mezkûrun kiliseleri ve sarayları dahî nûhâs⁶²³ ile kaplıdır. İşbu devlet diger şehirleri dahî hâvî ve muhît olub bazısı kesret-ün- nüfusa

⁶¹⁴ Ceyyid: Hoş, iyi.

⁶¹⁵ Şita: Kış, senenin soğuk mevsimi.

⁶¹⁶ Sayf: Yaz.

⁶¹⁷ Şikâr: Avlama.

⁶¹⁸ Enhâr: Nehir.

⁶¹⁹ Kesret: Çokluk, bolluk.

⁶²⁰ Vefret: Bolluk, çokluk.

⁶²¹ Milel: Millet.

⁶²² İhâta: Kuşatma, etrafını çevirme.

⁶²³ Nûhâsî: Bakırdan mamul.

Ve ticâreti cihetiyle lüzûmlu ve şâyân-ı i'tinâ'dır. Bu devlet de Opal nam şehir vâki' olub sokakları arîz⁶²⁴ ve kaldırımları güzel ve hânları kiriş ve direk ile yani koyucu ahşabdan yapılmış olub damları çemen⁶²⁵ ile mestûrdur. şehir-i mezkûr ziyâde atîk olub şâyân-ı temâşâ binâ'ları ve başkilisesi dahî devlet-i mezkûrenin en zengin kilisesi ve mekâtib ve medârisi meşhûr ve diger tahsîl ve ta'lîme yarar mahalleri dahî mevcûddur. Finland nam hükümet-i mezkûrenin olmayıp şimdiki halde Rusya Devleti mâlik olub işbu devlet ânı terk ile mûkabilinde Norveçya nam memâlige mâlik olmuştur. Karsitana (?) ve Birjan nam şehirler oldukca meşhûrlar isede mezkûr Birjan şehri ticâreti ve yegirmi beş bin adede bâliğ⁶²⁶ sekinesi cihetiyle devlet-i mezkûreye pek ehem⁶²⁷ ve elzem bir şehirdir.

İsviçre Hükümeti Beyânındadır

İşbu İsviçre memâligi bütün Avrupa'dan ziyâde mürtefi⁶²⁸ olub Fransa ve İtalya ve Alamanya ile mahdûddur. Ülke-i mezkûr cibâl-i müteselsile⁶²⁹ ile maktu' olub en yüce tepeleri daima selc⁶³⁰ ve buz ile mestûrdur ki hengâm-ı sayfde dahî

⁶²⁴ Arîz: Geniş, enli.

⁶²⁵ Çemen: Çimen, küçük otlaklar.

⁶²⁶ Bâliğ: Bülûğa eren.

⁶²⁷ Ehem: Ehemiyetli, daha mühim.

⁶²⁸ Mürtefi': Yükselmiş, yüksek.

⁶²⁹ Müteselsile: Zincir gibi birbirinr bağlı olan.

⁶³⁰ Selc: Kar.

asla büsbütün eriyip zâil⁶³¹ olmaz. Cibâl-i mezkûre Tuna ve Ren ve Ron nam nehirler gibi Avrupa'da meşhûr olan enhârın menba'ı olmak cihetiyle meşhûrdur. Zikrinde olduğumuz İsviçre memâliginin merkezinde Sengotard nam cebel vâki' ve anda Şeytân köprüsü mevcûd ve meşhûrdur. İşbu cisr iki iniş yalçın kaya beyninde ve korkunç bir girdab üzerine binâ' olunmuştur. Cebel-i mezkûra iki yüz kadem tûlinde ve büyük taşlardan masnû⁶³² bir tarîk ile vâsıl olunur. Memleket-i mezkûrenin havası soğuk isede sağ ve arazisi dağ ve taşlık olub derelerden mâ-adâ mahalleri az mahsûl-dârdır. Ancak dereleri gayet otlak ve âb-dâr⁶³³ olub hayli mikdar koyun ve inek otarıp beslediginden hayvanat-ı mezkûreden nefis peynir hâsıl olur. İsviçre Devletinin başlıca şehirleri Arev, Bern, Bal, Lüsren, Lozan, Zerîn, Sengal, Konşanca, Glaris, Nufşatel {Neuchatel} begliginin kürsüsü olan Nufşatel ve Keza Turgo İskovic Sultur, İskafoza (?) nam şehri dahî meşhûr ve nâm-dâr şehirlerdir. Âhirde zikr olunan İskafoza (?) şehrine bir fersah mesâfede vâki' meşhûr Ran nam nehrin seksen kadem mahallden meşhûr olan dökülüb uçması vâfidir ki doğrusu

⁶³¹ Zâil: Zeval bulan, bâkî ve daimi olmayan.

⁶³² Masnû': Sanatla yapılmış, sanat mahsulü.

⁶³³ Âb-dâr: Sulu, tâze, parlak.

Şâyân-ı temâşâ bir keyfiyyetdir. Cenova nam ülke dahî İsviçre mütefikkasından bir kıtadır. Bahsinde olduğumuz İsviçre memâligi gibi cihanda resmi alınmağa şâyân birbirine yakın diger bir mahall yokdur. Bayağı vâcib-i te'âla hazretlerinin halk etdiği cümle nefâ'is ve letâfet-i eşya ve bi'l-akıs muhavvef⁶³⁴ ve dehşet-amiz ibret-nümâ⁶³⁵ mahall anda tecemmü etdiği zann ve tahmîn olunur garîb araziye dir.

Devleti Ali Osmaniye Zikr ve Beyânındadır

Devleti aliye-i mezkûre Rusya ve Almanya dan Macaristan ve Dalmaçya ve İlirya yani Arnabudluk ve Bosna ve Akdeniz ve Karadeniz ile mahdûd olub havası umum üzere sağ ve ceyyid ve mu'tedil ve müşt Emil oldığı nüfus yalnız Avrupa Kıtasında on iki milyon beş yüz bine bâliğ ve sath-ı arazisi bi-hesâb rub'u {yüz ölçümü anlamında} yegirmi altı bin üç yüz seksan altı fersahdan ibâret olarak ve Âsitâne-i Âliye dâire-i nısf nehârî⁶³⁶ mebde'⁶³⁷ tûl i'tibâr olunduğu halde on üç derece on altı dakika tûl-i garbîden bir derece tûl-i şarkîye kadar mümtedd ve arziyyen otuz dokuz derece ile kırk sekiz derece yegirmi

⁶³⁴ Muhavvef: Korkutulmuş.

⁶³⁵ İbret-nümâ: İbret gösteren.

⁶³⁶ Nehârî: Yalnız gündüzün ders için devam olunup gece yatılmayan mektep.

⁶³⁷ Mebde': Başlama, başlangıç.

Resim. 11. Târik-i Kalemîyenun Devlet-i Aliyelu

Dakika arz-ı şimâlî beyinde vâki' olduğu halde gayet münbit ve mahsûl-dârdır. Ve padişahlarının ismi Alisine sultan unvânı verib ancak umûm üzere padişah-ı a'zam⁶³⁸ ve şehinşâh-ı muazzam ve padişah-ı dini İslam dahî ta'bîr olunur. Memleket-i mezkûrenin bazı mahallerinde demir ve sim ve altın ve bakır ve kurşun ve civa ve alçı ve saksonya ve zınpara ve cam ve billur ve kükürd ve güherçile⁶³⁹ ve envai' reng-âmîz⁶⁴⁰ mermer ve bunlara mûmâsil⁶⁴¹ nice ma'den-i mütenevvi'a⁶⁴² ve makbûle ocakları bulunub şimdileri ezman-ı sabıkadan hayli ziyâde ihracına sa-i ve ikdâm olunmaktadır. Ve kesir-ül mikdâr milh ve boya nevinden toprak dahî bulunduğu ma'lûm-ı enâmıdır⁶⁴³ ve Devlet-i Aliye memleketinden la-bade velayuhsa enhâr-ı kebire ve sağire mürûr etmek sebebiyle deşt ve sahraları ziyâdesiyle münbit ve hattâ el-ân ilm-i ziraat ve felâhate⁶⁴⁴ çendân-ı⁶⁴⁵ riâyet⁶⁴⁶ olunmamış iken arazisinin bereketli olması cihetiyle şâyân-ı medh⁶⁴⁷ olduğundan başka hamden sümme hamdin⁶⁴⁸ saye-i muvafakat- vayeî cenâb-ı şehinşahide o hususlara dahî sai ve ikdâm olunmakta itdiği umur-ı müslîmedendir. Husûle getirdiği şöyle ki buğday ve kokoroz⁶⁴⁹ ve pirinc ve ineb⁶⁵⁰ ve zeytun ve pamuk ve afyon ve zağferan ve kızılboya ve duhan ve samg⁶⁵¹ ve sanat-ı

⁶³⁸ A'zam: Büyük.

⁶³⁹ Güherçile: Külçe halinde ma'rûf bir madde-i medeniye ki barut imaline yarıyor.

⁶⁴⁰ Reng-i âmîz: Renk renk, türlü renkleri.

⁶⁴¹ Mûmâsil: Benzeyen, han, dükkân ve buna mûmâsil ebniye.

⁶⁴² Mütenevvi': Türlü türlü, çeşit çeşit.

⁶⁴³ Enâm: Halk.

⁶⁴⁴ Felâhat: Ekincilik, çiftçilik.

⁶⁴⁵ Çendân: O derecede, o mertebede.

⁶⁴⁶ Riâyet: Gözetme, sayma, saygı.

⁶⁴⁷ Medh: Birinin iyiliğini söyleme.

⁶⁴⁸ Hamden sümme hamdin: Bin kere şükür.

⁶⁴⁹ Kokoroz: Mısır.

⁶⁵⁰ Ineb: Üzüm.

⁶⁵¹ Samg: Zamk.

tabâbetde⁶⁵² müsta‘mel⁶⁵³ nebatatı mütenevvi‘a ve saleb ve palamut ve cehri ve mazi⁶⁵⁴ ve kahve ve şeker kamışı misillü şeyler mahsûlât-ı araziyesinden olub ipek kurdu ile nahl-i asel⁶⁵⁵ dahî beslendiği ve her türlü meyveha-i lezize ve sebzeha-i lâtife bulunduğu âzâde-i⁶⁵⁶ kayd-ı iştibahdır. Ve pek çok deşt ve sahra ve çerâ-gâh⁶⁵⁷ bulunduğundan hayvanat ve devâbb-ı mütenevvi‘a⁶⁵⁸ husule geldiği ve ba-husus peşmi⁶⁵⁹ yararlı ve gayet ince ve mu‘teber ağnam ve keçi bulunub ve nevi‘ esb⁶⁶⁰ dahî beslenmekde olduğu umûr-u zahîredendir. Ve daha akmişe-i⁶⁶¹ mütenevvi‘a ve kaliçe⁶⁶² ve sahtiyân ve çuka ve esliha-i⁶⁶³ nariye ve câriha misillü eşyanın i‘mâl ve istikmâline sa-i ve gayret olunmaktadır. Pâyi-tâhtı belde-i Tayyibe-i⁶⁶⁴ Kostantiniyedir ki iki kıtaya mûnkasim⁶⁶⁵ gibi i‘tibâr olunur. Bir parçası Avrupa’nın cenûb-î şarkisinde vâki’ ve diğeri yanı Üsküdar Avrupa’nın cenûb-î garbisinde vâki’ ve Avrupa’nın en nefis şehirlerinden biri olub Marmara Denizi üzerine mevzû‘ ve şibh-i⁶⁶⁶ cezire tarzında binâ’ olunmuş. Bir şehir-i kadîm olub takrîben sekiz yüz bin nüfusu müştemil olarak mahâsin⁶⁶⁷ ve ma‘mûriyyet cihetiyle yegâne rub‘i⁶⁶⁸ meskûn bir belde-i letâfet-numun⁶⁶⁹ olduğundan evvel emirde şehir-i mezkûrun

⁶⁵² Tabâbet: Tabiblik ve hekimlik manasıyla kullanılıyor.

⁶⁵³ Müsta‘mel: Kullanılmış eski.

⁶⁵⁴ Mazı: Saç boyamasında kullanılır.

⁶⁵⁵ Nahl-ı asel: Bal arısı.

⁶⁵⁶ Âzâde: Her kayıttan Müberra.

⁶⁵⁷ Çerâ-gâh: Hayvan otlatılan yer, çayır, otlak.

⁶⁵⁸ Mütenevvi’: Çeşit çeşit.

⁶⁵⁹ Peşm: Yün, yapağı.

⁶⁶⁰ Esb: Beygir.

⁶⁶¹ Akmişe: Kumaş.

⁶⁶² Kaliçe: Halı.

⁶⁶³ Esliha: Silah.

⁶⁶⁴ Belde-i Tayyibe: Medine-i münevvere.

⁶⁶⁵ Mûnkasim: Ayrılmış, bölünmüş.

⁶⁶⁶ Şibh: Benzeyiş, benzeme.

⁶⁶⁷ Mahâsin: Güzellikler.

⁶⁶⁸ Rub’: Dörtte bir.

⁶⁶⁹ Letâfet: Lâtiflik, hoşluk, yumuşaklık, güzellik, tabiatın hoşlanacağı hal.

ta'rîf ve beyanına şüru⁶⁷⁰ olunur şöyle ki Kostantiniye ve İstanbul ve İslambol isimleriyle anılmakta olan belde-i cesime-i mezkûre esamesinin vech-i tesmiyesi Devlet-i mezbûre İmparatorlarından Kostantin nâm İmparatorun nâmına nisbeten Kostantiniye ismiyle yâd ve tezkâr⁶⁷¹ olunmakta bulunmuş isede çünkü Yunaniye vaktinde civâr ve havâli-i Kostantiniye'de vâki' köyler ahâlisi havâyic ve levazımatlarını tanzîm ve tesviye zımında köylerinden kalkıp Kostantiniyeye gider iken rahda birbirlerine tesâdüf eylediklerinde nereye gidiyorsun diye vâki' olan suale Kostantiniyeye diyecek mahalde lisan-i Yunaniyede ilâ manasını ifade eden istîn lafzîyle şehir manasına dal olan poli lafzî bit-terkîb İstanbul yani şehre deye cevap vermek beynlerinde bir nev'îi usul-i câriyyeden bulunmuş olmasıyla nihâyatü'l emr Kostantiniyeye lafzî ancak ehl-i kalem ve erbab-ı rakam nezdinde ma'rûf ve müsta'mel⁶⁷² kalıb beyn-el-avam külliyyen metrûk⁶⁷³ ve mensî⁶⁷⁴ olarak yalnız İstanbul ismi şöhret-şiâr olmuştur. Gelelim İslambol lafzî dahî iki kelimedden mürekkebe olarak birisi kelime-i Arabiyye olan İslam lafzî ve biri dahî sâlifü'l-beyân şehir ma'nâsını ifade eden pol lafzî olup bu surette lafz-ı İslambol belde-i İslam demek olur bahsinde

⁶⁷⁰ Şurû: Başlama.

⁶⁷¹ Tezkâr: Zikretme, hatırlatma, anma.

⁶⁷² Müsta'mel: Kullanılmış, eski, köhne.

⁶⁷³ Metrûk: Bırakılmış, vazgeçilmiş, kullanılmaz.

⁶⁷⁴ Mensî: Unutulmuş, hatırdan çıkmış.

Resim.12. Târik-i İlmiyenin Devlet-i Ali Osmaniye

Olduğumuz Âsitâne-i Âliyenin mevki'i müselles⁶⁷⁵ üç-şekil ve yedi added cibâl-i sagireyi müştemil bir mahall-i dil-güşâ ve bir mevzi' letafet-nüma olub cenûben sâlifü'z-zikr⁶⁷⁶ bahr-i Marmara ve şimâlen ahd-i kadimde Korn Dor yani Altundan boynuz dinmekle ma'rûf olan Saray Burnu ve Tobhâne hızalarından Ayvan Saraya kadar mümtedd⁶⁷⁷ olarak Haliç-i sagir ile muhat ve mahdûd bulunmuştur. Ve Haliç-i mezbûr bol bol bin kadar sefineyi müştemil olub gayet vasi' ve mehlike⁶⁷⁸ ve muhâtaradan⁶⁷⁹ mâsun ve mahfuz bir güzel liman olarak ruy-i arzda⁶⁸⁰ misl⁶⁸¹ ve mânendi⁶⁸² na-malûm olduğu ittifak-gerde-i⁶⁸³ coğrafîyundur. El halet-ü hazihi Âsitâne-i Âliyenin yegirmi sekiz kapısı olarak on dördü zikr olunan limandan tarafa açılıb yedisi karadan tarafa olarak bâki' yedisi dahî Marmara Denizi cânibinde bulunmuştur. Ve şehir-i mezbûr derûnunda dahî ezmân-ı atıkadan kalma pek çok âsâr-ı acayibe mevcûd olub cümleden biri Ayasofiya-i kebir namıyla meşhûr olan mabed-i kadîmdir ki yetmiş beş arşun kadar irtifa-ında bir binâ'-ı cesim olarak kubbesi mozaik ta'bîr olunur bir nev' billur-ı zerrin ile müzeyyen olub bi-hamd-i sübhâne teala saye-i hazret-i mülûkâne bu defa külli ta'mîr olunmağla daha ziyâde ya da münevver ve dil-güşâ

⁶⁷⁵ Müselles: Üçlü, üç kat, üç şeyden ibaret.

⁶⁷⁶ Sâlifü'z-zikr: Bildirilen, Zikri geçen.

⁶⁷⁷ Mümtedd: Çok süren, devamlı, sürekli.

⁶⁷⁸ Mehlike: Tehlikeli yer.

⁶⁷⁹ Muhâtara: Zarar ve ziyan veya can korkusu, tehlike.

⁶⁸⁰ Ruy-i arz: Yeryüzü.

⁶⁸¹ Misl: Emsal.

⁶⁸² Mânend: Benzer, eş.

⁶⁸³ Gerde: Yapılmış, edilmiş.

Ve hadd-i zâtinde⁶⁸⁴ şâyân-ı ta‘accüb ve temâşâ bir camii-i ibret-nümâdır. Ve biri Samatya nam mahallde sâhil-i deryada kâin⁶⁸⁵ Yedi Kuledir ki muhâfaza-i şehri Kostantin niyetiyle sene-i milâdiyenin üç yüz yegirmi altı salında⁶⁸⁶ Kostantin-i kebir nam kral binâ’ etdirmiş. Ba’de mürûr-ı⁶⁸⁷ dühûr⁶⁸⁸ ile müşrif-⁶⁸⁹ harâb olmakdan nâşî⁶⁹⁰ Fatih-i belde-i mezkûre Gazi Sultan Mehmed Han tâbe serâhu⁶⁹¹ hazretleri taraflarından ta’mîr ve bazı mahalleri dahî ilâve buyurulmuşdur. Ve biride Vezirhan’ı karşısında kâin Çenberli Taş dimekle ma’rûf Dkili Taşdır ki tarih-i mezkûrun üç yüz yegirmi dokuzuncu senesinde kral mesfur tezyin-i şehri İstanbul niyetiyle mezkûr taşı taht-ı kraliyeti olan Roma şehriden nakl etdirmiş ve zikr olunan taş yek-pâre olmayıb sekiz parçadan müretteb⁶⁹² ve kaidesinin dâire-i istidâresi⁶⁹³ otuz kadem⁶⁹⁴ ve boyu doksan kadem olarak tarih-i mezkûrun takriben dört yüz senesinde hareket-i arz vuku’ıyla harâb olub hengâm-ı⁶⁹⁵ mezbûrede hükümran bulunan Manuel Komanen nam kral ta’mîrine himmet ile hâl-i⁶⁹⁶ hâzırasına⁶⁹⁷ vaz’ eylemişdir. Ve Binbirdirek tesmiye olunan ve Yerebatan namıyla meşhûr-ı enâm⁶⁹⁸ olan mahalleri tarih-i milâdın üç yüz yegirmi dokuzuncu salinde mûmâ-ileyh

⁶⁸⁴ Hadd-i zâtinde: Zâten, esâsen, yaradılıştâ, aslında.

⁶⁸⁵ Kâin: Bulunan var olan.

⁶⁸⁶ Sal: Yıl.

⁶⁸⁷ Mürûr: Geçme, bir yandan girip öte yandan çıkma, geçip gitme, sona erme.

⁶⁸⁸ Dühûr: Zamanlar, dünyalar, devirler.

⁶⁸⁹ Müşrif: Etrafa nazır ve havale olan, bir hal etmeye kesbetmiş olan, yüz tutmuş.

⁶⁹⁰ Nâşî: Neşet eden, ötürü, dolayı, sebebiyle.

⁶⁹¹ Tâbe serâhu: Toprağı iyi ve pak olsun.

⁶⁹² Müretteb: Tertîb olunmuş, sıralanmış, sıraya konmuş.

⁶⁹³ İstidâre: Dâire biçimine girme, değerlendirme, dönme, dolaşma.

⁶⁹⁴ Kadem: Ayak, adım, oniki parmak uzunluğu.

⁶⁹⁵ Hengâm: Ve.

⁶⁹⁶ Hâl: Şimdiki zaman.

⁶⁹⁷ Hazıra: Şehirli, madeni, bir yere yerleşmiş.

⁶⁹⁸ Enâm: Halk arasında.

Büyük Kostantin şehir-i mezbûr ahâlîsini iskâ' ve ırvâ⁶⁹⁹ niyetiyle sarnıç makamında hafr ve inşâ' ettirmiştir. Ve elyevm mahalleri mevcûd isede mürûr-u ezman ile bazı mahalleri müşrif-i harâb olarak fakat Yerebatan denilen mahallin devrini su ile memlu isede soğuk çeşmeden cereyan eden suyun menba' ı mahall-i mezbûrda olduğu meşhûr ve mütevâtirdir. Ve At Meydanı nam mahallde kâin tu{n}çdan ma'mûl olan amûd dahî akdemleri Mora eyâletinde Zelfe karyesinde vâki' kenîsada⁷⁰⁰ asılmış bir büt⁷⁰¹ karşusunda merkûz isede hey'et-i hazırasına nazaran üç hayye⁷⁰² birbirine sarılmış ve ol esnada başları dahî mevcûd olarak altından masnû'a⁷⁰³ bir added saç ayağının beher ayağı her hayyenin başları üzerine konulmuş ve yine altından masnû' bir tac dahî olub mezkûr sac ayağının üzerine mevzu' olduğu halde amud-ı mezkûri kral-ı mesfur celb iderek mahall-i mezbûra rekz ettirmiştir. Ba'de-bu'din⁷⁰⁴ cennet-mekân Firdevs-i âşiyân Fatih-i belde Sultan Mehmed Han tabe sare hu hazretleri zikr olunan amudda mevcûd olan üç aded hayye başının birine kuvve-i bâzû-yu⁷⁰⁵ şecâatlerini⁷⁰⁶ i'lân ve işâ'a zımmında seyf-i sarim-i⁷⁰⁷ vahîd darbiyle kat' iderek bâkî iki başı {...}⁷⁰⁸

⁶⁹⁹ İrvâ ve iska: Sulama.

⁷⁰⁰ Kenîsa: Kilisa.

⁷⁰¹ Büt:(sanem) Güzel.

⁷⁰² Hayye: Yılan.

⁷⁰³ Masnû: Sanatla yapılmış, asli ve tabii olmayan, sahte.

⁷⁰⁴ Ba'de-bu'din: Birçok vakit sonra, neden sonra.

⁷⁰⁵ Bâzû: Kolun omuz ile dirsek arasındaki kısmı, güç, kuvvet ve istidat.

⁷⁰⁶ Şecâa: Yiğit, yürekli, bahadır.

⁷⁰⁷ Seyf-i sarim: Keskin kılıç.

⁷⁰⁸ Sayfa 33'den 34'e geçerken cümle bölünmüş ve anlatılan olaydan farklı bir olaya geçilmiştir.

Tarihi milâdın yedi yüz salinde sirkat⁷⁰⁹ olunduğu kütüb-i ecnebiyede mastûr⁷¹⁰ ve mahrrer ve biride yine At meydanında vâki' Dikili Taşdır ki tarih-i mezbûrun üç yüz yetmiş dokuzuncu senesi Teodos-u kebir nam kral mutasarrıf-ı belde-i mezbûre olub hengâm-ı kraliyetinde bazı mertebe muzafferiyetini ima⁷¹¹ zımmında vazi' {ve} tesis itmiş imiş ve bunlardan başka asar-ı atikadan olarak şimdileri bazı direk ve musavver taşlar müşâhede olunmakda olan Balad nam mahallin üst taraflarında vâki' Tekfur Sarayı demekle ma'rûf olan mahall dahî mûmâ-ileyh büyük Kostantin tarih-i mezbûrun üç yüz otuz üçüncü salinde mahall-i şura olmak üzere gayet cesim ve vasi' binâ' ve inşâ' etdirmiş ba'de mürûr-ı dühûr ile münhedim⁷¹² ve harâb olmuşdur. Ancak bazı âsâr-i el'ân mevcûddur ve biri dahî Fatih Sultan Mehmed Han Camii şerifi civarında kâin Kız Taşı ismiyle ma'rûf bir amûd dahî vardır ki vasatında Latini ibâre ile bir beyt muharrer olub mü'rûr-ı vakt ile bozulmuş olduğundan mezkûr taşın sebab-i rezk⁷¹³ ve nasb-ı mechûl isede ancak müverrihlerden⁷¹⁴ bir müverrihin tarihine nazaran mezkûr taşın üzerine tu{n}çdan ma'mûl Zöhre yıldızını îmâ zımmında kız sûretinde bir sanem

⁷⁰⁹ Sirkat: Çalma, aşırma, hırsızlık.

⁷¹⁰ Mastûr: Çizilmiş, yazılmış.

⁷¹¹ İma: İşaretle anlatma, işaret.

⁷¹² Münhedim: Yıkılmış, harap olmuş.

⁷¹³ Rezk: Dikme, saplama, yere saplayıp kaimen durdurma, kurma.

⁷¹⁴ Müverrih: Tarih yazan adam.

Nasb olunarak Zöhre taşı ismiyle tesmiye kılınmış ve zikr olunan taşın garâ'ibatından güya bir kızın bâkire olub olmadığı bilinemediği takdirce seng-i mezkûr pîş-gâhına ihzâr olunub bazı alâmet zuhûrunda yani müşâhede olunan hâlât üzere hal-i şüphe ederler imiş. Ve hacir-i⁷¹⁵ mezkûr Markiyanus nam kralın hengâm-ı kraliyetinde mahall-i mezbûra rezk olunduğu müverrih-i merkûm tarihinde muharrerdir. Ve bunlardan başka birisi dahî Üsküdar sevâhilinde kâin Sarayburnuna nâzır olub Kız Kulesi demekle ma'rûf kal'a şeklinde kuledir ki akdemleri Asya Kıt'asına ittisâli⁷¹⁶ olarak tarih-i milâddan evvelce şehri Kostantiniyeye hükümrân bulunan Karla nam krala devlet-i Yunan tarafından imdâda gelen İrkıla nam ceneral mahalli mezkûrun mevki'nden gayet hoşlandığına binâen hin-i vefâtında mahall-ı mezkûra defn olunmasını vâsiyyet eylemiş isede kabl el-vefât zevcesi intikal etdiginden mersumeyi mahall-i mezkûra defn-i birle türbe mesâbesinde⁷¹⁷ bir mermer taş dahî rezk ederek mahall-i mezbûrun ileri derecede ferah ferah ve gayet nefis ve dil-güşâ bir mahall olduğuna dair Yunani ibâre ile bazı beytler dahî tahrîr etdirmiştir. Ve müteveffiyenin⁷¹⁸ vefâtından sonra mahall-i mezbûrun ismine Dokalis ve daha sonraları cenaral

⁷¹⁵ Hacer: Taş, Kaya.

⁷¹⁶ İttisâl: Ulaşma, bitişme, yakınlık.

⁷¹⁷ Mesâbe: Derece.

⁷¹⁸ Müteveffâ: Ölü, merhum.

Mersûmun ismi olan İrkıla ismiyle tesmiye ve şimdileri Avrupalular dahî tûr-ı⁷¹⁹ dilander(?) ta'bîr eyledikleri dahî bütün bütün yanlış olub zirâ' ismi mezbûrun Fransızca manası Lenander kulesi demek olur. Müverrih-i mezbûrun beyânına nazaran sene-i milâdiye bin yüz kırk üç salinde ama Emanuel Konanen nam kralın hengâm kraliyetinde İzmir Körfezi tarafından gasb-u gâret⁷²⁰ sevdâsıyla liman-ı Kostantiniyeye âmed ü şüd⁷²¹ eden teknelerin men'⁷²² ve def'-i için mahall-i mezkûre şimdiki kuleyi inşâ' ve îcâb-ı vakt-u hâle göre derûnuna harb-ü darbe muktedir. Asker vazıyla muhafazayı şehri Kostantiniye hususuna ihtimam ve itina iderek hatta kule-i mezbûrdan Sarayburnuna zincir keşidesiyle salüfûl-beyân tevârüd⁷²³ eden kayıkların liman-ı mezbûre duhûlünü⁷²⁴ men' eyledikleri misillü kule-i mezkûrun diger tarafından dahî Galata gümrüğüne varıncaya degin zincir bağlayıp kezâlik kayık ve ufak teknelerin liman-ı mezkûre duhûlünü men-i ibtidâr ve bu üslûb fil-hakika⁷²⁵ muhafâza-i liman-ı mezbûre hüsnü medâr⁷²⁶ olmuş ve zikr olunan zincirlerden hala tersane-i âmirede mevcûd olduğu meşhûr ve mütevâtirdir.⁷²⁷ Diger biri dahî Galata Kulesidir sene-i milâdiyenin beş yüz kırk salinde Anastas Dekors nam

⁷¹⁹ Tûr: Dağ cebel.

⁷²⁰ Gâret: Düşman toprağına yağma için olunan hücum.

⁷²¹ Âmed ü şüd: Geliş-gidiş, varıp-gelme, gidip-gelme.

⁷²² Men': O kımse, kım, kım ki

⁷²³ Tevârüd: Birbiri arkasından gelme, her taraftan gelip birikme.

⁷²⁴ Duhûl: Girme, dahil olma.

⁷²⁵ Fil-hakika: Hakikatte, esasında, hakikaten, doğrusu.

⁷²⁶ Medâr: Bir şeyin döneceğı, devredeceğı, üzerinde hareket edeceğı yer, etrafında dönülen nokta.

⁷²⁷ Mütevâtir: Ağzdan ağza yayılan.

Kral bir küçürek kule olarak binâ' ve Kors ismini tesmiye edib ba'de tarih-i mezbûrun bin dört yüz kırk altı senesinde İstanbul'un hin-i fethinde biraz müddet evvelce Cenevizliler daha tevsi' ve tahaccüm⁷²⁸ ederek şekl-i hazırasına vaz' eylemişlerdir. Cennet-mekân Firdevs-i âşiyân⁷²⁹ Sultan Selim Han-ı sâlis⁷³⁰ Aleyyül-rahmete vel-gufran hazretlerinin hengâm-ı saltanatlarında zühûr eden harîkde muhterik olub ta'mîr olduğu misillü bundan çend⁷³¹ sene mukaddem vuku' bulan harîkde tekrar kule-i mezbûrun küllahi muhterik olub muhtaç-ı ta'mîr olan mahalleri cennet-mekân halid âşiyân sultan Mahmud'ı sani hazretlerinin asr-ı mehâsin-⁷³² hasr-ı mülûk-ânelerinde mahv⁷³³ ve isbat ile ta'mîr ve derûnuna bir added cesim çalar saat vaz' olunmuşdur. Ve asr-ı mezbûrda yine buna mümâsil İstanbul'da Sultan Beyazıd nam mahallde ser-asker kapısı derûnunda dahî kazaen zühûr eden harîki haber virmesi için bir kule dahî binâ' olunmuşdur.

Belde-i mezkûrede mütaaddid minâreli cevâmi şerifeden dört minâreli sâbık üz-zikr Ayasofiya-ı kebir cami ve gayet rasanetle⁷³⁴ mevsûf Süleymaniye Camii ve altı minâreli Sultan Ahmed camii iki minârelilerinden Fath-i belde-i mezkûre sultan

⁷²⁸ Tahaccüm: Hacimlenme, büyüme, irileşme.

⁷²⁹ Âşiyân: Mesken, ikâmet-gâh.

⁷³⁰ Sâlis: Üçüncü.

⁷³¹ Çend: Birkaç, bazı.

⁷³² Mehâsin: Hüsn.

⁷³³ Mahv: Yok etme.

⁷³⁴ Rasanet: Sağlamlık, muhkemlik.

Mehmed Han Cami ve Sultan Beyazıd ve Sultan Selim ve Şehzade ve Nuri Osmaniye cevâmi' Şerifeleri ve Yeni Cami ve Laleli namıyla be-nâm-ı⁷³⁵ Sultan Mustafa Han-ı Sâlis Hazretlerinin Cami ve Eyüb Ensari ve Humbarahâne⁷³⁶ ve Nusretiye ve Hırka-i Şerife Cevâmi-i Şerifeleri vâki'olub işbu cevâmî'in⁷³⁷ kıbâb⁷³⁸ ve minareleri tezeyyüniyle⁷³⁹ belde-i mezbûrenin manzarası şâyân-ı temâşâ ve ez-cihet letâfetnüma⁷⁴⁰ olmuştur. Ve yine bunlardan mâa-dâ hamden leh tealla Ortaköy sahilinde binâ' ve inşâ' olunmakta olan iki minareli cami-i şerif ve Dolmabağçe kurbunda⁷⁴¹ Kara Yalı denmekle ma'rûf olan sahilde dahî yine iki minareli olmak üzere mehd-i ulyâ-yı saltanat-ı⁷⁴² seniye Valide Sultan Aliye-t-üş-şân hazretlerinin ihyâsına⁷⁴³ muvaffak oldukları cami dil-güşâ binâ' olunmaktadır. Ve bunlardan mâ-adâ yine kârgîr olarak bir minareli nice nice mesâcid-i şerife ve ma'abed-i münife⁷⁴⁴ ve derûnu kütib-i mu'tebere ile memlû kırkdan ziyâde kütübhaneye ve derûnû⁷⁴⁵ talebe-i ulûm ile meşhûn⁷⁴⁶ kesir-ül-aded medârisi⁷⁴⁷ ilmiye ve mekâtib-i etfâl ile şehri mezbûr malamal⁷⁴⁸ isede ta'dâtına⁷⁴⁹ muvaffak olunamadığından kemmiyyetinden sarfi⁷⁵⁰ nazar⁷⁵¹ olmuştur. Ve bunlardan başka belde-i mezkûrenin zokaklarında ve her köşesinde hayrât olmak üzere kârgîr su çeşmeleri ve sebiller ve bunlara

⁷³⁵ Be-nâm: Adlı, meşhur, şehir.

⁷³⁶ Humbara: Toprakdan yuvarlak zarf ki için bir tarafında yarığı olup para biriktirmek için kullanılır ve nihayetinde onu kırarak akçeyi alırlar.

⁷³⁷ Cevâmî': Toplu olan şeyler, câmi'ler, Mescidler.

⁷³⁸ Kıbâb: Tepesi yarım küre şeklinde olan binâdamları. Gökyüzü.

⁷³⁹ Tezeyyün: Süslenme, ziyetlenme.

⁷⁴⁰ Letâfet: Hoşluk, naiflik.

⁷⁴¹ Kurb: Yakın olma, yakınlık, yakın bulunma.

⁷⁴² Mehd-i ulyâ-yı saltanat: Valide sultan.

⁷⁴³ İhyâ: Diriltme, canlandırma.

⁷⁴⁴ Münife: Yüksek, ali, bülend.

⁷⁴⁵ Derûnî: Gönülden, içten.

⁷⁴⁶ Meşhûn: Dondurulmuş, dolu.

⁷⁴⁷ Medâris: Medrese.

⁷⁴⁸ Malamal: Çok dolu, ağzına kadar dolu.

⁷⁴⁹ Ta'dât: Sayma, sayı.

⁷⁵⁰ Sarf: Harcama, masraf, gider. Fazl, hile, bir kimseyi yolundanve işinden ayırıp başka tarafa yöneltme.

⁷⁵¹ Nazar: Göz atmak, mülâhaza, düşünmek, itibar.

Makîs gurebâhâneler ve hân-gâhlar⁷⁵² ve tekâyâ⁷⁵³ ve zevâyâ⁷⁵⁴ ve talebe-i ulûm için imâretler ve illet-i cünuna⁷⁵⁵ mübtelâ olan marzâya⁷⁵⁶ meccânen⁷⁵⁷ tedavi olunmak üzere taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ta'yîn olunmuş mu'teaddid tabîb ve cerrah ve ispençiyar⁷⁵⁸ ve hizmetciler ile meşhûn⁷⁵⁹ tımâr-hâne ve gurebâ hastaganına meccânen tedâvî olunmak üzere kaffe-i masârifat-i i'mâliyesi mehd-i⁷⁶⁰ ulyâ-i⁷⁶¹ saltanat devletlü ismetlü valide sultan aliye-t-üş-şân efendimiz hazretleri tarafından verilerek dersaadetde kâin yeni bağçe çayırına nâzır mahallde binâ olunmuş ve mu'teaddid etibbâ' ve cerahin ve eczacıyan-ı mahsûsa ve diger me'murin ve hizmetciler ta'yîn olunmuş ve derûnu döşeme ve elbise-i lâzime ve serîriyyât-ı⁷⁶² mu'teaddide ile meşhûn gayet cesim ve vâsî' gurebâ hastanesi ve üç yüz kadar misâfirhâne yani hân dahî mevcûddur.

Yine şehri mezkûr derûn⁷⁶³ ve bîrûnunda⁷⁶⁴ asâkir-i şâhâneye mahsûs mu'teaddid⁷⁶⁵ cesîm kışlalar ve Fünûn-ı⁷⁶⁶ harbiyye ta'allimine⁷⁶⁷ mahsûs Mekteb-i İdâdiyye-i Harbiyye ve diger Mekteb-i Harbiyye ve Mekteb-i Tibbiyye ve Mühendis-hâne ve Fünûn-ı Bahriyye ta'allimine mahsûs diger Hendese-hâne ve mekâtib-i irfâniyye ve edebiyeye ve rüşdiyyeler mevcûd olub derûnları şâkirdan-ı

⁷⁵² Hânîkâh: Boğaz.

⁷⁵³ Tekâyâ: Tekkeler.

⁷⁵⁴ Zevâyâ: Zaviye.

⁷⁵⁵ Cünun: Delilik, cinnet, delirmek.

⁷⁵⁶ Marzâ: Ya.

⁷⁵⁷ Meccânen: Ücretsiz olarak.

⁷⁵⁸ İспенçiyar: Eczacı.

⁷⁵⁹ Meşhûn: Dolu, memlu.

⁷⁶⁰ Mehd: Beşik, beslenilecek, büyüyecek yer. Yeryüzü.

⁷⁶¹ Ulyâ: Pek büyük, pek yüce.

⁷⁶² Serîriyyât: Tıp edenlerin ameliyat görmelerine ve muallimlerinin tahd-ı nezaretinde olarak icra-yı tatbikatla kesb-i mûmarese eylemelerine mahsûs olmak üzere tıp mektebine merbut ve ameli dersane yerine kaim hastane.

⁷⁶³ Derûn: İç, içeri, dâhil.

⁷⁶⁴ Bîrûn: Dışarı, Dış, hâricî.

⁷⁶⁵ Mu'tedd: Sayılmış.

⁷⁶⁶ Fünûn: Üniversite.

⁷⁶⁷ Ta'allüm: Öğrenme, belleme, okuyarak ve ders alarak tahsil etme.

Resim.13. Devleti Osmaniyeinin Piyade Askeri

Muvazzafa⁷⁶⁸ ile memlû ve meşhûndur. Ve bunlardan başka Ayasofya-i kebir civârında Ulûm-i Nâfia⁷⁶⁹ ve Fünûn-ı mütenevvi'a taallimine mahsûs gayet rasîn⁷⁷⁰ ve cesîm ve vasi' ve metin Dârül-fünûn dahî binâ olunmaktadır. Ve yine envâ'i emtia i'mâli için müteaddid kâr-hâneler mevcûd olub anlardan birisi fes-hâne ve diğeri dikimhâne ve iplik hâne ve tüfeng-hâne ve kılıç-hâne ve gülle ve humbara ısığasına⁷⁷¹ mahsûs döküm-hâneler ve bir kac aded bârûd-hâne ve tobhâne ve yine top ısığasına mahsûs dökümhâne ve tob kundakları i'mâli için marangozhâne ve timur fabrikası ve basma ve çuka fabrikaları ve cesîm tersane ve derûnunda havzlar ve keştîgah⁷⁷² ve ta'yînât-ı askeriye beher-i yevm i'ta olunan nân-ı azîz⁷⁷³ lazimesiçun dakîk fabrikası ve fağfûr⁷⁷⁴ ve tabak ve tuğla yapılmak ve hayvanat cildi⁷⁷⁵ dabagat olunmak ve cam i'mâl kılınmak için mu'teaddid fabrikalar yapılmış ve bir taraftan dahî yapılmakta olduğu meşhûd-ı has ve ammedir.⁷⁷⁶

Nefs-i Üsküdar derûnunda binâ olunmuş dört aded iki minâreli cevâmi-i şerife ve bir dahî üst tarafında sâhil-i deryada Beglerbegi ismiyle benam olan mahall-i dilgüşâda bir camii şerif

⁷⁶⁸ Muvazzaf: Bir vazife ve hizmetle mükellef olan, muhassas maaş ve tayinatı olan, maaşlı.

⁷⁶⁹ Nâfia: Bayındırlık işleri.

⁷⁷⁰ Rasîn: Sağlam, metin.

⁷⁷¹ Isâga: Kalıba dökme.

⁷⁷² Keştî: Gemi, sefine.

⁷⁷³ Nân-ı azîz: Ekmek.

⁷⁷⁴ Fağfûr: Vaktiyle Çin imparatorlarına verilen isim.

⁷⁷⁵ Cild: Deri.

⁷⁷⁶ Âmm: Genel, umumi.

Ve bir minarelu kesir-ül-aded cevâmi-i şerife ve mesâcid-i münîfe⁷⁷⁷ ve ma'abed-i münevvere ve tekâyâ ve zevâyâ ve nice nice mekâtib-i hayrât-ı müberrât ile memlû ve müzeyyen bir şehir-i dil-güşâ ve belde-i ferahfezzadır ve yine gerek şehri Kostantiye'de ve gerek Medîne-i⁷⁷⁸ Üsküdar'da millet-i İsevîye⁷⁷⁹ için kenâis-i⁷⁸⁰ müt'e teaddide⁷⁸¹ ve millet-i Yahudiye için heyâkil-i⁷⁸² mutenevi'a mevcûddur. Ve bilâd-ı meşhûresinden biri dahî Meric nehri üzerine binâ olunmuş ve yüz yetmiş bin nüfusu camii mahmiyye-i⁷⁸³ Edirne ma'mûr ve âbâdân⁷⁸⁴ bir şehir-i ferahfezza olub Devlet-i Aliyenin Avrupa Kıt'asında olan tâht-gâhı kadîmidir. Şehir-i mezbûr dahî müt'e addid minarelu cevâmi-i Selattin Azâm ve diğer bir minarelü kesîr-ül-aded cevâmi-i zevî-⁷⁸⁵ül-ihtram⁷⁸⁶ ile memlû ve meşhûn⁷⁸⁷ olduğundan manzarası hayli den hayli nefis ve lâtif ve dil enîs⁷⁸⁸ bir şehir-i dil-güşâdır.⁷⁸⁹ Ve yine Keşiş Dağı {Uludağ} dâmeninde⁷⁹⁰ vâki' mahrûsa-i Bursa'dır ki derûn ve bîrûnu⁷⁹¹ cevâmi -i şerife ve tekâyâ ve zevâyâ⁷⁹² ve nice nice kârgîr hayrât-ı müberrât⁷⁹³ ile meşhûn bir şehir-i letâfet nümûn olduğundan başka civârında vâki' menâbî-i⁷⁹⁴ hârre yani kablıca ta'bîr olunan bânallarının⁷⁹⁵ hâssası⁷⁹⁶ cihetiyle nâm-dâr ve ticâreti tarafından ipek husûle getirmesiyle şöhret-şîâr bir şehri nefisdir. Ve Bahr-i Sefid sahilinde vâki' Selanik

⁷⁷⁷ Münîf: Yüksek, ali.

⁷⁷⁸ Medîne: Şehir, kasaba.

⁷⁷⁹ İsevî: Hristiyanlık dininde bulunan veya bu dine mensup.

⁷⁸⁰ Kenayis: Kilise.

⁷⁸¹ Müt'e teaddid: Bir kaç tane olan, birden ziyade olan, çok, birkaç.

⁷⁸² Heyâkil: Heykel.

⁷⁸³ Mahmiyye: Büyük şehir.

⁷⁸⁴ Âbâdân: İmar edilmiş.

⁷⁸⁵ Zevî: Daima.

⁷⁸⁶ İhtiram: Hürmet olunmak, hürmrt, saygı.

⁷⁸⁷ Meşhun: Dolu dopdolu.

⁷⁸⁸ Enîs: Hemdem.

⁷⁸⁹ Dil-güşâ: Gönül açan, kalbe ferahlık veren.

⁷⁹⁰ Dâmen: Etek, dağ eteği.

⁷⁹¹ Derûn ve bîrûnu: Dâhil ve harici.

⁷⁹² Zevâyâ: Zaviye.

⁷⁹³ Müberrât: Sevak için tesis olunmuş.

⁷⁹⁴ Menâbî: Kaynaklar, pınarlar.

⁷⁹⁵ Bân: Dam.

⁷⁹⁶ Hâssa: Hükümdarın zatına mahsûs ordu.

Şehri Makadoniya yani Tirhala eyâletinin kürsüsü olup üç yüz sefine alır bir limanı muhtevi olduğundan başka ezmân-ı⁷⁹⁷ sabıkada⁷⁹⁸ mâlik⁷⁹⁹ olduğu ma'mûriyyetin delâili olarak hayli âsâr-ı âtikayı hâvî olup be-gâyet⁸⁰⁰ ma'mûr⁸⁰¹ ve ticâretgâh bir şehirdir. Ezman-ı Âtikada civâr-ı Selanik'de yani Makedonya dâhilinde kesir-ül aded maâdin-i⁸⁰² mütenevvi'a olduktan başka ziyâde külliyyetlü altın ma'deni olduğu bazı kütüb-i⁸⁰³ tevârîhde⁸⁰⁴ mestûr⁸⁰⁵ ve muharrerdir.⁸⁰⁶ Bükreş, Tuna Nehri üzerine binâ olunmuş Belgrad ve Vidin şehirleri her biri kesret-i nüfus ve vefret-i⁸⁰⁷ cüyûş⁸⁰⁸ ve ticâretgâh mahall olmalarıyla meşhûr-u enâm⁸⁰⁹ ve ma'mûr-u benam şehirlerdir.

Der-beyân Tuna

Tuna Avrupa Kıt'asında mevcûd olan ırmakların ve Volga Irmağından sonra en büyük ırmağı olup menba'ı ekseriyet-i âra ile Nemçe⁸¹⁰ içinde Şato Dikrizburg civarından zühûr ider ve bazıları en ziyâde sahih olanı Kara Balkandan zühûr eden iki çayın birleşmesinden hâsıl olur demişlerdir. O çaylardan birine Berigaş (?) ve digerine Beriş (?) tesmiye olunmuşdur. Zikr olunan Kara Balkan büyük Batı Hükümetinde vâki'dir. Menban'dan

⁷⁹⁷ Ezmân: Tarihler.

⁷⁹⁸ Sabık(a): Geçmiş, önceki, zamanca veya rütbece ileride olan.

⁷⁹⁹ Mâlik: Sahib, malı elinde bulunduran.

⁸⁰⁰ Be-gâyet: Son derecede,

⁸⁰¹ Ma'mûr: İmar edilen, tamir edilmiş.

⁸⁰² Maadin: Madenler.

⁸⁰³ Ketb: Yazma, tahrir

⁸⁰⁴ Tevârîh: Tarihler, tarihi kitaplar.

⁸⁰⁵ Mastûr: Çizilmiş, yazılmış.

⁸⁰⁶ Muharrer: Tahrîr olunmuş, yazılmış, yazılı.

⁸⁰⁷ Vefret: Bolluk, çokluk.

⁸⁰⁸ Cüyûş: Askerler, neferler, ordular.

⁸⁰⁹ Enâm: Halk.

⁸¹⁰ Nemçe: Budin, Budapeşte.

Resim. 14. Tatar

Denize munsabb⁸¹¹ olunca kadar beş yüz yetmiş saat mahall kat⁸¹²eder. Bu kadar mahalli kat' edinceye degin yüz yegirmi aded büyük çaylar karışır. Mezkûr çayların içinde büyük kayıklar ve ma'ûnelerle⁸¹³nakl-i eşya ederler bu suların inişi garbdan şarka doğrudur. Ve bu Tuna, Bavyara ve Nemçe ve Macaristan ve Devlet-i Aliyenin Bulgaristan kıt'asından yani Belgrad ve Semendire ve İpek ve Ahrâm ve Ada Kalesiyle karşı olan Beyrze Palankası ve Filordin ve Vidin ve Akçar ve Lüvm ve Rahova ve Nigbolu ve Zıştov ve Ruscuk ve Tutrakan ve Silistre ve Hırsova ve Maçın ve İsakça ve Tulça iskelelerinden geçerek üç aded şubeye münkasim oldukdan sonra Karadenize munsabb olur bu üç şubeden birine Senne Boğazı ve birine Hızır İlyas Boğazı ve birine dahî Eski Kili Boğazı tesmiye etmişlerdir. Ve şimdi en işlek olan boğaz Rusya Kıtasında bulunan mezkûr Senne Boğazıdır. Ve onların mukabbilinde Eflak ve Boğdan ve Rusya ülkesinde bulunan Tımar Abad ve İsmail memleketleridir. Ve zikr olunan Tulça'nın pek Büyük Balkanları ve ormanlıkları olub iskelesinde pek çok kebîr

⁸¹¹ Munsabb: Denize dökülen, karışan.

⁸¹² Kat': Ayırma, kaldırma, hudut.

⁸¹³ Ma'ûne: Erzak nakline mahsûs gemi demektir.

Tüccar gemileri inşâ' olunur ve İsakça'nın dahî Tulçaya müşâbih⁸¹⁴ ormanlık ve balkanlıkları⁸¹⁵ vardır. Mezkûr Tuna Nemçe içinde ön suyuna gelince kadar elli arşun arzındadır. Ve Belgrad önüne gelince degin artarak iki bin arşın arzında olur ve Belgraddan Senne Boğazına gelince degin iki bin arşından üç bin arşın arzında olur. Ve derinliği dahî üç buçuk arşundan on beş arşuna kadar mahalline göre muhtelifdir. Ve bu Tuna'nın içinde pek çok adalar vardır. Ve o adalar da otlâk yerler olduğundan kangı taraftan kurbiyyet⁸¹⁶ var ise o tarafın hayvanatı otlamak için sevk olunur. Bu Tuna'da bazı nev' balık ve Morina balığı çıkar ve hususiyle akıntılı olan yerlerde Ve Ada Kalesi ve feth-üll-islamdan aşağı doğru Vidin ve Ruscuk taraflarında ziyâdesiyle çıkar ilkbaharda çıkanlarından yumurta olduğundan yumurtalarından havyar yaparlar ve etlerini tuzlayıp taşraya gönderirler evvel baharda yumurtasını bırakmak için denizden içeriye girer ve kışın yavrularıyla beraber yine avdet⁸¹⁷ eder. Nadir olarak bazı derin mahallerinde gizlenib kaldığı dahî olur ve Mersin balığı ve Sazan balıklarının büyüğü

⁸¹⁴ Müşâbih: Benzer.

⁸¹⁵ Balkan: Ormanla mestûr dağ.

⁸¹⁶ Kurbiyyet: O çiftliğin şehre kurbiyyeti, kıymetini artırır.

⁸¹⁷ Avdet: Geri dönme.

Ve yayın balığı dahî çıkar bu balığın ufaklarını yerler ve büyüklerini yemezler büyüğü iki yüz kıyyeden üç yüz kıyye ye kadar olduğunu rivâyet ederler ve birde Yesetere{testere} balığı vardır. Bu da morina balığının bir nevi' olmağla bunu dahî tuzlayıp satarlar bu dahî yüz nihâyet iki yüz kıyyeye kadar olur lâkin en meşhûr balığı çika balığı olub sâir nevi' balıklara nisbetle gayet leziz olur.

Ve yine kıta-i Afrika ve Asya'da iklim-i Mısır'dan Mısır-ül-Kahire ve İskenderiye ve Trablusgarb ve Tunus ve Haleb ve Şam ve Bağdad ve Musül ve Erzurum ve İzmir ve bunlara makîs⁸¹⁸ daha nice nice başlıca şehirleri olub bir devlet-i memduh(a)-i⁸¹⁹vasî'adır. Ve bunlardan başka memâlik-i Osmaniye ezman-ı⁸²⁰ salifede ziyâde meşhûr olan memâligi dahî hâvî olub anlardan eyâlet-i Filibe ve Çirmen ve Meksaba(?) ve Bosna ve Yanya ve Arnabudluk ve Sırb denilen memâlik bilâd-ı meşhûrelerindendir. İşbu nevâhî-i⁸²¹ mezkûre Devlet-i Osmaniye'ye gelince kadar saltanat-ı şarkîyeyi inşâ' ve ikmâl eden bilâda dâhil olub vakta ki asâkir-i islamiye Asya tarafından zuhûr edip giderek zafer ve nusretleriyle⁸²² memâligi feth ve teshîr-i⁸²³

⁸¹⁸ Makîs: Kıyas edilebilen benzetilen.

⁸¹⁹ Memduh(a): Beğenilmiş, övülmüş.

⁸²⁰ Ezman: Zamanlar, vakitler.

⁸²¹ Nevâhî: Nâhiyeler, bucaklar.

⁸²² Nusret: Yardım, zafer, muzafferiyet.

⁸²³ Teshîr: Zaptetme, hâkim olma, zorla ele geçirme.

Birle⁸²⁴ sekiz yüz elli yedi sene-i hicriyesinde cennet-mekân hallede-i⁸²⁵ âşiyân Fatih Sultan Mehmed Hân hazretlerinin muzafferiyet-i kâmileleriyle⁸²⁶ şehri Kostantiniye feth olundukda ol-tarihden bürû şehri-i mezkûr pâyitaht-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye ittihâz olunmuşdur.

Arazi-i Devlet-i Aliyeden salif üz-zikr iklim-i Mısır âsitâne-i Aliye dâire-i nısf-ı nehâri⁸²⁷ mebde'î⁸²⁸ tûl i'tibâriyle⁸²⁹ takrîben beş derece tûl-i garbîden on derece tûl-i şârkiye kadar mümtedd ve arzan⁸³⁰ dahî on iki derece arz-ı şimâlîden otuz iki derece arz-ı şimâlî beyninde vâki'dir. İhtilafat-ı⁸³¹ fusûl⁸³² ile havası bazen muhtelif⁸³³ olub fûsul-i bâridde laykiyle cârî olamayb fûsul-i hare⁸³⁴ ziyâdesiyle mümtedir riyâh-ı⁸³⁵ şimâlî ve riyâh-ı cenûbîninin şiddet-i hubûb⁸³⁶ vezânından⁸³⁷ kumları kaldırıp şühûr⁸³⁸ ve kasabât üzerine def' ve terk eylediginden ahâlîye ziyâde muzır⁸³⁹ olub hatta ahâlî-i iklim-i Mısır'ın mübtelâ oldukları göz ağrısı dahî bundan neşit etdiği rivâyet olunmaktadır. İskenderiye havâlîsinde Eylûl'den Nisan'a kadar kesret üzere emtâr⁸⁴⁰ vâki' olub ol esnâ'da⁸⁴¹ Mısır'a dahî nâdiren nâzil⁸⁴² olur. İskenderiye'den menbâ⁸⁴³ Nil'e doğru ve teveccüh⁸⁴⁴ olundukda şiddet-i harâret Raumer(?) nam

⁸²⁴ Birle: Bir.

⁸²⁵ Hallede: Daim ve bâkî etsin. Bir çeşit dua.

⁸²⁶ Kâmil: Bütün, tam.

⁸²⁷ Nısf-ı nehâr: Gündüzün ortası, vakt-i zuhr.

⁸²⁸ Mebde': Baş taraf, başlangıç, başlama.

⁸²⁹ İ'tibâr: Ehemmiyet verme, hürmet.

⁸³⁰ Arzan: Arz cihetince, genişlikçe, arzan ölçmeli.

⁸³¹ İhtilaf: Uymayıp, uyuşmama.

⁸³² Fûsul: Fasıllar, mevsimler, bölükler, kısımlar.

⁸³³ Muhtelif: Çeşitli, birbirine uymayan.

⁸³⁴ Hare: Sıcak, hararetli, kızgın.

⁸³⁵ Riyâh: Rüzgarlar, yeller.

⁸³⁶ Hubûb: Esme.

⁸³⁷ Vezâ: Esen, esici.

⁸³⁸ Şühûr: Şehir.

⁸³⁹ Muzır: Zararı dokunan, ziyan ettiren, zararlı.

⁸⁴⁰ Emtâr: Yağmur.

⁸⁴¹ Esnâ': Ara, aralık, hengâm, sıra.

⁸⁴² Nâzil: İnen, nüzül iden: semadan nazil oldu.

⁸⁴³ Menbâ: Kaynak, nimetin veya herhangi birşeyin çıktığı yer.

⁸⁴⁴ Teveccüh: Bir şeye doğru yönelme, bir tarafa dönme, çevrilme.

Hakîmin⁸⁴⁵ mizânü'l-harâresi⁸⁴⁶ delâletiyle⁸⁴⁷ yegirmi beş dereceden kırk dereceye kadar germiyyet-i⁸⁴⁸ hevâ⁸⁴⁹ müşâhede olunur. Ancak kesret-i⁸⁵⁰ eşcârın⁸⁵¹ tahvil-i havaya ve nüzûl-i rahmete med hali olduğundan gars⁸⁵² olunan ağaçlar mülâbesesiyle⁸⁵³ havası tahvîl olmakda olduğu rivâyet olunmaktadır. Mahsûlâtından hinta ve şa'îr ve pirinc ve pamuk ve ful⁸⁵⁴ ve ades⁸⁵⁵ ve hardal ve ketan ve anison {anason} hâsıl olduktan başka bamya ve badıncan ve kabak ziyâde mebzuldür.⁸⁵⁶ Ve daha nice nice meyve-hâ-i lezize ve sebze-hâ-i lâtife husûle getirir arazi kesir-ül-berekat ve bu husûsâ dahî sebep asli olan arazi-i Mısr'ı iska'⁸⁵⁷ eden Nil'i azîm-ül⁸⁵⁸ hasenâtdır.

Der Beyân Nil

Nil-i mübârek Kıt'a-i Afrika'nın en büyük nehirlerinden olup egerçe menba'nın pek yakınına varmışlar isede hakikati layikiyle keşf olunamamıştır. Fakat Habeşistan dahîlinde olduğu maznûn bulunmuştur. Bunun menba'ı âtîde zikr ve beyân ideceğimiz şubelerin birleşib hâsıl olan sularından ibâretidir. O şubeler de üç mahalden zuhûra gelir. Anın da başlıcası ve birincisi Bahr-i Ebyaz⁸⁵⁹ tesmiye

⁸⁴⁵ Hakîm: Fevkaleda aklıyla ve ahlak-ı hasenesiyle mümtaz adam.

⁸⁴⁶ Mizânü'l-harâre: Termometre.

⁸⁴⁷ Delâlet: Yol gösterme, klavuzluk.

⁸⁴⁸ Germiyyet: Harâret, sıcaklık.

⁸⁴⁹ Hevâm: Hava.

⁸⁵⁰ Kesret-i Kesret: Çokluk, sıklık.

⁸⁵¹ Eşcâr: Ağaçlar.

⁸⁵² Gars: Ağaç dikme, fidan dikme.

⁸⁵³ Mülâbese: Benzeyen iki şeyin yekdireğinden fark olunmayıp teşviş olunması.

⁸⁵⁴ Ful: Bakla.

⁸⁵⁵ Adese: Mercimek tanesi.

⁸⁵⁶ Mebzul: Bol, ucuz.

⁸⁵⁷ İska': Sulama, su verme.

⁸⁵⁸ Azîm: Büyük, yüce.

⁸⁵⁹ Bahr-i Ebyaz: Beyaz Nil.

Olunan sudur. Bununda menba'ı cebel-i kamerden geldiği keşf olunmuştur. Çünkü oraya kışın ziyâdece kar yağar. İkincisi Bahr-i Ezrak⁸⁶⁰ tesmiye olunan yani ma-i Nil demekle meşhûrdur. Dembiya Gölünün taraf-ı cenûbîyesinde kâin Habeşistan Dağlarından zuhûr eder asıl⁸⁶¹ Nil budur diyerek İngiliz seyyahlarından biri gayr-i sahîh olarak zann ve i'lân eylemiştir. Üçüncüsü Tekaze {Atbarah Nehri} tesmiye olunmuştur ki eskiler bunu en şimâlî olan şubisini kıyas etmişlerdir. Mârru-üz zikr⁸⁶² Bahr-i Ebyâz⁸⁶³ ve Tunfa(?) ve siyahların memleketini sulayarak geçer ancak bazıları Konder'in(?) taraf-ı cenûb-î garbîyesinde elli saat mesâfede bir su bulub anı menba'ı ittihâz itmiş isede sahihen menba'ı olmayub bu su dahî Dembiya(?) Gölünü geçib bahr-i Ebyâz ve Tekaze ve bunun gibi sâir çaylarla beraber Nil'e karışır bu sular Habeşistan'dan gelib Nuba ve Mısır iklimlerini geçerek yedi kola münkasim oldukdan sonra Akdeniz'e munsabb olur. Bu yedi koldan ikisi başlıca olub biri Dimyat ve biri Reşid önünden ceryan eder ve her yıl Haziran'ın on üçünden Eylül'ün on yedisine

⁸⁶⁰ Ezrak: Göğün renginde.

⁸⁶¹ Asl: Asıl, kök.

⁸⁶² Mârr-üz zikr: Yukarıda zikri geçmiş olan, yukarıda bahsedilmiş olan.

⁸⁶³ Bahr-i Ebyaz: Beyaz Nil.

Kadar taşar ve andan sonra tenakus⁸⁶⁴ bulmağa başlar Mısır ikliminin münbit ve mahsûl-dâr olmasına büsbütün sebep-i müstakill bu Nil'i mübârekdir. Eger az taşarsa o yıl az hâsilât olub herkes vergilerini veremediklerinden vâridât-ı⁸⁶⁵ Mısır'a sekte gelir ve halkda pek muzdarîb olur ve ziyâde taşıdığı sene Mısır ikliminin halkı pek memnûn ve müteşekkir olurlar Mısır halkı hubûbât-ı kesîre zirâ' ve istihsâl⁸⁶⁶ eylemek üzere bu suyun Mısır arazisinin daha sâir mahallerine yayılması için kadîmden beri pek çok cedveller yapmışlardır. Ve e'lân mevcûddur ve şimdîye kadar yapılan ve bir taraftan yapılmakta olan cedvellerin adedinde egerçe bazıları mübalağa etmiş isede sahihan⁸⁶⁷ adedini beyân mümkün degildir. Fakat başlıcası yüzden ziyâde olduğu müsbetdir birde Mısır valisi esbak Mehmed Ali Paşa valiligi hengâmda hak pa-yı hazreti şâh-ânen led'el-istîzân-ı⁸⁶⁸ şâyân buyurulan müsaade-i seniye-i hazret-i şâh-âne üzerine Mahmudiye namında bir cedvel inşâ' edip bütün kasaba ve kurâ ve köyler ahâlîsini şeyhleriyle beraber celb ve cem

⁸⁶⁴ Tenakus: Eksilmek.

⁸⁶⁵ Vâridât: Kar, gelir. Varid olan. Bir kimseye veya hazineye ait gelir ve paralar.

⁸⁶⁶ İstihsâl: Meydana getirme, üretme, elde etme, elegeçirme.

⁸⁶⁷ Sahihan: Doğru olarak, cidden, hakikaten, gerçekten.

⁸⁶⁸ İstîzân: İzin isteme, izin için sorma, danışma.

Ederek ibtidâ'ları üçyüz bu kadar bin ve sonraları altmış bin nihâyet yegirmi bine kadar amele⁸⁶⁹ istihdâm ederek on ayda hitâm-pezîr⁸⁷⁰ olmuştur. Bu cedvellin yegirmi beş saat tûlî⁸⁷¹ vardır. Etıbbâ mütekaddimin ile müteahhirîn⁸⁷² bu Nil'in taşib ovalarda ve ötede berûda kalan suların rakid⁸⁷³ olmasından ve bazı telef olan hayvanların ta'affününden⁸⁷⁴ veba hâsıl olur diyerek zann ve kıyas etmişler isede bu dahî ma'mûl olunur şey degildir. Çünkü karantina hepsini bitirmiştir nitekim-etİbbâ-ı⁸⁷⁵müteâhirin⁸⁷⁶dahî Asya kıtasına mensûb olub Hindistan tarafında bulunan Ganj nehrinin sevâhilinde ki bataklık ve rakid olan suların taaffünâtı⁸⁷⁷ tesirinden kolera illet-i hâsıl olarak dâimâ civârında bulunduğunu beyân etmişlerdir. Ve hakikat-i hal dahî bu minvâl⁸⁷⁸ üzeredir. Çünkü beyân olduğu gibi kolera illeti dâimî surette oralarda bulunur. Bâlâdâ mezkûr cebel-i kamerden gelen suyun Bahr-i Ezrak ile birleşince kadar mü'rûr ettiği mahall üçyüz yetmiş saattir. Ve Bahr-i Ezrakdan⁸⁷⁹ Tekaze ile birleşince kadar yetmiş saattir. Ve Tekazedden denize gelince kadar beşyüz on saattir ki Nil'in menba'ı cebel-i kamerden i'tibâr olduğu Akdeniz'e munsabb

⁸⁶⁹ Amele: İrgât.

⁸⁷⁰ Hitâm-pezîr: Kabul edebilir.

⁸⁷¹ Tûlî: Boy ve uzunluğa mensup.

⁸⁷² Müteahhirîn: Son zamanlarda gelenler, yetişenler.

⁸⁷³ Rakid: Durgun.

⁸⁷⁴ Ta'affün: Çürüp kokma, leş kokma.

⁸⁷⁵ Etıbbâ: Hekimler, doktorlar, tıp ilmini bilenler.

⁸⁷⁶ Müteahribîn: Beynlerinde cenk ve harp edenlerin beheri.

⁸⁷⁷ Taaffünât: Fenâ, pis kokular.

⁸⁷⁸ Minvâl: Yol, suret, şekil.

⁸⁷⁹ Ezrak: Mâvi, gök renkli, saf ve temiz su.

Olunca kadar cereyan edib gecdiği mahall dokuz yüz elli saat mesâfeden ibâretdir. Bu mesâfeyi kat' edince kadar sekiz uçurum mahallden aşağı dökülür ez-cümle biri Zellata tesmiye etdikleri yerden kırk kadem irtifâ'anda⁸⁸⁰ kayalık bir mahall bulunduğundan gayet heybet ve azîmetli aşağı düşerek fevka'l-âde bir gürültü ve çağıldı⁸⁸¹ peydâ eder. Bu Nil'de timsah ve denizaygırı ve buna mümâsil⁸⁸² balıkları telef edici sâir hayvanat bulunduğundan bazı mahallerinde balık yoktur. Ve bazı mahallerinde dahî kesret üzere vardır. Suyu altı ay kadar bulanıktır ve altı ay kadarda durgun olduğu vakitler içmesi pek latîf ve iyi sudur. Ve süzerek içerler taşacağından üç ay evvel yeşilim tireksi ve müte'affin⁸⁸³ ve içinde pek çok böcekler olur taşmasının sebepleri evvel baharda Habeşistan'a ziyâde rahmet düşmesinden ve kışın cibâl-i kamere pek çok kar yağmak cihetiyle yazın şemsin hararetiyle eriyip suların aşağı nüzûl eylesinden nâřî⁸⁸⁴ olduğu rivâyet olunmuşdur.

Marmara Denizi Boğazından hâric Adalar Denizinin semt-i

⁸⁸⁰ İrtifâ'an: Yükseklikçe.

⁸⁸¹ Çağıl: Suyun kaynayıp fişkırmasını taklit ederek mükerrer kullanılır.

⁸⁸² Mümâsil: Benzeyen, benzer, gibi.

⁸⁸³ Müte'affin: Kokan, çürüyüp bozulan.

⁸⁸⁴ Nâşî: Neşet eden, edici, ileri gelen.

Şimâlisinde Taşos, Simenderek ve İmros ve Limni nam adalar vâki' olub Girid adası dahî zıkr olunan adalar denizinin cânib-i cenûbîsinde vâki' olmuştur. İşbu Girid cezîresinin ahâlisi üç yüz bini bâliğ ve çend⁸⁸⁵ kıt'a kılâ'ı⁸⁸⁶ müstahkemi⁸⁸⁷ muhtevî olub kebîr-i vüsat ve kesret-i bereket cihetiyle Avrupa Kıt'asında vâki' Devlet-i Aliye'nin ma'mûr ve meşhûr adalarından ma'dûd olduğu ma'lûmu hass ve ammedir⁸⁸⁸ ve bahren cezîre-i mezkûrenin nümâyiş⁸⁸⁹ ve manzarası bâdî-i⁸⁹⁰ hayret olur mertebede olub ticâreti dahî başlıca sabun ve revgan-ı⁸⁹¹ zeyt ve meyve-i huşk⁸⁹² misillü şeylerden ibâret bulunduğu mütevatirdir.

Yine en mu'tenâ⁸⁹³ ve kebir adalardan bahr-i Sefîdin Asya tarafında vâki' Kıbrıs cezîresi Asya Kıt'asına mensûb olub Anadolu tarafında vâki' Cezayir-i Bahr-i Sefidden ma'dûddur Devlet-i Aliye'nin Akdeniz'de olan büyük ve münbit adalarının biridir. Tûlen⁸⁹⁴ Asitane-i Aliye dâire-i nısf-ı nehârî mebde-i tûl olmak itibariyle üç derece tûl-i şarkîden beş buçuk derece tûl-i şarkîye varınca ve arzâ otuz dört buçuk

⁸⁸⁵ Çend: Kaç tane, ne kadar? birkaç üç beş.

⁸⁸⁶ Kılâ': Kaleler, surlar.

⁸⁸⁷ Müstahkem: Sağlamlaştırılmış.

⁸⁸⁸ Amme: Herkesin bildiği.

⁸⁸⁹ Nümâyiş: Gösteriş, Gösteri.

⁸⁹⁰ Bâdî: Sebep, sebep olan, başlangıç.

⁸⁹¹ Revgan: Yağ.

⁸⁹² Meyve-i huşk: Kuru yemiş, kuru meyve.

⁸⁹³ Mu'tenâ: Mühim, ehemmiyetli.

⁸⁹⁴ Tûlen: Boyca, boyuna.

Dereceden otuz beş buçuk dereceye varınca mümtedd bir cezire-i vasî'adır. Ve imtidâd-⁸⁹⁵ tûlisi şarkî-i şimâlîden garbi-i cenûbîye kadar be-hasb-ül-mesâfe kırk altı saat ve arzan on saatden on sekiz saate kadardır. Ve sathen iki bin iki yüz mil murabba⁸⁹⁶ mesâfesi vardır. Müttekaddimin bu adaya birçok isim vermişler isede pek lüzum görünmediginden bu isimlerin ta'dâtından⁸⁹⁷ sarf-ı nazar olundu. Tarih-i milâdiden yetmiş sekiz sene sonra azim hareket-i arz olub bazı mahalleri büsbütün yere batıb mahv olmuşdur. Cezire-i merkûme ibtida⁸⁹⁸ tarihi hicretin yegirmi yedi tarihinde muâviye tarafından feth ve teshîr olunmuş ve yine tarih-i hicriyetin kırk sekizinci salinde muâviye bi'z-zât asker sevkiyle kabza-i teshîre almış olduğu bazı tevârîh-i mu'teberede mestûrdur ve muahharen⁸⁹⁹ dahî cennet-mekân sultan Selim Hân tabe sera hu hazretleri dokuz yüz yetmiş dokuzda kuvve-i pazu-i himmetiyle feth ve teshîrine muzaffer olmuşlardır. Kazâları on altı aded olub anlarda Tuzla ve Lefkoşa ve Degirmenlik ve Leymosun ve Hirsofu ve Lefke ve Omorfu ve Kolan (Gilan) ve Omodos ve Baf ve Girne ve Magosa ve Karpas ve Mesarya ve Dağ ve Evdim {Düzkaya} kazâlarıdır arazisi

⁸⁹⁵ İmtidâd: Uzanmak, uzayıp gitmek, boy, tul, uzunluk.

⁸⁹⁶ Murabba: Kare.

⁸⁹⁷ Ta'dât: Sayma, sayı.

⁸⁹⁸ İbtida: Baş taraf, evvel, başlangıç, en önce, başta.

⁸⁹⁹ Muahharen: Sonradan.

Tabîi halinde olarak gayet münbit ve mahsûl-dârdır. Hâsılât-ı arziyesi arpa ve buğday ve limon ve portakal ve enva’i üzüm ve misket üzümü ve ceviz ve badem ve fındık ve harnub ve yer elması ve bakla ve fasulye ve sisam ve soğan ve revgan-ı zeyt ve tuz ve yün ve ipek ve pamuk ve tütün ve balmumu, kendir ve ketan tohumu ve kök boya ve acı kavun boyası ve çam sakızı ve kara sakız ve tere menti ve katran ve Ebu Cehil karpuzu ve meşhûr kumandarya ba’desidir.⁹⁰⁰ Ve her türlü meyvenin iyisi hâsıl olur ve üzüm ve keçi boynuzundan dahî pekmez çıkarırlar Avrupa’nın bazı mahallerinde pek büyük külfetlerle yetişen sümbül ve nergisin katmerlisi ve yalın katlısı kendi kendine biter ve manzarası gayetle muntazam bağçeler gibi hoş görünür ve âlâ benefşesi⁹⁰¹ dahî olub pek nefis şurubunu yaparlar ve âlâ çiçek suyu dahî çıkar el hâsıl küre-i arzda en nadir ve nazik olan çiçeklerin ednâ⁹⁰²himmetle pek güzel yetişmesine havasının ziyâdesiyle kabiliyyeti vardır. Ve cezire-i merkûmede pek çok selva kuşu olduğundan bunun turşusunu yapıp Avrupa’ya ve memâlik-i sâireye gönderirler eski vaktinde olan meşhûr eski ma’denler Baf ve Hisrofu civarında olmağla şimdi.

⁹⁰⁰ Bâde: Şarap, içki.

⁹⁰¹ Benefşe: Menekşe, mor.

⁹⁰² Ednâ: Pek aşağı, en bayağı, çok alçak.

Neresinde olduğu na-malûmdur bunlar altın ve gümüş ve bakır ve ku{r}şun ma'denleridir. Ve zümrüd ma'denleri ve kırmızı yeşim taş ve necef ma'denleri olub ve reng-âmiz⁹⁰³ mermer ve alçı ma'denleri ve tobrakdan ihrâc olunur yeşil ve sarı ve siyah ma'deni boya ve tebeşir çıkar ve Kıbrıs elması dedikleri taş bâlâda beyân beyân olunan necefden⁹⁰⁴ ibâretdir. Ve bir de acabiât-ı⁹⁰⁵ eşyadan cezâire-i merkûmede amyant⁹⁰⁶ demekle meşhûr bir nevi' taş olub bu taşın be-hikmet-ullâh-u Tealla asıl yaradılışında iplik yapılıp bez dokunulmağa kabiliyyet-i tabîyyesi vardır. Buna pek çok isim vermişler isede tahrîrine lüzûm görünmediginden ta'adâtından sarf-ı nazar olundu fakat içinden en münâsebetlisi ma'denî kettân tesmiye olunanıdır. Ve nescinin⁹⁰⁷ve vaziyeti tel tel ve iplik iplik gibidir ve el ile dokunuşda yumuşaksı ve ipeksi bir şeyi his olunur velevni⁹⁰⁸ beyaz sedefi renginde olub bazısı mâvi ve siyah ve yeşil ve esmer elvan⁹⁰⁹ olur bu taş bazen hâricde bulunursada ekseriya⁹¹⁰ büyük kayalık arasında bulunur bundan iki bin beş yüz sene mukaddem bu taşdan bez dokudukları bazı kütüb-i mu'teberede mestûrdur. Ve bundan yüz elli sene evvel Roma'da

⁹⁰³ Âmiz(E): Karışık, karışmış.

⁹⁰⁴ Necef: Küfe civarında bir şahirdir. O civarda çıkarılan bir cins billur. Necef taşı.

⁹⁰⁵ Acabiât: Normale zıt şeyler, acâib şeyler.

⁹⁰⁶ Amyant: Ateşe dayanan liflerden oluşmuş, kolayca bükülebilen, bir tür ak asbest

⁹⁰⁷ Nesc: Dokuma, bez nesc etme.

⁹⁰⁸ Vele: Eğer, gerçi, her ne kadar da, hatta.

⁹⁰⁹ Elvan: Renkler.

⁹¹⁰ Ekseriya: Pek çok zaman, en ziyade, sık sık.

Bazı mahaller taharri olunurken bir küpün içinde üç arşun tûlinde ve iki buçuk arşun arzında bu taşdan ma'mûl bir bez bulmuşlardır. Hattâ bulunan bez El-hâletü hâzihi Roma kütübhanesinde mevcûd ve mahfûzdur. Bu beze ateşin hiç tesiri olmadığı cihetle sâlif üz-zikr iki bin beşyüz sene evvelki vakitin en meşhûr adamlarını hin-i vefatında külünü alıp hıfz⁹¹¹ ve ecnebi bir kül karışmamak için bezden bir torba yapıp içinde yakarlardı. Ve bunu indlerinde bir usûl ittihaz etmişlerdi hazret-i İsa Aleyhi selâmın baslarından sonra şerî'at-ı İsa ile müteşeri' olmalarıyla işbu adetlerini terk etmişlerdir. Ve bundan kırk beş sene mukkadem Milano şehrinde bu taşın ipliklerinden samg-i⁹¹² arabî ve ketre⁹¹³ gibi bazı ecza karışdırarak bir nevi' kağıd yapıp kitab basdıkları bazı kütüb-i muteberede mestûrdur. Ve bundan bir cild kitap El-hâletü-hâzihi Paris kütübhanesinde mevcûd ve mahfûzdur. Ve meşhûr dabağhânesi dahî olub Eyü sahtiyân⁹¹⁴ ve meşin⁹¹⁵ yaparlar ve pamuğu sâir mahaller pamuğuna nisbetle a'lâ olduğu cihetle bez fabrikaları dahî vardır. Ve i'mâl olunan bezden Kıbrıs basması demekle meşhûr basma yaparlar fakat şimdileri

⁹¹¹ Hıfz: Saklama, Koruma, Muhafaza.

⁹¹² Samg: Ağaç sakızı.

⁹¹³ Ketre: Sakız.

⁹¹⁴ Sahtiyân: Cilalı deri.

⁹¹⁵ Meşin: İşlenmiş koyun derisi.

Amerika bezi ucuz olduğu cihetle anın üzerine yaptıklarından evvel ki kadar bez fabrikalarının işlediği yokdur bâlâda mezkûr Girne kazasında kâin dağın üstünde bir cesim su akıp nısfı Degirmenlik'den ve nısfı diğeri Labta ta'bir olunan karyeden mü'rûr ederek denize munsabb olur ve Lefke üzerinde ki dağdan dahî bir büyük su kaynayıp Merataş karyesinden ve Lefke içinden geçer ve o su ile bağ ve bağçeleri sularlar bu su yazın ziyâdece sıcak ve kurak olursa tenakkus⁹¹⁶ bularak bayağı kesilme derecesini bulur evailde berriye-t-üş-Şam'da vâki' cebel-i Lübna'dan cezire-i mezkûreye nakl-i vatan etmiş bazı halk olmağla Girne kuralarından Kormacik (Kormacid) ve Karpaşa ve Sumatu (Asamato) ve Ayamarina karyelerinde sâkin ve mutavattın⁹¹⁷ olurlar bunlarda beş altı yüz nüfusdan ibâretdir. Ve Anadolu tarafına en yakın olan mahalli Girne iskelesidir ki altmış mil tahmîn ederler. Ve Ermeni milleti dahî nefsi-i Lefkoşa kazasında sâkin olmağla tamam kırk haneleri olub bundan ziyâde ve noksan olmadığını rivayet iderler bu cezirede Yahudi milletinin iskân etdirilmemesi min-el-kadîm usûl-i belde olmağla El-hâletü

⁹¹⁶ Tenakus: Eksilmek.

⁹¹⁷ Mutavattın: Yerleşmiş, vatan eylemiş, vatan eyleyen.

Hâzihi bir danesinin bile tavattun⁹¹⁸ eylemesi emri muhalldir. Cezîre-i mezbûrenin iki büyük cibal-i müteselsile-i⁹¹⁹ refî'ası⁹²⁰ olub şarkdan garba doğru giderler bu dağlara kışın pek çok kar yağar ve bu dağların bazı yerlerinde ormanlık ve bataklık vardır. Bu ormanlık ve balkanlıklar adanın lâzım olan kâfei⁹²¹ odun ve kerestesi idâre etdikden sonra bazı iskelelerinde ufak tüccar gemileri ve kayıklar inşâ' olunur ve bundan başka İskenderiye tarafına dahî kereste nakl ederler. Ve ekser yerleri çam ağacından ibâretdir. Ve külliyyetlu yabani zeytin ağaçları dahî vardır. Ve ovalarının bazı yerlerinde yazın tahammül olunmaz derecede sıcak olur cezîre-i merkûma Venediklilerin tasarruflarında iken en büyük ticâretleri pamuk ve şeker idi. El-hâletü-hâzihi şeker çıkardıkları fabrikaların eserleri mevcûddur. Ve şundan arazisinin şeker kamışı dahî hâsıl eylemesine kabiliyeti olduğu istidlâl⁹²² olunur. Ahâlîsi ve gerek bunların ecdâdı zevk ve sefâ'ya mâil⁹²³ olub sâir memleket ahâlisinden melâhat⁹²⁴ ve güzellikleri ziyâde olduğu meşhûr ve mütevâtirdir ve karıları dahî gayet mevzûn⁹²⁵ ve müstesnâ olub bundan iki bin sene mukkadem

⁹¹⁸ Tavattun: Yerleşme, yurt tutma, yurtlanma.

⁹¹⁹ Müteselsil: Zincir gibi birbirine bağlı olan.

⁹²⁰ Refî': Yüksek, yüce.

⁹²¹ Kâfetten: Cümleten, bütün.

⁹²² İstidlâl: Bir delile dayanarak bir şeyden bir netice çıkarma, delil ile anlama.

⁹²³ Mâil: Bir yana eğilmiş, eğik, hevesli istekli, düşkün.

⁹²⁴ Melâhat: Güzellik, şirinlik.

⁹²⁵ Mevzûn: Tartılmış, vezn alınmış.

Dahî sâir Akdeniz Adaları nisâsına⁹²⁶ nisbetle böyle güzellekle meşhûr oldukları mervîdir.⁹²⁷ El-yevm derûnunda mütevattın⁹²⁸ olan umûmen ahâlîsi tahmînen yetmiş bin kadar nüfusu olup yegirmi beş bini ahâl-î islamdır. Cezîre-i mezbûrenin muntazam ve münbit ve mahsûl-dâr olmasıyla evailde dahî bir milyon halkı olarak taayyüş⁹²⁹ ve iskân etmiş oldukları bazı kütb-i mu'teberede muharerdir. Bu adada pek çok vakitlerden beri kesret üzere çekirge olup dâimâ memleketin harâbiyyetine sebep olmasıyla Rabbimiz Teallâ ve takaddes hazretleri ömür ve ikbâl ve şevket-i şâhâniyi rûz-efzûn⁹³⁰ buyursun bunun def'i esbâbının istihsâli zımında taraf-ı eşref-i Devlet-i Aliyeden bir taraftan ikdâmmat-i mütemaddiye⁹³¹ ve ihtimamat-ı mütevaliye⁹³² masruf⁹³³ buyrulmaktadır. Egerçe cânib'i seniylül cevânib-î⁹³⁴ saltanat-ı seniyeden böyle himmet ve inâyet-i celile erzânî⁹³⁵ buyrulmamış olsa nevuzubillah böyle bir cesim memleketin büsbütün harâbiyyetine ve ahâlîsinin dahî terk-i vatan eylemelerine bâis ve bâdî⁹³⁶ olmuş olur ve bunlardan başka yine bahr-i mezkûrda nice müteaddid ada ve şibh adalar vardır ki kemmiyyet⁹³⁷ ve keyfiyyetinden bu mahalde sarf nazar olundu.

⁹²⁶ Nisâ: Kadınlar.

⁹²⁷ Mervî: Rivayet olunan.

⁹²⁸ Mütevattın: Bir yeri vatan ittihaz eden, yerleşen.

⁹²⁹ Taayyüş: Yaşamak, geçinmek, yaşam tarzı.

⁹³⁰ Efzûn: Fazla, çok, yukarı, aşkın.

⁹³¹ Mütemaddi: Devamlı, kesiksiz, sürekli, daim.

⁹³² Mütevali: Aralık vermeden devam eden.

⁹³³ Masruf: Harcana para.

⁹³⁴ Cevânib: Taraflar, yanlar.

⁹³⁵ Erzânî: Ucuzluk, lâıyıklık, liyakat.

⁹³⁶ Bâdî: Sebep, sebep olan. Rüzgara veyâ havaya âit.

⁹³⁷ Kemmiyyet: Sayı.

Yunan Devleti Beyânındadır

Yunan Devleti Avrupa Kıt'asının cenûbîsinde vâki' olub sathî dahî bi-hesâb-ı terbî'yi⁹³⁸ iki bin dört yüz otuz fersahdan ibâret olarak ekser mahalleri kûhistân⁹³⁹ olduğundan havası sağ ve sâlimdir arazisi münbit ve mahsûl-dâr olub ve müştemil olduğu ahâlîsi bir milyon üçyüz bine bâliğ oldukları halde ticâret-i bahriyye ile iştigal-ı⁹⁴⁰ taammları olduğundan Bahr-i Sefid canibinde pek çok tüccar gemileri bulunduğu âzâde-i⁹⁴¹ kayd ve iş'ârdır. Başlıca şehirlerinden biri sâhil-i bahir-den iki saat mesâfede vâki' Atina şehridir ki el-yevm Devlet-i merkûmenin makarr-ı⁹⁴² hükümeti olub yegirmi beş bin nüfusu müştemil ve menşe-i felâsife⁹⁴³ yani ezman-ı atıkada hayliden hayli meşhûr hâkimler zuhûr etmiştir. Biri dahî Şire{Pire?} ceziresinde vâki' Şire şehri olub Yununistanın ma'mûr bir ticâretgâhı ve yegirmi beş bin nüfusu müştemildir. Ve Eğriboz Adasında vâki' Eğriboz şehri yegirmi altı bin nüfusu şâmil olub ezmân-ı⁹⁴⁴ sâlifede⁹⁴⁵ Orib{Korint} ismiyle müteârif⁹⁴⁶ olan boğazın mevki'i üzerine binâ ve inşâ' olunan bir köprü vâsıtasıyla ada-ı

⁹³⁸ Terbî: Dörde taksîm, dört pay etme.

⁹³⁹ Kûhistân: Dağlık yer.

⁹⁴⁰ İştigal: Meşgul olma, bir şeyle uğraşmalar.

⁹⁴¹ Âzâde: Tam bir mânâ anlatan mısra.

⁹⁴² Makarr: Mahal, durulan yer.

⁹⁴³ Felâsife: Feylesof.

⁹⁴⁴ Ezmân: Vakitler, anlar, çağlar.

⁹⁴⁵ Sâlife: Geçen, geçmiş.

⁹⁴⁶ Müteârif: Bilinen, bilinir.

Resim. 15. Yunanlı

Mezkûre karaya muttasıl⁹⁴⁷ ve mültesik⁹⁴⁸ kılınmıştır. Biri dahî Anabolu şehri olup yegirmi bin nüfusu olup be-gayyet müstahkem⁹⁴⁹ olarak bir limanı muhtevîdir.⁹⁵⁰Ve İnebahtı Körfezinde vâki' Mosolink şehri istihkâmât-ı tâbî'asıyla meşhûr enâmıdır.⁹⁵¹

Cezayir Seb'a⁹⁵² Beyânındadır

Lisan-ı Türkıde Cezayir-i Seb'a ki yedi adalar demekle ma'rûf adalar Bahr-i Yunan'da vâki' olup bunlar Korfu ve Paksus ve Sentimud ve Tenaki {İtake} ve Kefalonya ve Zante ve Çuka isimleriyle müteârif ve şöhret-şîârdır. Cezâir-i mezkûrenin nüfus ve sekenesi takrîben iki yüz yegirmi bine bâliğ olarak ekser ahâlîsi Yunan milletinden ve Rum mezhebine muktedî⁹⁵³ olup kalîl-ül-aded dahî Yahudi bulunarak suret-i idâreleri İngiltere Devleti taht-ı himâyesinde ve zîr-i⁹⁵⁴ idâresinde bulunmuşlardır.

Kıta-i Asya Beyânındadır

Asya Kıt'ası kürre-i arzın en vasi' Kıt'ası olup taraf-ı şimâlde Bahr-i müncemid⁹⁵⁵ ile ve taraf-ı cenûbunda Bahr-i Hind⁹⁵⁶ ile ve taraf-ı şarkda Bahr-i Muhît-î⁹⁵⁷ cenûbî ile garbda Rusya Avrupa'sı

⁹⁴⁷ Muttasıl: Bitişik, ara vermeyen, aralıksız.

⁹⁴⁸ Mültesik: Birbirine bağlanmış, yapışık, bitişik.

⁹⁴⁹ Müstahkem: Metin, kavi, kale ve bend.

⁹⁵⁰ Muhtevî: İçine alan kavrayan.

⁹⁵¹ Enâm: Bütün mahlûklar, yaratılmış olan canlılar.

⁹⁵² Seb': Yedi.

⁹⁵³ Muktedî: Uyan, arkadan gelen.

⁹⁵⁴ Zîr: Alt, aşağı.

⁹⁵⁵ Bahr-i Müncemid: Kutuplar.

⁹⁵⁶ Bahr-i Hind: Hint yarımadasının doğusunda kalan deniz.

⁹⁵⁷ Bahr-i Muhît: Okyanus.

Resim. 16. Sudanlı

Ve Devleti Aliye ve Akdeniz ve iklim-i Mısır ve Bahr-i Ahmer⁹⁵⁸ yani Süveyş Deniziyle mahdûddur. Kıta-i mezkûrede buğday ve pirinc ve üzüm ve diğer meyve-i nefise ve meyvesiz dirah⁹⁵⁹ ve muteaddid ve mütenevi' binâya yarar ağaçlar husûle getirür yine ol araziden altın ve gümüş ve inci ve zî-kıymet⁹⁶⁰ ahcâr⁹⁶¹ ve fil dişi ve kahve ve günlük ve çay ve daha diğer yararlı eşya hâsıl olur. İşbu Kıt'ada fil denilen hayvan mevcûd olub her ne kadar Kıta-i Afrika'da da bulunur isede asıl tabi-î olarak vatanları Asya olduğu zâhir ve hüveydâdır.⁹⁶² Pes balina balığı hayvanat-ı bahriyenin en büyüğü ve deve kuşu tuyûrun⁹⁶³ büyüğü olduğu gibi bu hayvan dahî çarpaların⁹⁶⁴ en büyüğü olub mayideb-i(?) fil- arzin her vechiyle el velisi ve kunduz denilen hayvan gibi istidâd ve zekaye ve maymun gibi hile⁹⁶⁵ ve hud'a⁹⁶⁶ ve mahârete ve kelb⁹⁶⁷ gibi hisse mâlikdir bu hayvan otuz kişinin bir hafta da sarf edemediginden ziyâde gıdayı kenduye gıda olmak üzere eyyâm-ı⁹⁶⁸ mezkûrede kendine sarf eder. Hilkat-i⁹⁶⁹ tabî'ıyyâtı gayet lâtif ve kuvvetini abes yere asla sarf itmeyub arkasında ve boynunda ve dişleri üzerinde dürlü dürlü ziyâde ağır hamûle⁹⁷⁰ getirir. Acemistan ve Diyar-ı Hind'de bu hayvanın arkasında dil-güş ve müzeyyen ve yaldızlı kuşlar tertîb olunub padişahları anın ile

⁹⁵⁸ Bahr-i Ahmer: Kızıldeniz, Şap denizi.

⁹⁵⁹ Dirah: Ağaç.

⁹⁶⁰ Zî-kıymet: Kıymetli, değerli.

⁹⁶¹ Ahcâr: Taşlar.

⁹⁶² Hüveydâ: Açık ve apaçık.

⁹⁶³ Tuyûr: Kuşlar.

⁹⁶⁴ Çâr-pâ: Dört ayaklı hayvanlar. (Katır, eşek, deve, sığır, koyun).

⁹⁶⁵ Hiyele: Oyunlar, aldatmalar.

⁹⁶⁶ Hud'a: Aldatma, oyun, hile.

⁹⁶⁷ Kelb: Köpek.

⁹⁶⁸ Eyyâm: Gündüzler.

⁹⁶⁹ Hilkat: Yaratma, yaratış.

⁹⁷⁰ Hamûle: Gemi yükü.

Resim. 17. Tunuslu

Seyru seyahat iderler ve yine zahrında⁹⁷¹ kuleler inşâ' ve binâ idub içine bir takım cengâver kimesneleri tahmîl ile mahall-i ma'rekeye⁹⁷² sevk ve isbâl⁹⁷³ iderler. Kıta-i mezkûre ahâlîsi umum üzere kayıdsız ve tenbel⁹⁷⁴ iselerde anlardan sükkân-ı⁹⁷⁵ cebel ve Tatarlar müstesnâdır. İşbu kıta' ahâlîsi beyaz elvan olub ancak zeytuni ve siyaha karîb⁹⁷⁶ olanı dahî vâki'dir. Ve bu kısmı arz Ebü'l-beşer⁹⁷⁷ Hazret-i Âdem Salavatü Allah Ala Nebina ve Aliyye hazretlerinin hubût⁹⁷⁸etdiği kıtadır. Bu kıtada bir büyük göl vâki'dir ki ana Merkasbin{MareCaspium} yani Bahr-i Hazar tesmiye olunur. Başlıca nehirleri Devlet-i Aliye Asyasında vâki' Dicle ve Fırat nam nehirler Hind'de Ganj ve şebhûn⁹⁷⁹ Çin'de Huan yâhûd Sarı Irmak Keyang yâhûd Mai Irmak Tataristan'da Obi, Lena, Jinjan nam nehirlerdir. Kıta-i mezkûre Devlet-i Asya'sını ve Arabistan'ın ve Acemistan'ı ve Gürcistan'ı ve büyük Tataristan ve Çin ve Moğol ve Hind ve Hindistan Denizi adalarını hâvîdir. Muhît olduğu adalardan Kanadya ve Filipin Adaları ve Maldiv ve Maluk{Maluku} ve Seylan yani Serindib Adalarıdır. Meşhûr şehirleri yine Devlet-i Aliye Asya'sında İzmir ve Burusya ve Ankara nam şehirlerdir. Ve Arabistan'da Mekke-i mükereime ve Medine-i münevver ve Moha ve Acemistan'da Tahran ve İsfahan, Çin'de Pekin, Kanton{Guangdong} (ve) Nankin {Shirahama Nanki} ve Moğol

⁹⁷¹ Zahr: Arka, sırt.

⁹⁷² Ma'reke: Meydan-ı harb, cenk mevki.

⁹⁷³ İsbâl: Yollama, gönderme veya gönderilme.

⁹⁷⁴ Tenbel: Üşengeç, işte ağır davranan.

⁹⁷⁵ Sükkân: Sakin.

⁹⁷⁶ Karîb: Mekan ve zamanca uzak olmayan, yakın.

⁹⁷⁷ Ebü'l-Beşer: İnsanların babası.

⁹⁷⁸ Hubût: Aşağıya inme, düşme. Hazreti Adem'in gökden yere inmesi.

⁹⁷⁹ Şebhûn: Yâhûd, gece.

Resim. 18. Hintli

Kürsüsü olan Delhi ve diğer şehirlerdir.⁹⁸⁰ Tahran El-hâletü hâzihi Acemistan'ın kürsü-i hükümeti olup kırk bin nüfus tahmîn olunub bir büyük sarayı dahî hâvîdir. Akdemce İsfahan ikâmet-gâh-ı Şah olup ahâlisi iki yüz bin nüfusa bâliğdir. Pekin nam şehir dahî Çin Devletinin kürsü-i hükümeti olup bir milyondan ziyâde nüfus zann ve tahmîn olunur. İklim-i mezkûrede diğer kesir-ül-nüfus şehirler dahî çoktur. Memâlik-i Çin'den tesâvîre⁹⁸¹ yarar kendi ismine mensûb mürekkebe ve nefis fağfûri⁹⁸² ve diğer eşya ve büsbütün çay ve hususiyle Çin tesâvîri denilir oyuncaklar çıkar.

Afrika Beyânındadır

Kürre-i arzın üçüncü kısmı olan Afrika Kıt'ası Asya'ya nisbetle asgar⁹⁸³ Avrupa'ya nisbetle ekber⁹⁸⁴ olup Kıtateyn-i mezkûrelerine nisbetle kalîl-ül-nüfus ve cüz-i mu'tellidir.⁹⁸⁵ İşbu kıta' büyük bir şibh cezîre teşkîl idub Kıta-i Asya'ya Süveyş dili vâsıtasıyla mülâsık⁹⁸⁶ ve taraf-ı şimâlde Avrupa ve cenûbda Bahr-i Muhît ve taraf-ı şarkda Asya ve garbda Yeşil Burun adaları ve Amerika ile taraflaşmış ve bunlardan Bahr-i Muhît Atlantik'i ile fasıl ve tefrîk⁹⁸⁷ olunmuşdur. Havası umum üzere sıcak

⁹⁸⁰ Bâbürlüler: 1526-1858 yılları arasında Hindistan'da hüküm süren bir Türk Devletidir. Hânedanın kurusu ve ilk hükümdarı Çağatay Türkleri'nden Bâbü'r'dür. Bâbü'r Şah 1526'da Panipat Meydan Savaşı'nı kazanarak Lûdî Sultanlığı'nı ortadan kaldırdı ve Bâbürlü hânedanını kurdu. 1527'de Kânvâ'da, savaçılıklarıyla Hindistan'da haklı bir şörete sahip olma Racpûtlar'ı mağlûp etti. Çitor racası Rânâ Sangâ'nın emrindeki Hindûlar ağır kayıp verdiler. Enver Konukçu, "Bâbürlüler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.4,(İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 400-401.

⁹⁸¹ Tesâvîr: Tasvir.

⁹⁸² Fağfûri: Eski maden Çin tabağı.

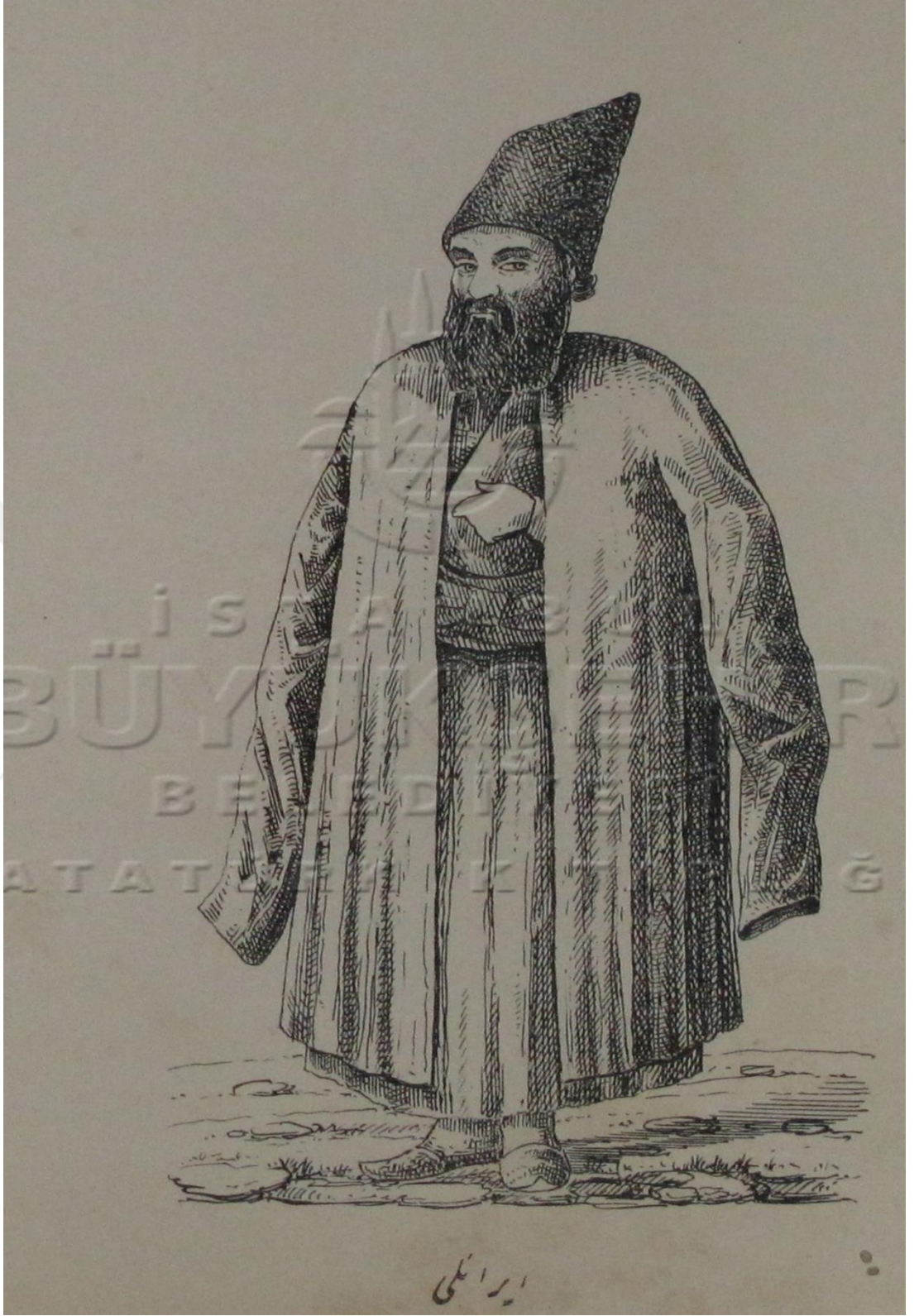
⁹⁸³ Asgar: Daha veya pek küçük.

⁹⁸⁴ Ekber: Pek büyük, en büyük.

⁹⁸⁵ Mu'tell: İlet sahibi, illetli, hasta veya sakat. İçinde.

⁹⁸⁶ Mülâsık: Bitişik, yapışık.

⁹⁸⁷ Tefrîk: Ayırma, ayrı koyma, ayrı tutma.

Resim.19. İranlı

Ve sağca ve sevâhili kumluk cihetiyle gayr-i münbit⁹⁸⁸ ve çok mahalli böyle isede pirinc ve daru ve mısır buğdayı ve maynok yani oraya mahsûs bir ağac ve nefis meyve ve üzüm ve leziz sebze ve baharata müteallik ağaçlar ve samg⁹⁸⁹ ve boya ağaçları ve hurmalık ve ceviz-i bevvâ⁹⁹⁰ husûle getirdigi cihetleriyle münbit ve mahsûl-dâr bir kıta ad olunmak lâyıkdır. Ve husûsiyle arazi-i Mısır ziyâde mahsûl-dârdır. Kıta-i Afrika altın ve gümüş ma'deni ve zî-kıymet taşlar ve kurşun ve temur ve nuhas⁹⁹¹ ve mermer ve sammaki ve güherçile ma'denini hâvîdir. İşbu kıtadan arslan ve kablân ve bars ve fil ve gergedan ve deve ve deve kuş ve tutî⁹⁹² ve meymûn ve timsah ve himâr-ı⁹⁹³ vahşi ve bunlar gibi nice nice vahşi ve yabani hayvanat sayd⁹⁹⁴ ve girift⁹⁹⁵ olunur. Zikr olunan himâr-ı vahşi ki lisan-ı Efrencide zebr{a} ta'bir olunan hayvan cemî'⁹⁹⁶ çâr-pâ⁹⁹⁷dan nefis ve eltâf⁹⁹⁸ halk⁹⁹⁹ olunmuş ve her tarafı güzel ve müzeyyen donlu¹⁰⁰⁰ ve esb¹⁰⁰¹ şekil ve letâfetine ve geyik hiffet(?) mâlik bir hayvan olub arkası bir birine müsâvî¹⁰⁰² ve muhâzî¹⁰⁰³ şerit misillü kuşaklarıyla kuşadılmış erkeginin bir hattı sarı ve bir hattı siyah dişisininin bir yolu siyah ve bir yolu beyaz hatlar ile mestûrdur. Ahâli-i Afrika ekseriya umûm üzere kebi(?) vahşi ve kabâ'¹⁰⁰⁴ vebi-rahm¹⁰⁰⁵ olub diger

⁹⁸⁸ Münbit: Ekilen güzel yetiştiren, verimli.

⁹⁸⁹ Samg: Ağaçların yarık yerinden sızan sarı sıvı.

⁹⁹⁰ Bevvâ: Hindistan cevizi.

⁹⁹¹ Nuhas: Bakır.

⁹⁹² Tutî: Dudu, papağan cinsinden taklit yapan bir kuş.

⁹⁹³ Himâr: Erkek eşek.

⁹⁹⁴ Sayd: Av.

⁹⁹⁵ Girift: Tutma, yakalama.

⁹⁹⁶ Cemî': Bütün, hep.

⁹⁹⁷ Çâr-pâ: Dört ayaklı hayvan.

⁹⁹⁸ Eltâf: Lütuf.

⁹⁹⁹ Halk: Yaratma, yaratış.

¹⁰⁰⁰ Don: At tüyünün rengi.

¹⁰⁰¹ Esb: Beygir.

¹⁰⁰² Müsâvî: Beraber, bir hal ve derecede olan.

¹⁰⁰³ Muhâzî: Birbirinin karşısında ve bir hizada.

¹⁰⁰⁴ Kabâ': Üste giyilen elbise, cübbe, kaftan.

¹⁰⁰⁵ Rahm: Acımasız, esirgeme koruma.

Resim. 20. Çinli

akvâmdan¹⁰⁰⁶ lisan-ı Efrencide mûr¹⁰⁰⁷ ta'bîr olunan isim ile ma'rûflardır. Ancak cümlesi renk cihetiyle yek-reng olmayıp bazısı esmer elvan ve bazısı siyah olub siyahlarına asıl zenci ta'bîr olunur Afrika'nın başlıca kıtaları arazi-i Mısır ve Berberîye ve Sudan ve Kongo ve Kafreri (?) ve Habeş ve Nubya nam ülkelerdir. İskenderiye şehri bundan akdem pek meşhûr ve mu'teber olub Mısır-i esfelin¹⁰⁰⁸ meşhûr mahallidir. Ahâlîsi otuz bin nüfusa bâliğ olub eski şehirler beyninde bu şehir zaman-ı kadîm eserleri ve antikalariyla meşhûrdur. Şöyle ki anlarda Dikili Taşlar ve diger tuhaf amûdlar¹⁰⁰⁹ ve Anfîtiyatro ta'bîr olunur mahall ve Sammaki'den doksan beş kadem irtifâ'nda¹⁰¹⁰ kadîm binâları hâvî ve muhîtdir. Nefs-i Mısır ül-Kahire yine mebde'¹⁰¹¹ âsitâne-i aliye dâire-i nısf nehârî¹⁰¹² olmak üzere iki derece on altı dakika tûl-i şarkîde ve arzen dahî otuz derece iki dakika da vâki' büyük bir şehir olub Nil kenarında binâ olunmuş ve Mısrısı evsâtın¹⁰¹³ kürsüsü ve iki yüz bin sekineyi hâvî ve camiidir. Husûsiyle kendinin kârbânları ile meşhûrdur. İş bu kârbân¹⁰¹⁴ ta'bîr olunan birçok yolcu kimesnelerden ibâret olub bazısı ticâret kasdıyla yâhûd her sene-i

¹⁰⁰⁶ Akvâm: Kavim.

¹⁰⁰⁷ Mûr: Karınca.

¹⁰⁰⁸ Esfel: Daha veya pek dîn. Aşağı.

¹⁰⁰⁹ Amûd: Direk, sütûn.

¹⁰¹⁰ İrtifâ': Yükselme, yükseklik.

¹⁰¹¹ Mebde': Evvel, başlangıç, prensip, ilk unsur.

¹⁰¹² Nehârî: Gündüzcü, yatısız.

¹⁰¹³ Evsât: Ortalar.

¹⁰¹⁴ Kârbân: Kervan.

Resim. 21. Dağistanlı

Mübarekede vuku-yâfte olan Mekke-i mükkeremiye hac-ı şerif kasdıyla kimisi dâbbe-süvâr¹⁰¹⁵ ve kimisi şütür-¹⁰¹⁶süvâr ve bazısı dahî mâşiyen¹⁰¹⁷ müteffik oldukları halde birlikte seyr ve siyâhat iderler Mısır-ı a'lâ yani sa'îd¹⁰¹⁸ denilen ülke büyük kasabadan ibâret olub ancak büyük şehirleri yokdur. Kıta-i Afrika'nın diğer meşhûr başlı şehirleri Trablusgarb, Tunus ve Marakeş ve Cezayir nam şehirler ve meşhûr nehirleri arazi-i Mısır'ı tartîb¹⁰¹⁹ ve iskâ'¹⁰²⁰ eden Nil-i mübarek ve Senegal ve Sudan'dan geçen Niraj ve Zir Vezanbis yâhûd Kuvama {Cooum} nam nehirlerdir.

Amerika Beyânındadır

Kürre-i arzın dördüncü kıt'ası olan Amerika Kıt'ası zikri sebkât¹⁰²¹ eden üç kıtanın birleştiği kadar imtidâd-ı¹⁰²² olduğu zâhir¹⁰²³ olub bin dört yüz doksan iki sene-i milâdiyesinde Kirostof Kolon nam kimesne vâsitasıyla keşf olunmuştur. İşbu Amerika şimâlî ve cenûbîye taksîm olunub birbirlerine Panama nam dil¹⁰²⁴ ile bitişmişlerdir. Amerika-i şimâlî Meksika ve Kaliforniya ve Mutefika-i devlet-i Amerika ve Kanada ve arz-ı cedid ve Koba Adası ve Santadominga ve Antil nam arazi ve adaları hâvîdir.

¹⁰¹⁵ Dâbbe-Süvâr: Hayvana binen, binici.

¹⁰¹⁶ Şütür: Deve, cemel.

¹⁰¹⁷ Mâşiyen: Yürüyerek, yaya olarak.

¹⁰¹⁸ Sa'îd: Yâhûd, sa'îd-i mısır, Hıttâ-i mısıriyye'nin kısm-ı cenûbîsi.

¹⁰¹⁹ Tartîb: Islatma, rutûbetlendirme.

¹⁰²⁰ İskâ': İnsan ve hayvânâta yahut arâziye su verme.

¹⁰²¹ Sebkât: Geçme, ilerleme.

¹⁰²² İmtidâd: Uzama, uzanma. Uzay.

¹⁰²³ Zâhir: Meydana olan, açık. (Zahr: Arka, sırt, eğin.)

¹⁰²⁴ Dil: Deniz içine uzanmış uzun, kumluk ve üstü düz ve alçak kara parçası.

Amerika-i cenûbî arazi-i ve vâsi'ayı ve Peru ve Paragay ve Şili ve arazi-i Macellanı ve Brezilya ve Amazon memâligini hâvî ve müştemeldir. Zikr olunan meşhûr Peru öyle memâlikdir kendisinde bulunmuş olan ma'âdinden¹⁰²⁵ ahâlîsinin i'mâliyle dâimâ altın ve gümüş ihrâc ve tahsîl olunur. Amerika'nın başlıca ve meşhûr şehirleri Meksika Cumhuri'nin kürsüsü olan Meksiko ve Lima ve Keno ve Kosko nam ve Birubik(?) şehirleri ve memâlik-i müctemia'i Amerika'nın tâht-gâhı olan Filadelfiya {Philadelphia} ve Kanada'nın kürsüsü olan Kubik nam ve Brezilya kürsüsü olan Ribocenirolu şehirlerdir. Mezkûr Filadelfiya şehrinin ahâlîsi iki yüz bine bâliğ ve en çoğı memâlik-i müctemia'ya¹⁰²⁶ müteallik olan sâir ahâlî misillü Avrupalı yâhûd Avrupalı neslinden olmağla lisanları dahî İngilizce'dir. Bunlardan mâ'adâ bu memâlikde çok zenci memlûk¹⁰²⁷ mevcûddur. Salif üz-zikr Ribojanirolu şehir elli bin nüfusu camii olub bir güzel limanı vardır ki bütün Brezilya Hükümeti emti'asının benderidir.¹⁰²⁸ bâhsinde olduğumuz Kıta-i Amerika üç mıntıka-i muhtelif tahtında vâki'dir ki havaları siyyân¹⁰²⁹ degildir. Kanada memâliginin taraf-ı şimâlisinde hava soğuk olub

¹⁰²⁵ Ma'âdin: Maden.

¹⁰²⁶ Müctemi': Toplanmış, toplu.

¹⁰²⁷ Memlûk: Tasarruf olunan, birinin mülk ve malı olan.

¹⁰²⁸ Bender: Ticaret yeri, işlek ticaret iskelesi.

¹⁰²⁹ Siyyân: Birbirine denk.

Ve Beziyan {Brezilya} ve Paragay nam memâlikde mu'tedil ve Kastil nam bilâdda ve yeni İspanya ve Antil Adalarında ziyâde hârrdır. Amerika arazisi eger zira' olunub rü'yet¹⁰³⁰ ve tesviye¹⁰³¹ olunsa gayet mahsûl-dâr olucakdır. İşbu kısım-ı¹⁰³² âlem¹⁰³³ olan Amerika'da başlıca ticâret şeker ve kahve ve tütün ve civid ve kakao ve boya ağaçları ve kereste ve nefis kürklerden ibâretdir. Ve anda altın ve gümüş ma'deni ve zi-kıymet taşlar vâki'dir. Yine ol diyârda Avrupa'da mâlik ve vâsıl olduğumuz hayvanatın her cinsi ve bizim vâsıl olamadığımız hayvanatın ecnâs-ı¹⁰³⁴ muhtelifesi¹⁰³⁵ dahî mevcûddur. Ve yine anda kolibir {kolibri} nam kuş bulunub ve pek küçük bir kuşdur ki anın tüyleri girân-bahâ¹⁰³⁶ taşlar ile müzeyyen gibi zînet izhâr¹⁰³⁷ eder ve nakl olunur ki bu kuşlar kuruldudukda pek parlak bir zînet teşkîl eder ki bazı kurevî¹⁰³⁸ avretleri ol tayr-ı¹⁰³⁹ sagîri kulaklarına küpe mahallinde ta'lik ederler ki bizim nisvânımız¹⁰⁴⁰ bunu elması ve altından ta'lik ederler. Amerika ahâlîsi dört nev'e tevzi'¹⁰⁴¹ ve taksîm olunur ki evvel ki kısmı Avrupalılar olub kendilerini orada iskân etdirmişlerdir. İkinci Melez yani Avrupalı ve Amerikalı ictimâından ol-mahallde tevellüd¹⁰⁴² etmiş yâhûd tezvicce aksînden¹⁰⁴³ tevellüd etmişdir.

¹⁰³⁰ Rü'yet: Görme, bakma.

¹⁰³¹ Tesviye: Berâber etme, düz etme, düzleme.

¹⁰³² Kısım: Bölük, parça, takım.

¹⁰³³ Âlem: Dünya, cihan.

¹⁰³⁴ Ecnâs: Cinsler, çeşitler, türler.

¹⁰³⁵ Muhtelif: Birbirine uymayan, zıt, türlü, çeşitli.

¹⁰³⁶ Girân-bahâ: Ağır pahallı.

¹⁰³⁷ İzhâr: Meydana çıkarma, âşikar etme, çıkarma.

¹⁰³⁸ Kurevî: Köylü.

¹⁰³⁹ Tayr: Kış.

¹⁰⁴⁰ Nisvân: Kadınlar.

¹⁰⁴¹ Tevzi': Dağıtma, herkese hissesini verme.

¹⁰⁴² Tevellüd: Doğma. Doğmuş.

¹⁰⁴³ Aksî: Ters, zıt, inatçı.

Resim. 22. Amerikalı

Üçüncü zencilerdir ki Afrika yâhûd Asya tarafından gelib orada iskân etmişlerdir. Dördüncü kısmı Vahşi Amerikalıdır ki sayd¹⁰⁴⁴ ve şikâr¹⁰⁴⁵ ve mısır buğdayı ve hind buğdayı ile ta'yîş ederler. Bu ahâli-i vahşiye¹⁰⁴⁶ ziyâde esmer elvan veyâhûd kırmızı bakır renginde deyu ta'bîr olunmak daha cesbândır.¹⁰⁴⁷ Amerika-i şimâlîde başlıca nehirler San Loran ve Misisi {Mississippi} ve Amerika-i cenûbîde Amaron {Amazon} nam ve Plata{Parana} yâhûd Gümüş Nehri denilip kendine en büyük nehir ünvanı verilir ki Peru nam memâlikden Amazon Nehri ismiyle menba'ın¹⁰⁴⁸ ahz¹⁰⁴⁹ eder ve ol nehir sevâhilinde cengâver ve müsella¹⁰⁵⁰ nisvân¹⁰⁵¹ tairesi vâki'dir¹⁰⁵² ve kürr-i arzda en büyük nehir budur.

Cezayir Bahr-i Muhît Beyânındadır

Hind-i garbi namı tahtında ol Cezayir murad olunur ki Amerika tûlince vâki' olmuşlardır. Mezkûr adalardan ekserisi gayri mezru'¹⁰⁵³ ve Velakan âteşî eserleri müşâhede olduğundan zann olunur ki evailde bu adalar karaya vâsıl¹⁰⁵⁴ ve andan kıta' olub hareket-i {arz} şiddeti sebebiyle pare pare arzdan munfasıl¹⁰⁵⁵ olmuşlardır. İşbu adalar üç kıtayı yani Antil Adaları ve Bahama ve Bermud nam isimle müsemma olan adalara

¹⁰⁴⁴ Sayd: Avlanma.

¹⁰⁴⁵ Şikâr: Av, avlanan hayvan, avlama.

¹⁰⁴⁶ Vahşiye: Ürkek, korkak, insandan kaçan.

¹⁰⁴⁷ Cesbân: Yâhûd, yakışır, lâyık.

¹⁰⁴⁸ Menba': Kaynak, suyun çıktığı yer. Pınar.

¹⁰⁴⁹ Ahz: Alma, tutma, kabul etme.

¹⁰⁵⁰ Müsella: Silahlanmış, silahlı.

¹⁰⁵¹ Nisvân: Kadınlar, nisalar.

¹⁰⁵² Vâki': Mevcud ve var olan.

¹⁰⁵³ Mezru': Arşınlanmış, ölçülmüş.

¹⁰⁵⁴ Vâsıl: Ulaşan, erişin, kavuşan.

¹⁰⁵⁵ Munfasıl: Dövülüp, ufaklanmış.

Resim. 23. Vahşi Amerikalı

taksîm olunur taksîm-i evvel olan Antil Adaları mıntika-î muhterika¹⁰⁵⁶ tahtında mevzu' ve muzırr¹⁰⁵⁷ ve vahîm¹⁰⁵⁸ ve sıcak iklim isede duhan ve kakao ve çivid{t}¹⁰⁵⁹ ve pambuk ve şeker ve kahve husûle getirirler. İkinci Bahama Adaları pek lâtif havaya mâlik ve arazisi mahsûl-dâr ve hayliden hayli hubûbat husûle getirir. İşbu adalar yedi yüz aded ta'dât olunub anlardan yalnız yedisi mevrû' diğerleri sivri kayalardan ibâretdir. Üçüncü Bermud Adaları olub dört yüz aded ta'dât olunur isede ekserisi küçük ve ıssız ve bi mahsûldır. Bahr-i Muhît-i Hind-i Garbi pek büyük ve cesamettü ve meşhûr ve nice bin adede bâliğ adaları hâvîdir ki bunlardan Laked Biyu(?) nam adaları kesr-ül-aded isede pek küçük ve ru'yyet olunamaz derecelerde dir. Maldiv Adaları ekserisi bahrin medceziri¹⁰⁶⁰ sebebiyle seknesi olub çok ceviz beva'¹⁰⁶¹ ağaçlarını hâvî ve küçük salyangoz nev'inden¹⁰⁶² ve ana müşâbih¹⁰⁶³ deniz mahlûkı¹⁰⁶⁴ hâsıl eder ki Hindistan'da anları akçe yerine sarf ederler. Seylan yani Serendib Adası ziyâde büyük ve mümtedd¹⁰⁶⁵ ve zengin ve meşhûr ticâretgâh ve zi-kıymet ahcâr-ı¹⁰⁶⁶ şeffaf ve incüyi¹⁰⁶⁷ hâvîdir ve yine ada-i mezkûrda ziyâde ceviz bevva' ve çâr-pâ hayvanat ve vasi' ve darçın ormanları

¹⁰⁵⁶ Muhterik: Yanan, ateşle yabnmış olan.

¹⁰⁵⁷ Muzırr: Zararlı, zarar veren.

¹⁰⁵⁸ Vahîm: Neticesi tehlikeli, oranın havası vahimdir.

¹⁰⁵⁹ Çivid{t}: Çiğit, galatı, Hind'de ve Yemen'de hâsıl olan, bir nebattan çıkarılan boya mavi boya ki sarılığı kaybettirmek için az miktarda çamaşıra da konur.

¹⁰⁶⁰ Medcezir: Deniz sularının kabarması ve tekrar geriye çekilmesi.

¹⁰⁶¹ Beva': Benzer, eş, denk.

¹⁰⁶² Nev': Türlü, çeşit.

¹⁰⁶³ Müşâbih: Benzer, Mümâsil.

¹⁰⁶⁴ Mahlûk: Yaratılmış, halk olmuş, yaratılmış şey, hayvan, insan.

¹⁰⁶⁵ Mümtedd: Uzayan, zaman ve mekanca çok süren. Sürekli.

¹⁰⁶⁶ Ahcâr: Hacer.

¹⁰⁶⁷ İncü: İnci.

Vâki' ve fil ve pars ve yaban öküzü ve esb¹⁰⁶⁸ ve hayye¹⁰⁶⁹ ve semekat-ı¹⁰⁷⁰ mütenevvia' ve husûsiyle tuyûr¹⁰⁷¹ ziyâde mevcûddur Kandy nam şehir oldukça güzel binâ' olunub bu adanın kürsüsüdür. Bahsinde olduğumuz Serindib Adasında sanâi'î mi'mâriyye ile yapılmış (yapılış) zaman-ı kâdimden kalan meşhûr eserler mevcûddur. Şöyle ki anlardan mermerden binâ' olunmuş saraylar ve sütun-ı kesireyi müştemel¹⁰⁷² heykeller ve oyma taşdan köprüler ve buna kıyas daha diger nesne olub âsâr-ı mezkûreden isbat olunur ki ezman-ı salifede şehir-i mezkûr ahâlisi be-gayet malûmatlu adamlar imiş. İşbu Bahr-i Muhît'in hâvî olduğu diger şehirler beyninde ta'dât olunan meşhûrları Mülük Adaları ve yeni Britanya ve yeni Flemenk Adaları olub bunlar dahî müsâvât¹⁰⁷³ üzere mahsûl-dâr olmayıp bazıları dahî hâliyâ¹⁰⁷⁴ iyice bilinmiş degildir.

Mekteb-i tıbbiye-i şahanede tab' olunmuşdur.

1270

1270

¹⁰⁶⁸ Esb: Beygir.

¹⁰⁶⁹ Hayye: Yılan.

¹⁰⁷⁰ Semek: Balık.

¹⁰⁷¹ Tuyûr: Tayr.

¹⁰⁷² Müştemel: Bir şeyin içinde bulunan.

¹⁰⁷³ Müsâvât: Müfret olduğu için uzun, bir hal ve derecede olma.

¹⁰⁷⁴ Hâliyâ: Şimdiki zaman, şimdiki halde.

Resim. 24. Yeni Flenk

SONUÇ

Bu çalışmanın temelini İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığından temin edilen İstanbul'da basılmış olan sekiz coğrafya kitabı oluşturmaktadır. Tezin giriş kısmında Ahmad S. Maqbul'un İslam Ansiklopedisinde yayınlandığı “Coğrafya” maddesinde, Editörlüğünü Hakkı Yazıcı, Mehmet Kürşat Koca'nın yaptığı “Genel Coğrafya”, R. 1308 yılında yayınlanan Mektep Dergisinde ve birçok kaynağa başvurulmuştur. Bu kaynaklar çerçevesinde coğrafya kelimesinin “Greographia”, “Coğrafiya”, “Kat’ul Arz”, “Geographica”, “Georaphein” kelimelerinin kullanımlarının yanı sıra “Çağ” ve “Grafya” kelimelerinin birleşiminden “Coğrafya” kelimelerinden türediği açıklanmıştır. Coğrafyaya yardımcı bilim dallarından Astronomi, Haritacılık, Meteoroloji, Jeoloji, Fiziki Coğrafya ve İklim Bilimi ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Coğrafyanın bir bilim olarak ortaya çıkışı bu bilimin gelişimiyle ilgili bilgilerle değerlendirilmiştir. Bölümün ikinci başlığı altında coğrafyanın eğitim hayatına girişiyle ilgili detaylar anlatılmıştır. Bölümün son başlığında ise Tanzimat devrindeki eser yazımı ve coğrafyanın ders olarak hangi okullarda kaçar saat okutulduğu dönem dönem ele alınarak açıklanmıştır. Bu bölüm yazımında kullanılan Yahya Akyüz “Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-2015)” isimli eserde verilen bilgilerin yanlış olduğu tespit edilip çalışmada orijinal belgedeki bilgilerle karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Osmanlı dönemindeki coğrafya eğitimiyle ilgili yazılmış 45 çalışma tespit edilmiştir. Tespit edilen bu çalışmaların 28’si kitap, 16’sı makale ve 1’i yüksek lisans tezidir. Bu çalışmalardan özellikle “Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi (M.Ö.1000-M.S.2015), Yasemin Tümer Erdem, II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kızların Eğitimi, Mustafa Ergün, II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve İslah Çalışmaları” isimli çalışmalardan birinci bölüm yazımında da yararlanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde XIX. yüzyılda İstanbul’da yayınlanmış olan 8 coğrafya kitabı H.1266 (M.1849-50) “*Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*”, H.1273 (M.1856-57) “*Fenn-i Coğrafya*”, H.1285 (M.1868-69) “*Hulâsa-i Coğrafya*”, H.1270 (M.1853-54) “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*”, H.1289 (M.1872-73) “*Zübdetü’l-Coğrafya*”, H.1302 (1884-85) yılında basılan “*Memâlik-i Osmanî Coğrafya-yı Ticariyesi*”, H.1304 (M.1886-87) “*Coğrafya-yı Mufassal-ı Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*” ve H.1308 (M.1890-91) “*Hulâsa-i Coğrafya-yı Osmanî*” çerçevesinde

İstanbul şehri ele alınmıştır. Yararlanılan bu coğrafya kitapları ışığında İstanbul şehrinin isminin kökeni ve çeşitliliği, şehrin nüfusu, coğrafi yapısı, şehirde varlığını devam ettiren tarihi yapılar, şehrin liman, kule, kale, köprü, kütüphane, okul, hastahane, su çeşmeleri, sarayları ve çarşılarıyla ilgili detaylı bilgiler verilmiştir. Yararlanılan kitaplar sayesinde İstanbul'un önemli bir kültürel mirasa sahip olduğu ve bu kültürel mirasın 19. Yüzyılın ikinci yarısındaki durumlarının söz konusu kitaplara yansıdığı tespit edilmiştir.

Tezin son bölümünde çalışmaya temel kaynaklık eden “*Muhtasar Coğrafya-yı Musaver*” isimli kitabın değerlendirilmiş hali verilmiştir. Kitabın sadeleştirilmiş haliyle günümüz ortaöğretimlerinin 9. ve 11. sınıflarında okutulan coğrafya kitabı karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Dördüncü bölümün sonunda “*Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*” kitabının transkribe edilmiş haline yer verilmiştir. Ayrıca kitabın orijinal metni de çalışmanın sonuna eklenmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

(Eserde eserin yazarıyla ilgili bilgi eserde yer almamaktadır. Ancak bir Fransız kaynaktan yararlanıldığı bilinmektedir). *Fenn-i Coğrafya*. çev: Mehmet El-Enveri. Eserin yazıldığı şehir ve yayına çıkarıldığı matbaa ile ilgili bilgi yer almamaktadır, H.1273.

Akyol, İbrahim Hakkı. *Tanzimat I*. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-2015*. Ankara: Pegem Yayınları, 27. Baskı, 2015.

Bakır, Abdulhalik. “Ortaçağ Coğrafyacılarının İzlenimleri Işığında İstanbul”. *İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine*. Ed. Feridun M. Emecen, 149-174. İstanbul: Kitabevi, 2011.

Baydil, Emin. “Coğrafya Nedir?”. *Genel Coğrafya*. Ed. Hakkı Yazıcı ve Mehmet Kürşad Koca, 1-13. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.

Bower, Peter J. *Doğanın Öyküsü*. çev: Meltem Mater. İstanbul: İzdüşüm Yayınları, 2001.

Çakıroğlu, Emine ve Cevat Korkut. *Genel Coğrafya Dersleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1950.

Demiryürek, Mehmet. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Bir Osmanlı Aydını, Abdurrahman Şeref Efendi(1853-1925)*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2003.

Dursun, A. Haluk. *İstanbul'da Yaşama Sanatı*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Enderuni Hafız Abdullatif Efendi. *Zübdetü'l-Coğrafya*. (Eserin hangi şehir ve matbaada basıldığı eserde yer almamaktadır), H.1289.

Erdem, Yasemin Tümer. *II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kızların Eğitimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

Ergin, Mustafa. *II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*. Ankara: Ocak Yayınları, 1996.

Güner, İbrahim. “Coğrafyanın Gelişimi”. *Genel Coğrafya*. Ed. Hakkı Yazıcı ve Mehmet Kürşat Koca, 21-34. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.

Güven, İsmail. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2015.

Havhannesyan, Sarkis Sarraf. *Payitaht İstanbul'un Tarihçesi*. çev: Elmon Hançer. Ankara: Türk Tarih Kurumu\ Tarih Vakfı, 2006.

Joseph Von, Hammer. *İstanbul ve Boğaziçi*. çev: Senail Özkan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

Kara, Hasan. “Coğrafyanın Bölümü”. *Genel Coğrafya*. Ed. Hakkı Yazıcı ve Mehmet Kürşat Koca. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.

Kırdar, Oğuz. *Ortaöğretim Coğrafya Ders Kitabı 11. Sınıf*. Ankara: Dikey Yayıncılık, 2017.

Koca, Halil. “Klimatoloji(İklim Bilgisi)”. *Genel Coğrafya*. Ed. Hakkı Yazıcı ve Mehmet Kürşat Koca. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.

Kuban, Doğan. *İstanbul Bir Kent Tarihi*. çev: Zeynep Rona, Ankara: Türk Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Mantran, Robert. *İstanbul Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1996.

Michelot, Auguste. *Risâle-i Coğrafya: Avrupa Kitası*. çev: Beşiktaşlı Tiryaki oğlu Bagos. H.1266.

Monsieur, F. Grati. *Memâlik-i Osmanî Coğrafya-yı Ticariyesi*. İstanbul: Kafafiyân Matbaası, H.1302.

Ortaylı, İlber. “İstanbul’da Yaşamak”. *Şehir ve Kültür: İstanbul*. Ed. Ahmet Emre Bilgili, 60-72. İstanbul: Profil Yayıncılık, 2011.

Oruç, Şahin ve Güray Kırpık. *Tedrisat Mecmua’sından Makaleler: Osmanlı’da Modern Öğretim, Strateji, Yöntem ve Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2006.

Önder, Mustafa. *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 3. Baskı, 2014.

Özalp, Reşat ve Aydoğan Ataunal. *Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı (Talim ve Terbiye Kurulu- Milli Eğitim Şurası)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1.Basımevi, 1977.

Özdoğan, İsmail. Kenan Türkez ve Mutlu Karakoç. *Ortaöğretim Coğrafya 9.sınıf Ders Kitabı*. MEB, 2017.

Remzi, Yüzbaşı ve Kulağası Ali Cevad. *Hulâsa Coğrafya-yı Osmanî*. İstanbul: Kasbar Matbaası, H.1308.

Saib, Ali. *Coğrafya-yı Mufassal Memâlik-i Devlet-i Osmaniye*. Kostantiniyye: Matbaa-i Ebu Ziya, H.1304.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye. Matba-i Amire, H.-1316-1317-1318.

Sever, Ramazan. “Harita Bilgisi(Kartografya)”. *Genel Coğrafya Dersleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.

Sezai, Kamil. *Muhtasar Coğrafya-yı Musavver*. (Eserin hangi şehirde ve hangi matbaada basıldığıyla ilgili bilgi yer almamaktadır), H.1270.

Şevket, Süleyman. *Hulâsa-i Coğrafya*. (Basım Yeri eserde yer almamaktadır), H.1285.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.

Tok, Alaaddin. “İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul'da Tuğla Üretimi ve Ticareti (1839-1914)”. *Osmanlı İstanbul'u*. Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan, 769-779. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2015.

Sözlükler

Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1986.

Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2011.

Sami, Şemsettin. *Kâmûs-ı Türkî* (Latin Harfleriyle). İstanbul: İdeal Kültür ve Yayıncılık, 2014.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*. Ankara: 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, 1932.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.

Ansiklopediler

Ahmad, S. Maqbul. "Coğrafya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 50-62. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Ak, Mahmut. "Coğrafya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8: 62-66. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Baltacı, Cahit. "Mektep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 6-7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Eyice, Semaviye. "Bedesten". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 302-311. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.

Eyice, Semaviye. “İstanbul”(Tarihi Eserler). *İslam Ansiklopedisi*. 4: 1214/44-1214/144. İstanbul: İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1950.

Fehd, Tevfik. “İlm-i Felek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22:126-129. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 2000.

Gökbilgin, M. Tayyib. “İstanbul’un Fethi”. *İslam Ansiklopedisi*. 4: 1185-1199. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1950.

Işın, Demiekkent. “İstanbul”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 205-212. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

İlgürel, Mictaba. “Evliya Çelebi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11:529-533. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1995.

İnalçık, Halil. “İstanbul”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 220-239. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Konukçu, Enver. “Bâbürlüler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 400-404. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1991.

Maviş, Hakkı. “Dârüşşafaka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 7-8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Sertoğlu, Midhat. “1520’den Cumhuriyet’e Kadar”. *İslam Ansiklopedisi*. 4: 1214/1-1214/42. İstanbul: İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1950.

Tekindağ, M.C. Şahâbeddin. “Türk Devri” 1453-1520. *İslam Ansiklopedisi*. 4: 1199-1214. İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1950.

Dergiler

Mecmua-i Fünun. H.1279.

Mektep Dergisi. ‘Coğrafya’. R.1308/M.1893.

Rado, Şevket. “İstanbul Adı”. *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1968.

Rado, Şevket. “Su Kemerleri”. *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1968.

Makaleler

Akyol, İbrahim Hakkı. “Son Yarım Asırda Türkiye’de Coğrafya”. *Türk Coğrafya Dergisi I*, sy. 2 (1963): 121-136.

Doğan, Recai. “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37, sy. 1 (1997): 407-442.

Güreşsever Cantay, Gönül. “XIX. Yüzyılda Kurumlaşma ve Hastaneler 1”. *Toplum Bilimleri Dergisi*, sy. I (2013): 108-119.

İnalçık, Halil. “İstanbul” Bir İslam Şehri. *İslam Tetkikleri Dergisi* 9, (1995): 242-268.

Osman, Gümüüşü. “Katip Çelebi’den Günümüze Türkiye’de Coğrafyanın Tarihi Serüveni”. *TÜCAUM VII Coğrafya Sempozyumu*, (18 Ekim 2012): 389-423.

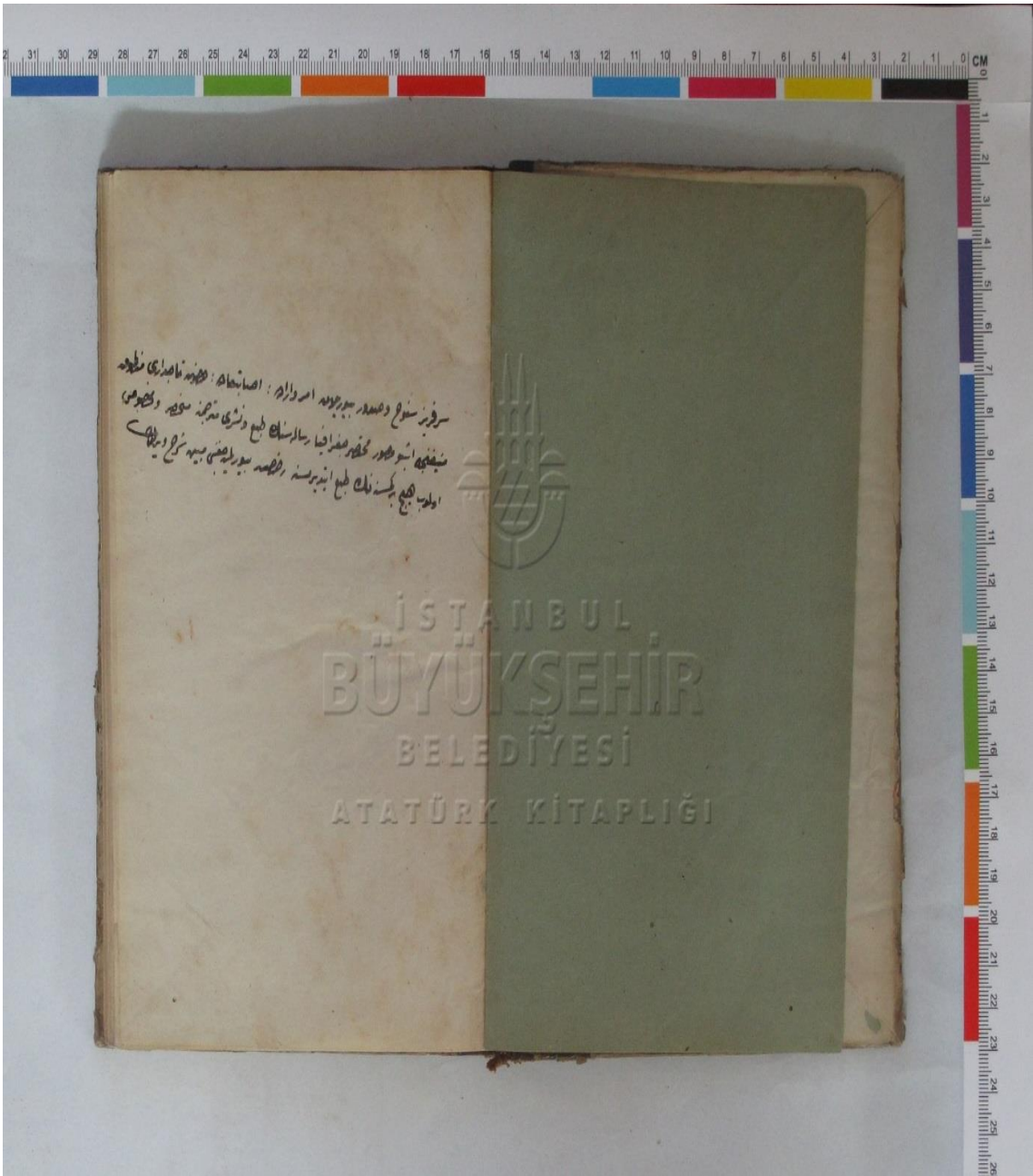
İnternet Kaynakları

http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/temmuz_2017/ucus-dersi/3902
(Erişim Tarihi: 29.06.2017).

EKLER

EK-1: Muhtasar Coğrafya-yı Musavver başlıklı H.1270 tarihinde basılan kitabın orijinal hali.

سر قریب ستون دشمدر بورجودہ امر وارہ : اصحابہ : خزینہ فاضلہ کی مکتوبہ
منصفیہ اشرفیہ اور حکمہ صفا لیا رسالہ تک طبع و نشریہ معینہ سوچہ و خصوص
اولیہ ہمیں کہتے تک طبع انہیں سے انھیں بورجودہ میں سرگرمی دیکھتے

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ
ATATÜRK KİTAPLIĞI

رساله مختصر جغرافیا

معلوم اوله که فن جغرافیا ده بک چوق کتب معتبره م
 ورسائل عیدیه نالیف اولمش ایسه ده انارک اکثرین
 اهل کمال کسنه اکیه جغی مرتبه زده ترتیب و تصنیف
 اولمش اولد یغندن اطفال و صبیانک اکثرین سنیست
 حوصله استعدا دری فهمندن عاجز اولغله بو عهد
 داعی مکتب طیبیه خواجه لریدن کامل سزائی مجرد
 صبیان نورسیده نک کلبه جغی و کدوسنه بر علم
 اجمالی و بره جک مرتبه ده مختصر و مفید یعنی بالکسر
 قطعات عالم و بلادک سنور و جغرافی و محصولات
 وانها ربی و سکنه سنک مقداری و تجارین بیان
 و انباشنده لسان فرانسویده ترتیب اولمش برساله

İstanbul Belediyesi
 İktisadî Müze ve Kütüphanesi

جغرافیا بالنتیج زجه و تحریر و ارا لقدمه یعنی کز بلادک
 ذکر یها بتده اول حالک کذ و لرینه مخصوص اولات
 البسه و قیافه ربی تحریر ایدرک در دست اولنه بیلدیکی
 قدر دخی ترسیم اولنه لسان فرنجیده ما بموند تعبیر
 اولنان یعنی ابکی پاره کره مسطحه تصویر و ترسیم اول
 جسته اطفاله بعض مرتبه معلومات و بریمک ضنده
 ترتیب اولمش

کرة ارضک تعریفی بیان اولد

فن جغرافیا روی زمینک تعریف و توصیفندن عبارت
 اولوب ارض دخی مدور الشکل اولد یغندن کره تشبیه
 اولنور و ابکی به تقسیم ایله نصف کره شرقی و نصف
 کره غربی تشکیل ایدرکه بر نصف سطح کره دیگر نصف
 مسطح کره نک بانه وضع اولد فقهه اکالسان فرنجیده
 ما بموند یعنی نما ^{دنیای} پس تعبیر اولنور

پس روی زمین بره و بحر یعنی قره به و ذکره تقسیم
 اولنور و معلوم اولنان قره دریا دن بولک اولوب
 بلکه سطح دریا کره ارضک اوج ربعی احاطه ایتمکله

باقی بر بر سطح زمین اولد بقی جمله جغرافیون عندلرنده
 ثابت اولشدر اشبو معلوم اولان سطح اوروپا
 و آسیا و افریقا و مریقا قطعه لرینه منقسمدر و هر یکه
 شمسک طوعد بقی محل شرق و باند بقی محل غربا و لوب
 شالمره تصادف بدن ممالک صوغوق و جنوب طرفه
 واقع اولان ممالک صبا قدر اما کره ارضی درت دائره ایله
 بر اعتبار اخرله بش قطعه به تقسیم اولنورکه انلره
 منطقه لر و اناردن اونه دیکر مساوی ایکی به فصل
 بدن دائره به خط استوا شیمه اولنوب و ایکی قطعه
 مرور بدن دائره به دائره نصف النهار شیمه اولنور
 ایمی کره ارضی ذکر اولنان درت دائره نلک بش شیمه
 تقسیم ایدیکی قطعه لرک برینه منطقه محترقه و باخود
 یا بچی و ایکی سنه منطقه معتدله و دیکر ایکی شیمه
 دخی منطقه منجمده شیمه اولنور

قطعه اوروپا

اوروپا قطعه سی نصف کره شمال بدن منطقه معتدله
 تحتده واقع اولشدر زمینک اشبور بچی و ال کوزل
 قطعه سی طرف شمالده بحر منجمد ایله و طرف جنوبده

جلزده بوغازی و آق دکر ایله محدود درکه بو قطعه بی
 افریقا دن فصل بدر لر و طرف شرقده کلیبول
 بوغازی و قره دکر و اورال طاغایله محدود درکه بو
 قطعه بی سیبا دن فصل و قیرقن بدر لر و طرف غربده
 دخی بحر محیط ایله محدود در ایدی قطعه اوروپا
 بروجه اتی تقسیم ایله جوق بولک ممالکک تقسیم اولنورکه
 اولکیسی آبنده بحر منجمد اولد جقد

المانیا

المانیا یا خود اسکی جرمانیا اوروپا قطعه سنک
 وسطنده واقع اولوب حدودی بحر بالنق و پروسیا
 و پولونیا و مجارستان و ایتالیا و فرانسه کالایله تحدید
 اولنشدن مذکور المانیا کاسی بر جوق بولک و کوچک
 حکومت و دولتدن عبارتدرکه اناردن و نریش دولتی
 بوهمیا و مجارستان و پروسیا و هانوره و باو به را
 و ساکسونیا و ورتنبرغ و الملقربله فرانقفورت
 و انسه آتیق تعیر اولنان برمن و هامبورغ و لوبیک
 نام جمهور شهر لر بی دخی حاوی اولد بقی حالده دول
 مذکوره ملک مزبورده نلک بولک قطعه سنی انشا ایدر لر

انگلیزی

بنه الکای مذکورہ متفقہ جرمانا و بادیسوک دو قلع
 و ہس تعمیر اولان حکومت انتخابہ بی حاوی و دیگر
 کثیر العدد کوچک حکومتارن عبارتدرکہ تفصیلی نظریہ
 اولنہ جفدن طی و لئسدر بنه ملک مذکورہ دن
 ساقسونیا قرالغٹ کرسی حکومتی درسو نام شہر
 اولوب نقش بیک سکہ بی حاوی و جامعدر لستنا
 شہری کوزل و تجارتکاه و سکہ سی الی بیک و اوروبا
 تجارت لربہ جمعیلو ایک بنا بری ولد بقدن نفاذ کر اولان
 ساقسونیا دولتک معتابر شہر بدر و مذکور ورتبرغ
 حکومتک بای تختی استونقار شہر بدر

انگلتره اولتی بیاتنه اولار

انگلتره و اسفوجیا ایکسی براطه دن عبارت اولوب
 ایرلانداخی دیگر براطه در انگلتره اطه سی فرانسه
 الکاسندن بادقله نام بوغاز ابله فصل و لئسدر
 دولت مذکورہ از قدیم سکر ابلننه تقسیم اولنور ایسده
 الحاله هذه فرق قطعہ قونہ لک باخود سیرتعبیر اولن
 برنوع بکلکه فصل و تقسیم اولنور لوندره شہری بالجله
 انگلتره نلختکاهی اولوب اوروبا قطعہ سنک السیوک

و معمور و آبادان و تجارتگاه شهر لندن بریدر اشبو
 شهر بیوک و جسامت او و کوزل بنا لر ایله مملو اولوب دولت
 مذکوره اداره سنک دخی مرکزیدر اها لیسسی ایکی ملیون
 او جیوز بیک نفوسه قریب و طامس نام شهر وزیرینه بنا
 اولتمشدر که پک بیوک سفاین بجدن شهر مذکور واسطه
 شهر مزبور و اصل ولور لر اشبو شهر حاوی اولدیغی هر
 کونا ابنیه جسمه دنما عدا هر جنس حیوان ایچون محل
 و معنون خسته خانه لر و فقره ایحانا هر نوع حرفه صنایع
 تعلیم اولنور مکاتب عمومیه لریدخی حاوی و جامعدر
 ارمبورغ شهری مذکور اسقوجیا اراضی سنک و دو بلن
 شهریدخی ایرلاندا اطه سنک کرسی حکومتلریدر مجموع
 اولان بریتانیا یا خود انکلتره نامر ایله مشهور اطه نک
 انفا ذکر اولنان شهر لر نصکره بیوک شهر لر بریتول
 نوفا ستل قان نور بری نام شهر لر اولوب بونلرک اسقوسلری
 دولت مذکوره نک برنجی اسقوسلری و اولکی پاپاسلری
 مقامنده در و کوزل ایمانرا اولق حصیله پلموت لبور پول
 ومانشستر و بیرمنگام نام شهر لردخی زیاده تجارتگاه
 شهر لردر ایرلاندا اطه سنده واقع قورق و لیمریق نام
 شهر لر و غلا سقو شهر لردخی مدرسه سی حصیله

مشهور در هانور و اوش و اسنا برف نام شهر است
 الحاله هذه برحکومت اشا ابد و با بنج حکمدار لری
 بنه انگلزه قرالی با خود فرالجه سبدر
 او ستر یاد ولتی بیاندلازل

وستریا قطعه سی بر جوق حکم منار دن یعنی نفس و زینش
 واستبری دو فذ لغی و ساجبورغ بکلی و یوهم و فرائی
 حکم متدن بر قطعه دن و غالیچیا و مجارستان و خرواند
 بر قطعه دن و ترانسولونی و سبازی حکم متدن بر قطعه دن
 و تبرول حکم منار دن عبارتدر دولت مذکوره ابنا لیا دن
 لومباردی قطعه سی و ونبدک نام ملکته و انک سالف الذکر
 استبری قطعه سی بر خریدر او تریش فلی جارجی سبجاق
 اولوب محصولان دن زعفران و مرهطاشی و طوز و زوزوم
 و دیگر غنای حاصله کورر اراضدندر دولت مذکوره ده
 ذکر اولان ابنا لیا ده متصرف اولدی بقی مالکن نفوسندن
 ماعدا بکریش ملیونه فرب سکه تعداد اولنور
 و یانه یعنی بیج شهری طونه اوزینه بنا اولمش اولوب
 دولت مذکوره نک کرسیسی و شهشاهنک افانکاهی
 و اوسزیا لولر متصرف اولدی بقی مالکن کجسمیدر

شهر مذکورک هر شتر اسرا سمنده بر کبر سوقا غی موجود
 اولوب دیگر عموم اوزره اولان سوقا قاری طارو غیر
 منظم ایسه ده انجق و اسع و مشهور اولان بنا لری
 وانردن دیگر قرال سرانی دخی واقع و سکه سی و جوز
 بیک عدده بالغدر اشبوا بالمدردن ماعدا الکای مزبوره
 براز جسامتو شهر دخی تعداد اولنور انردن طونه
 اوزینه سنی لیم شهری و استبریک کرسیسی اولان غراج
 شهری و ساجبورغ برشلکن مفر حکم متی اولان
 ساجبورغ شهری و مور او با ده واقع اولوج شهری
 و قرابنداره واقع قلاخفور شهری و استبریک
 مفر حکم متی اولان قابودبستریا شهری و ونبدک
 مالکن مفر حکم متی اولان ونبدک شهری و لومباردانک
 مفر حکم متی اولان میلانوشهری و غالیچیانک کرسیسی
 اولان لبرغ شهیدر نو ذکر و تعداد اولان شهر لردن
 ماعدا اوسزیا دولتک محل تجارت و کزت نفوس
 جصبله خلی شهر دخی وار در
 باویر یاد ولتی بیاندلازل
 اشبو کوجک باویره را حکم متدن کرسیسی مویغ شهری

اولوب ایسرتام نهر و زرینه مینی واللی بش بیک عدد
 سکنه بی مشتملدر پس متصرفا ولدینغی شهر لر بینه
 نورمبغ شهری هر نوع فابریقه لری موجودا ولدینغی جسد
 نامدار واللی بیک نفوسی دخی حاوی اولوب رایتیبون
 نام شهر دخی طونه ککارینه بنا اولمش اولدیغند
 مشهور و نامدار لردر

داینمارقہ دولتی بیانی تہذیب

داینمارقہ دولتی جهت غربہ برتانبہ و جهت شرقہ
 بعض جزائرہ منقسمدر برتانبہ ژولاند نام محلوت
 عبارت اولوب هواسی باردا یسہ دہ صاغ و جیددر
 داینمارقہ اطہ لری همان بالکلہ بحر البتقدہ واقع اولوب
 ایزلاند و فینونی نام اطہ لردخی مذکور اطہ لردن برقسدر
 اشبودولت یا لکریدی عدد قضایہ تقسیم اولنورکہ هر
 بری برمدیر و بر اسیقپوس دارہ سندہ اولوب اطہ لری
 اوج قضایہ و برتانبہ دخی دیگر درت قضایہ تقسیم اولنور
 دولت مذکورہ نک قونہاغ نام شهر تحتکاهی اولوب
 سکنہ سی سکیان درت بیک نفوس تخمین اولنور شهر
 مذکور اعلا لیمانہ مالک و برقلعہ ایلد محصون و درت

محله متعبد که اوج محله سنک سوقا قاری اکثریا موجود
 ایسه ده اطراف یکی خانه لرا بله کوزل حااطه اولمشدر
 دردی محله سی شهر عشق وانله بقین ملاحار ولایتی
 ویکدن میجاوز قلبه دن مرکبدر اشوقونباغ نام
 شهرک سکه عمومی ایچون کارکرتیاری موجود اولوب
 باخصوص صنایع خرسوسو سی بله مزین اولان سوق
 شاه دخی شایان تعجبدر محصولان دن اوکوز و صغیر
 وباریکر وکثیر العدد مبدول بک و دیگر صید شایان
 حیوانات موجوددر صید ماهی سیدخی زیاده ابواخص
 هر ایقه نام بالیق دخی صید و شکار اولنور دولت مذکوره
 باشلیجه شهر لردن هلسینغوز نام شهر و قیوننده واقع
 ودرسه نام شهری موجود اولوب دیگر هوسلستین
 بکلکدن طاع اوزرنده مین اولان النونا شهر بدخی
 مذکور بکلک کریمی حکومته متعبد

اسپانیا دولتی بیاتنک

اسپانیا دولتی وروبا قطع سنک زیاده طرف جنوبی سینه
 واقع اولوب طرف شمالده فرانسه و بحر محیطه محدود
 و طرف شرقده بحر سفید و طرف جنوبی سینه بحر

اسپانیا

T A N B U L
 Ü K Ş E H İ R
 B E L E D İ Y E S İ
 K U T A P L I Ğ I

مذکور طرف غربیده دخی پورتوغال و بحر محیط ایله
 محدود در اشبوردولت قرون یولی اولان اطه یعنی
 شبه جزیره اولوب چوق مشهور ایالاته منقسمدر
 ایمدی بودولتده الک طوغان قرازاده لری دخی
 اوستریا بکلکی عنوانتی حاملدر هواسی عموما لطیف
 و معتدل ایسه ده بر مقدار حار و یابسدر اراضیسی
 زیاده محصولدار و منبت اولوب خصوصیه اعلاخر
 و میوه و رغن زیت و دیگر اشیا موجوددر مجوثر
 اولان الکادن کانیها بار کیرلس و اوروپاده مستعمل
 اولان الباقی ایجه یوکلر دیگر مالکده نقل و ایصال
 اولنور و لایحه و مورچیا و غلناده و اندلس نام
 ایالتلریده چوقا بیک حصوله کتورر اشبو حکومتک
 باشلیجه نهر لری تاجه وادی الکبیر غادیانا و ایسه
 نام نهر دولت مذکوره تک باشلیجه نهر دن معدود
 مادرید شهری لطیف و کثیر النفوس بر شهر اولوب
 یوزاللی التی بیک سکنه بی حاوی و دولت مزبوره تک
 کرسی حکومتیدر شهر مذکور ما سنانا نام نهر ایله
 سقی و اداره اولوب صوبیدخی یام شتاده حارقعاده
 درجه لنده و فریتا و زره چوغالور بودولت بعض

بولک شهره مالک اولوب انردخی کیمبسی محل
تجارت و کیمبسی کثرت نفوس جه صیبله مشهور
ونا مدار لر

فرانسه چولتی بیان لاله

لکای فرانسه منطقه معدله تخنده موضوع پک
کوزل ولطف اولوب هوا سی صافی و صاعدر بوملکه
زیاده کثیر نفوس اولوب ها لیبسی اونوز ملیوندن
دون تعداد اولنه ماز اشبواها لیبک چالشفانا نف
وهزور لکی و دولتک قوانینی و جبادت هوا سی
محصولدار لغنه باردم و اعانه ابد لر لکای مذکور
زیاده بولک شهر لاله اسفا و اداره اولنور که انرسن
غرون رون لوار لن نام اسلر ایله شمه اولنور لر
پس ایکی طاق کبر جبال مسلسله اراضی مذکوره دن
غیر موازی وله رق مرور ابدوب طرف جنوب
پرنه طاغی اسپانیان و الباطاغی طرف جنوب
شرفیده البانیا و ایتالیا دن واسو بچره دن فصل
ونفرین ابد لر مجنده اولدیغیز لکای فرانسه سکنا آلی
تقسیم اولوب هر بری حاکم بلده عنوانله بر مدبر ایله

زان

STANBUL
ÜYŞEHİR
LEDİYESİ
RK KİTAPLIĞI

اداره اول نورل پارس شهری دولت فرانسه نك تحتكاه
 و زیاده بيوك و كثيرا النفوس شهرلردن بری و برمليوندن
 متجاوز مسكنه سی تعداد اولنوب سن شهری كارينه بنا
 و انشا اولنش بر شهردر شهر مذکور ابدنيه معنونه ايله
 مزین اوله رق و صنایع و فنونك مركزی اولوب دولت
 مذكوره نك پادشاهیدخی اول شهری اقامتگاه
 ایدمیش ایسه ده بيك سكرتور قرق سكرتسئ ميلادیه
 شهر شبا طنده وقوع عیافه اولان احتلالدنبر و الحاح
 هذه جمهوریت او زره اداره اولنور ایالت فرانسه ذكر
 اولنان پارس شهرندن بشقه دهها دیگر شهری محیطدر
 انلردن مارسلیا لیون بوردو نانت تولوس روژن
 پرست ودها نتیجه شهرلدر وینه دولت مذكوره مجرد
 چوق یمانلره دخی مالکدرکه انلر بودولته پاك مهم
 و الزم اولوب دولتک امور جریه سیچون ایجاب ایدن
 محطب و قوریلری حاوی و جامعدر اشبو
 یمانلردن باشلیجه مهم و معتبرلری بولونیو هاور
 پرست مارسلیا شربورغ روشفورت دونكرق
 و تولون یمانلریدر

ایتالیانیندکی

ایتالیان دینلان اراضی فرانسه واسویچه دن الپ
 طاغریله فصل ونقریق و نمنشد که کبر بر شبه اطه
 شکنده اولوب فی الجمله جزمه شکله مشابهد
 ایتالیانک عموما هواسی صاغ و ندرست و معدن لؤلؤ
 انجی فصل شتاده بغمور لو و فصل صیفده زیاده سبجاق
 اولوب ارضیسی دخی حواج ضروریه اولان اشیا
 جمیله زیاده محصولداردر و باشلیجه نهری بونبر
 و اینو صولایددر نوارنج اور و یاده مشهور و نامدار
 اولان رومه شهری یعنی قوللما اشبو ایتالیانک
 لک کوزل شهری اولوب اون یکی نه اوزرینه مینی
 و اینجه دن سالف الذکره نام نهر جریان ایدر
 و درونده موجود اولان زمان قدیمدن باقی اثرلر
 شهر مذکورک اسکندن دهاییو کلکی اشعار و انبا ایدر
 سکنه سی نجهنا ایکبوز بیکدن قلععداد اولندیمویط لایانک
 زیاده سنده اولان مالکن کرسبسی و موی لیهک
 تختکاهیدر اشبو قلعنک بریولک جریندخی لومباردیا
 الکاسی اولوب نجه امپراطورینک مالک اولدیغی حکومت

ایتالیان

ناپولیتان

۱۶
 بر قسطنطنیه لشکر آمد و بکرسی حکومتی میلانوشهری
 اولوب بوشهر دخی زیاده غولوالو نام طغنه افونجک
 بنا کرده سبدر شهر مذکور نفس سرایبر و مشهور و معتبر
 اولان کادیکر بنا را بله ملوا اولوب سکه سی پوز الی بیک
 نفوس تعداد اولنور اقلیم مذکورک طرف جنوبیسی
 سجلیا بن دولتدن عبارت اولوب کلرک دخی کرسیسی
 ناپولی شهری و هالیسی در بنوز بیک نفوسه بالغدر
 شهر مذکور قریبده بولنان و زونام جیل الشفشان
 بعض کره شدید علولر و کورکد و اربش معادن متنوعه
 فراخ ایدر همان قریبده پومی هر کولانوم ایکی
 عینق شهر جیل مذکور دن افراغ اولنان کلالتده
 قالوب وزری ورتامشدر سجلیا اطه سی ناپول
 قرالغندن مسبس نام بوغازا بله فصل و تقریب اولوب
 کرسی حکومتی دخی بالمر نام شهر در اطه مذکورده
 اتنا نام جیل نش نشان واقع اولوب بودخی انفا
 ذکر اولنان جیل کی طاشوب فراز اید کی جمیله
 تهلکه لودر مجموعت اولابنا با ده دیگر کونفیس
 شهر اولوب انردن از جمله برسیا بولونیا مدرسه لری
 جهنبله مشهور درینه انردن فلورانس نام شهر توسفان

بيوك دوقه لغتك كرسيسي و حاكمي دى دى نجه
 ارشيد قارندن بريدر وره اينجه ديگر شهرلر فصل و تعداد
 اولنور كه انلردن برنجي و نديك نام شهر درك بطايم اطلر
 و و نديك كور فرى كارنده مبنيدر بو شهر برچوق
 جدا و لايه و حليج لايه قطع و فصل و لشمدر كه غوندر
 نغير اولنور بر نوع قايق لايه مرور و عبور اولنور هر نقدر
 در تيوز عدد جسر و اريسه ده مذكور جسر لردن رياتونام
 جسر طقسان قدم عرضي و بكمى درت قدم بو كسكلكي
 و اون ايكي بيك قازق اوزرينه مبتنى وايكي صره دكا كنى
 اولد يغي حصله دقت و تماشا به شاپاندر ذكر اولنان و نديك
 شهر يدينى شاپان دقت و تماشا اولان كار كير بنا لره و بو زالى
 بيك سكه به مالك و لوب الحاله هذه نجه امپراطور ينك
 مالك اولد يغي و نديك مالك كرسي سيدر ايگنجيسى
 جنوه شهرى او جنجيسى پيامون حكومتك كرسيسي اولان
 نون شهرى در دنجيسى مستقلا حكومت احداث ايدوب
 پلاجنده نام دوقه لقا سيله مسمى اولان دوقه لغتك كرسيسي
 اولان پارمه شهيدر بلاد عثمانيه نك سواحلنده بولنان
 يونان اطلر لرد ينى انكلره دولتى حايه سنده اولد قارى
 حالده ايريجه بر دولت انشا ايدر لرمذكور اطلر لك جمله سنديك

١٨
بيوك قورقون نام اطه درد بکر کھا لونیا وزانته سر یغو
ایتاکی و عتیق ایتاکی نام اطه لره فصل اول نور

پنی با حکومتی بیانند

پنی با وفلمنک حکومتی لوقسم برغ بکلکله برابر بیگدن
برقر اللق احداث و انشا ایدرلس پی با حکومتکاهی بر قس نام
وفلمنک ممالکک پای تحتی امستردام نام شهر لردر پورتقال
خانه دانندن ولوب فی الاصل ستانورد تعبیر اولنان بک
الحاله هذه فلمنکه حکمداردر بیک ایکیوز او توز سنه
میلادیه سنندبرو انردن بلجیقا منفصلا و مستقلا
بر حکومت انشا ایدوب پای تحددیدی بر قس نام شهردر

پورتکیز قراللیغی بیانند

پورتکیز قراللیغی شمال طرفدن غلیجی حکومتیله طرف
جنوبی و شرقیده لئون استر مادور و اندلس نام اراضی
بله محدود اولوب هواسی سنه نک اکثر وقتده جید
و معتدل و هنکام صیفده نهایت درجه ده حرارت
زیاده اولور و صغنده اولدیغز ممالکده پورتقال و نار
زیاده نفیس اولور مشهور و باشلیجه شهر لری تاجه

دورو منبو لها صادو نامر نهله درکه منبعه برنی
 اسپانیا دن اخذ ایدر لر لیزبونه نامر شهرتخانه دولت
 مذکور اولوب بر جوق نه لراوزرینه واوست طرف
 بر مقدار ناچه نهله یوغازی کارینه بنا اولمشدر شهر
 مذکور تخمیناً بکیوز التمش بیک نفوسه مالک الساسه ده سیک
 بیسوز التمش سنه میلادیه بسنده برزله وقوعیه
 هان کزنی بحالی منهدم و پریشان اولمشدر دولت مذکور
 دیگر شهره لری غیر مشهور و قبل التفسدر دولت مذکور
 محصولات طبیعی جهتیله زنگن و ماء معدنی یعنی البیجرلی
 اولوب معدن لغیری و طاش چقال محله نده کومش و قورشو
 و بومور و جلقوم و نفیس مهر لرونور بلاد مذکور ده
 معادن مزبوره کبی قوت ناسه کونا کون و فیت وزره ایشه
 زراعت و حرانت اهل اوزره اولوب اراضی سنک

نصفی رخ معطل و حالیدر

پروسیه راجتی پانلار

پروسیه الکاسی المانیا و روسیه و مجاریلق بینده
 موضوع اولوب هواسی صوغوق و آصاع و اراضی سنک
 یعنی بنای و چور قلیق و آغاجلق ایله فصل و قطع اولمشدر

پروسیه سوارسی

روسیه لوی

وبعض محالرنده اورمانلق واقع اولدوغندك جيلججه صيد
 وشكاره بارلك جوق جوانلاری شاملدر پروسیا دولتی
 سیلاری وپومران نام مالکدن برقطعه به ورنندورغ اسکی
 هر سککنه مالک اولوب برلین شهری تحکاه دولت مذکوره
 اولوب وایکیوزیک نفوسه دخی مالکدر اراضیسی اولدقجه
 محصولدار اولوب خصوصیه زیاده گان وکوز وودخان
 وچوبون تعمیر اولنان بات وسونکطاشی حصوله کوزر
 ویا لکر کهیا، معدنی دخی بولنیور برغ نام مالک بولت
 دوقه لغی ولتر نام مملکت و بر و قونونام اسکی هر سککار
 الحاله هذه دولت مذکوره نك قطعه سنی نشا و ترکیب ایدر

روسیه دولتی بیاتندلاک

روسیه دولتی اوروبا قطعه سنک نهایت شمالیسنده
 اولوب بنه جهت مذکوره ده بحر خید ایله طرف جنوبیه
 دولت غلبه اوروباسی و فرم دکرا ایله جهت غریبه اسوج
 دولتی و بحر بالیق و وارشا و نام بیوک بکالت ایله محدود
 اولوب و دولت مذکوره نك قطعه آسیا به متمد اولان
 ملکی جهت شرقیه آسیا بی اریقاندن فصل بدن بحر ایله
 محدود در دولت عزیزه اوروبا قطعه سنک نلشنه آسیا

قطعه سنک ربعندک زباده سنه مالک و زباده واسع اولوب
 امتدادی سطر اطوغریجه حکم و تقدیر ایتک زباده امر
 عسیردر هواسی زباده صوغوقی اینه ده اوان زوالده مر
 اعتدال وزره در طرفینا ایلسنده کینر العدر دلوک و آبو
 ویکل و قاقم وزرد و تغییر اولنان حیوانات موجود در
 قاقم تغییر اولنان حیواناتک نوباری زباده بیاض
 و قوبروغنک و حیسیاه اولوب ندن ذیقمت کورکلر
 اعمال بدرلر ذکر اولنان زرد و ادخی قاقم نوعندک ایلسنده
 انجق نوباری قزلبا اولوب یکسیدخی بلاد مرده موجود
 اولان کلنجکه مشابهدر نانو انام نهر غزیندن ربع
 قریح صافده واقف سانهت سبورغ نام شهر مشهور
 روسیه امپراطورینک قانتکاهی در شهر مذکور بولک
 پیر و نام حاسارک بنا کرده سی اولوب اجمار کبیره اوزرینه
 بنا و تاسیس اولمش و اورویا شهرینک لک کوزل و کبیر
 و نفیس لرندن بری اولوب سکه سیدخی و چوز بیک
 نفوسدن زباده به بالغ و واصلدر مجوز اولان لکاده
 واقع موسقوا شهریدی دولت مذکوره نک کرهتی مالک
 اولوب کندی سمبله سمی اولان نهرک کارنده واقع
 و چوق تبه لر اوزرینه بنا اولمش و فصل بنشاره ایکبوز

مسقولوقازق

له لى

۲۶
 يك نفوسدن زياده تعداد اولنه من شهر مذكوره روسيه
 حكيمار مستقليرنه اطلاق اولان چاسار نام اسملى
 اولان ايمپراطورلك طرقلري مشاهده ورؤيت و لنور
 روسيه دولتي ديكر بولك شهرلري حاوى و محطدركه لئوك
 مشهور و باشليجه لرسى ريفا قازان جيوه و ارشازل
 و پولتا و نام شهرلر مالك و لوبانلردن بولتا و اشهرى
 يك يد بوز طقوز سنه ميلاديه سنده شور قالم
 بولتا و شارل دوز يعنى اون بكني قارلونك واقع اولان
 بحاربه سنده بولك بتر و جان بندن شهر مذكوره بوز بولوب
 منهنم اولسيله مشهوردر فلاندا نام الكا الحاله هذه
 روسيه نك بر حكومت مخصوصه كاسه ده انده روسيه لوطو
 حكم ايدوب وارسووى نام شهر كرتى مالكيدر اراضى روسيه
 اسيا فطعه سنده بي نها به اولوب الحق فاطما نفا نام و
 منجد بينده موضوع اولان اراضدن اوسى سببا اسميله
 مسمى اولان محل اولوب و لا قليم زياده صوغوق اولسيله
 انده كوركه يار جوانات زياده جه موجوددر اشو مالكة
 طرف تما لبسنده صا موژد نام اسمله مسمى اولان انسانلر
 واقع اولوب عادى انسانه هر وجهه مشابهنى اولديغندك
 بياغى انسان جنسى تاسلندن زمه اولديغى ظن و تخمين

ولنور بجنده اولديغىر طائفه صامورده جمله بويارى
لك زياده سى درت قدم قدى ولوب لسانه مخصوص اولان
باشت وكوزلك انرده بروجمله مشاهده اولماز

ساز زيار ولقي بياندا كرز

ساردنيا قرا لى دىنلان لك ساردنيا نامنده مشهور
ولان جزيره دن و ذكر اولنه جو چند قطعه ابالان دن
عبارت ولوب قالبارى نام شهر كرسى حكومتى ولدى
او توبش بيك نفوسى حاوى وكورفر اوزينه برلما نى
دخى مخويدر سالف الاشعار ابالان دن ثانيا
بچه نام قونته لكى ثالثا بيا مون نام رابعاً جنوه
نام اياتى خامسا صا و بانام ابالان دن عبارت در
بو نام مھر كازنده واقع ترن نام شهر مذكور بيا مون
نام ابالان كرسى ولوب صاردنيا قرا لى دخى
قامنكا هيدر قلمر دولت مذكوره ده جنوه نام شهر
كدى اسمبله مسى ولان جنوه حكومتك كرسى
وبمش بيشيك سكه سى ولوب كذبك عبقلكى و تجار
وقا بر يقه ليله مشهور در شامى شهر يدخى ذكر اولان
صا و بانام ابالان كرسى سيدر

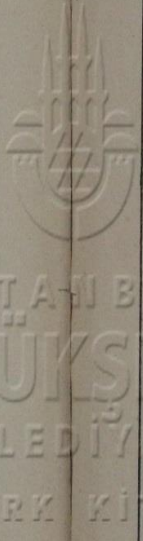

صامورد

شهر دولتی بیک اندلاند

شود دولتی اوروبا قطعه سنک شمال غربسینده واقع
 اولوب نوروجیا و روسیه و بحرالتق و پونیا نام
 کورفر ایله محدود در هواسی نهایت درجه ده صوغوق
 ایسه ده انجی صاع و جید و نفیسدر وقت نشا ملک
 مذکوره ده طغوزای مسدا لوب باقی اوج ای فصل صیفه
 اراضی بغدای جھندن از محصولدار ایسه ده جابرق
 و اوناق و قوریلغی دائمدر اشوالکاده متعدد ایوجنی
 و دلی و قارتال و طوغان و دیگر صید و شکاره برار طوب
 موجود در و انهار و کولارنده دخی قوغونام طیر زیاده در
 صید بچی دخی بالت مذکوره ده کزیت و و فربا ورزه
 اولوب با خصوص سالامون بالقی و هرا نغه تعبیر اولنان
 بالقی زیاده در شود دولتی هر سنه دیگر ملله بوزالی بیک
 بکیوز بیکه قدر نونولانه تعبیر اولنان اولجک هر لقیه بالقی
 فروختایدر مذکور اولجک دخی بیک عدد بالقی حاظ ایدر
 مشهوردر استوقولم نام شهر الکای مذکوره نک کره سیسی
 اولوب طقسان بیک سکته بی جامع و حاویدر شهر مذکورک
 کلیسای و سربایلی دخی تخاسر ایله قبلوردر اشبودولت
 دیگر شهر بیدی حاوی و محیط اولوب بعضیسی کزیت بقی

و بخاری جھنله لروملی و شایان اعتنادر بودولت ده
 و پسال نام شهر واقع اولوب سوفا قاری عربض و فالدی
 کوزل و خانلری کزیت و دیرک ایله یعنی قوجیه اخشا بدت
 با پلمش اولوب طامری چمن ایله مستورددر شهر مذکور
 زیاده عبق اولوب شایان تماشا نالری و باش کلیسا سید
 دولت مذکوره نک زنگین کلیسای و مکاتب و مدرسی
 مشهور و دیگر تحصیل و تعلیه برار محالری دخی موجود در
 قلا ند نام حکومت مذکوره نک اولوب شهر بیک حالی روسیه
 دولتی مالک اولوب شودولت انی ترک ایله مقابلنده نوروجیا
 نام مالک مالک اولمشدر قریستانا و برزان نام شهر
 اولدغه مشهور ایسه ده مذکور برزان شهری بخاری
 و دیگر شیدک عدده بالغ سکته سی جھنله دولت
 مذکور بیک نام و الزم بر شهر در
 اشبو اسوچیه مالکی بیون اوروپا دن زیاده مرتفع
 اولوب قزانه و ایتالیا و ایالتا ایله محدوددر الکای
 مذکور جبال منسلله ایله مقطوع اولوب نک بوجه
 بته لری دائمی و بوز ایله مستورددر که هنگام صیفه دخی

صلابستون اریوب زائل ولما ز جبال مذکوره طونه
 ورون ورون نام نهر کی اور و پاده مشهور اولان انهارک
 منبعی ولق جسته مشهور در ذکر نده اولدیغیز اسویچ
 ممالکک مرکز نده سن غوتارد نام جبل واقع و انده شیطان
 کبریسی موجود و مشهور در اشبوجسرا یکی انیش یا چین
 قیا بینده و قورقنج بر کردا با وزرینه بنا اولمشدر جبل
 مذکوره ایکیوز قدم طولنده و بیوک طاشلردن مصنوع
 بر طریق ایله واصل اولنور مملکت مذکوره تک هواسی
 صوغوق ایسه ده صاغ و اراضیسی طاغ و طاشلق اولوب
 دره لردن ما عدا محلاری ز محصولدار در انجق دره لری غایت
 اولتلاق و ابدار اولوب جبلی مقدار قیون و اینک اولتاروب
 یسلد بکدن حیوانات مذکوره دن نفیس بیتر حاصل اولور
 اسویچ دولتک با شلیجه شهر لری آرو برن بال لوسرن
 لوزان زریک سنغال قونشانجه غلاریس نوقشائل بککنک
 کرسیس اولان نوقشائل و کذا نورغو اسقویچ سولور
 اسقا فوزه نام شهر بدخی مشهور و نامدار شهر لردن اخرده
 فکرا اولنان اسقا فوزه شهرینه برفرخ مسافده واقع
 مشهوران نام نهلان سکسان قدم محلدن مشهور
 اولان بوکیلوب و چاسی و افعدرکه ضوغریسی

شایان نماشا بر کیفی در جنوه نام الکادخی اسوجیه
 منقعه سندن بر قطعه در بختنده اولدیغیر اسوجیه مالکی
 کی جمانده رسمی المنغه شایان بر برینه بقیر دیکر بخل
 بودر بیاعی واجب تعالی حضرت ناریک خاتمه آندیکی جمله
 نفایس ولطافت اشیا وبالعکس بخون ودهشت امیز
 عبرتنامه محل انده نجمع آندیکی ظن و تخمین اولتور
 غریب اراضی در

دولت علیه عثمانی تکریم و تائید

دولت علیه مذکوره روسیه ولبانیان دین مجارستان
 و دالماسیا واندی یعنی ارنولدق و بوسنه و آفی دکنز
 و فو دکنز ابله محمد و د اولوب امواسی عموم اوزره
 صاع و حیدر و معتدل و مشتمل اولدیغی نفوس یا کرا و روه
 قطعه سنده اون یکی ملبون بشینوز بیکه بالغ و سطح اراضیه
 بحساب تریجی بکرمی الی بیک و جیوز سکسان الی
 فرسخدن عبارت اولدرف و اسنانده علیه دانه نصف
 نهاری مبدأ طول اعتبار اولدیغی حالده اون وچ درجه
 اون الی دقیقه طول غربدن بر درجه طول شرقی بودد
 ممتد و عرضا اونوز طقوز درجه ابله فراق سکر درجه بکرو

طریق قلمدان اولدیه لو

STANBUL
 BÜYÜKŞEHİR
 BELEDİYESİ
 TÜRK KİTAPLIĞI

دقیقه عرض شمالی بنیده واقع اولدی بقی جانده غایت
 منبت و محصولدار در و پادشاهانین اسم عالیشان سلطنت
 عنوانی و بریلو با بحق عموما و زره پادشاه اعظم و پادشاه
 معظم و پادشاه دین اسلام یعنی تعمیر اولنور مملکت
 مذکوره نیک بعضی محالزنده بنور و سیم و التون و بافر
 و قورسون و حیوه و ایچی و ساھونیا و زینبارة و جام
 و طلور و کورکده و کهرچله و انواع رنگ میزمره و یونان
 مائل بنیجه معادن متنوعه و مقبوله او جاقاری بولنوب
 شمیلوری زمان سابق در خیلی زیاده لخر اینه سعی و اقدام
 اولمقد در و کثیر المقدار ملح و یوبا نوعدن طبرق دخی
 بولند بقی معلوم انا مدر و دولت علیه مملکتدن لاجورد
 انهار کیره و صغیره مرودا نجات سیله دشت و معادن
 زیاده سیله منبت و حتی الان علم زراعت و فلاحت چندان
 رعایت و تماشای اکی را رضیسنک برنگوا ولسی جنبه
 شایان مدح اولند بغند بنسفته احمد انتم حمد استاز مؤمنون
 جناب پادشاهیده او خصوصاره دخی سعی و اقدام اولمقد
 ایدوکی امور مسل دندر حصوله کوردیکی شویله که
 بغدادی و قوقوروس و برنج و عنب و زیتون و بموق
 و اغیون و زعفران و قلی بویا و مضان و صغ و صنعت

طبا بنده مستعمل نباتات متنوعه و ثعلب و پلاموط
 و جمری و مازی و قهوه و شکر قاشنی مثل او شیر
 محصولات راضیه سندن و لوب بیک قوردی ایله
 عمل غسل دخی بسندن کی و هر در لومیهوهای لیدنه و سیر
 لطیفه بولند بقی ازاده قید شهابدر و پاجوق دشت
 و صحر و چراگاه بولند بغندن حیوانات و در و آب متنوعه
 حصوله کلدیکی و با خصوص بستی برار لو و غایت ایچیه
 و معتبر اغنام و کچی بولنوب و نوع اسب دخی بسندن که
 اولد بقی مورد ظاهره دندر ودها اشته متنوعه و فالجیه
 و سخنان و جرقه و اسلحه ناریه و جارجه مثل او اسبان
 اعمال و استیکالنه سعی و غیرت اولمقد در پای بختی
 بلده طیبه قسطنطنیه در که ایکی قطعه به منقسم کی اعتبار
 اولنور بر پارچه سی اور و پانک جنوب شرقیسنده واقع
 و دیگر یعنی اسکدار اور و پانک جنوب غربیسنده واقع
 و اور و پانک انک نفیس شهر لیدن بری و لوب مرمره
 دکنی و زرنه موضوع و شبه جزیره طر زنده بنا اولنور
 بر شهر قیدیر اولوب قیر با سکر نوز بیک نفوس مستمل
 اوله رفق محاسن و معروفیت جنبه بکانه ربع مسکون
 اربده لطا فتمون اولد بغندن اول مرده شهر مذکور است

طرب علمبدن اول عليه عثمان زيلو

T.C.
İstanbul Belediyesi
İstanbul Matbaası ve Kütüphanesi

تعريف وبيانہ شروع اولنور شويہ کہ قسطنطينہ
 واستانبول واسلامبول اسمبلہ اکتمده اولان بلده
 جسيمه مذکورہ اسمبسنک وجه شميمی دولت مزبورہ
 ابمپراطورلرندن قسطنطين نام ابمپراطورک نامنه قسطنطينہ
 اسمبلہ بارونڈ کار اولتمده بولنمش ایسه ده چونک يونانيہ
 وقتده حوار وحوالی قسطنطينہ ده واقع کوبارها لیسى حوارچ
 ولوزمانلری تنظیم و تشویبه صحنده کوبارندن فالقوب قسطنطينہ
 کيدرايکن راهده بربرينه تضاد فابلد کارنده نره به
 کيدورسک دیو واقع اولان سواله قسطنطينہ ديجه
 محله لسان يونانيه الى معنا سنی فاره ایدن استين
 لفظيله شهر معنا سنه زال اولان بول لفظی بالترکیک سنا بول
 یعنی شهر دیو جواب ویرمک بشارنده برنوع اصوار جاريه
 بولنمش اولسبله نهابة الامر قسطنطينہ لفظی بحق اهل قیام
 واریاب رقم زرنده معروف و مستعمل فالوب بین العوام کلیا
 متروک و منسی اوله رق بالکر استانبول اسمی شهر اشعار
 اولمشدر کلام اسلامبول الحظیدخی یکی کلمه دن مرکب
 اوله رق برسی کلمه عربیه اولان اسلام لفظی و بریدیخی
 سالف البیان شهر معنا سنی فاره ایدن بول لفظی اولوب
 بو صورتده لفظ اسلامبول بلده اسلام دیمک ولور حتمده

ولد یغز استانه علیه تک موقعی مثلثی الشكل ویدی عدد
 جبال صغیره بی مشتقل بر محل دلکنا و بر موضع لضا فتمنا
 اولوب جنوبا سالف الذکر بحر مرمره و شمالا عهد قدیمده
 قورن دور یعنی التوندن بوینوز دینمکله معروف اولان
 سرای پورنی و طویجانده حذالزندان ایوان سرایه هذر ممتد
 اوله رق خلیج صغیر ایله محاط و محدود بولتمشدر و خلیج
 مزبور بول بول بیک قدر سفینه بی مشتقل اولوب غایتی واسع
 و مهلکه و مخاطره دن مصون و محفوظ بر کوزل لیمان اوله
 روی ارضده مثل ومانندی نامعلوم اولدیغی انفاق کیره
 جغرافیوندر الحاله هذه استانه علیه تک بکری سکر
 قبوسنی اوله رق اوندردی ذکر اولنان لیماندن طرفه
 اچیلوب بدیسی قره دن طرفه اوله رق باقی بدیسی دخی
 مرمره دگری جانینده بولتمشدر و شهر مزبور دروننده
 دخی زمان عتیقه دن قالمه یک چوقا تاریحیه موجود
 اولوب جمله دن بری یا صوفیه کبیر نامیده مشهور اولان
 معبد قدیمدر که شمش ارشون قدر ارتما عنده برینا جسم
 اوله رق قبه سی موزایق تعبیر اولنور بر نوع بللور زرین
 ایله مزین اولوب بجمده سبحانه و تعالی سایه حضرت ملوکا بید
 بودر قه کلی تعمیر اولتمقله دهها زیاده منور و دلکنا

۴۲
 و حده دانه سابقان نجیب و تمامش برجامع عبرتیا در
 وری صامتیه نام محله ساحل در باده کائن بدی قله درک
 محافظه شهر قسطنطین نسبتبه سنه میلادی ۱۰۰۰ و جیورجی
 التي سالده قسطنطین کبریا م فرل بنا ایدر مش بعد مرور
 دهور ایله مشرف خراب و لمقدناسی فاتح بلده
 مذکوره غازی سلطان محمد خان طابخاره حضرتی طوقوزنجی
 تهر و بعضی محله بدی علاوه بیورلسندر و بریده وزیر
 خانی فارشوسنده کائن جنبری طاش دیکله معروف
 دیکلی طاشدرکه تاریخ مذکورله او جیورجی طوقوزنجی
 سنه سنده فرل مسفور زین شهر استانبول نسبتبه مذکور
 طاشی تحت فرالی اولان روما شهر بدن نقل ایدر مش
 و ذکر اولان طاش بکاره اولوب سکر پارچه دن مرتب
 وقاعده سنک دائره استاده سی او نور قدم و یونان
 طلسان قدم اوله رق تاریخ مذکورله تقریبا در سنه
 سنه سنده حرکت ارض و هو علیه حراب اولوب حکام مرور
 حکران بولتان ما نول قومان نام فرل تقریبا هم ایله
 حال حاضر سنه وضع ایلشدر و سیکل برله نسیمه
 اولتان ویره بنان نامبله مشهور نام اولان محله
 تاریخ میلادک او جیورجی طوقوزنجی سالده مومالییم

۴۳
 بیولک قسطنطین شهر مرور ها ایسنی اسقا اروا بنیبله
 صهیح مقامده حفر و انشا ایدر مشدر و الیوم محله
 موجود ایلسه ده مرور زمان ایله بعضی محله مشرف خراب
 اوله رق فقط بره بنان دینلان محله وونی صوابله ملو
 ایلسه ده صوغوق چشمه دن جریان بدن صوبک منعی محل
 مرورله اولدیغی مشهور و متواتر در وات میدانی نام محله
 کائن نوجدن معمول اولان عمود دخی قدملری موره ایلشدر
 زلفه قریه سنده واقع کینساده اصلش بریت فارشوسنده
 مرکوز ایلسه ده هینت حاضر سنه نظرا اوج حیه بری پیر
 صارلش و اولان ناده باشردیجی موجود اوله رق
 الوندن مصنوع بر عدد ساج اباغینک اباغی هرچینک
 باشاری و زیننه قولمش وینه الوندن مصنوع بر تاج دخی
 اولوب مذکور ساج اباغینک و زیننه موضوع اولدیغی
 حالده عمود مذکورلی فرل مسفور جلبا بدرک محل مرور
 ذکر ایدر مشدر بعد جنتیمکان فرس سنیمان
 فاتح بلده سلطان محمد خان طابخاره حضرتی ذکر
 اولتان عمودده موجود اولان اوج عدد حیه باشینک
 برینه قوه بازوی بنیجا عنایری اعلان و اشاعه ضمنده
 سیف صارم و احدضریله قطع ایدرک باقی اکی باشی

تاریخ میلادک بدیوز سالنده سرفت اولندی بقی کتب
 اجنبیه ده مسطور و محرر در و بریده ینه آت میدانده واقع
 دیگی طاشدرکه تاریخ مزبورک اوجیوز بیتمش طغوزنجی
 سنه سی سؤدوس کبر نام فال منصرف بلده مزبوره
 اولوب هنگام قمرالبنده بعض مرتبه مظفرینتی بیا ضمنده
 وضع ناسیس آیتش ایش و یونلر بنسغه انا رعیتقه دن
 اوله رفتمد یلری بعض درک و مصور طاشار مشاهده
 اولمقده اولان بلاط نام حاکک وست طرفارنده واقع
 تکمور سربانی دیمکله معروف اولان محل دخی موی الیه
 بیوک قسطنطین تاریخ مزبورک اوجیوز اولوزا اوجقی
 سالده محل شورا اولوق وزره غایت جسمیروواسع بنا
 وانشا ایدر مش بعده مرورد هورایله منهدم و خراب اولمده
 بجن بعض اناری الان موجود در و بریدی فاتح سلطان
 محمدخان جامع سرفی جوارنده کائن قشایشی اسمبله
 معروف برعمود دخی واردرکه وسطنده لایقنی عباره
 ایله بریت محراب اولوب مرور وفت ایله بوزلش اولدیغدن
 مذکور طاشک سبب رکز ونصبی مجهول ایسه بجن مورخلرک
 بر مورخک تاریخچه نظرآ مذکور طاشک وزرینه توجده
 معمول زهره بلد بزنجی بیا ضمنده قسورنده برصنر

نصبا اولنه رف زهره طاشی اسمبله سیمیه قلمش و ذکر اولن
 طاشک غرابنا ندن کوبا رفوزک باکره اولوب اولدیغی
 بیلنه مدیگی نقد برجه سنک مذکور پیشکاهن احضار اولوب
 بعض علامت ظهور بله یعنی مشاهده اولنان حالات وزره
 حالشبه ایدلر ایش و حجر مذکور مارقیانوس نام قرالت
 هنگام قمرالبنده محل مزبوره رکز اولدیغی مورخ مرقوم
 تاریخچه محرر در و یونلر بنسغه برسیدی سکرار سولمده
 کائن سربانی یورنه ناظر اولوب قرقله سی دیمکله معروف
 قلعه منکلنده قله درکه اقدملری اسباب قطع سنه انصالی
 اوله رف تاریخ میلاد دن اولجه شهر قسطنطنیه به حکمران
 یوننان قارکله نام قرله دولت یونان طرفندن اسمبلده
 کلان ارقلان نام جنرال محل مذکورک موقعدن غایب خوشننده
 یئانه بجن وفانده محل مذکوره دفن اولمسنی وصیت ایش
 ایسه ده قبل الوفات زوجه سی انتقال ایدیکدن مرسومه
 محل مذکوره دفن برله زبه مثابه سنده برمر طاشدی
 رکز ایدرک محل مزبورک ایله درجه ده فرحفر و غایب
 نفیس و دلکشنا بر محل اولدیغنه دایر یونانی عباره ایله
 بعض بیتار دخی تحریرا ایدر مشدر و منوفیه نک وفانندن
 صکره محل مزبورک اسمنه دو فالیس ودها صکره لری جنرال

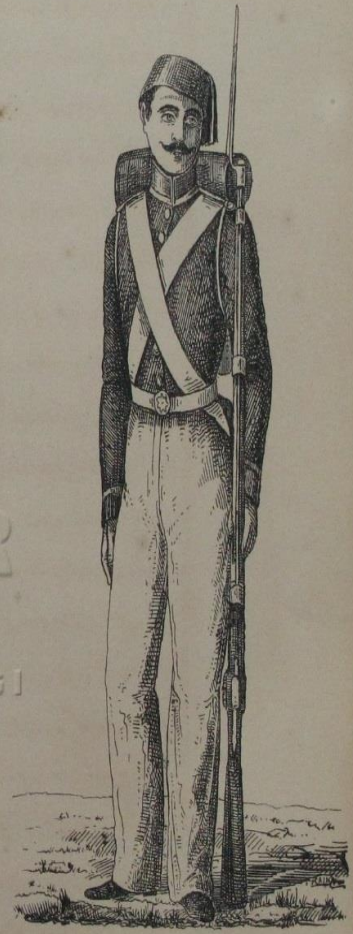
مرسوماً سی ولان ارفلا اسمیله شمیمه وشمید بلمری
 اورولور دخی طور دبلنا ندر تعبیرا بلدکاری دخی بون
 بون یککش اولوب زبیر اسم مزبورک فرانسجه معناسی
 لئا ندر قله سی دیمک ولور مورخ مزبورک بیانه نظر
 سنه میلادیه بیک بوز قرقا وچ سالنده اما نوبل قومان
 نامر قرائک هنگامه فرقی لیمنده از میدان کور فری طرفندن
 غصب و غارت سودا سیله لیا ن قسطنطنیه به امدند
 ایدن نیکه لریک منع ورد فعیجون محل مذکوره شدی قله فری
 انشا و ایجاد وقت و حاله کوره درونه حرب و ضربه مقتدره
 عسکر و ضعیله محافظه شهر قسطنطنیه خصوصه اهتمام
 واعنا ایدرک حتی قله مزبور دن سرای یورونه زنجیر کنبه سیله
 سالفا لیبان نوار ایدن قایق لریک لیا ن مزبوره دخولی
 منع ایدر کاری مثله قله مذکورک دیگر طرفند دخی غلطه
 کرکه و ارنجه به دین زنجیر یا غلبوب کدک قایق و اوق
 نیکه لریک لیا ن مذکوره دخولی منع ایتار و بواسلوب
 فی الحقیقه محافظه لیا ن مزبوره حسن ومدار اولمش و ذکر
 اولنان زنجیر لردن حاله زسانه عامه ده موجود اولدی
 مشهور و متواتر در دیگر بریدی غلطه قله سیدر سنه
 میلادیه تک بشیوز قرقی سالنده انشطاس دقورس نامر

قریک بر کورک قله اوله رقی بنا و قورس اسمی شمیمه ایدوب
 بعده تاریخ مزبورک بیک در نیوز قرقی الی سنه سنه
 استانبولک جن فتحندن براز مدت و نجه جنوز لولور
 دها توسیع و تحجیم ایدرک شکل حاضره سنه وضع ایشاد
 جنمکان فر دوس اشیا ن سلطان سلیم خان ثالث علیه
 الرحمة والغفران حضر تالریک هنگامه سلطنت ارنده ظهور
 ایدن حربنده محرق اولوب تعمیر اولدی یعنی مثله یونین چند
 سنه مقدمه وقوع بولان حربنده تکرار قله مزبورک کلاهی
 محرق اولوب محتاج تعمیر اولان محله جنمکان خلدایشک
 سلطان محمود ثانی حضر تالریک عصر بحاصر ملوک ارنده
 محو و اثبات ایله تعمیر و درونه برعد جسم چلار ساعت
 وضع اولمشدر و عصر مزبوزده نیه بوکا مائل استانبوله
 سلطان یازمید تام محله سر عسکر قیوسی دروننده دخی
 فضل ظهور ایدن حرقی خبر ویر میسچون قله دخی بنا
 اولمشدر
 بلده مذکوره ده متعدد مناره لوجوامع شریفدن درت
 مناره لی سابق ل ذکر ایا صوفیه کبرجامعی و غایت
 رسانله موصوف سیله نیه جامعی الی مناره لوسلطان
 احمدجامعی یکی مناره لیلرندن فاتح بلده مذکوره سلطان

محمدخان جامعی و سلطان بایزید و سلطان سلیم و شاهزاده
 و نور عثمانیه جوامع شریفه لری و یکی جامع و لاله لی نامید
 بنام ثالث سلطان مصطفی خان حضرت تیلینک جامع و ایوب
 انصاری و خنجره خانه و نصرتیه و حرقة شریفه جوامع شریفه
 واقع اولوب شبو جوامع قیاب و مناره لری ترنیله
 بلده مزبوره نك منظره سی شایان تماشا و از جهت لطافتها
 اولشدر وینه بونلردن ما عدا حمدا له تعالی اورته کوی
 ساحلنده بنا و انشا اولتمقده اولان ایکی مناره لی جامع
 شریف و طولنه بجه قزنده قاره بالی دینکله معروف
 اولان ساحلده دخی نیه ایکی مناره لی اولقا و زره مهد
 علیای سلطنت سینه والده سلطان علیه الشان حضرت تیلینک
 احیاسنه موفق اولدقلری جامع دلکتابنا اولتمقده در
 و بونلرخ تما عدا نیه کار کیر اوله رف بر مناره لونینچینچ مساجد
 شریفه و معابد متیفه و درونی کتب معتبره ایله ملوق قدن
 زیاده کتبخانه و درونی طلبه علوم ایله مشغول کثیرالعدد
 مدارس علیه و مکاتب اطفال ایله شهر مزبور مالامال ایسه
 تعدا دینه موفق اولنه مدیغندن کیتندن صرف نظر اولشدر
 و بونلرخ نبشقه بلده مذکوره نك زوقا قزنده و هر کوی سینه
 حیرات اولقا و زره کار کیر صو چشمه لری و سبیلر و بونلرخ

مقیمس غریباخاندر و خاننفاهار و تکابا و زوایا و طلبه
 علوم ایچون عازنار و علت جنونه مبتلا اولان مرضا به
 بجانا نداوی و لنق اوزره طرف دولت علیه دن تعیین
 اولنش متعدد طبیب و جراح و اسبیجار و خدمتچیلر ایله
 مشغول بیمارخانه و غریباخسنکانه بجانا نداوی و لنق
 اوزره کافه مصارفنا عالیه سی مهد علیای سلطنت
 دولتو عصمتلو والده سلطان علیه الشا اقدم حضرت
 طرفندن و بریده رک در سعادتده کائن یکی بجه چارینه
 ناظر محله بنا اولنش و متعدد اطبا و جراحین و جراحیانو
 مخصوصه و دیگر مامورین و خدمتچیلر تعیین اولنش و دروز
 دو شمد و البسه لازمه و سریرات متعدده ایله مشغول
 غایت جسم و واسع غریباخسنه خاندسی و اوجیوز قدر مستاد
 خانه یعنی خان رخ می موجود در

ینه شهر مذکور درون و بیرونده عساکر شاهانه به مخصوص
 متعدد جسم قشله لر و فون حربیه نعلنه مخصوص مکتب
 اعدادیه حربیه و دیگر مکتب حربیه و مکتب طبیب و مهندسخانه و فون
 ججه نعلنه مخصوص دیگر هندسه خانه و مکتب عرفانیه
 و ادبیه و رشده لر موجود اولوب دروز لر شاکرکات

دولت علیه عثمانیت پیا ده عسکری

موظفه ابله مملو و مشغوندر و بوندره بنسقه ابا صوفیه
 کبر جوارنده علوم نافع و فنون متنوعه تعلیمه مخصوص
 غایت صین و جسم و واسع و متن دار الفنون دخی و اولمقدمه
 و بنه انواع امتعه اعمالی چون متعدد کارخانه لر موجود
 اولوب نادرین برسی فنیخانه و دگر کبری دیکخانه و اسپلت
 خانه و نمنک خانه و فلج خانه و کله و خیره اصاعه سنه
 مخصوص دو کخانه لر و بر قاج عدد بار و نخانه و طول بخانه
 و بنه طول اصاعه سنه مخصوص دو کخانه و طولی و نادر
 اعمالی چون مارانغورخانه و نمور فابریقه سی و باصه و چوقه
 فابریقه لری و جسم نرسانه و دروننده حوض لر و کشتیکاه
 و تعیینات مسکریه بی بهر پور اعظا اولنان نان غریزان و غیره
 دقیق فابریقه سی و فففور و طباق و طوقله با بلیق و حیوانات
 جلدی دباغت و لفق و جام اعمال فلفق ایچون متعدد
 فابریقه لر با بلش و بر طرفند دخی با بلقمده اولدوغی شهونه
 خاص و عام در

نقل اسکادر دروننده بنا اولمش درت عدد ایک
 مناره لوجوامع شریفه و بر دخی و سب طرفنده ساحل در باره
 بکلیه کی اسمبله نام اولان محل دلکنا ده برجامع شریف

و بر مناره لو کثر العدد جوامع شریفه و مساجد منیفه
 و معابد منوره و نکا یا وز و یا و بنجه بنجه مکان حیرات
 میرات ابله مملو و مزین بر شهر دلکنا و بلده فرختر در
 و بنه کله شهر فسطاطینیه ده و کله مدینه اسکادرده
 ملت عیسویه ایچون کالیس متعدده و ملت یهودیه ایچون
 هیاکل متنوعه موجود در و بلاد مشهوره سندن بر دخی
 میخ شهرها و زرنه بنا اولمش و یوز تیش بیک نفوسی
 جامع محبیه ادرنه معمور و ابادان بر شهر فرختر اولوب
 دولت علیه ناک و اروپا قطعه سنده اولان نیکگاه قدیمه
 شهر زبور دخی متعدد مناره لوجوامع سلاطین عظام
 و دیگر بر مناره لو کثر العدد جوامع ذوی الاحترام ابله مملو
 و مشغون اولد بقعدن منظره سی خلیبند نخی نفیس و لطیف
 و دلانسی بر شهر دلکنا در و بنه کشتی طایغی نامنده
 واقع محروسه بروسه در که درون برونی جوامع شریفه
 و نکا یا و زوایا و بنجه بنجه کار کیر خیرات میرات ابله مشغون بر
 شهر لقا قتمون اولد بقعدن بنسقه جوارنده واقع منابع حاره
 یعنی قباوجه تغیر اولنان بان الرنیک خاصیه جصبیله
 نامدار و تجارنی طرفند نایبک حصوله کور مسبله شهر شرفدار
 بر شهر نفیسدر و بحر سفید ساحلنده واقع سلابنک

شهری ما کدوینا یعنی زحاله ابالتک کرهسی اولوب
 اوچوز سفینه الور برلیا نى محتوی ولد یقند بنشق زمان
 سابقه مالک ولد یقن معورینک دلانی وله رق خلی
 انار عقبه نى حاوی اولوب بغابت معور و تجار نگاه
 بر شهر در ا زمان عقبه ده جوار سلا بنکده یعنی ما کدوینا
 داخلده کثیر العدد معادن مشوعه اولدقد بنشق زیاده کلینو
 التون معدنی ولد یقن بعض کت نوار بجه مسطور و محرر در
 بکش طونه نهری وزرنه بنا اولمش بلغراد و وودین
 شهرلی هربری کزنت نفوس و و فریت جوش و تجار نگاه
 محال و ملاریله مشهور نام و معور بنام شهر لدر

دیزبان طونه

طونه اوروپا قطعه سنده موجود اولان ایرما قزلک
 و و لغه ایرما غند نضکده ال بولک ایرما غنی اولوب منعی
 اکثریت را ایله بجه ایچنده شاطور قریز بوزغ جوارندن ظهور
 ایدر و بعضی لک زیاده صحیح اولانی قره بلقانندن ظهور ایدن
 ایکی چایک برلشمسندن حاصل اولورد بمشاردر اوچا باردن
 برینه بریغاش و دیکرینه بریش شمبه اولنشدن ذکر
 اولنان قره بلقان بولک باط حکومنده واقعدر منبعندن

تاتار

İSTANBUL
 BÜYÜKŞEHİR
 BELEDİYESİ
 ATATÜRK KİTAPLIĞI

دکره منصب اولنجه قدر دیشیوز بتمش ساعت محل قطع ایدر
 بو قدر محل قطع ایدنجه یہ دکن یوز بکری عدد بیولک
 چایلر قاریشور مذکور چایلرک ایچنده بیولک قایقلر
 ومعونه لرله نقل اشیا ایدر لر بو صولرک انشی غریب دن
 شرقه طوغریدر و بو طونه باویاره ونجه و مجارستان
 و دولت علیه نک بلغارستان قطعہ سندن یعنی بلغراد
 و سمندرہ و ابیک و احرام و اطہ قلعه سیله قارشو
 اولان بیرزه پلانقه سی و فیاور دین و و دین و اقرار
 ولوم و راحوه و نیکبولی و زشتو و روسی و طوتره قن
 و سلستره و خرسوه و ماچین و ایساقچه و طولیچه
 اسکله لر دن کجه دک اوج عدد شعبه یہ منقسم
 اولد قد نضکره قره دکره منصب اولور بو اوج شعبه دن
 برینه سنه بوغازی و برینه حضرا لیا س بوغازی و برینه
 دخی اسکی کلی بوغازی شمیه ایتمش لر در و شمدی الک
 ایشلک اولان بوغاز روسیه قطعہ سنده بولنان
 مذکور سنه بوغازیدر و انترک مقابلنده افلاق
 و بغداد و روسیه الکاسنده بولنان تیمار اباد و اسماعیل
 مملکتاریدر و ذکر اولنان طولیچه نک پک بیولک بالقانلری
 و اورمانقلری اولوب اسکله سنده پک چوق کبیر

تجار کیماری انشا اولنور و اسباقه نك دخی طویله به
 مشابه اورماناق و بالقانقلری وارد مدکور طوبه
 نجه ایچنده اولك صوبنه کلنجه قدر الی ارشون عرضنده
 و بلغراد اوکته کلنجه دکن ادرق ایکی بیک ارشون عرضنده
 اولور و بلغراد دن سنه بوغازینه کلنجه دکن ایکی
 بیک ارشوندن او حیبت ارشون عرضنده اولور
 و دینلکی دخی اوچ بچی ارشوندن اون بش ارشونه قدر
 محله کوره مختلفدر و بو طونه نك ایچنده پک جوقی طهر
 وارد و او طهره اولان قهر لر ولد بغداد قعی طرفدن
 فیت و اراپسه او طرفک حیوانانی و تلامی ایچون سوف
 اولنور بو طونه ده بعض نوع بالی و مورینه بالی و جبقار
 و خصوصیه اقدی اولان برلره و طه قلعه سی
 و فتح الاسلامدن شاغی طوغری و دین و روسی طرفلر
 زیاده سیله چیقار ابلک بهارده چیقا نریدن بمورطه
 اولد یغندن بمورطه لرندن حواری پارلر و انلی طوز لوبوب
 طشره به کوندر لر اول بهارده بمورطه سفی راقم ایچون
 دکون ایچره به کیر و فیشن باور یلر یله برابینه عودت
 ایدر نادر اوله رق بعض درین محله نده کونوب قالدی
 دخی اولور و مر سین بالی و سازان بالقان نك بوک

و باین بالی دخی جبقار بو بالنگ او فافارینی برلر
 و بو کلرینی برلر بوکی بکیوز قیه دن او جیوز قیه قند
 اولد یغنی روایت بد لر و برده به ستره بالی وارد
 بوده مورینه بالنگ بر نوعی و لغله بونی دخی طوز لوبوب
 صا نرلر بودخی بوز نهایت بکیوز قیه به قدر اولور لکن
 انک مشهور بالی جبقیه بالی اولوب ساز نوع بالنگره
 نسبتله غایت لذت اولور

و نه قطعه افریقا و اسباده اقلیم مصدرن مصر القاهره
 و اسکندریه و طرابلس غرب تونس و حلب و شام و بغداد
 و موصل و ارض روم و ازمیر و بوناره مقبسرها نیچه نیچه
 باشیجه شهرلری اولوب بر دولت محدودت و سبغه در
 و بونلر نشغه مالک عثمانی ازمان سالغه ده زیاده مشهور
 اولان مالکی دخی حاوی اولوب نلردن بالنگ قلبه و جرمین
 و ممسبا و بوسنه و یانیه و ارنای بودلق و صرب دینان مالک
 بلاد مشهوره لرنددر اشبوتواخی مذکوره دولت عثمانیه به
 کلنجه قدر سلطنت شرقیه بی انشا و اکمال بدن بلاد ده
 داخل اولوب و قناکه عساکر اسلامیه اسباط طرفندن
 ظهور ایدوب کیدرک ظفر و نصر تار یله مالکی فتح و فتح

برله سکر بوزالی بدی سنه هجریه سنه جنمکان خلد
 اشیا فایح سلطان محمدخان حضرتیلرک مظفریت
 کامله لرله شهره سطنطنیه فتح اولدوقده اولنارینجی
 شهرمدکوریای تحت دولت علیه عثمانیخاندا ولتمشد
 اراضی دولت علیه دن سالفا لذکر اقلیم مصر استانه
 علیه دائره نصفه های صیدا، طول اعتبارله تقریباً شش
 طول غربیدن اون درجه طول شرقی قدر ممتد و عرضنا
 دخی و نایکی درجه عرض شمالیدن اونوز ایکی درجه عرض
 شمالی بینه واقعدرا اختلافات فصول بله هواسی بعضیا
 مختلف اولوب فصول باره لایق بیله جاری اوله میوب
 فصول جاره زیاده سیله ممتد در ریح شمالی و ریح جنوبی
 شدت هوب و زانندن قوملری فالد بروب شهر و قصبات
 اوزرینه دفع و نزل ایلد بکندن هالی به زیاده مصر اولوب
 حتی هالی اقلیم مصرک مبتلا اولدقلری کوزا غیر سیدی
 بوندن نشانات بدیکی روایت ولتمقدده در اسکندریه اولسنده
 ایلولدن بنسانه قدر کزتا وزره امطار واقع اولوب اول
 اثنا ده مصره دخی نادرگ نازل اولور اسکندریه دن
 منع بله طوغر و توجیه اولدوقده شدت حرارت را و مرنا

حجک میزان حراره سی لایق بیله بکری بش درجه دن
 فرق درجه به قدر کمیت هواسی مشاهده اولنور انجق
 کزتا اشجارک تحویل هوا به و نزول رحمته مدخل اولدوقده
 غرس و لنان غاچلر ملامت سیله هواسی تحویل اولدوقده
 اولدغی روایت ولتمقدده در محصولان دن حظه و شعیر
 و برغ و میوق و قول و عدس و خردل و گان و انیسون
 حاصل اولدوقده بنسقه بامیه و بادنجان و فاقا زیاده بلد
 ودها نیجه میوه های لذیذ و سبزیهای لطیف حصوله
 کوزدر اراضی کثیرا البرکات و بو خصوصه دخی سبب اصلی
 اولان اراضی مصری اسفا ایدن بلعظیم الحسانا ندر

در بیان نیل

نیل مبارک قطعه افریقانک ایونک نهرلر دن اولوب
 اگرچه منبعتک بلک بقینه وار مشا لایسه ده حقیقی
 لایق بیله کشت اولنه مامشدر فقط حبشستان اخلندن
 اولدغی مضمون بولتمشدر بونک منبعی ائده ذکر
 و بیان ایده حکم شعبه لک برلشوب حاصل اولان
 صولریدن عبارتدر اوشعبه لرده اوج محلدن ظهوره
 کلور انکه با شلیجه سی و برنجیسی بحر ابيض استیه

اولنان صودر بونکه منبی جبل فردن کلدیگی
 کشف اولمشدر چونکه اورا به قیسن زیاده جه فار
 یغار ابجیبسی بحاررق ستمیه اولنان یعنی مائی
 نیل دیملکه مشهوردر دمیبا کولنک طرف جنوبیسنده
 کان حبشستان طاعنرندن ظهور ایدر اصل نیل بودر
 دیه رنک انکیز سیاحرندن بری غیر صحیح اوله رف
 ظن واعلان ایلمشدر او جیبسی تقازه ستمیه
 اولمشدر که اسکلر یونان شمالی اولان شعبه سنی
 قیاس ایتشدردر مارالذکر بحار بیض وطونفا و سیاهلکه
 مملکتی صولیه رق چکر انجی بعضیاری فوندرلک
 طرف جنوبی غریبسنده الی ساعت مسافه ده
 برصوبولوب انی منبع انجا ذابتمش ایه ده صحیح
 منعی اولوب بوسودخی دمیبا کولنی کوی بحار بیض
 و تقازه و بونک کی سارنجا بلرله برابر نیله فارسور
 بوصول حبشستاندن کلوب نوبه و مصر قلیار بیج
 کچه رنک بدی قوله منقسم اولدقدنصرکه اق دکنزه
 منصب اولور بویدی قولدن ایکسی باشلیجه اولوب
 بری دمیاط و بری رشید اوکدن جریان ایدر
 و هر ییل جزیرانک اون اوچندن ایلولک اون بدسنه

قدر طسار و اندنصرکه تناقص بولمغه باشلار
 مصر اقلیمک منبت و محصولدار اولسنه بسبتون
 سبب مستقل بو نیل مبارکدر اگر ازطاشرسه
 او بیل از حاصلات اولوب هر کس و بر کولر بی
 ویره مد کلرندن واردات مصره سکته کلور و خلفده
 بک مضطرب اولور و زیاده طاشدغی سنه مصر
 اقلیمک خلقی بک ممنون و منشکر اولوردر مصدر
 خلقی خوبات کتیره زرع و استحصالی ابلک اوزره
 بوصول مصر ارضیسنک دهاساخر محاررینه
 یا ایلمسی چون قدیمدن بک جوق جدولر یا ایتشدردر
 اولان موجوددر و شمدی به قدر یا بیلا و بر طرفدن
 یا پایمقده اولان جدولرک عدنده اکیچه بعضیاری
 میالغه ایتش ایه ده صحیحاً عددی بیان ممکن دکلدر
 فقط باشلیجه سی یوزدن زیاده اولدغی منبتدرده
 مصر و ایسی اسبق محمد علی باشا و ایلیکی هنکامده
 خاکچای حضرت شاهانه دن لدی لاسیتدان شاپان
 بیوریلان مساعده سنیه حضرت شاهانه اوزرینه
 محمود بد نامنده برجدول نشا ایدوب سون قصبه
 و قرا و کویله اها ایسنی شیخلرله برار جلب و جمع

۵۰
ایدرك ابتدای او چو ز بود در بیک و صکره لری التمش
بیک نهایت بگری بیکه قدر عمله استخدام ایدرك اولیده
خام پذیرا ولسندر بوجدولک بگری پیش ساعت طولی وارد
اطباء متقدمین ابله متأخرین بونیلک طاشوبله وده لوده
واونده ده بروده فلان صولرک راکت ولسندن و بعض
تلف اولان حیوانلرک تعفنندن و با حاصل ولور دیرک
ظن و قیاس ایشلار ابله ده بودخی ما مولا و لنوریشی
دکدر چونکه قوننده هبسنی بنور مشدر تکم اطباء
متأخرین دخی سیاقطعه سنه منسوب ولوب هندشک
طرفده بولنان قانز نهرینک سوا حلنده کی تاق ورداک
اولان صولرک تعفناقی نائیرندن فولرا علی حاصل
اوله رق دائمجا وارنده بولند یعنی بیان ایشلار در
و حقیقت حال دخی بوموال و زره در چونکه بیان
اولد یعنی کی فولرا علی دائمی صورتده اولارده بولنور
بالاده مذکور جبل قمر دن کلان صوبک بجز زرق ابله
برلشجه قدر مرور ایدیکه محل او چو ز بتمش ساعتدر
و بجز زرق دن تقازه ابله برلشجه قدر بتمش ساعتدر
و تقازه دن دکره کلنجه قدر بشیوز اول ساعتدر که
بیلک منبعی جبل قمر دن اعتبار اولد یعنی اق دکره منصب

۵۱
اولنجده قدر جریان ایدوب کدیکی محل طغوز بوز الی
ساعت مسافدن عبارتدر بومسافه بی قطع ایدنجده
قدر سکر او چورم محلدن اشاغی دوکلور از جمله بری
دلاطه شمیمه ایدک لری بردن فرق قدمار تقاعنده
قیالقی بر محل بولند یعنی غایت هببت و عظمت
اشاغی دوشه رکه فوق العاده برکوردی و چاغدی
پیدا ایدر بونیلده تمساح و دکره بگری و بوکامائل
بالقاری تلف ایدیکه ساز حیوانات بولند یعنی
بعض محله رنده بالق بوقدر و بعض محله رنده دخی کزیت
اوزره وارد صوبی الی ای قدر بولانقدر و الی ای
قدرده طوغون اولد یعنی وقتلرا جسمی بک لطیف و ابو
صودر و سوزر رکه بجز طاشه جفندن اوج ای
اول یشلر کی و متعفن و ایچنده بک چوق بوجکلر
اولور طاشمینک سیبیلر اول بهارده حبشستانه
زیاده رحمت دوشمشندن و قیشن جبال قره بک چوق
قار باغی جهنمه با زین شمس حرارته اسیوب صولرک
اشاغی نزول ابلسندن ناشی اولد یعنی روایت اولمشدر
مرمره دگری بوغازندن خارج اطله ر دکره تک سمت

شمالسندھ طاسوس سمندرک و مروس و یمنی نام
 اطه لرواقع اولوب کرباطه سی دخی ذکر اولنا زاطه
 دکینک جانب جنوبیسنده واقع اولمشدر اشبوکرید
 جزیره سنک اها لیبسی اوچوز سیکه بالغ و چند قطعه
 قلاع مستحکم بی محوی اولوب کیر وسعت و کثرین بکت
 جهنبله او رو با قطعه سنده واقع دولت علیه نک معمور
 و مشهور اطه لرندن معدود اولدیغی معلوم خاص و عام در
 و بحر جزیره مذکوره نک نمایش و منظره سی با دی حیرت
 اولور مرتبه ده اولوب بخاریتدی باشلوجه صابون
 و دغن زیت و مبعوه حنک مثللو شیردن عبارت
 بولدیغی متواد در در

بنه الک معنا و کبر اطه لر دن بحسب سیدک اسباب فرنده
 واقع قبر بس جزیره سی اسباب قطعه سنه منسوب اولوب
 انا طولی طرفنده واقع جزایر بحسب سید دن معدود در
 دولت علیه نک ذکرده اولان ببولک و منب اطرا نیک
 بریدر طولاً استانه علیه دائره نصف نهاری مبد اطول
 اولوق اعتبار بله اوج درجه طول شرقی دن بش بچق
 درجه طول شرقی به وارنجه و عرضا اونوز درت بچق

درجه دن اونوز بش بچق درجه به وارنجه ممتد بر جزیره
 وسیعه در و امتداد طولی شرقی شمالی دن غربت
 جنوبی به قدر بحسب المسافه فرق الی ساعت و عرضا
 اون ساعت دن اون سکر ساعته قدر در وسطا ایکی
 بیک ایکیوز میل مربع مسافه سی وارد متقدمین
 بو اطه به رجوق اسم و پر مشارا سیه ده بکنایم کورنیک
 بو اسمارک تعداد دن صرف نظر اولندی تاریخ میلاد دن
 بتمش سکر سنه صکره عظیم حرکت ارض اولوب بعض
 محملاری بسبتون بره با نوب بحوا اولمشدر جزیره مرقومه
 ابتدا تاریخ هجری نک بکری بدی نارنجده معاویه طرفند
 فتح و استخیرا و نش و بنه تاریخ هجری نک فرق سکر سنه سالده
 معاویه بالذات سکر سوهله قضیه استخیره المن اولدیغی
 بعض تواریخ معتبره ده مسطور در و ماخر اذخی ختمکان
 سلطان سلیم خان طاب زاه حضرت یاری مقلوز بوز بتمش
 طفوزده قوه با زوی همبله فتح و استخیر بنه مظفر
 اولمشدر در فضالری ون الی عدد اولوب نارده طوزله
 و لغوشه و دکرنک و لیموسون و خرسوفی و لنگه
 و او مرفو و کیلان و او مودوس و بافی و کینه و مانغوسه
 و قریاس و مساربه و طاغ و او در فضا لیدر اراضی سی

طبیعی حالنده اوله رف غایت مثبت و محصولدار در
 حاصلات رضیه سی اریه و بغدای و لیمون و پور تقال
 و انواع اوزوم و مسکن و زومی و جوز و بادام و فندق
 و خربوب و برالماسی و بقله و فصولید و سیسام و صوغان
 و روغن زیت و طوز و بولک و ایلیک و بیوف و توتون و بالونج
 و کدیر و کان نخعی و کولک بویا و آجی فاون بویاسی و جام قوی
 و فرم سافر و زه منی و فطران و ابو جهل قاپوزی و مشهور
 قومانداریا باده سیدر و هر درلومیوه نیک بویسی حاصل
 اولور و اوزم و یکی بوینورزند دخی چکر جیقا درلر اوروپانک
 بعضی محارنده بک بولک کفتار له بنشن سنبیل و زکسک
 قمر لیس و یالین قانلیسی کندی کدینه بتر و منظره سی
 غایتله منتظم بجه لر کی خوش کورینور و اعلا بنفشه سی
 دخی اولوب بک نفیس شروینی بارلر و اعلا چچیل صوبی
 دخی چقار الحاصل که ارضه اله نادرونانک اولان
 چچکارک ادا همتله بک کوزل بنشمسینه هوا سنک
 زیاده سیله قابلیت وارد و جزیره مرقومه ده بک جوق
 سلوا قوشی ولد یغندن بونک ترشینی با بویا وروپا به
 و مالک سازه به کوندر لر اسکی و قنده اولان مشهور
 اسکی معدنر باف و خرسوفی جوارنده اولمغله شمدی

زه سنده اولد بقی نامعلومدر بونلر المون و کش و باقر
 و قوشون معدنر بیدر و زمرد معدنلری و فریزی سیم
 طاش و نجف معدنلری اولوب ورنک میزمر و الحی
 معدنلری و طوبرا فدن خراج اولنور لیشیل و صاری و سیاه
 معدنی بویا و بنا شیر جیقا ر و قبرس الماسی بد کلامی طاش
 بالاده بیان بیان اولنان نجفدن عبارتدر و برزه عجاایان
 اشیان دن جزیره مرقومه ده امبات دیککه مشهور بونج
 طاش اولوب بوطاشنک بحکمه الله تعالی اصل برادشنده
 ایلیک با بیلوب بزطوقونمغه قابلیت طبیعی سی وارد
 بوکاپک جوق اسم و پر مشارا یسه ده تخریرینه لزوم
 کورندیکدن تعداد ندن صرف نظر اولندی فقط ایچندن
 الک مناسبتلیسی معدنی مکان شمیمه اولنا یندر و لیشینک
 وضعیتی تل تل و ایلیک ایلیک کیدر وال بله طوقونشده
 بموشقی و ایسکی بر شنی حسن اولنور و لونی باض صدفی
 دیکده اولوب بعضینی مانی و سیاه و بشیل و اسمر
 اللون اولور بوطاش بعضا خارجه بولنور سه اکثر یا
 بولک قبالق را سنده بولنور بوندن ایکیک بشیوز
 سنه مقدم بوطاشدن بزطوقود فاری بعض کتب
 معتبره ده مسطوردر و بوندن بوز الی سنه اول روماده

بعض محال تحری و لورکن برکوبک بچده اوج عرشون
 طوننده و ایکی چچی ارشون عرضنده بو طانندن معمول
 برز بولمشاردرحتی بولنان بز الحاله هذه روما کتیا نسته
 موجود و محفوظدر بوزنه اشک هیچ تاثیر و ولد یعنی
 جهته سالف الذکر لیکبیک بشیوز سنه اولکی وقت
 از مشهورا دملربنی جان وفاتده کولنی الوب حفظ
 واجتی برکل فارشا معی بچون بوزدن برطوبه بابوب
 بچده بقارلری و بونی عندلرنده بر اصول اخاذ
 ایشاردی حضرت عیسی علیه السلام بعتارندنضکه
 شریعت عیسی ابله متشرع اولماریله اشوعا دنارینی
 ترک ایشاردر و بوندن قوقش سنه مقدم میلانو
 شهرنده بو طاشک اسپلکارندن ضمع عربی و کده کی بعض اجزا
 قارشیده رفی برنوع کاغذ بابوب کاغذ با صدقاری
 بعض کتب معتبره ده مسطوردر و بوندن برجلد کاغذ
 الحاله هذه بارس کتیا نه سنده موجود و محفوظدر
 و مشهور دباغخانه سی دخی اولوب بو سخیان و مشین
 بیارلر و پیوغی ساز محالریوغنه نسبتله اعلا اولد یعنی جهته
 بزقار بقیه لریدی وارد و اعمال اولنان بز دن قبریس
 بعضه سی دیمکله مشهور بصره بیارلر فقط شهیدلری

امریقا بزنی و جوزا اولد یعنی جهته انک و وزیرنه بابدقارندن
 اولکی قدر بزقار بقیه لرینک ایشلدیکی بو قدر بالا ده
 مذکور کینه قصا سنده کان طاعنک و سنونده سیر
 جسم صواقوب نصفی دکر منلکدن و نصفه بکری لابده
 تغییر اولنان قوبه دن مرور بدرک دکره منصب اولور
 و لفاکه اوزرنده کطاغدن دخی بریوک صوقینا بوب
 مرطاش قوبه سندن و لفاکه ایشدن کچر و اوصو ابلد باغ
 و بقیه لری صولار لر بوضو با زین زیاده جه صحاف
 و فوراق اولور سه تناقص بوله رفی بیاغی کلمه
 درجه سنی بولور اولده بریه الشامه واقع جبل ایشاندک
 جزیره مذکوره به نقل وطن ایش خانی و بلغله کینه
 قارلرندن فورماجی و قریاشه و صومانو و ابا مارینا
 قوبه لرنده ساکن و متوطن اولور لر بونارده بش التی بوز
 نفوسدن عبارتدر و انا طول طرفنه الذیقین اولان
 محلی کینه اسکله سیدرکه الشمس میل نخین ایدر لر
 وارمنی ملتی دخی نفس لفقوشه قصا سنده ساکن
 اولغله تمام قوقی خاندلری اولوب بوندن زیاده و نقصان
 اولد یعنی روایت ایدر لر بوجزیره ده مهودی ملتک
 اسکان ایدر لیا مسی من القدر اصول بلده اولغله الحاله

هذه بردانه سنك بيله نوطن ابلسى امرجالدر جزیره
 مزبوره نك ابي بولك جبال مسلسله رفيعه سى ونوب
 شرقدن غربه طوغرى كيدر بو طاغره فبشن بك چوق
 قارىغار و بو طاغرك بعض برلنده اورمانق وبالغاناق
 واردر بو اورمانق وبالغانق قراطه نك لازم اولان
 كافه اودون و كراسته سى داره ايندك نضكه بعض
 اسكله لرنده اوفق تجار كيارى و قايقرانشا اولنور
 و بوند بنشفه اسكدر به طرفنه دخى كراسته نقل ابدلر
 واكثر يرلى جام اغاجندن عبارتدر و كيتلو بياغى
 زيتون اغاجلى دخى واردر و اوو لر نك بعض برلنده
 بازين نخل و نمر درجه ده صفاق ولور جزيره مرقومه
 و نديكلبارك نضر فارنده ايكن الك بولك تجار ندرى بموف
 و شكر ايدى الحاله هذه نك چق قارى قارى بولك
 ازلري موجوددر و شونون اراض نسنك شكر قاميشى
 دخى حاصل ابلسنه قابلى اولديغى استدلال اولنور
 اها ليسى ورك بونلرك اجدادى ذوق و صفايه مانل
 اولوب ساز ملك اها ابلسنندن ملاحظ و كوزلككارى
 زياده اولديغى مشهور و متواتر در وقارىلر دخى نبات
 موزون و مستننا اولوب بوندن ايكيك سنه مندم

دخى سازاق دكر اطه لرى نسانسه نسنبله بويله
 كوزلككه مشهور اولد قارى موبدر اليوم دروننده
 موطن اولان عوما اها ليسى نحيما بتمش بلك قدر
 نفوسى اولوب كچميش بيكي اهل سلامدر جزيره
 مزبوره نك سنظم و منبت و محصولدار اولمسيله اولنده
 دخى برمليون خلق اولرزق يعيش واسكان اينتمش
 اولد قارى بعض ك معبره ده محدودر بو اطه ده
 بك چوق و قنار دبر و كزرت وزره چكرك اولوب انما
 ملكك خرابينه سبب اولمسيله ريمزغالى و تقدر
 حضرتلى عمر و اقبال و شوكت شاهانه يروز افزون
 بيورسون بونك دفعى سبابتك استحصالي نمنده طرف
 اشرف دولت عليه دن بر طرفدن افدامان متاديه و اهانته
 متواليه مصروف بو بولنده در اكر چه جانبى اجواب
 سلطنت سنيه دن بويله همت و عنایت جليله ارزاني
 بيورماش اولسه نغوذ بالله بويله برجسيم ملكك
 بسبتون خرابينه و اها لسنك دخى ترك وطن
 ابلار بنه باعث و بادى و لشل اولور و بوندر بنشفه
 بنه بجه مذكوره بجه متعدد اطه و شب اهل واردر كه
 كبت و كيفيتندن بو محله صرف نظر اولندي

مذکوره فوه به متصل و ملتصق قلندند بر بدخا بولی
 شهرها ولوب کجی بیک نفوسا ولوب بغایت مستحکم
 اوله رف برلانی محموددر وابنه بختی کور فزیده واقع مویوند
 شهرها استخاکا مان طبیعیه سبله مشهور نامد

جزایر سبعه بیابان لاری

لسان ترکیده جزایر سبعه که بدی اطله لری بکله معروف
 اطله لری بحر یونانده واقع اولوب بونلر قورقور و با فسوس
 وستمود و تناکی و کالونیا و زانطه و جوفه اسماربله
 متعارف و شهرت شعار در جزایر مذکوره ناک نفوس و کتبی
 تقریباً ایکسوز کجی بیک بالغ اوله رف اکثر اهل السی یونان ملتند
 و روم مذهبیه مقدی اولوب قبل العدد دخی یهودی بولوزرق
 صورتی اداره لری انکاتره دولتی تحت حجاب سنده
 وزیر اداره سنده بولمیش لری

قطعه آسیا بیابان لاری

اسیا قطعه سی کره ارضانک واسع قطعه سی اولوب
 طرف شمالده بحر منجدا بله و طرف جنوبده بحر هند بله و طرف
 شرقده بحر محض جنوبی بله و غربده روسیه اورویاسی

STANBUL
 ÜKŞEHİR
 LEDİYESİ
 TÜR KİTAPLIĞI

سودا بلو

ودوات عليه واق دكر واقليم مصر وجمراجرعني سويش
 دكر نله محدود در قطع مذكوره ده بغداد وپنج اوزوم
 وديكر موه نفيسه وميوه سز درخ و متعدد و متنوع بنايه
 برار اجاجر حصوله كوزر بنه اول را ضيدن التون وكومش
 وايخو وز قيمت اججار وفيل ديشي وفهوه وكونك وچاي
 ودها ديكر پرا رلوا شبا حاصل اولور اشبو قطع ده فيل
 دنبلان حيوان موجود اولوب هر نقد ر قطع اف يقاده ده
 بولنور ايسه ده اصل طبيعي اوله رق وطناري سبا اولديغي
 ظاهر وهوب دار بس بالنابالغ حيوانات بحره نلك بيوكي
 ودهه فوشني ظهورك بيوكي ولد يغي كجي بو حيواند خي جارب لرك
 الك بيوكي اولوب ما يدب في الارضك هر وجهه اولي
 وفوندر دنبلان حيوان كجي استعداد وزكايه ومهمون كجي
 حيله و خدعه ومهارنه و كلب كجي حسه مالكدر بو حيوان
 اولوز كشتنك برهفته ده صرف بده مديكيدن زياده غذاي
 كذويه غذا اوليق اوزره ايام مذكوره ده كذبني صرف ابدر
 حلقه طبيعي غايت لطيف وقوتني همت به اصلا صفا بمسوب
 ارقه سنده وميوننده وديشتاري وزرنده درلودر لوز زياده غش
 حمله ني كوزر عجمستان وديار هنده بو حيوانك ارقه سنده
 دكش و مزيب وبالذلو كو شلر ترتيب اولنوب پادشاهلري نلك

سیر و سیاحت بدر و بنه ظهیرنده قله لانشا و بنا ایدوب
 ایچینه برطاق جنگا و رکسنه لر ایچیل ایله محل معرکه به سوف
 و اسبال ایدر قطعاً مذکوره اها لسی عموره و زره قیده نوبیل
 اسیه لده انردن سکان جبل و نانا لر مستننا در اشبو قطعاً
 اها لسی باض الون اولوب تجوز بتونی و سیاهه قریولانی
 دخی واقعدر و بو قسم ارض ابوالشر حضرت نام صلوات الله
 علی نبینا وعلیه حضرت نرینک هبوط ایدکی قطعاً در بو قطعاً
 بر بولک کول واقعدر که اکام قسین یعنی بجز زشتیه اولور
 با سلیجه نهر لری دولت علیه اسبا سنده واقع دجله و فرات
 نام نهر لری هند غازی و شعبون چنده هوان با خود صاری
 ایرماق کیم باغود مانی ایرماق نانا رستانده اوبی لئا
 زبیران نام نهر لری در قطعاً مذکوره دولت اسبانی و غیر
 و عجمستانی و کورجستانی و بولک نانا رستان و چین و مغول
 و هند و هندستان دکرنی اطه لر بی حاویدر محیط اولدینی
 اطه لردن فنا دیا و قلبین اطه لر و مال دیو و ملوک و سیلا
 یعنی سرن دیب اطه لریدر مشهور شهر لری نینه دولت علیه
 اسبا سنده از میر و بروسه و انقره نام شهر لری در
 و عربستانده مکه مکرمه و مدینه منوره و موخا و عجمستان
 طهران و اصفهان چنده بکین قانطون ناکین و مغول

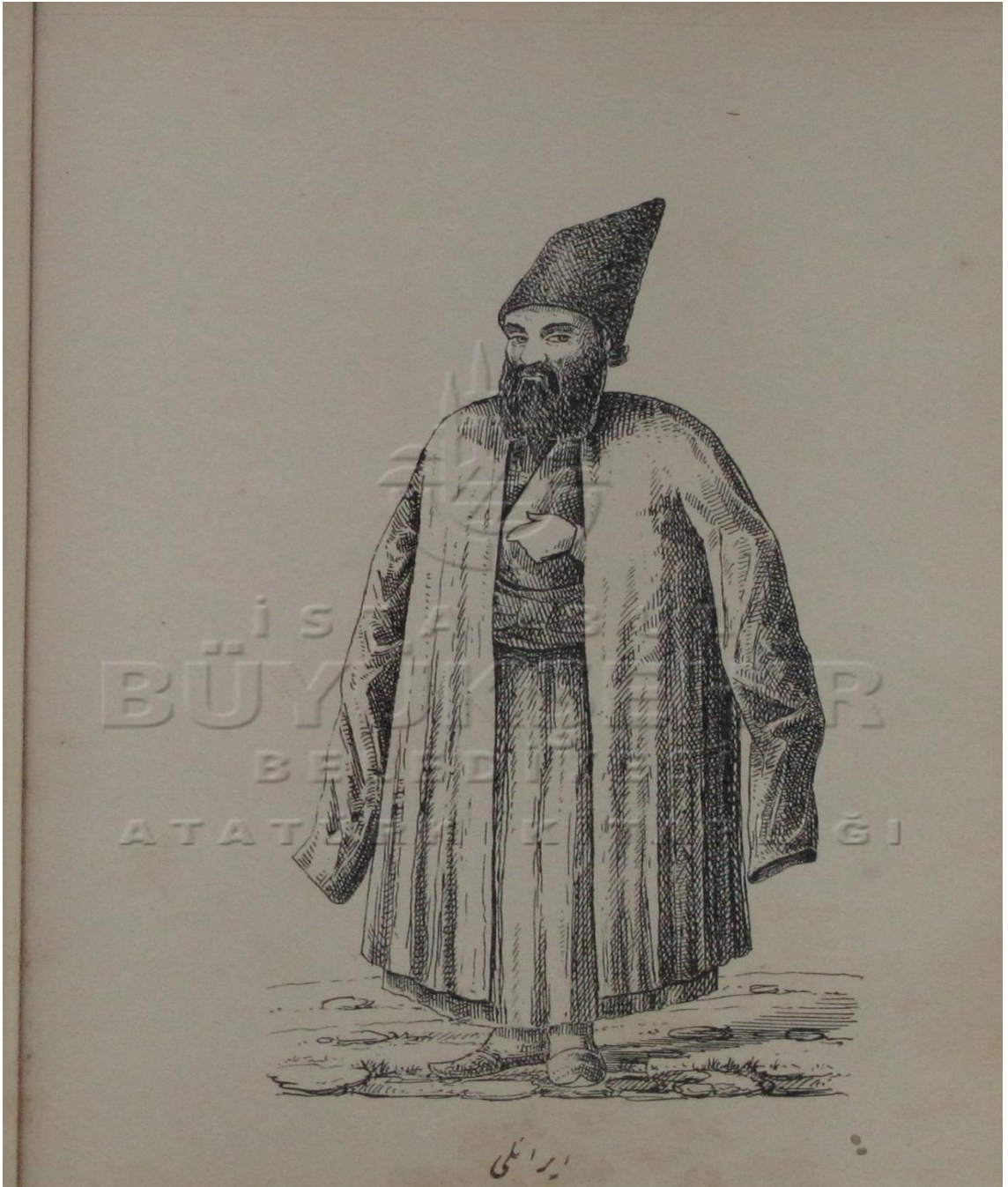

هندلو

کرسیسی اولان دلهی و دیگر شهر لر در طهران الحاله هذه
 عجمستانک کرسی حکومتی اولوب فرق بیک نفوس تخمین
 اولوب بریوک سرایی دخی حاویدر اقدیمه اصضهان
 اقامتگاه شاه اولوب ها لیبی بکیوز بیک نفوس با لغدر
 بکین نام شهر دخی چین دولتک کرسی حکومتی اولوب
 برملیون دن زیاده نفوس ظن و تخمین اولور اقلیم مذکورده
 دیگر کثیر النفوس شهر لر دخی چوقدر مالک چیندن نضاویه
 برار کندی سمنه منسوب مرکب و نفیس فغفوری و دیگر
 اشیا و بستون چای و خصوصیل چین نضاوی دیناوارا و بو جفتار

افریقا بیان شد

کره ارضک و جینی قسمی اولان افریقا قطعه سی آسیا به
 نسبتله اصغر اوروپا به نسبتله اکبر اولوب قطعین مذکورینه
 نسبتله قلیل النفوس و جزئی معتلدر اشبو قطع بیوک
 بر شبه جزیره تشکیل ایدوب قطعه آسیا به سوش دلی
 واسطه سیله ملاصق و طرف شمالده اوروپا و جنوبده
 بحر محیط و طرف شرقده آسیا و غربده یشیل برون طاری
 و امریقا ایله طرفلشوب و بوناردن بحر محیط اتلا نیتقی ایله
 فصل و تفریق اولمشدر هواسی عموم اوزره سبجاق

وصاغجه و سواحل قومون جنبه غرینت و جوف محل
 بوبله لسه ده ریح و طار و مصر بغدادی و مابوق یعنی اوربه
 مخصوص راغاج و نفیس سوه و اوزر و لذیذ سبز و بهارانه
 متعاقب عاجل و صمغ و بویا عاجلری و حور مالتق و جوز بوا
 حصوله کوز دیک جنبه بله منبت و محصولدار بر قطع عد
 اولتق لایقدر و خصوصیه اراضی مصر زیاده محصولدار در
 قطعه افریقا النون و کوش معادنی و ذیفیت طاشند
 و قورسون و تیمور و تخاس و مرمر و صماکی و کهرجه معادنی
 حاویدر اشرف قطعه دن رسلان و قیلان و یارس و قیل
 و کرکدان و دوه و دوه قوشی و طوطی و میمون و تمساح
 و حمار و حشی و بوندرکی نیجه و حشی و بیان حیوانات
 صید و کرفت و لنور ذکر اولنان حمار و حشی که کسان فریجه
 زربعد اولنان حیوان جمع چاریدان نفیس و الطف حلق
 اولمش و هر طرفی کوزل و مزین طونلی و اسب شکل و طافنه
 و یکل حفسنه مالتک بر حیوان اولوب رفسی بر برینه
 مساری و محاذی شربت مثل و فوشا قرا بله فوشا دلمش
 ارکیکت بر خطی صاری و بر خطی سیاه دیشب سبک بر بولی
 سیاه و بر بولی باض خطرا بله مسورد در اهالی افریقا
 اکثر یا عموم اوزره کی و حشی و فباونی رجم اولوب دیکر

طاعانلو

۶۶
 اقوامدن لسان فرنجیده مور تعبیر اولنان اسم ایله
 معروف در انجوجله سی رنگ حصیله بکریک اولوب
 بعضی انزالون و بعضی سیبیه اولوب سبیه هارینه
 اصل زنجی تعبیر اولور افریقانک باشلیجه قطعه لری
 اراضی مصر و بربریه و سودان و قونقو و فافری و حبش
 و نوبیا نام الکالر در اسکندریه شهری بوندن اقدم پل
 مشهور و معتبر اولوب مصر اسفلیک مشهور محیدر اهل الی
 اولوز بیک نفوسه بالغ اولوب اسکی شهر بیده بوشهر
 زمان قدیر از لری و عنقه لرایله مشهور در شویله که
 اندره دیگلی طاشلر و دیگر تحف عمودلر و انقباض و تعبیر
 اولور محال و صا کیدن طفسان بش قدم ارتفاعنده قدیر
 بناری حاوی و محیطدر نفس مصر القاهره شه مسدا
 استانده علیه دائرة نصف نهاری اولور وزره ایکی درجه
 اولانلی دقیقه طول شرقیه و عرض ادخی اولوز درجه
 ایکی دقیقه ده واقع بولک بر شهر اولوب نبل کارنده بنا
 اولمش و مصر اوسطل کرسیسی و اکیور بیک سکنه بی
 حاوی و جامعدر خصوصیه کینک کار با ناری ایله
 مشهور در اشوکا زبان تعبیر اولنان بر جو فو لوجی کسک لری
 عبارت اولوب بعضی بی تجارت فصدیله با خود هر سنه

مبارکه ده و قوعیا فنه اولان مکه مکرمه به حج شریف
 قصد یله کمبسی دابه سوار و کبسی شتر سوار و بعضیسی
 دخی باشیا متفق اولدقلری حالده برلکده سید و سیاحت
 ایدر لر مصر اعلا یعنی سعید دینلان الکابو ک قصه به دن
 عبارت اولوب بحق بیوک شهر لری یوقدر قطعه افریقانک
 دیگر مشهور باشلی شهر لری طرابلس غربی تونس و مراکش و جزایر
 نام شهر لری و مشهور شهر لری راضی مصری تطیب و اسقا
 ایدن نیل مبارک و سنغال و سودا ندن چکن نیرز و زر
 و زانبس با خود کور و اما نام شهر لری

اخر تقابلیا نندک

کره ارضک در دخی قطعه سی اولان امریقا قطعه بی
 ذکر سی سبقت ایدن اوج قطعه نک برلشدکی قدر امتداد
 اولد یغی ظاهرا اولوب بیک در تیوز طغسان ایکی سننیلدینه
 و سنوق قولون نام کسته واسطه سبک کشف اولمشدر
 اشبو امریقا شمالی و جنوبی یه تقسیم اولنوب برلین پاناما
 نام دیل ایله بتمشدر در امریقا شمالی مکسیقا و فالیفورنیا
 و متفقه دولت امریقا و کانادا و ارض جدید و قوبا اطه سی
 و سانتا دومنغا و انتیل نام اراضی و اطه لری حاویدر

امریقا جنوبی راضی واسعه بی و پرو و پارا غای و سیلی
 و دراضی ما جلانی و برزیلیا و امازون ما لکنی حاوی
 و مستحدر ذکر اولنان مشهور پرو او یله مالکدر که
 کذبسنده بولنمش اولان معادن دن اها لیسنگ اعمالله
 دائمالتون و کومش خراج و تحصیل اولنور امریقانک
 باشلیجه و مشهور شهرلی مکسیقا جمهورینک کرسیسی
 اولان مکسیقو ولما و کتو و قوسقونام و برویک
 شهرلی و مالک مجتمعه امریقانک تختکاه اولان فیلا دلفیا
 و قنادانک کرسیسی اولان کوبیک نام و برزیلیا کرسیسی
 اولان ریو جنیرو نام شهرلر مذکور فیلا دلفیا
 شهرینک اها لیسسی یکبوز بیکه بالغ و انچوغنی مالک
 مجتمعه به متعلق اولان سا تراهای مثل او اروپالی با خود
 اوروپالی سنلندن اولغله لسانلر بدخی انگلیزجه در
 بولردن ما عدا بو مالکده چوق زنجی ملوک موجود در
 سالف الذکر ریو ژانیرو نام شهرالی بیک نفوسی
 جامع اولوب برکوزل لمانی واردر که بتون برزیلیا حکومتی
 امتعه سنک بندریدر بختنده اولدیغیز قطعه امریقانک
 منطقه مختلفه تختنده واقعدر که هواری سیان دکلدر
 قانادا مالکک طرف شمالیسنده هو صوغوق اولوب

ویزیاک و پاراغای نام مالکده معتدل و فاستل
 نام بلادده و یکی اسپانیا و انبیل اطه لرنده زیاده
 حاردر امریقا ارضیسی کرزرع اولنوب زوین و شویبه
 اولسه غایت محصولدار اولجقدر اشو فقم عالم اولان
 امریقا ده باشیجه تجارت شکر و قهوه و فونون و جوید
 و فاقو و یوبا اغاجلری و کراسته و نفیس کور کاردن
 عبارتدر و انده التون و کوش معادنی و دیقیمت طاشلر
 و اقدرد بیه اول دبارده اورویا ده مالک و واصل
 اولدیمز حیواناتک هر جنسی و بز و واصل اولدیمز غیر حیوان
 اجناس مختلفه سی دخی موجود در و بیه انده فویدیم نام قوش
 بولنوب و یک کوچک بر فوشد که انک نوبلری کرانسه
 طاشلر بله مزین کی زینت اظهار ایدر و نقل و لنور که
 بو فوشلر فویدلده بک بارلق بر زینت فوشکل ایدر که
 بعضی فروی عوزنلر اول طیر صغیری قولانلر بیه کوبه
 محلده تعلیق ایدر که زیر سوانمز بونی الماس و الموندن
 تعلیق ایدر لر امریقا اهل بسی درت نومه توزیع و تقسیم اولنور
 اولکی قسمی اورویا لوز اولوب کذبیلر بی اوراده اسکات
 ایدر مشارددر ایکنی ملز یعنی اورویا لوز امریقا لوز ایدر
 اول محلده تولد ایش یا خود زوچیه عکسندن تولد ایشند

امریقا

T A N B U L
 Ü K Ş E H İ R
 L E D İ Y E S İ
 T Ü R K K İ T A P L I Ğ I

وحشی امریقالو

۷۰
 او حشی زنجبار در که افریقا با خود اسبها طرفندن کلوسب
 اورده اسکان بمشار در دردی قبی و حشی امریقالو
 در که صید و شکار و مصر بغدادی و هند بغدادی المبتدیان در
 بواهای وحشیه زیاده اتم اللون و باخورد قهری باقر نکرده
 دیو تعبیر و لثیق درها حسب اندر افریقا، شمالیده با شلیج نهر
 سن لوران و مسیبی و افریقا جنوبیده امارون نام
 و بلاتا با خود کوش نهری در بنوب کذبیه الی بولک نهر
 عنوانی و بریلور که پرو نام مالکدن امزون نهری سبیله
 منغنی اخدا بدر و اول نهر سوا حلنده جنگا و روح مسلح نسوان
 طائفه سی و اقدرد و کره ارضه الی بولک نهر بود
جزایر بحر محیط بیانند
 هند غربی نامی بخنده اول جزایر مراد اول نور که افریقا
 طولیجه واقع اولسندلر در مذکور اطهر لردن اکثری نهر
 مزروع و ولقان شنی از لری مشاهده اولند بغندن
 ظن اولنور که اولنده بواطه لرقوه به اصل و اندن
 قطعه اولوب حرکت سندن سبیله باره باره ارضدن
 منفصل اولسندلر در اشواطه لروح قطعه به بعضی اینتل
 اطهر لری و باحاما و برمود نام اسمله مسی اولان اطهر لره

İSTANBUL
 BÜYÜKŞEHİR
 BELEDİYESİ
 ATATÜRK KİTAPLIĞI

تقسیم اول نور تقسیم اول اولان انبیل اطهری منطقه محترفا
 تحتند موضوع و مضرو و خیم و سیجاق اقلیم ایسه ده
 دخان و قافاؤ و جیوید و بمبوق و شکر و قهوه حصوله
 کورر لر ایکنی باحاما اطهری بک لطیف هوا به مالک
 و اراضی محصولدار و خیلید نخیل حیوانات حصوله کورر
 اشبو اطهر لرد بیوز عدد تعداد اولنوب نردن بالکرتیسی
 مزروع دیگر لری سوری قیلردن عبارتدر او جینی برمود
 اطهری ولوب در تبوز عدد تعداد اولنور ایسه اکثریسی
 کوچک و اسسرو بی محصولدر بح محیط هند عربیک
 بیوک و جسامتو و مشهور و نیجه بیک عدده بالغ اطهری
 حاویدر که بونردن لاقدیو نام اطهری کثیر العدد ایسه
 بک کوچک و رویت اولنه ماز درجه لره در مالدیو
 اطهری اکثریسی بحله مد جزری سببیله سکنه سی ولوب
 چوق جوز بووا اغا جرنی حاوی و کوچک سالیانغوز نغمند
 و کامشابه دکر مخلوق حاصلیدر که هند سنانده انلری
 اچه برینه صرف بدر لر سیلان یعنی سرنیدب اطه سی
 زیاده بیوک و ممتد و زنیکن و مشهور تجار تکاه و ذیقمت
 اجار شفاف و اینجونی حاویدر وینه اطه مذکورده زیاده
 جوز بووا و چاربا حیوانات و واسع و ارجین و رمانلری

تیمار جدید لو

۷۲
واقع و قیل و پارس و میان او کوزی واسطه و سمکات
منوعه و خصوصیه طيور زياده موجود در قاندي نام
شهر و لدیغه کوزل بنا اولوب بواحه نک کرسببیدر
بخشده اولدیغی سر نبد سطله سنده صنایع معاریه ایله
با پلش زمان قدیمدن قیلان مشهور اولر موجود در
منوبله که انردن مردن بنا اولمش سراپلر وستون کتیردی
مشتمل هسکالر و اوبه طاشدن کبرلر بو کافاس دها
دیگرنسده اولوب ناز مذکوره دن اثبات اولور که ازمان
سالفه ده شهر مذکورها لیبی بغایت معلوما نلو
ادملر ایش اشبو محیطک حاوی ولد یغی دیگر شهرلر
بینده تعداد اولنان مشهورلری مولک طه لری
و بی برتیا بنا و بی قلنک طه لری اولوب
بولردخی مساوات وزره
محصولدار اولوب و خصصری
دخی حالیا اوبجه سیمیش
دکلدر
کتاب طبیعیه نامه ده طبع اولمش
۱۴۷۰

İSTANBUL
BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYESİ
ATATÜRK KÜTÜPHANESİ

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı
İstanbul Kültür Varlıklarını Koruma Bölgesi

BELEDİYE
KÜTÜPHANESİ
NO

